622.931

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

522931

E könyv jelen 2-ik kiadásában, a 2304/1912. sz. m. kir. rendelettel, gimnáziumok számára tankönyvül engedélyeztetett.

SZEMELVÉNYEK THUKYDIDESBŐL

FORDITOTTA

SZILASI MÓRIC

(KÉT TÉRKÉPPEL)

MÁSODIK KIADÁS

KIADJA:

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.

KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

BUDAPEST, 1921

OSZK

OSZK

Görögország, Makedónia, Thrákia és az ázsiai gyarmatok.

OSZK

SZEMELVÉNYEK

THUKYDIDESBŐL.

FORDITOTTA

SZILASI MÓRICZ

BUDAPESTI ÁLL. GYMN. TANÁR.

(KÉT TÉRKÉPPEL.)

MÁSODIK KIADÁS.

E könyv jelen 2-ik kiadásában, a 2304 1912. sz. min. rendelettel, gimnáziumok számára tankönyvül engedélyeztetett.

KIADJA:

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.

KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

BUDAPEST, 1921.

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

622.931

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedéknapló
1923 év. 658 sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

TARTALOM.

Lap

Thukydides. Élete, kortársai, műve s ennek szerkezete, módszere ... V

ELSŐ KÖNYV.

Tartalma és szerkezete ... 1
Bevezetés. Görögország régibb állapota ... 9
Thukydides történelmi módszere. A hagyomány hitelessége ... 19
A háború okai: Bevezetés ... 20
Szövetségesek gyűlése Spártában. Kr. e. 432. ... 21
A korinthosiak beszéde Spártában ... 22
Az athéniek válasza a korinthosiak beszédjére ... 25
Az athéniek birodalmának megalapítása: Az athéniek visszatérnek városukba és felépítik a hosszú falakat. Themistokles csele Kr. e. 479—478. ... 30
Pausanias bukása. Az athéniek megkapják a fővezérletet. Kr. e. 478—477. ... 33
Az athéniek hadakozásai szövetségeseikkel és perzsákkal. Kimon győzelmei. Kr. e. 476—465. ... 34
Thasos meghódolása. A heloták lázadása. Kr. e. 464—455. ... 35
Az athéniek hadjáratai Egyptomban és a peloponnesosiak ellen. Harminc éves béke. Kr. e. 460—455. ... 37
Az athéniek egyéb hadjáratai. Kimon halála. Harminc éves béke ... 40
Samosi hadjárat ... 42
Perikles beszéde a háború ügyében ... 44

MÁSODIK KÖNYV.

Tartalma s szerkezete ... 49
Halottak ünnepe Athénben Kr. e. 431. ... 60
Perikles halotti beszédje ... 60
A halálvész Athénben: A halálvész kitörése ... 67
A betegség leírása ... 68
A betegség hatása s következményei ... 69
Az athéniek ingerültsége Perikles ellen ... 71
Perikles utolsó beszéde ... 71
Perikles jellemzése ... 75
Plataea ostroma: Alkudozások ... 77
Az ostrom ... 79

HARMADIK KÖNYV.

Tartalma s szerkezete ... 82
Plataeaiak menekülése. Kr. e. 428. ... 92
Mytilene bűnhődése Kr. e. 427. ... 95
Kleon beszéde ... 96
A Kerkyrai vérfürdő. Kr. e. 427. nyarán: Belvillongások Kerkyrában 100
A peloponnesosi hajóhad segítsége ... 103
A vérengzés ... 104
Görögország ez időbeli erkölcsi állapota ... 105

NEGYEDIK KÖNYV.

Lap

Tartalma és szerkezete ... 108
Pylosi események. Kr. e. 425. nyarán: Demosthenes megerősíti Pylost 117
Hadi készületek Pylosban ... 119
Demosthenes beszédje katonáihoz ... 121
A lakedaemoniak rohama és visszaveretése ... 121
A tengeri ütközet ... 123
Fegyverszünet ... 124
A spártai követek beszédje ... 125
Sikertelen békealkudozások ... 127
Kleon és Nikias ... 128
Sphakteria megvétele ... 131
Brasidas beszédje az akanthosiakhoz ... 133
Amphipolis bevétele: A város alapítása története ... 136

ÖTÖDIK KÖNYV.

Tartalma s szerkezete ... 140
A békekötés okai ... 148
A béke jellemzése ... 150
A melosiak s athéniek alkudozása ... 151

HATODIK ÉS HETEDIK KÖNYV.

Tartalma s szerkezete: A siciliai hadjárat ... 159
A siciliai hadjárat megindítása. Kr. e. 415. ... 179
Nikias beszédje a hadjárat ellen ... 179
Alkibiades beszédje a hadjárat mellett ... 183
Indulás Kr. e. 415. július ... 187
A siciliai hadjárat vége. Az athéniek megsemmisülése ... 189
Nikias levele az atheniekhez. Kr. e. 414. november ... 189
Demosthenes megérkezése és éjjeli támadása ... 192
Az athéniek a visszavonulás felől tanácskoznak ... 195
Az athéniek a tengeren is vereséget szenvednek ... 198
Athéniek és syrakusaiak állapota ... 200
Készülődés az utolsó tengeri ütközethez ... 201
Nikias beszéde katonáihoz ... 202
A syrakusai hadvezérek beszédje ... 204
Az utolsó tengeri csata ... 206
Az athéniek visszavonulása s megsemmisülése ... 209

NYOLCADIK KÖNYV TARTALMA.

Általános fegyverkezés s harcz Athén ellen ... 220
Alkibiades fondorlatai. Az oligarchia győzelme Athénben ... 223
A samosi forradalom. Alkibiades visszatérése ... 226
Az oligarchia bukása ... 228

FÜGGELÉKEK.

I. Jegyzetek ... 231
II. Kronologiai tábla ... 243
III. Görögország rövid földrajza ... 245
IV. Földrajzi útmutató ... 247
V. A görög tulajdonnevek magyaros irásáról ... 252

THUKYDIDES.

1. *Élete.* Thukydides életéről, kivéve amit maga említ magáról, kevés a bizonyos adatunk. Kr. e. 470 körül született Attikában. *Halimos* községben (demos), thrákiai származású családból, amint atyjának thrák neve, *Oloros*, bizonyítja ; ámde azért athéni polgár volt. Birtokai, nevezetesen aranybányái is voltak Thrákiában, amint azt a saját elbeszéléséből tudjuk. Rokonságban volt Miltiades családjával, kinek neje szintén Thrákiából, s állítólag Thukydides atyja családjából származott. Életének legfontosabb eseményét maga mondja el. Nem sikerült neki Amphipolist Brasidas elől megmenteni (Kr. e. 424.), s e miatt húsz évig számkivetésben kellett tartózkodnia. Lehet, hogy önként maradt távol hazájától, mert joggal félhetett a felháborodott nép ítéletétől, lehet s valószínű is, hogy Kleon indítványára történt elítéltetése és állítólag ezért mondta volna róla Thukydides ismeretes lesujtó ítéletét (V. k. 16. fej. 151. lap). Nem tudhatjuk, hogy valóban követett-e el mulasztást Thukydides Amphipolis védelme körül, de mindenesetre meglepő, hogy egy szóval se védelmezi magát, hanem higgadtan s tárgyilagosan adja elő az eseményt, mintha csak egy idegen személyről szólna. Ez pedig nagyon a javára dönt, annyira, hogy inkább kell hinnünk ártatlanságában (v. ö. 116. lap, s V. k. 102. kv. fej.). Számüzetése ideje alatt tartózkodott a Peloponnesoson is. Athénbe pedig Kr. e. 404-ben, a harminc zsarnok uralkodása idejében tért vissza. Haláláról sincs biztos tudósításunk ; legvalószínűbb, hogy thrákiai birtokán *Skaptehylé*ben halt meg Kr. e. 396-ban,

még pedig, mint a nagyomany tartja, rablógyilkos kezétől. Tetemeit Athénbe vitték, s rokonának, Kimonnak a sírboltjában helyezték örök nyugalomra.

2. *Kortársai.* Athénnek legfényesebb korszaka volt az, melyben Thukydides élt, a nagy Perikles korszaka. Szebben s jobban ezt a kort, Athénnek dicső hatalmát s ragyogó fényességét, nem lehet rajzolni, mint maga Thukydides a Perikles halotti beszédében teszi (II. k. 35. s kv. fej.). Athén, úgymond, »Hellas tanító mestere«, mert legszabadabb az alkotmánya, legtökéletesebb a hadügye, mert polgárai szeretik s művelik a szépet, ápolják a műveltséget, s mert szívesek s jókedvűek, élvezik az életüket, de mindamellett nem hanyagolják el a kötelességüket. Szóval olyan az állam is, valaminők polgárai, akiknek mindegyike »az élet mindenféle követelményeire kiválóan kellemes ügyességgel s önállóan alkalmas ;« azaz nem egyoldalú, hanem amint az igaz műveltség megköveteli, minden szép s nemes iránt egyaránt érdeklődik s gyakorolja.

Ilyen volt általában a nép, és méltók voltak hozzá nemcsak politikai, de szellemi vezetői is. Szinte sok is felsorolni azt a sok örök hírű s dicsőségű nagy férfiút, akik a Kr. e. V. században Athénben éltek. A nagy tragédia-írók ; *Aeschylos*, *Sophokles*, *Euripides ;* a vígjáték-író *Aristophanes ; Herodotos* és *Ion*, történészek ; *Anaxagoras*, *Prodikos*, a halhatatlan *Sokrates*, bölcsészek ; a nagy szónokok közt egyike a legnagyobbaknak, *Antiphon*, aki, midőn az oligarchia bukásakor főbenjáró pörbe fogták, olyan védő beszédet tartott, hogy ehhez foghatót, mint Thukydides mondja róla, az ő idejéig még nem tartottak. Antiphon s Anaxagoras tanítói is voltak Thukydidesnek. Maga Perikles is, mindeme nagy férfiaknak vezetője s buzdítója szintén a legnagyobb szónokok közül való volt, sőt talán ő volt valamennyi közt a legnagyobb.

Athén, mondhatni, a művelt világ középpontja vala. Kikötőiben, piacain s utcáin sürgött-forgott az idegen kereskedő nép. »És mivel ily nagy a mi városunk, minden termék az egész világból eljut mi hozzánk, minek folytán mi az idegenét úgy élvezzük, mintha sajátunk volna, akár a saját javainkat«. Így szól Perikles büszke önérzettel (62. lap). S eljöttek bizonyára messze földről megbámulni *Pheidias* remek alkotásait, például *Pallas Athéné* remek szobrát, mely elefántcsontból készült és aranyból volt a ruhája ; nemkülönben megbámulták a *Parthe-*

nont, Athéné fényes templomát, melyet *Iktinos* épített, de Pheidias ékesített fel halhatatlan reliefjeivel.

3. *Műve s ennek szerkezete.* Thukydides művébe, mint mondja, »mindjárt belefogott a háború kitörésekor, előre látván, hogy nagy lesz és minden előzőjénél nevezetesebb.« Nevezetes bizonysága ez Thukydides előrelátó éles elméjének, mert a ki ismerte a viszonyokat, annak tudnia kellett, hogy ez a harc élet-halál harc leszen. Mivel páratlan volt Athén emelkedése, mindkét esetben, akár ha diadalmasan állja meg helyét, akár ha elbukik, nevezetes eseményeknek kellett bekövetkezniök, s Görögország politikai helyzetében valaminő rendkívüli fordulatnak beállnia. Mert beláthatatlan, minő hatalomra vergődhetik Athén, ha győzni talál; — hisz maguk az athéniek is a siciliai hadjárat megindításakor, nemcsak Szicilia, hanem alsó Itália, Karthago s természetesen egész Hellas meghódításáról álmodoztak. Viszont szörnyűnek kell lenni majd bukásának is, amint megjósolták nekik a melosiak (155. lap).

Tehát nemcsak a harc menete, melyet Görögország két leghatalmasabb állama s vele vagy ellene egész Görögország vívott egymással, volt méltó a legfeszültebb érdeklődésre, hanem kimenetele is.

Ezen szempontokból fogta fel Thukydides is feladatát, és azért adja elő megelőzőleg Athén hatalmi emelkedésének történetét, melyből képet nyerhetünk tényleges hatalmi állásáról is, és a melyről még ráadásul összefoglaló áttekintést nyujt Perikles említett halotti beszédjében. Ez tehát a peloponnesosi háború történetének első s bevezető része. (Az athéniek birodalmának megalapítása. I. k. 89—118. fej.).

Erre következik maga a küzdelem változatos s izgalmas fordulataival. A meglepő s váratlan események, a szerencse forgandóságát példázó jelenetek szinte űzik, kergetik egymást — az athéni halálvész, Plataea ostroma, Mytilene bünhődése, kerkyrai vérengzés, pylosi események, Brasidas diadalai — úgy, hogy lélekzet elfojtva, szívdobogva lesünk, figyelünk történetírónk szavaira.

Végre, a VI. s VII. könyvben, következik a katasztrófa, az egész drámának megrendítő befejezése. Az athéni sereg végleges megsemmisülésének a leírása a maga egyszerűségével, az események ügyes csoportosításával, amely mivel az író minden

cicomát vagy érzelmeskedést gondosan elkerül, örökké mintája volt s marad a történetírásnak.

A sziciliai vállalat bukásával, ha nincs is végig elmondva, de különösen a kifejtett fölfogás szempontjából végleg be van fejezve a peloponnesosi háború. Az ítélet ki van mondva : *Athén elbukott.* Hiába állt már a város, hiába álltak erős falai, ha egyszer elveszett hajóhada, oda lett fegyverfogható ifjúsága. »Mert nem falak vagy hajók férfiak hiján, hanem a férfiak teszik az államot«.

A *hét* könyv tehát magában véve nemcsak befejezett, hanem egységes egészet is képez. Az egész műnek a negyedik része már egyebet nem tartalmazhatott volna, mint ép csak Athén bukásának végrehajtását s kétségbeesett, de előreláthatólag hiábavaló küzdelmének a leírását. Tudjuk, hogy ebbe is belefogott Thukydides, de csak a töredékes nyolcadik könyvet írhatta meg belőle.

Így épül fel az egész mű szerkezete, melyhez aztán általános bevezetésül, mintegy alapvető fundamentum gyanánt járult még az első 23 fejezet, mely a hellénség legrégibb történelmének rövid vázlatát foglalja magában.

A könyvekre való felosztás nem származik Thukydidestől, csak a későbbi tudósok csinálták meg bizonyos arányosságban olyformán, hogy az első könyv a háború előzményeit, a II—IV. könyvek a háború első *kilenc* évét írják le, mindegyik három évet ; az V. könyvben a *tizedik* év van leírva, tehát véget ér benne az archidamosi háború — és azonfelül az úgynevezett fegyveres béke *hat* esztendeje ; végre a VI—VII. könyv a sziciliai hadjáratot tartalmazzák.

Tehát, mint láttuk, a probléma, melynek megfejtését szerzőnk művében megtaláljuk, először is az, vajjon emelkedhetik-e még, vagy pedig megbírja-e tartani Athén hatalmát, amely már azért is páratlan vala, mivel annyi sok kis görög államot először egyesített uralma alatt.

De van e műben egy másik kérdés is tárgyalva. Nemcsak két állam küzd meg a peloponnesosi háborúban egymással, hanem két egymástól eltérő, egymással szinte szembenálló jellem s világfelfogás is. Szemben állnak egymással a spártai oligarchia s az athéni demokrácia ; a dór nehézkesség az ión eleven mozgékonysággal ; amott a szinte fásulásig menő higgadtság, itt a vakmerőséggel határos vállalkozás.

Igy beszélik el a korinthosiak jeles beszédjükben, melyet Spártában tartottak (I. k. 68—71. fej.), hasonló irányú az athé-

nieknek is a fejtegetése válaszukban (I. k. 72—73. fej.), sőt Perikles halotti beszédében is történik ezen ellentétre elégséges vonatkozás.

S nevezetes dolog; a peloponnesosi háború kimenetele ezt a kérdést is megoldja, ha nem is végleg. Maga Thukydides is nyilván megvallja, de az olvasónak sem lehet más felfogása, minthogy az athéni alkotmány s jellem pártjára álljon. Ez az athéni nép, aminőnek e műben rajzoltatik, kellő fékezés és vezetés mellett csakis nagy dolgokat vihet végbe, s így is történt, amióta s amíg Perikles hatalmas keze vezérelte.

A helyes korlátok közé szorított lángésznek a politikában *Perikles*, a költészetben *Sophokles* volt a képviselője, ezen a határon innen s túl is veszedelem fenyegeté mostani állapotában az államot. Valamint tehát a Perikles államának már nem felelt meg Aeschylosnak fenséges ugyan, de túlságosan aggodalmas jámborsága, s nem felelt meg Herodotosnak sem a babonákban s a végzetben való vak hiedelme, ép úgy ártalmára vált Nikias ósdisága; de valamint a következő korszak előkészítői, a vallástalan, mindent tagadó s felforgató szofisták, a társadalmat megbomlasztották, szintúgy *Alkibiades* is, a szent misztériumok meggyalázója, hazáját a végveszedelembe döntötte.

Nem a spártai alkotmány, nem a spártai ész s erkölcs győzte le Athént; Athén maga buktatta meg magát, mivel fékeit lehányta magáról, s mivel elköltözött belőle, hadviselésben, politikában, erkölcseiben, Periklesnek higgadt, óvatos s mindamellett merész szelleme. Jó mondja róla Thukydides:

»Ha ugyanis észrevette, hogy elbizakodva időszerűtlenül vakmerősködnének, beszédjével egész a félelemig lehangolta, viszont ha oktalanul féltek, bátorságra lelkesítette őket«.

Thukydides is ezt az »arany középszert« vallotta igaznak, s könyvében is azért emelt Periklesnek örök emléket (II. k. 65. fej.).

4. *Módszere.* Thukydidest nem hiába tekintették minden korban a történetírás utólérhetetlen mesterének. A jó történetírónak első kelléke a megbízható pontosság, s több helyütt olvasható művében, mennyire nem kímélt Thukydides semminemű fáradságot, csakhogy megbízható pontos adatokat kaphasson, valamint azt is látjuk, miként ócsárolja a hiszékeny logografokat, sőt még Herodotost is (v. ö. I. k. 20—22. fej. és 28. jegyz.). Nagy igazságszeretetének tulajdonítható, hogy helyreigazítás

céljából elmondja Pausanias s Themistokles esetét (l. 8. lap), és Harmodios s Aristogeiton történetét (l. 172. lap).

Második kelléke a jó történetírónak a pártatlan tárgyilagosság. Ebben pedig majdnem túlságosan szigorú Thukydides, aki például athéni polgár létére egyetlenegy sajnálkozó szót sem emel, midőn leírja a sziciliai hadsereg rettenetes pusztulását s az elfogottak borzasztó sorsát. Csak ritka alkalommal tesz személyes vagy bíráló megjegyzéseket. Ezek közé tartozik Periklesnek már említett megjegyzése, vagy amit Alkibiadesről mond (pl. VI. k. 15. fej.), s valamennyi közt a legnevezetesebb az a néhány sor, mellyel Nikias szomorú sorsát gyászolja (VII. k. 86. fej.), a legnevezetesebb azért, mivel szokatlan részvét s melegség nyilatkozik ezen szavaiban. Antiphonról már említettük nevezetes nyilatkozatát.

Van ő neki az emberek jellemzésére sokkal jobb módszere. Beszédeit értem. Az I. k. 22. fejezetében ő maga nyilatkozik róluk, hogy t. i. ő maga szerkesztette őket, de amennyire csak tehette, az eredeti gondolatmenetéhez ragaszkodott. Ne feledjük azonban, hogy ugyanott a következőkép is nyilatkozik: »Úgy vannak azonban elmondva, amint gondoltam, hogy kinekkinek a szóban forgó eseményekről beszélnie kellett«. Tehát ezen beszédek közt teljesen önállóan szerkesztettek is vannak, amelyeknek a hűsége csak a *belső* valószínűségen, azaz azon alapszik, hogy a helyzetnek s viszonyoknak teljesen megfelelő nyilatkozatokat foglalnak magukban.

Ilyen kiválólag az egyént jellemző beszédek közt Perikles utolsó beszéde, Kleon beszéde a mytilenei ügyben, s leginkább Alkibiadesnek a hadjáratot pártoló beszéde, végül Nikiasnak katonáihoz intézett buzdító szavai (VII. k. 77. fej.).

Amellett azonban ezek a beszédek legtöbbnyire általános értékűek is, egy-egy pártnak vagy nézetnek s meggyőződésnek a kifejezői, míg vannak olyanok is, amelyek, noha egyesek tartják őket, teljesen nélkülözik az egyéni jelleget. Mind ilyenek, amelyeket névtelen szónokok tartanak.

Igy például Perikles első beszédje (I. k. 140—145. fej.) a hadi párt nyilatkozata; halotti beszéde meg valóságos korrajzszámba vehető. Vele szemben Nikias a békepárt nézeteit s felfogását tolmácsolja, midőn meg szeretné a sziciliai hadjáratot akadályozni. (VI. k. 8—14. fej.) Alkibiades a lelkiismeretlen arisztokraták tolmácsa, azé a párté, mely a négyszázak oligarchiáját

alapította meg, s amelyből a harminc zsarnok került ki, amely végre saját érdekeiért hazáját bármikor kész volt szívesen elárulni. Végre Kleon az együgyű, rövidlátó nép szája íze szerint beszél. Ha ezekhez még hozzávetjük a korinthosiak, az athéni, a spártai követek beszédjeit, Brasidasnak az akanthosiakhoz intézett szavait, akkor nemcsak a szereplő személyek elevenednek meg előttünk, hanem az egész korszak is minden törekvéseivel, vágyaival s küzdelmeivel.

De a műveltségi állapotokra s erkölcsi nézetekre s felfogásra is fényes világot vetnek az olyan beszédek, minő pl. a korinthusiaké, amelyet Spártában tartottak, és az athénieknek erre szóló válasza ; továbbá Perikles halotti beszéde, végül erkölcsi szempontból legkivált az alkudozó athéniek s melosiak párbeszéde.

Ezek mellett s velük együtt érvényesülnek aztán igazán az olyan leírások s elbeszélések, minők : *A kerkyrai vérfürdő* (102. l.) ; *Görögország ez időbeli erkölcsi állapota* (106. lap) ; stb. hasonlók.

Szóval Thukydides nemcsak megbízható s pártatlan történetíró, s nemcsak általános szempontok magaslatára emelkedik, hanem a kort is lefesti, amelyben eseményei végbementek, kifejti az emberi tettek rugóit s az események összefüggésének kapcsolatát, egy szóval *oknyomozó* történetíró. Erre nézve pedig eszközei java részben közbeszőtt beszédei. Ezek kapcsolják össze a különben laza összefüggést, amelynek leginkább ártott meg, hogy kronologiai rendben, sőt téli s nyári évadokra osztva, adatnak elő az események. Annyival inkább bámulatos tehát Thukydides művészete, hogy ezen alkalmatlan szerkezet mellett is meg tudta őrizni, sőt fényesen kidomborította művének egységét

Leírásának s elbeszéléseinek a fő s jellemző vonása az egyszerű, nyugodt előadás. De a cselekmény fokozatos haladását s összefüggését senki nálánál jobban meg nem tudja őrizni s ennek, valamint a fontosabb szempontok kiemelésének tulajdonítható, hogy az *olvasó* mintegy *nézőjévé* válik az eseménynek. Elég lesz megemlítenünk a sok között : *A halálvész Athénben ; Plataea ostroma ; Pylosi események* ; *Az utolsó tengeri csata* (VII. k. 67—71. fej., különösen 71. fej.) ; *Az athéniek visszavonulása s megsemmisülése* c. olvasmányokat.

»Nem lévén meseszerű, talán nem is lesz nagyon vonzó meghallgatni ezen elbeszélést; én azonban meg leszek elégedve, ha művemet hasznosnak fogják ítélni az olyanok, akik a multakról, valamint a jövendőről, amely az emberi dolgok folyása szerint egykor szintolyanná vagy legalább hasonlóvá alakul, biztos tudományt akarnak majd szerezni.

Hogy maradandó kincs legyen és ne fülcsiklandó pillanatnyi pompa, — úgy van megírva«.

Ezen szavakkal tűzte ki magának Thukydides feladatát s századok egyhangú ítélete bizonyítja, hogy azt fényesen meg is valósította!

ELSŐ KÖNYV.

Tartalma s szerkezete.

1. *Bevezetés.* (1—22. fej.) — Thukydides röviden előadja, hogy a peloponnesosi háború nagy fontossága indította őt rá, hogy történetét megírja. Minthogy minden eddigiek közt ezt tartja a legfontosabb eseménynek, mintegy bizonyításképen rövid vázlatban leírja Görögország történetét, kezdve a legrégibb időkön. Persze nem remélhető, hogy alapos s teljesen megbízható adatokat adjon ezen korszakról, mely a perzsa háborúkig szinte mythikusnak mondható, de meglepő már ezen részben is írónk felvilágosult és bíráló történelmi módszere. Ezen korszak tárgyalásában központnak a trójai háborút veszi, melyről azt tartja, hogy *Agamemnon*, mint a Peloponnesos leghatalmasabb királya, hódításvágyból indította, s szövetségesei is csak tőle való félelemből, nem szivességből *Menelaos* iránt, s így kényszerítve követték. Tehát igaz történetnek tartja a trójai háborút, de azért nem mulasztja el kiemelni, hogy a költők túlságosan kiszínezték s felcicomázták. Ez volt egyuttal az első alkalom, hogy több görög törzs egy közös cél érdekében egyesült. A megelőző időkben Görögországnak nem volt sem egységes neve, sem állandó lakossága. Rablás s fosztogatás, kalózkodás volt napirenden, úgy hogy az emberek, nem tudván, mikor veri ki őket valamely erősebb jövevény, nem is gondoltak rá, hogy állandóan letelepedjenek, városokat alapítsanak. Különösen a termékenyebb vidékek népe volt kitéve ezen veszedelmeknek, s így történt, hogy Boeotiában, Thessaliában, a Peloponnesoson folyton váltakozott a lakosság, míg Attikában, amelynek földje sovány — s ezzel különösen büszkélkedtek az athéniek — *autochthon*, azaz mindig ugyanaz volt a lakosság.

Szól azután *Hellén*ről, a Deukalion fiáról, a kitől nevét kapta Hellas s a hellének; *Pelops*ról, a gazdag ázsiai

jövevényről, aki után a Peloponnesost nevezték el; *Minos*ról, a híres krétai királyról, aki elsőnek szerzett magának hajóhadat és a tengeren hatalmat. Megemlítendő, hogy ő mindnyáját történeti személyeknek tekinti,mert nem is tehetett másként, hacsak a közvéleménynyel nem akart volna szembeszállni.

A trójai háború kiinduló pont nála a kronologiához is. Hatvan évvel utána telepedtek le Boeotiában mostani lakosai, s a nyolcvanadik évben indult meg »Heraklés utódainak«, a dóroknak vándorlása. Új korszak kezdődik most. Megszűnik a nomád élet és gyarmatok telepíttetnek : Athén részéről Kis-Ázsiában Ioniába ; a Peloponnesosból a dórok részéről Italiába, Siciliába s Görögország nyugoti partjaira. Ezek után következett a hajózás felvirágzása, melylyel Thukydides szerint karöltve fejlődött a civilizáció s kereskedés, valamint az egyes városok hatalma. Különösen a korinthosiak tüntek ki legelőször ebben a tekintetben; Athén csak Themistokles idejében épített becsületes fedeles hajókat. A gazdagság gyarapodása okozta, hogy megszünt a régi patriarchalis királyság, s helyébe bitorlók, a *tyrannusok* uralma kapott lábra, míglen Sparta megszabadította tőlük Görögországot, amiért is, mint a korinthosiak mondák, »*Hellas felszabaditója*« névvel dicsőítették. A következő korszak a perzsa (Thukydides szerint »*a méd*«) háborúk korszaka, melyben Athén tünteti ki magát s megalapítja tengeri uralmát. Itt veszi kezdetét a versengés a két leghatalmasabb állam, a szárazföldi hatalmasság, Sparta s a tengeri hatalmasság, Athén között. De alkotmány s erkölcs tekintetében is szemben állt egymással a két állam és a versengő kisebb városok közt ők képezték ezentúl a gócpontot, a mely körül csoportosultak. Rövid ideig is tartott köztük a békesség s megszakítással ugyan, de majdnem folyton folyt a harc köztük, míglen a nagy peloponnesosi háborúvá, élet-halál küzdelemmé nem fajult.

Miután még röviden megjegyzi Thukydides, hogy különböző volt, s miben, a lakedaemoniak s athéniek bánásmódja szövetségeseikkel szemben, befejezi a bevezetést a hagyomány hitelességéről és a saját történelmi módszeréről szóló pompás észrevételekkel (l. a II. olvasmányt).

2. *A háboru okai* (23—18. fej. III., IV. olvasmány). —

Korinthos volt Athén legügyesebb s legelkeseredettebb ellensége. Mivel ő volt az első állam, mely hajórajával a tengeren uralkodott, s most uralmától megfosztották az athéniek. S Korinthosból eredt is a háború kitörése. A korinthosiak egyik gyarmata, *Kerkyra* (Corfu) szintén telepített egy gyarmatvárost, *Epidamnost* (Dyrrhachium, Durazzo), de a telepítés vezetője egy korinthosi ember volt, *Phalios*, és azonfelül is számos korinthosi s peloponnesosi ember vett részt a gyarmatosításban. Történt, hogy Epidamnosban pártvillongás ütött ki, és a néppárt az aristokratákat a városból kiüzte, akik azonban a szomszéd barbárokkal egyesülve, a várost minden módon sanyargatták. A kerkyraiak, akiktől segítséget kértek, nem hallgatták meg őket, mire az epidamnosiak Delphoi javaslatára Korinthoshoz folyamodtak, mint a mely nekik is anyavárosuk vala.

A korinthosiak már rég haragudtak a kerkyraiakra, részint mivel semmi tisztelettel nem voltak irányukban, noha megillette volna őket, de különösen, mert Kerkyra maga is hatalmas s gazdag tengeri hatalmasság volt; — annyira, hogy azt rebesgették, hogy az ő szigetjük hajdan a *phaeakok* lakhelye volt — s féltékeny is volt függetlenségére, büszke a hatalmára. Készségesen megadták tehát a korinthosiak a segítséget, és gyarmatosokat meg katonaságot küldtek Epidamnosba. Erre a kerkyraiak a számüzöttek társaságában hajóhaddal vonultak a város ellen, és erősen ostromolták. Egyúttal követséget küldtek Korinthosba, de legengedékenyebb ajánlataikat is visszautasították a harcvágyó korinthosiak. Felszereltek 75 hajót s felvitorláztak Kerkyra felé. Midőn az Actium hegyfokhoz értek, megint egy hajó jött elébük Kerkyrából, kérve őket, hogy ne vonuljanak be az ő tengerükbe. Tagadó válaszra csata támadt, melyben a korinthosiak teljesen megverettek. Ugyanaz nap Epidamnos is megadta magát a kerkyraiaknak. (Kr. e. 435 őszén vagy 434 tavaszán.) Nagy hadi készülődések folytak erre Korinthosban, melytől megrémülve, a kerkyraiak Athénhez folyamodtak támogatásért, noha dórok voltak, mert Spartához, Korinthos legmelegebb pártfogójához, hiába is fordultak volna.

Kifejtették Athénben, hogy valamint eddig, most sem keresnék szövetségüket, ha a szükség nem kényszerítené

őket rája. Mindamellett fogadják őket szívesen, mert bizonyos, hogy nemcsak hű, hanem hálás szövetségeseik is lesznek, ha most a bajból kisegítik őket.

Megjelentek Athénben a korinthosi követek is, a kik óva intették az athénieket, s háborúval fenyegetőztek, ha meghallgatják a kerkyraiakat.

Csakhogy az athéniek tudták, hogy különben is elkerülhetetlen a háború, és a korinthosiak összes beszédje mitse hatott rájuk, kivéve midőn a béke megszegését emlegették. E miatt az első népgyülés még a korinthosiak felé hajlott, de midőn meggondolták, milyen tengeri hatalommá növekedhetnék Kerkyra bukásával Korinthos, mely a legelkeseredettebb ellenségük, a második gyűlésen elfogadták a kerkyraiak ajánlatát. De most is csak *védelmi* szövetséget kötöttek velük.

Új szövetségeseik védelmére tíz hajót küldtek, szigoruan utasítván őket, hogy a korinthosiakkal szemben egyesegyedül a *sziget* védelmére szorítkozzanak. Ekkor a korinthosiak nagy erőfeszítéssel fegyverkeztek, és 150 hajóval megkezdték a hadjáratot. A *Sybota* szigeteknél ütköztek meg a kerkyraiakkal Kr. e. 432. A csatában jelen volt tíz a athéni hajó, eleinte csak mint szemlélő, később azonban, midőn a korinthosiak győzni kezdtek, mint résztvevő. Még így is végleges győzelmet arattak volna a korinthosiak, de ép midőn már új támadásra készültek, és már felhangzott a *paian* is, feltünt a szemhatáron másik *husz* athéni hajó, melyeket meglátva, a korinthosiak visszavonultak. Következő nap az összes athéni s a még ép kerkyrai hajók csatarendbe kivonultak, úgyszintén a korinthosiak is, de csatára nem került a dolog, sőt bántatlanul elengedték a korinthosiakat.

Ezek tehát joggal mondhatták, hogy a kész győzelmet ragadták ki kezükből az athéniek, és »ez volt első okuk az athéniek elleni háborúra, tudniillik, hogy béke idején a kerkyraiak pártján ő ellenük hadakoztak«. (55. fej.)

A háborúra még ugyanezen évben egy másik ok is akadt. *Potidaea*, a Pallene félsziget keskeny szorosán, erős s gazdag város volt, s noha korinthosi gyarmat volt, mégis az athéniek szövetségébe tartozott. Régi viszonyuk Korinthoshoz csak abban nyilvánult, hogy innen évenként fő-

tisztviselők (epidemiurgosok) jöttek hozzájuk, akiket tiszteletből a község fejévé választottak. A korinthosiak tehát és velük együtt a makedoni király, *Perdikkas*, bujtogatták őket, hogy pártoljanak el az athéniektől. Mire ezek ezt megsejdítvén, megparancsolták nekik, hogy bontsák le bástyájuk egy részét, űzzék el s többé el ne fogadják a korinthosi tisztviselőket és adjanak túszokat. A megrémült potidaeabeliek követeket küldtek Athénbe, de hasztalan, mire nyiltan elpártoltak, velük együtt *Bottike* s *Chalkidike* népe, a kik Perdikkas tanácsára tengermelléki városukat lerombolták és beljebb a szárazon egy közös s erős várost, *Olynthost* építették maguknak. Az athéniek ezt nem tűrhették, és midőn egyik flotta nem volt elégséges, nyomban egy másikat küldtek, mely 40 hajóból s 2000 nehéz fegyveresből állt, *Kallias* vezérlete alatt. Viszont a korinthosiak is tetemes sereget küldtek *Aristeus* vezérlete alatt. Az ütközet Olynthos és Potidaea közt történt meg, az athéniekre nagyon kedvezőtlen területen, mivel szemben s hátul is ellenség állt. Az athéniek arcvonala Potidaea felé esett. Győztek, de elesett vezérük Kallias, s Potidaeát előbb részben, később teljesen körülsáncolták. Aristeusnak azonban sikerült kimenekülnie, és folytatta a harcot, de különösen a peloponnesosiak közt az izgatást az athéniek ellen.

Ezen események hatása alatt gyűlt össze a peloponnesosi szövetségesek gyűlése Lakedaemonban, a melyeknek lefolyását III. olvasmányunk (66—88. fej.) tárgyalja. Ott olvasható a korinthosiak mesteri beszédje, melyben ellenség létükre is magasztalni kénytelenek az athénieket, de egyúttal kimondhatatlan, mennyire híven jellemzik őket s velük együtt a lakedaemoniakat. Nem kevésbbé fontos az athéniek válasza, mert kifejtik benne, hogy mondhatni ép a lakedaemoniak miatt kényszerültek elfoglalni birodalmukat, valamint azt is, hogy készek, mert nem is tehetnek másképp, körömszakadtáig magukat s hatalmukat védelmezni.

A lakedaemoniak a háborúra határozták el magukat.

Ezen részből különösen ki kell emelnünk a 23. fejezetet, melyben Th. előkészíti az olvasót a rendkívüli nagy eseményekre, s a melyben rendkívül felcsigázza érdeklődésünket s félelmünket, midőn leírja, hogy ezen háború folyamán még a természet is kikelt rendes forgásából.

Azonban ez a viszálykodás Kerkyra miatt csak ürügy volt a háborúra, valódi oka, a mint Thukydides is kifejti, Sparta féltékenysége volt, melyet Athén növekvő hatalma ébresztett fel benne. Ezt a féltékenységet ügyesen fokozzák a korinthosi követek, midőn ama nevezetes beszédjükben a lakedaemoniak rovására oly rendkivül megdicsérik az athénieket. Thukydides kiváló gondot fordít reá, hogy egész világosan megértsük, hogy mi indította a két versengő hatalmat ezen nagy s pusztító háború megindítására. S hogy be is legyen bizonyítva kellőleg, hogy valóban a lakedaemoniak féltékenysége volt az igazi oka, a mint ő állítja, szükségesnek véli, hogy megrajzolja Athén gyors emelkedésének a történetét. Ez az oka, hogy a 89—118. fejezetekben leírja a 479—334-ig lefolyt eseményeket, s minthogy az író ily fontosnak tartotta, mi is lefordítottuk ezt a részt a IV. olvasmányunkban.

3. *Alkudozások.* (118—146. fej.) Most a lakedaemoniaknak még az egész peloponnesosi szövetséget meg kellett nyerniök a háborúra. Ez nem igen volt könnyű dolog, minthogy a belvidéki kisebb államok nem igen látták át, hogy az ő érdekeik is veszélyeztetve volnának. Hangulatkeltés kedvéért először Delphoiból szereztek maguknak biztató jóslatot, azután a korinthosiak bejárták s felizgatták az egyes államokat, végre a szövetséges gyűlésen ismét egy beszédet tartottak. Igy szóltak: »Megdicsérték a spartaiakat, hogy immár tettre készek, de kifejtették, hogy a belvidékiek érdeke is leverni Athént, mert különben, ha legyőzetnek a tengerparti államok s megszűnik a kereskedésük, ők is végtelen károkat szenvednek. Nem lesz, aki árúikat megvásárolja.

»A siker biztos; mert haderőben s bátorságban a Peloponnesos mindenkor elsőrangú volt. Pénzük s hajóik igaz, hogy nincs; de pénzt kaphatnak megadóztatással is kölcsön fejében Delphoiból és Olympiából — ne feledjék, hogy az isten maga is részükre nyilatkozott! — és ha magasabb zsoldot fizetnek, könnyen elcsábíthatják majd az athénieknek többnyire idegen származású hajóslegénységét.

»Gondoljátok meg, hogy Athén egyes peloponnesosi állammal szemben erősebb, valamennyivel szemben sokkal gyöngébb; tehát okvetlenül egyesülniök kell.

»Ha egyesülnek, a többi hellénség is hozzájuk fog csat-

lakozni. Ne türjék tehát tovább Potidaea ostromát, hogy *iónok* ostromoljanak *dórokat*: szabadítsák fel Hellast rabságából!«

A háborút a szövetségesek is megszavazták, és megkezdődtek a készületek.

A lakedaemoniak, mint a szövetség feje, megkezdték most az alkudozásokat. Először azt követelték, hogy űzzék ki azokat, a kik az istennő (Athéné) ellen vétekkel terhelvék. Kylon társai esetét értették alatta, a kiket *Alkmaion* archon hitszegően megöletett. Tudnivaló pedig, hogy Perikles anyai ágon szintén ezen családhoz tartozott, és ezért történt ebbéli követelésük. Nem igen remélték ugyan, hogy sikerül majd nekik Periklest száműzetni, de legalább úgy akarták feltüntetni a dolgot, mintha egyedül ő volna oka a háborúnak, hogy haragot szítsanak a népnél ellene. »Mert úgymond Thukydides, ő volt ezen időben a legbefolyásosabb férfiú, ő vezette az államot s mindenben ellensége volt a lakedaemoniaknak, és nem engedte, hogy meghátráljanak előtte, sőt inkább a háborúra buzdította az athénieket.«

Ebből a szempontból tehát, tudniillik, hogy Periklest érintette, fontos volt a lakedaemoniaknak ezen követelése, és bizonyosan e miatt tartotta Thukydides is érdemesnek, hogy részletesebben előadja a Kylon-féle eseményt.

Válaszul az athéniek viszont azt követelték, hogy a lakedaemoniak a *tainaroni* vérbűnből tisztázzák magukat. Ugyanis itt a *Poseidon* templomába menekült helotákat kicsalogatták s egyenként megölték, a mely vétkük miatt, úgy hitték, később a nagy földrengés érte őket. Továbbá tisztázzák magukat azon bűnükből is, hogy *Pausaniast Athéné Chalkioikos* templomában körülfalazták s kiéheztették.

Itt aztán a 128—135. fejezetekben tárgyaltatik Pausanias esete, — valószínüleg szerkezeti párhuzamosság kedvéért a Kylon esetével, vagy pedig mert Thukydidesnek ezen eseményről eltérő felfogása lehetett. Egész természetesnek vehetjük, hogy ide fűzte (135—139. fej.) *Themistokles* üldöztetését is, mely ép a miatt történt, hogy Pausaniasszal való bünrészességgel vádolták. Hogy maga is összetartozónak vélte e két férfiú sorsát, a következő szavai

bizonyítják: »Tehát a lakedaemoni Pausanias és az athéni Themistokles, a kik *a korukbeli hellének közt a leghiresebb férfiak* voltak, ilyen véget értek«. Különben Themistoklesnek nagy bámulója volt, s mint ilyen szívesen megragadhatta az alkalmat, hogy fényes tehetségének emléket emeljen. »Mert Themistoklesben kétségtelenül nyilvánult a nagy tehetség, s ebben a tekintetben minden más embernél csudálatra méltóbb.« Hozzájárul még az is, hogy kétféle hír volt haláláról; egyik, a melyet Thukydides is a magáénak vall, t. i. hogy betegségben múlt ki; a másik, melyet szintén megemlít, hogy megmérgezte magát, mert nem akarta a perzsa királynak adott szavát beváltani, és hazája ellen hadat indítani.

Mindezekből eléggé megérthetjük, mi okozhatta ezen episodok beszövését.

Az üzenetváltás tovább folyt. Hagyjanak fel az athéniek Potidaea ostromával s adják vissza Aegina függetlenségét, ezt követelték másodszor a lakedaemoniak; de különösen kiemelték a harmadik pontot, hogy elállnak a háborútól, ha az athéniek megszüntetik a megaraiakra vonatkozó határozatukat. Ennek értelmében a megaraiak ki voltak zárva halálbüntetés terhe mellett Attikából, de ezt a határozatot egyenesen Perikles indítványára hozták, tehát ez a harmadik pont ismét csakis ő ellene irányult. Midőn az athéniek ezt is visszautasították, megjött az utolsó s három előkelő férfiból álló lakedaemoni követség, mely egyszerűen csak azt követelte: »A lakedaemoniak a békét óhajtják, s ez meg is történhetik, ha ti a helléneknek megadjátok függetlenségüket«. Erre gyűlést tartottak az athéniek. Voltak, a kik béke mellett beszéltek, mások a háború mellett, a melyet, miután Perikles is javasolta, el is fogadtak. (Beszédét az V. olvasmányban közöljük.)

I.

1—19. fej.)

Bevezetés. Görögország régibb állapota.

Az athéni Thukydides leírta a peloponnesosiak és athéniek 1. fej.
háborúját, ahogy egymással hadakoztak, és belefogott mindjárt a háború kitörésekor,[1] előre látván, hogy nagy lesz és minden előzőjénél nevezetesebb. Ezt abból következtette, mert a két fél mindennemű hadi felszereléssel kitünően felkészülve kezdett a hadakozáshoz, és mert látta, hogy a többi Hellas is pártot fog az egyik vagy a másik mellett részben mindjárt, részben pedig pártot fogni szándékozik. Mert ez a háború rendkívül megzavarta a helléneket s részben a barbárokat is,[2] sőt mondhatni majd az egész emberiséget. De noha a megelőző és még régibb eseményeket lehetetlen volt pontosan megismerni, mivel nagyon régen történtek; mégis némely adatból, melyeket a távol multba folytatott kutatásaimban hiteleseknek találtam, azt gyanítom, hogy jelentékenyebb dolgok nem történtek, sem hadi, sem más tekintetben.

Mert bizonyos, hogy a földnek, amit mi most Hellasnak 2. fej.
nevezünk, hajdan nem volt állandó lakossága, hanem vándoréletet folytattak a régi időkben, és könnyen odahagyta kiki lakhelyét, valahányszor egy népesebb törzs szorongatta. Minthogy kereskedés még nem volt és sem vizen, sem szárazon nem közlekedtek bátorságosan egymással, a maga területét pedig kiki csak annyira használta,[3] hogy ép megélhetett belőle, ugy, hogy nem volt megtakarított vagyonuk, mivel továbbá földet sem míveltek, nem lévén biztosak, mikor támad rájuk valaki, és minthogy még falaik nem voltak, mikor rabolják meg őket, lakhelyeikről könnyen fölkerekedtek azon hitben, hogy a mindennapi szükséges élelmet bárhol is megszerezhetik. De így aztán nagy városok alapítása által vagy egyébként hatalomban sem gyarapodhattak.

Leginkább a legtermékenyebb vidéken változott folyton a lakosság : a mostani Thessáliában, Boeotiában, a Peloponnesoson Arkadia kivételével és általában ott, ahol a legjava föld volt található. Mert ahol a föld jobb volt, egyesek inkább elhatalmasodtak, s ebből pártoskodás támadt, ami gyöngítette a népet, amelyet a más törzsbeliek is jobban zaklattak az ilyen vidékeken. Legalább Attikát, mely földjének soványsága miatt pártvillongásoktól a legrégibb időtől fogva ment vala, mindig ugyanazon egy nép lakta.[4] És állításomnak, hogy a vándorlások miatt nem gyarapodhatott arányosan a többi Hellas is, nem csekély bizonysága a következő : A többi Hellasból azok, a kiket háború vagy pártoskodás miatt elűztek, s ép a leghatalmasabbak Athénbe költözködtek, a hol biztosság volt és polgárjogot nyervén, már jó régen szaporították a város lakosságát, annyira, hogy később, mikor már a népesség nem fért el, Attikából Ióniába is küldtek gyarmatosokat.[5]

3. fej. Egyébiránt a régiek gyöngeségét előttem az is egészen világosan bizonyítja, hogy a trójai hadjárat előtt Hellas nyilván nem viselt közös vállalatot. És én azt tartom, hogy ekkor még az egésznek együttvéve nem is volt meg a Hellas neve, sőt hogy Hellénnek, Deukalion fiának[6] kora előtt ez az elnevezés egyátalán nem is létezett, hanem egy-egy terület egyes néptörzsek, s kivált a legnagyobb, a pelasgok után kapta az elnevezését. Midőn azonban Hellén és fiai Phthiotisban hatalmasokká lettek és más államok őket segítségül hívták, az egyes törzseket ezen érintkezés folytán már inkább kezdték *hellének*nek nevezni, azonban ez a név még hosszú ideig nem terjedt el általánosan. Legjobb bizonyság erre nézve Homéros. Mert ő, a ki pedig sokkal később élt a trójai háborúnál, sehol sem nevezi így az összességet, hanem csak azokat, a kik Phthiotisból jöttek Achilleusszal, a kik különben is legelőször valának hellének, ellenben *danaoknak, argivoknak s achajoknak* mondja őket költeményeiben. Valamint nem említi a barbárokat se, a mint hiszem azért, mert még a hellének sem váltak tőlük külön egy közös elnevezéssel. Ezek tehát, tudniillik a kik egy közös nyelven beszéltek és eleinte törzsenként az egyes államokban, később mindössze helléneknek neveztettek,[7] gyöngeségük és az érintkezés hiánya miatt a trójai háború előtt nem viseltek közös vállalatot. És erre a hadjáratra is csak úgy egyesültek, mivel már a hajózással is jobban foglalkoztak.

Minos volt tudniillik az első, a kiről a hagyomány azt 4. fej.
tartja, hogy hajóhadat szerzett magának. Uralmát kiterjesztette a mostani hellén tenger legnagyobb részére, továbbá a Kykladokra, ahová a legtöbbjére ő telepített először gyarmatokat miután a kariaiakat elűzte és saját fiait helyezte el kormányzóknak. A kalóz népet a tengerről, a mennyire csak tehette, természetesen kipusztította, hogy a jövedelmek jobban befolyjanak hozzá.

Mert régente a hellének, valamint azon barbárok, a kik 5. fej.
vagy a szárazföldön a tenger mentén, vagy a szigeteken laktak, midőn már inkább kezdtek hajón közlekedni egymással, a kalózkodásra adták magukat, és ebben nekik, részint nyereségvágyból, részint hogy a szegényebb népnek keresetet adjanak, a leghatalmasabb férfiak valának a vezéreik. A városokat, melyek nem voltak fallal körülvéve és lakosságuk egyes falukra oszlott,[8] megtámadták és kifosztogatták, s leginkább ebből tartották el magukat, mert nem volt szégyen ezen foglalkozás, sőt inkább még némi dicsőséget is hozott. A mit bizonyít az is, hogy a szárazföldi lakók közt még most is vannak olyanok, akik érdemnek tartják, ha ilyenben jártasak, s bizonyítják a régi költők is, midőn a kiszálló hajósokhoz mindenütt ugyan azon kérdést intéztetik, hogy valjon nem kalózok-e, de sem a kiket megkérdeznek, meg nem sértődnek, valamint nem becsmérlik őket azok sem, akiknek gondjuk volt rá, hogy e felől tájékozódjanak.[9] Fosztogatták különben egymást a szárazföldi lakók is. S Hellas sok vidékén még manapság is ama régi szokások módjára élnek, például az ozolai nép Lokrisban, továbbá Aetoliában, Akarnaniában és a szomszédos szárazföldön. Az állandó fegyverviselés is, mely ezen vidékbeliek szokása, szintén abból a rablóvilágból maradt fenn közöttük.

Különben egész Hellas fegyvert hordott, mivel nem voltak 6. fej.
megerősítve a lakhelyek, se nem volt bátorságos az egymással való közlekedés, úgy, hogy állandó szokássá vált életmódjukban a fegyverviselés, valamint a barbároknál. S hogy még most is ilyen a szokás Hellas némely vidékén, ez annak a jele, hogy általánosan ilyen volt az életmód a régi időkben. Legelsők az athéniek valának, akik fegyvert hordani megszüntek, és könnyebb élet mellett a kényelmetességhez szegődtek. Sőt még nem is rég ideje mult, hogy a gazdagok között az öregebb emberek puhaságból már nem viselnek vászon chitont, és hogy hajukat

csombókba kötve, nem tűzik össze tücsökformájú arany hajtűvel, sőt a törzsrokonság miatt az ionoknál is sokáig állandó volt az öregek közt ez a viselet. Ellenben egyszerűbb ruházatot, a mostani mód szerint, legelőször a lakedaemoniak kezdtek, s különben is náluk folytattak leginkább a többséggel hasonló életmódot a tehetősebbek is. Ők voltak egyúttal az elsők, akik meztelenül léptek föl és testgyakorlatok alkalmával nyilvánosan levetkőztek és olajjal bedörzsölték magukat; régente pedig az olympiai versenyeken is viseltek a küzdők általkötőket, és ezzel is nem régen történt, hogy fölhagytak. A barbároknál, különösen az ázsiaiknál, még most is megvan, hogy általkötőkkel versenyeznek, ha ökölversenyre vagy birkózásra díj van kitűzve. Különben még sok egyebet ki lehetne mutatni, amiben a régi hellének a barbárok mostani szokásaival megegyeztek.

7. fej. Városaik közül azok, amelyeket újabban alapítottak, midőn már a sűrűbb hajózás miatt vagyonban több fölösleggel rendelkeztek, fallal kerítve, a tengerpartokon épültek és elfoglalták a földszorosokat is,[11] részint a kereskedés szempontjából, részint hogy szomszédaikkal szemben kellő védelemmel lehessenek. Ellenben a régibb városok a hosszú időn át virágzó kalózkodás miatt a tengertől távolabb épültek, a szigeteken, vagy a szárazföldön, és még most is ott állanak, mivel a kalózok nemcsak egymást fosztogatták, hanem mindazokat, akik a tenger mentén laktak, ha mindjárt tengerészettel nem is foglalkoztak.

8. fej. A leghíresebb kalózok a szigetlakók, a kariaiak és phoeniciaiak, valának; a legtöbb szigeten tudniillik ezek laktak. Bizonysága a következő: Midőn az athéniek ezen háború folyamán Delost újra felszentelték és mindazok sírját, akik a szigeten elhaláloztak, eltakarították, felénél több kariait leltek, akik a velük eltemetett fegyverekről és temetkezési módjukról, melylyel még most is élnek, felismerhetők valának. Midőn azonban Minos tengeri hatalomra vergődött, a kölcsönös érintkezés a tengeren sűrűbbé vált, mert ő ama gonosztevőket a szigetekről elűzte, úgyszintén a legtöbbet is újra gyarmatosította. Ekkor aztán a tengermelléki lakósok vagyonban is gyarapodván, nagyobb bátorságban éltek, s némelyek, akik már jobban meggazdagodtak, bástyával is megerősítették városaikat. Vagyonszerzésben buzgólkodva, a gyengébbek eltürték a hatalmasabbak uralmát, míg emezek gazdagságuk révén hódították meg a gyengébb városokat. Ilyenek voltak már bizonyosan

az állapotok, midőn jóval később Trójába hadat indítottak.

S ezen hadat nézetem szerint Agamemnon úgy gyűjthette, 9. fej.
mivel kortársai közt ő volt hatalomban a legkiválóbb, és nem mint Helena kérőinek a vezetője, akik Tyndareusnak esküvel kötelezték le magukat.[12] Mert akiknek az ősöktől átszármazott hagyomány révén a peloponnesosiak történetéről a legbiztosabb tudomásuk van, azok is azt beszélik, hogy Pelops eleinte temérdek kincsének köszönhette hatalmát, melyet Ázsiából hozott ide a szegény emberek közé. Azután jövevény létére is róla nevezték el az országot, és később utódai még nagyobb hatalomra vergődtek, midőn Eurystheus Attikában a Heraklidáktól halált szenvedett. Ez, midőn hadba vonúlt Mykénét és az uralmat rokonsága miatt Atreusra bízta, a ki anyjának volt a testvérje és ez időtájt Chrysippos meggyilkolása miatt atyja elől ide menekült. Midőn aztán nem tért vissza Eurystheus, Atreus lett ura Mykénének és az ő összes birtokainak, még pedig a nép óhajtására, a mely félt a Heraklidáktól, őt pedig, a ki különben is kedveskedett a tömegnek, elég erősnek tartotta. Igy lettek a Pelopidák hatalmasabbak Perseus utódainál.[13] Ez pedig, nézetem szerint, mind Agamemnonra szállt örökségkép, és minthogy hajóhada is sokkal erősebb volt, mint a többieké, a hadak vállalatához alighanem inkább félelemből, mint szívességből gyülekeztek. Legalább azt látjuk, hogy ő jelent meg a legtöbb hajóval, s azonfelül még az arkadokat is ellátta, a mint Homeros állítja, ha ugyan ő megbízható tanúbizonyság. De akkor is, midőn királyi pálcája örökléséről beszél, azt mondja felőle, hogy »sok szigeteken és egész Argoson uralkodik.«[14] Már pedig a szárazföldről legfeljebb csak a szomszéd szigeteken uralkodhatott volna, a melyek száma azonban, *soknak* nem mondható, ha hadi flottával is nem rendelkezik. Ebből a hadi vállalatból pedig következtetni lehet a megelőzőkre, hogy azok minők lehettek.

De azért, hogy Mykéné kicsi volt, vagy hogy az akkori 10. fej.
városok egyike-másika most már jelentéktelennek látszik, neméppen derék bizonyságra támaszkodnék, a ki e miatt hihetetlennek tartaná, hogy akkora lehetett volna amazon had, minőnek a költők mondják és a hagyomány tartja. Mert föltéve hogy a lakedaemoniak városa elpusztulna és nem maradna belőle egyéb, mint csak a templomok és az épületek alapzata,

akkor, úgy hiszem, hosszabb idő multán az utódok, tekintve hírüket, erősen kételkednének hatalmukban, noha a Peloponnesosnak öt részéből kettőt ők bírnak, s az egésznek és még sok számos szövetségeseiknek a vezérei. De azért a városuk mindamellett csekélyebbnek látszanék, mivel nincs összeépítve, s nincsenek benne sem költséges templomok, vagy egyéb épületek, és mert végre ősi hellén szokás szerint falukra oszolva laknak. Viszont, ha az athénieket érné hasonló sors, hatalmukat aszerint ítélve meg, amennyi a városból látható volna, kétszerte akkorára becsülnék, mint aminő valóban. Nem helyes tehát hitetlenkedni, és nem annyira a városok külsejét kell tekinteni, mint inkább hatalmukat, hanem úgy vegyük a dolgot, hogy az a hadjárat előzőjét felülmúlta, a mostaniaknál azonban alábbvaló vala. Feltéve, hogy ebben is megbízhatunk Homeros költeményeiben. Ez a hadjárat, bár a költő természetesen nagyítva kiszínezte, még így se látszik valami jelentékenynek. Ugyanis az ezerkétszáz hajóból a boeotiakéra egyenként száz húsz, Philoktetéséire ötven embert helyez, a mivel, úgy gondolom, a legnagyobb és legkisebb számot akarta jelezni, mert a többiek nagyságáról nem tesz említést a hajók lajstromában. Hogy pedig az evezősök voltak mindössze a harcosok is, azt a Philoktetes hajóiról szólván, teszi nyilvánvalóvá, mivel itt az evező legénységről azt mondja, hogy mindannyian ijjászok.[15] Azoknak a száma pedig, akik még különben velük hajóztak, nem valami nagy lehetett, hacsak a fejedelmeket nem veszszük és a többi főembereket, minthogy hadi szerszámokkal terhelten szándékoztak a tengeren átkelni, és még fedélzet sem volt hajóikon, a melyek még a régi mód szerint, jobban kalózhajók mintájára voltak építve. Ha tehát a legnagyobb s legkisebb hajók közt a közepes nagyságot veszszük, kitűnik, hogy nem sokan voltak, akik elindultak, tekintve, hogy egész Hellasból voltak összetoborozva.

11. fej. Ennek az oka pedig nem annyira az emberszám hiányában, mint inkább a vagyontalanságban rejlett. Ugyanis az élelmezés nehézségei miatt kisebb sereget vezettek, csak akkorát, a melyről remélhették, hogy a hadviselésből majd el is láthatják. Miután pedig partra szállva csatát nyertek, — s ez kétségtelen, mert különben táborukat nem lehetett volna megerősíteniök, — egész hadi erejüket még itt sem használhatták, hanem, mert szükiben voltak az élelemnek, a Chersonnesoson földmüvelést

folytattak és kalózkodni is eljártak. Annál könnyebben védekezhettek ellenük tíz egész esztendeig a trójaiak, a kik elég erősek voltak, hogy a hátramaradt részszel megbirkózzanak. Ellenben, ha eleséggel bőven ellátva érkeztek volna és mindnyájan együtt, a nélkül, hogy a földműveléssel vagy kalózkodással foglalkoznak, szakadatlanul csak a hadakozást folytatták volna, nyilt csatában győzve, a várost is könnyen kézrekeríthették volna. Hiszen így is, a midőn meg voltak oszolva hadaik és csak egy-egy részével hadakoztak, mégis helyt álltak; ostromlással pedig Tróját rövidebb idő alatt s kevesebb fáradsággal bírták volna elfoglalni. Ámde pénzszüke miatt általában nemcsak azon vállalatok voltak kisszerűek, amelyek ezt megelőzték, hanem a tényekből következtetve ez is, noha a régebbi események között a leghíresebb lett, nyilván jelentéktelenebb volt hírénél és a költők révén elterjedt s a jelenben is uralkodó hagyománynál.

Mert hát még a trójai események után is tartott Hellasban 12. fej.
a vándorlás és gyarmatosítás, úgy, hogy az ország, nem lévén nyugalma, nem gyarapodhatott. Ilion alól csak nagy sokára térhettek haza a hellének és e miatt sok változás, a városokban javarészben pártvillongások támadtak; akiket tehát elűztek, azok új városokat alapitottak. A mostani boeotiak például, a kiket Ilion bevétele után a hatvanadik évben a thessaliak Arnéból kiűztek, így foglalták el a mai Boeotiát, melyet ezelőtt Kadmos földjének neveztek. Egy töredékük azonban már előbb itt lakott, és az Ilion elleni hadjáratban is részt vett.[16] A dórok a Heraklidákkal a nyolcvanadik évben foglalták el a Peloponnesost. Midőn aztán Hellas bajjal és hosszú idő multán biztos megállapodásra jutott és a vándorlások is megszüntek, gyarmatokat kezdett kibocsátani. Az iónokat és a legtöbb sziget lakosságát az athéniek telepítették meg; Italiát meg Siciliát és Hellasnak még egyik-másik vidékét[17] viszont a peloponnesosiak gyarmatosították. Mindezen gyarmatokat pedig a trójai események után alapították.

Midőn azonban Hellas hatalmasabbá lőn és a vagyonszerzés 13. fej.
is nagyobb lendületet vett, mint hajdanta, a városokban, mivel a gazdagság emelkedett, sokfelé tyrannis keletkezett;[18] azelőtt azonban királyok uralkodtak, kik öröklődés útján nyerték tisztüket, és megszabott tiszteletbeli ajándékokban részesültek. Most már hajókat is építettek és a tengerészetre is inkább ügyet vetettek. A korinthosiak valának, mint mondják, az elsők,

akik a hajók fölszerelésében a mostani módhoz legközelebb jártak, valamint egész Hellasban, náluk épültek az első trieresek is. Ismeretes dolog az is, hogy négy hajót a samosiaknak is egy korinthosi hajóács, Ameinokles, épített; annak pedig ezen háború végén körülbelül háromszáz esztendeje, hogy Ameinokles Samosba érkezett. A legrégibb tengeri ütközet, melyről tudomásuk van, a korinthosiak és kerkyraiak között történt, készázhatvan esztendővel az említett időt megelőzőleg.[19] A korinthosiaknak tudniillik, mivel az Isthmuson laktak, régóta s mindig nagy kereskedelmük volt. Ugyanis régente a hellének inkább a szárazon, mint vizen közlekedtek, tehát a peloponnesosiak meg a többiek csak az ő városukon keresztül érintkezhettek egymással. Igy lettek ők nagy vagyonnak a birtokosaivá, amint azt már a régibb költők is bizonyítják, akik a várost a »gazdag Korinthos« néven emlegetik. Később pedig, midőn a hellének a hajózásra tértek, nekik, mivel már előbb szereztek volt hajóhadat és a kalózokat is kiirtották, kétfelől lett nyílt piacuk, úgy hogy szaporodott a jövedelmük, és hatalmassá lőn általa a városuk. Utóbb az iónoknak is volt erős hajóhaduk, a perzsák királya, Kyros, és ennek fia, Kambyses idejében, sőt Kyrossal hadakozva egy darab ideig urai is maradtak az odavaló tengernek. Továbbá Polykratesnek is, a ki Samosnak volt tyrannusa, Kambyses idejében szintén volt erős hajóhada, a melylyel sok szigetet meghódított, a többi közt Rheneiát is, melyet a delosi Apollonak ajánlott. A phokaeaiak pedig a karchedoniakat verték meg a tengeren, midőn Marsaliát alapították.

14. fej Ezek valának a legnagyobb tengeri hatalmak. De bizonyos az is, hogy még ekkor is, a trójai háború után jóval később, csak kevés volt a trieresük, hanem, valamint akkor, még most is inkább ötven evezősökön jártak és hosszú bárkákon.[20] Csakis röviddel a méd háborúk és Dariusnak, a ki a persáknak Kambyses után volt a királyuk, a halála előtt való időszakban voltak a siciliai tyrannusoknak[21] és a kerkyraiaknak nagyobb számban trieresek; mert legutóbb ezek voltak Xerxes betörése előtt, Hellasban az egyedüli említésre méltó hajóhadak. Az aeginiaké, athénieké, vagy ha más valaki szerzett magának ilyet, csak csekély vala, és ez is javarészt ötven evezősökből állott és az athénieket csak később birta rá Themistokles, akkor, midőn Aeginával voltak háborúban,[22] és már a barbár is várható vala, hogy hajókat építsenek. Ezekkel vívták aztán tengeri csatáikat

is; de még ezek között sem volt még mindannyinak fö- 15. fej.
délzete.

Ilyen volt tehát a hellének tengerészete, a régi, valamint az újabb is. Mindamellett nem csekély hatalomra tettek szert azok, a kik a hajózással foglalkoztak, részint mert szaporodott általuk a jövedelmük, részint mert mások felett is uralmat szereztek. Hajóhadaikkal tudniillik meghódították a szigeteket, különösen azok, akiknek maguknak nem volt a földje elégséges. Azonban szárazföldi háború, olyan, amelyből valaminő hatalmi gyarapodás következett volna, nem történt, minthogy amelyek előfordultak is, csak a szomszédok között folytak. Külföldi hadjáratot meg távoli idegen népek leigázására a hellének nem indítottak. Mert sem a nagyobb államok vezérlete alatt nem egyesültek, sem függetlenül szövetkezve közös hadi vállalatra nem vállalkoztak, hanem inkább egyenként szomszédaikkal hadakoztak. A chalkisiak és az eretriaiak közti háború volt talán a régi időben az egyetlen, melyben egyik-másik féllel a többi hellénség is szövetkezett.[23]

Egyébiránt kinek ez, kinek más akadálya támadt, amely 16. fej.
miatt nem gyarapodhatott. Például az iónok ellen, midőn már nagy hatalomra vergődtek, Kyros és a perzsa birodalom intézett támadást, miután Kroisost leverték és a Halys-folyam s a tenger közé eső vidéket meghódították. Kyros leigázta a szárazföldi városokat, később meg a Darius a phoeniciai hajóhaddal a szigeteket.

A tyrannosok pedig, valahányan a városokban valának, 17. fej.
mivel csak a maguk érdekét tartották szem előtt, és csak a maguk vagy családjuk hatalmát kívánták gyarapítani, legkivált csak a saját biztosságukra ügyelve kormányozták az államot, s azért semmi jelentékeny dolog nem történt általuk, kivéve, amit talán egyesek szomszédaikkal szemben végeztek.[24] Egyedül a siciliaiak jutottak köztük igen nagy hatalomra. Így tehát Hellas hosszú ideig mindenfélekép akadályozva volt, hogy együtt valami jeles dolgot mívelhessen, s egyenként is bátortalanokká lettek a városai.

Végre Athénben, és ahol még előbb uralkodtak, Hellas egyéb 18. fej.
városaiban is, kivéve Siciliát, a legtöbb és a legutolsó tyrannosokat a lakedaemoniak megbuktatták. Mert Lakedaemon, noha azon időben, midőn mostani lakosai, a dórok megalapították, minden állam közt, a melyről tudomásuk van, legtovább folyt benne a

pártoskodás, mindamellett legrégebben kapott jó törvényeket,[25] és soha nem volt tyrannosa. És ezen háború végétől számítva körülbelül négyszáz éve múlt, és még valamivel több, a mióta állandóan ugyanazon egy az alkotmánya. Ezért lett hatalmassá, s így rendezhette a többi államoknak is a viszonyait.

Nemsokára a tyrannosok bukása után, alig néhány évvel utóbb történt, hogy Marathonnál a médok az athéniekkel megütköztek. Tíz évre rá ismét betört nagy sereggel a barbár, hogy Hellast majd leigázza. A nagy fenyegető veszedelem idején a lakedaemoniak, mint a leghatalmasabbak, az egyesülten harcoló hellének élére álltak, az athéniek pedig a médok közeledtére elhatározták, hogy odahagyják városukat. Összeszedték tehát holmijukat, hajókra szálltak, s így lettek tengerészekké. Midőn aztán a barbárt közös erővel kiűzték, rövid időre rá meghasonlottak a király uralma alól felszabadult és az egyesülten harcoló hellének, és részben az athéniekhez, részben a lakedaemoniakhoz pártoltak. Mert ezek valának köztük a legerősebbek ; amazok a tengeren, emezek meg a szárazon. Egy darabig ugyan még fennállt köztük a hadi szövetség, de utóbb viszályba keveredve, háborút kezdtek egymás ellen a lakedaemoniak és athéniek és mindkét részbeli szövetségeseik, és ha bárhol a hellének közt meghasonlás támadt, ezentúl ezek egyikéhez pártoltak. Annyira, hogy a méd háborúktól fogva mostanig folyton folyvást hol fegyverszünetben éltek, hol pedig egymással vagy pártütő szövetségeseikkel hadakozva, minélfogva egyre jobban fejlesztették hadi ügyeiket, amelyekben egyúttal jártasabbakká váltak, minthogy állandó veszedelem közepette gyakorolták be rája magukat.

19. fej. A lakedaemoniak szövetségeseiket, akik vezérletük alatt álltak, nem szorították adófizetésre s csak arról gondoskodtak, hogy a nekik alkalmas oligarchiai kormányforma alatt éljenek. Az athéniek a chiosiak és a lesbosiak kivételével lassanként átvették az államok hajóit és adót vetettek ki valamennyire. Ezen háborúra aztán a saját hadi készületük nagyobb lett, mint midőn még épségben fennállt a szövetségük és leginkább virágzott a hatalmuk.

II.

Thukydides történelmi módszere. A hagyomány hitelessége.

(20—22. fej.)

20. fej. Tehát ilyeneknek találtam a régi állapotokat; amellett bajos minden adatnak válogatás nélkül hitelt adni. Mert az emberek a multak hagyományait, még ha saját hazájukat érintik is, jóhiszemben elfogadják egymástól. Igy például Athénben általánosan azt hiszik, hogy *Hipparchos* volt a tyrannos, midőn Harmodios és Aristogeiton kezétől halált szenvedett, és nem tudják, hogy *Hippias* uralkodott, ő lévén a legidősebbik Peisistratos fiai között, és *Hipparchos* s *Thessalos* a testvérjei.

Harmodios s Aristogeiton pedig, mivel az nap s közvetlenül a kivitel előtt gyanakodtak, hogy összeesküvő társaik elárulták őket Hippiasnak, ezt nem bántották, azon hiszemben, hogy értesítve van, és minthogy valami merész tettet minden esetre végre akartak hajtani, mielőtt elfogják őket, megölték *Hipparchost*, akit az úgynevezett *Leokorion*-nál a panathenai menet rendezésével foglalatoskodva találtak.[27] Van még sok egyéb mostani dolog is, mely az idő távolsága miatt még nem merülhetett feledésbe, de amiről mindamellett a többi hellének is helytelenül vélekednek. Ilyen, hogy a lakedaemoni királyoknak nem *egy-egy*, hanem *két-két* szavazatuk van, vagy hogy van ott egy *Pitanatés* nevű hadosztály,[28] amely pedig sohasem létezett.

De ilyenek az emberek. Lanyhák az igazságot kideríteni, s inkább a kész után kapkodnak.

21. fej. Mindamellett nem fog tévedni, aki az idézett bizonyítékok alapján igaznak fogja tartani az általam mondottakat, inkább mintsem elhigyje, amit a költők énekeltek ezen eseményekről, túlságosan felcicomázva őket, vagy amit a *logographok* beszéltek róluk, inkább fülcsiklandó, mintsem igaz dolgokat, amelyek be sem bizonyíthatók, és java részben a nagy idő miatt hihetetlen mesévé fajultak. Jobb lesz tehát azt vélni, hogy a

mondottak, amennyire régiségük miatt lehetséges, a legvilágosabb tanuságok alapján kellően fel vannak derítve. Ugy, hogy ez a háború, noha az emberek mindig azt tartják a legnagyobbnak, amely ép folyamatban van s amelyben ők maguk is részt vesznek, és mikor ez megszünik, a régebbieket csodálják, annak, aki az események után itél, az előzőknél nagyobbnak fog bizonyulni.

22. fej. Ami pedig a beszédeket illeti, amelyeket akár azok tartottak, akik a háborúban részt venni szándékoztak, akár akik már tényleg résztvettek benne, nehéz volt úgy, amint elmondták, pontosan visszaemlékeznem rájuk, akár magam hallottam őket, vagy amelyekről más valahonnan hírt kaptam. Ugy vannak azonban elmondva, amint felfogásom szerint a szóban forgó eseményekhez kiki a leghelyesebben hozzászólhatott, miközben amennyire csak tehettem, a valóban elmondottak gondolatmenetéhez ragaszkodtam. Viszont azon eseményeket, melyek a háborúban megtörténtek, nem tartottam volna helyesnek holmi mende-monda után, vagy a magam belátása szerint leírni, sőt ezek vagy személyes tapasztalataim, vagy pedig másoknál a lehető legpontosabban egyenként jártam a dolog végére. S mégis fáradtságos volt az igazat megtalálni, mivel a szemtanuk sem mondják el egyformán a történteket, részben pártszempontból, részben mert nem egyforma az emlékezetük. Nem lévén meseszerű, talán nem is lesz vonzó meghallgatni ezen elbeszélést ; én azonban meg leszek elégedve, ha művemet hasznosnak fogják itélni az olyanok, akik a multakról, valamint a jövendőről, amely az emberi dolgok folyása szerint egykor szintolyanná, vagy legalább hasonlóvá alakul, biztos tudományt akarnak majd szerezni. Hogy maradandó kincs legyen és ne fülcsiklandó pillanatnyi pompa, — úgy van megírva.

III.

A háború okai.

(23. 66—79. fej.)

1. Bevezetés.

23. fej A régebbi események között a legnevezetesebb a méd háború volt, amely mindamellett két-két tengeri s szárazföldi csatával gyorsan eldőlt. Ellenben ez a háború nemcsak hogy

hosszúra nyúlt, de tartama alatt még annyi szerencsétlenség is meglátogatta Hellast, amennyi még soha máskor ennyi idő alatt. Mert még soha ennyi várost nem foglaltak s nem pusztítottak el, részben a barbárok, részben maguk a hadakozó felek, sőt némelyik lakosságot is cserélt, miután elfoglalták; soha még ennyi száműzetés nem történt és emberhalál, egyrészt a háború, másrést a pártvillongások miatt. Továbbá olyan dolgok, aminőket azelőtt is hirestelteknek ugyan, de valóságban ritkábban igazolhattak, most hihetőknek bizonyultak, például a földrengések, aminők messze földön s nagy hevesen kitörtek; a napfogyatkozások, amelyek ahhoz képest, amit régibb időkből tudunk, sűrűbben mutatkoztak; némely vidéken nagy szárazság s e miatt éhinség, végre a szerfelett pusztító s öldöklő pestises betegség. Mert mindez együtt pusztított ezen háborúval egyetemben.

Kezdetét pedig az athéniek s peloponnesosiak közt akkor vette, midőn megszegték a harminc éves békét, melyet Euboea elfoglalása után kötöttek. De először viszálykodásukat írtam le s hogy mi volt a béketörés oka, azért, hogy ne kelljen egyszer kutatni, miből támadt a hellének közt ily roppant háború. Én a legigazibb okának, melyet szóval ugyan legkevésbbé hangoztattak, azt tartom, hogy az athéniek hatalmi gyarapodása s e miatti félelmük késztette a lakedaemoniakat a hadviselésre.[30] Kr. e. 445.

2. **Szövetségesek gyűlése Spártában.** Kr. e. 432.

A kölcsönös panaszokhoz az athéniek és a peloponnesosiak részéről még a következők járultak.[31] A korinthosiak részéről, hogy az athéniek Potidaeát, mely az ő gyarmatvárosuk, és benne korinthosiakat és peloponnesosiakat ostromoltak, viszont az athéniek részéről a peloponnesosiak ellen, hogy egy szövetséges és adóköteles városukat pártütésre csábították, sőt maguk is eljöttek s nyiltan harcoltak ellenük a potidaiak oldalán. A háború mindamellett még nem tört ki, és még nyugodtak a fegyverek, mert az eddig viselt dolgokat [32] a korinthosiak pusztán a maguk erejéből vitték végbe. 66. fej.

Potidaea ostroma azonban nem hagyta őket nyugton, egyrészt mivel földieik voltak benne, és mert a várost is féltették. Azonnal föl is szólították a szövetségeseket, hogy gyűljenek össze Lakedaemonba, és itt nagy garral bevádolták az athénieket, hogy megszegték a szerződést [33] és sérelmet követtek el a Pelo- 67. fej.

ponnesoson. Erősen támogatták őket az aeginaiak, akik, noha nyiltan, mivel féltek az athéniektől, követeket nem mertek küldeni, titokban annál buzgóbban izgattak a háború mellett, mondván, hogy ők a szerződés ellenére [34] nem függetlenek. Erre a lakedaemoniak minden szövetségesüket, akiknek valami panaszuk volt az athéniek ellen, összehívták és saját rendes gyülésükben meghagyták nekik, hogy nyilatkozzanak. Felléptek tehát vádjaikkal egyenként többen, köztük a megaraiak is, a kik több s többféle panaszaik közt különösen azt emlegették, hogy ki vannak zárva az athéniek hatóságában álló kikötőkből és az attikai piacról, még pedig szerződés ellenére.[36] Végül kiléptek a korinthosiak is, s miután engedték a többieket, hogy előbb a lakedaemoniakat fellázítsák, a következő beszédet tartották :

3. A korinthosiak beszéde Spártában.

68. fej. A ti őszinteségtek, lakedaemoni férfiak, mely politikai s magán életetekben szokásotok, gyanakodóvá tesz benneteket mások és mi ellenünk, ha valakit szóra veszünk. S e miatt igaz, hogy egyenes lelkűek vagytok, de külügyi dolgokban annál inkább tapasztalatlanok. Így például gyakran s előre megmondtuk, mi mindent fogunk az athéniektől szenvedni, de ti egyszer sem vettétek tudomásul figyelmeztetésünket, sőt inkább gyanakodtatok ránk, hogy csak saját érdekünkből beszélünk. Ezért aztán nem a kárvallás előtt, hanem midőn már a bajban bent vagyunk, most hívtátok össze a szövetségeseket, akik között nem a legutolsónak minket illet meg a szó, mivel nekünk vannak a legnagyobb panaszaink ; mert minket dölyfösen megbántottak az athéniek, ti pedig elhanyagoltatok. S ha még valahogy titokban bántalmazták volna Hellast, azoknak, akik nem tudnak felőle, felvilágosításra volna szükségük ; de így minek a hosszú beszéd, mikor látjátok, hogy némelyeket már leigáztak, s hogy mások, s leginkább a ti szövetségeseitek ellen mint törekednek, továbbá tudjátok, hogy már rég felkészültek azon esetre, ha haddal megtámadtatnának ? Mert különben nem kerítették volna el tőlünk erőszakkal Kerkyrát, és nem ostromolnák Potidaeát. Az utóbbinak ugyanis a legkedvezőbb a fekvése, hogy hasznát vehessék Thrakia ellen, amaz meg igen nagy hajóhadat birt volna a peloponnesosiaknak szolgáltatni.

69. fej. Mindennek pedig ti vagytok az oka : először mert a méd

háborúk után elnéztétek, hogy városuk megerősödjék, s később építeni hagytátok hosszú falaikat, és egész mostanáig folyvást megfosztottátok szabadságuktól nemcsak azokat, akiket ők leigáztak, hanem még saját szövetségeseiteket is. Mert nem a leigázó, hanem voltaképpen aki eltűri, noha megakadályozhatná, az ebben a bűnös, kivált az olyan, akit érdemei elismeréseül Hellas szabadítójának mondanak. Most is nehezen gyűltünk össze és most sem vagyunk magunkkal tisztában. Mert nem azt kellene vizsgálnunk, valjon szenvedtünk-e sérelmet, hanem hogyan kell ellene védekeznünk, mivel ellenfeleink minket, akik tétovázunk, nem hogy szándékoznának, hanem már most is elszántan megtámadnak. Hisz tudjuk a módját, hogyan szoktak az athéniek lépésről-lépésre mások ellen eljárni. S míg azt hiszik, hogy tőletek észrevétlenül titokban működhetnek, kevésbbé bátrak tetteikben, ellenben meggyőződvén arról, hogy tudva eltűritek, keményebben fognak reánk törni. Az összes hellének között pedig ti lakedaemoniak vagytok az egyetlenek, akik tétlenül, nem erőhatalommal, hanem habozó tétovázással védekeztek, és egyedül a ti szokásotok, hogy nem mindjárt kezdetben, hanem mire megkétszeresedett, iparkodtok megtörni ellenségeitek hatalmi gyarapodását.

Azt mondják rólatok, hogy óvatosak vagytok; pedig hát jobb a híretek, mint a tetteitek. Mert hisz mindnyájan tudjuk, hogy a méd a világ végéről előbb eljutott a Peloponnesoshoz, mintsem ti hadaitokkal méltóan szembe szálltatok vele. És most is mit sem törődtök az athéniekkel, akik pedig nem mint amaz távol, hanem közeletekben vannak, és ahelyett, hogy támadnátok, inkább be akarjátok várni őket, hogy a hadi szerencsére bízzátok magatokat egy sokkal hatalmasabb ellenséggel szemben. Noha nem titok előttetek, hogy a barbár is leginkább önmaga okozta magának a baját, valamint hogy mi is az athéniek fölött többször inkább a saját hibájuk miatt arathattunk győzedelmet, mint a ti segítségetekkel. Hiszen a belétek vetett reménységük miatt, mert bennetek bízván nem készülődtek, már sokan elpusztultak. [37] Azonban ne higyjétek, hogy ez ellenséges szándékkal, mintsem inkább panaszként van mondva. Mert barátok közt, ha valamit vétettek, a *panasznak* van helye, ellenben a *vádnak* a bántalmazó ellenséggel szemben.

Továbbá azt hiszszük, hogy mint akárki másnak, nekünk 70. fej.
is jogunkban áll másoknak eljárását rosszalnunk, különösen

midőn a szóban forgó ügyek olyannyira fontosakká váltak. Ezekről, úgy véljük, nincs nektek fogalmatok és meg sem is gondoltátok, minő emberek s mennyire teljesen különbözők tőletek ezek az athéniek, akikkel meg kell majd küzdenetek. Ők ujítók, gyorsak a tervezésben és határozataik kivitelében, ti ellenben azon törekedtek, hogy a készet megtartsátok ; újat nem terveztek és még a szükséges dolgok végrehajtására sincs érkezéstek. Viszont ők erejükön felül merészek, terveiket meghaladva vállalkozók, és a veszedelemben sem vesztik el bizalmukat. Nektek pedig szokásotok, hogy hatalmatokhoz képest kevésre vállalkoztok ; terveitekben, akármily biztosak legyenek, nem bíztok, és azon hiszemben vagytok, hogy a veszedelmekből soha ki nem bontakozhattok. Ámde ők serények is veletek a habozókkal szemben ; ők bejárják a világot, ti csak mindig otthon ültök. Mert ők úgy gondolkoznak, hogy a külföldön nyerhetnek valamit ; ti pedig, hogy a vállalkozás a készben is megkárosíthat benneteket. Ha győznek az ellenségen, ők minden erejükből neki iramodnak ; mikor vereséget szenvednek, csak lehető keveset hátrálnak. Testükkel továbbá, ha a közérdek úgy kívánja, úgy bánnak, mintha nem is az övéké volna, ellenben igaz sajátjukként használják eszüket, ha tenni kell a hazáért valamit.[38] És ha valami tervüket végre nem hajthatják, mintha vagyonuktól lettek volna megfosztva, olybá veszik, viszont ha haszonnal járt egy vállalatuk, csekélynek tartják a jövendő nyereség arányában. Ha pedig valaminő kisérletük meghiusul, másikban reménykednek s találnak kárpótlást, mert ők az egyetlenek, akik mihelyt reménylik, már bírják is azt, amit terveztek, mivel gyorsan hozzálátnak, ha valamit elhatároztak. Igy bajlóskodnak ők fáradalom és veszedelem között egész életükön át, és igen keveset élvezik birtokukat, mivel folyton szereznek. Ünnepet nem ismernek mást, mint a tenni valók teljesítését, és az ő szemükben nem kisebb szerencsétlenség a tétlen nyugalom a fárasztó munkásságnál. Úgy, hogy igazat szólva, röviden azt mondhatni róluk, hogy arra vannak teremtve, hogy se maguk meg ne nyugodjanak, se más embernek nyugtot ne hagyjanak.

71. fej. Mikor tehát ilyen állam áll veletek szemben, ti még habozstok, lakedaemoni férfiak, és nem gondoljátok meg, hogy az olyan emberek örvendhetnek csak békés nyugalomnak, akik fegyverkezve is igazságosak ugyan, azonban kimutatják elhatáro-

zásukat, hogy nem tűrik el azt sem, ha bántódást szenvednek. Viszont ti abban látjátok az igazságot, hogy sem másokon sértést el nem követtek, magatok pedig csak akkor védekeztek, ha veszedelem nélkül tehetitek. Ez pedig még akkor is nehezen sikerülne nektek, ha hasonló felfogású állam szomszédságában laknátok, míg most, amint épen kimutattuk, elavultak amazokkal szemben a ti szokásaitok. Pedig az új, valamint a művészetben, szükségképen mindig diadalmaskodik; míg tehát egy békességben élő államnak az intézmények állandósága válik javára, az olyannak, amely sokfélébe kénytelen belebocsátkozni, sokféle javításokra van szüksége. S csak mivel sokat próbálkoztak, azért változtatták meg nálatoknál többször az athéniek is alkotmányukat.

Legyen hát egyszer már vége lassuságtoknak. És segítsétek meg hamarosan, úgy, hogy betörtök Attikába, többi szövetségeseiteket, valamint igéretetekhez híven a potidaeabelieket is, nehogy barátaitokat s rokonaitokat legnagyobb ellenségeiknek prédájára bocsássátok, és minket a többieket kétségbeesésünkben más szövetségre kényszerítsetek.

Nem tennének különben vele semmi igazságtalanságot sem az istenek előtt, akiknek nevében esküt tettünk, sem az emberek előtt, ha kellő a belátásuk. Mert nem azok törik meg a szövetséget, akik elhagyatottságukban másokhoz fordulnak, hanem akik eskü ellenére nem segítik szövetségeseiket. Ellenben ha készségesen meg akartok hallgatni bennünket, nálatok maradunk, mert egyrészt bűnt követnénk el elpártolásunkkal, továbbá nem is találnánk ilyen hozzánk való szövetségeseket. Ezért hát okosan tanácskozzatok és iparkodjatok, hogy a Peloponnesos ne legyen gyöngébbé a ti vezetéstek alatt, mint a hogyan apáitoktól örökül kaptátok

4. Az athéniek válasza a korinthosiak beszédjére.

Igy szóltak a korinthosiak. Azonban már régebben s más ügyben Athénből is voltak követek Lakedaemonban, akik hallván ezen beszédet, jónak látták, ha ők is fellépnek a lakedaemoniak előtt. Nem ugyan azért, mintha védekezni akartak volna a vádak ellen, melyekkel az államok őket illették, hanem hogy általában felvilágosítsák a lakedaemoniakat, nehogy elhamarkodva határozzanak, hanem hogy a dolgot bőven megfontolják. Egyuttal fel akarták tüntetni, mily hatalmas az ő államuk, továbbá emlékez- 72. fej.

tetni az öregebbeket a multakra, és a fiataloknak elmagyarázni, a mikről nekik még nem volt tudomásuk. Azt hitték, hogy ily beszédek után inkább a békére, mintsem a háborúra fognak hajolni. A lakedaemoniak elé járultak tehát, mondván, hogy ők is óhajtanának a nép előtt beszélni, ha nem volna nekik megtiltva. Ezek ráhagyták, hogy csak jőjjenek. Felléptek tehát az athéniek és így szóltak :

73. fej. A mi követségünk nem azért történt, hogy vitába bocsátkozzunk szövetségeseitekkel, hanem más ügyek miatt, melyekért államunk ide küldött, azonban hallván a nem csekély lármát ellenünk, elibétek járultunk, nem azért, hogy az államok vádjait megcáfoljuk, — mert nem mint biráink előtt történnek sem a mi, sem emezek beszédjei, — hanem csak azért, hogy a szövetségesekre hallgatva, fontos ügyben ne könnyedén s károtokra döntsetek. Valamint ki is akarjuk mutatni minden ránk vonatkozó mendemondával szemben, hogy nem jogtalanul birjuk, amink van, és hogy a mi államunk méltán tekintetet érdemel. Tehát az ősrégi dolgokat[39] fölösleges fölhoznunk, mivel erről inkább csak a mondák hirei, mint a hallgatók szemtanusága tanuskodik, azonban a méd háborukról és amiket magatok is tapasztaltatok, erről kénytelenek vagyunk szólni, még ha terhetekre válik is, hogy mindannyiszor fölmelegítjük. Mert amikor ama tetteket véghez vittük, a közhaszonért álltuk meg a veszedelmet, abból pedig nektek tényleg kijutott a részetek. Most hát ne legyen nekünk végleg megtiltva, hogy emlegessük, mikor használhat. Nem is azért szándékszunk erről beszélni, hogy megkérleljünk benneteket, mint inkább, hogy bizonyságot és felvilágosítást nyujtsunk, minő állam ellen támad nektek küzdelmetek, ha nem jól tanácskoztok. Megmondjuk tehát, hogy Marathonnál mi magunk egyedül álltunk helyt valamennyiért a barbár ellen, és amikor utóljára jött, nem lévén képesek szárazon védekezni, mindenestül hajóra szálltunk s együtt küzdöttünk ellene Salamisnál. Pedig ez akadályozta meg, hogy nem hajózhatott városról-városra és nem dúlhatta fel a Peloponnesost, amikor is a sok hajó ellen nem birtátok volna egymást segíteni. S ennek ő maga adta meg a legfényesebb bizonyságát. Mert tengeri veresége után, nem tartván magát hozzánk elég erősnek, gyorsan visszavonult serege legnagyobb részével.

Igy történvén a dolog, miután kétségbevonhatatlan tény, hogy a hajóhadon mult a hellének üdve, mi ehhez három leghasznosabb támogatással járultunk : a hajók legnagyobb számával, a

legeszesebb hadvezérrel és a legkitartóbb buzgalommal. Mert a négyszáz hajó közül majdnem a két harmada volt a miénk;[40] mi adtuk vezérnek *Themistoklest*, akinek leginkább az érdeme, hogy a szorosban[41] megküzdöttünk és az is bizonyos, hogy ép ezáltal mentettük meg ügyünket. Hisz ti is ugyancsak e miatt tiszteltétek őt meg a legjobban, minden idegen között, akik hozzátok érkeztek. Ugyszintén mi voltunk, akik a legmerészebb buzgalommal buzgólkodtunk. Mert mi, miután a szárazon senki nem jött segítségünkre, és országunk határáig már mindenki le volt igázva, elszántuk magunkat, hogy odahagyjuk városunkat és veszni hagyjuk javainkat, nem akarván a még épségben levő szövetségesek ügyét cserben hagyni. El sem is szóródtunk, mert akkor nem segíthettünk volna, hanem hajóra szállva szembe szálltunk a veszedelemmel, és rátok sem haragudtunk, hogy nem jöttetek előbb segítségünkre. Elmondhatjuk tehát, hogy mi többet használtunk nektek, mint amennyiben tőletek részesültünk. Ugyanis ti, mikor kivonultatok, még épségben voltak városaitok, és azért jöttetek, hogy ezutánra is bennük lakhassatok, mivel épenséggel nem minket, hanem csak magatokat féltettétek; mert hisz, amíg mi a veszedelemben benn nem voltunk, ti egyáltalán nem mutatkoztatok. Azonban mi egy már nem létező városból indultunk ki, megálltuk érte, noha kevés volt iránta a reménységünk, a veszedelmet, és ezzel erőnkhöz képest segítettünk nektek, hogy velünk együtt ti is megmeneküljetek. Ellenben ha meghódoltunk volna a médnek, féltve, mint a többiek, országunkat, vagy amúgy is veszendők lévén, nem mertünk volna hajóra szállni, ti kevés hajóitokkal a tengeri ütközetről bizvást lemondhattatok volna, az ellenség pedig szándékait kényelmesen és kívánsága szerint végrehajtotta volna.

Nos tehát, lakedaemoniak, nemde megérdemelnők akkor tanusított buzgalmunkért és okos tanácsunkért, hogy ne irígyeljék a hellének mostani hatalmunkat? Különösen, minthogy nem erőszakkal ragadtuk ezt se magunkhoz, hanem mivel ti nem akartátok a barbár ellen a küzdelmet végleg befejezni, és a szövetségesek maguk jöttek hozzánk s kértek bennünket, hogy vállaljuk el a vezérletet. Később pedig legelőbb maguk a körülmények kényszerítettek bennünket, hogy a hatóságunkat ennyire fejleszszük: legkivált a félelem, azután a becsület, végül az érdek is. Azt meg a saját biztosságunk követelte meg tőlünk, hogy ne engedjünk hatalmunkból és ne sodorjuk magunkat veszélybe, mikor már többen 75. fej.

ellenségeinkké váltak, sokan már el is pártoltak s újra meghódoltattak, és ti sem voltatok velünk, mint azelőtt, barátságban, sőt inkább gyanakvók és viszálykodók. Mert sokan hozzátok pártoltak volna különben. De nem is lehet gáncsolni azért senkit, hogy a nagy veszedelem ellen lehetőleg óvakodik.

76. fej Ti magatok is, lakedaemoniak, a Peloponnesosban a saját érdekeitek szempontjából rendeztétek azon államok alkotmányát, melyek vezérletetek alatt állanak. És ha akkor a végsőkig kitartva a ti vezérkedéstek is gyűlöletessé vált volna, valamint a mienk, akkor meg vagyunk győződve róla, hogy ti is kellemetlenséget okoztatok volna a szövetségeseknek, és ti is kénytelenségből vagy keményen gyakoroltátok volna uralmatokat, vagy pedig magatokat sodortátok volna veszedelembe. Tehát mi se tettünk semmi különös dolgot vagy szokatlant, a minőt más is meg nem tenne, sem amikor a felajánlott uralmat elfogadtuk, sem hogy kezünkből ki nem adtuk, midőn igen fontos okok tiltották, tudniillik a becsületünk, a félelem és érdekeink. Viszont nem mi vagyunk ebben az elsők sem, mivel örök időktől fogva megvolt, hogy a gyengébb az erősebbtől elnyomassék ; továbbá méltóknak is tartottuk magunkat rá, és ti is úgy vélekedtetek ; míglen most hasznotokat számítva, a jogról beszéltek, melyet pedig, ha alkalma nyílt, hogy erőszakkal valamit szerezhet, még senki sem becsült meg annyira, hogy miatta birtoka gyarapításától elforduljon. Csak dicséretet érdemelnek azok, akik az emberi természetnek engedve, másokon uralkodnak ugyan, de igazságosabbak, mintsem hatalmukhoz képest kénytelenek vele. Azt hiszszük, hogy csak mások mutathatnák meg, ha a mi hatalmunkat birnák, valjon mi igazán mérséklettel jártunk-e el ; de mi kiméletességünk miatt is méltatlanul nem dicséretet, hanem ócsárlást kaptunk.

77. fej. Mert noha a szövetségesekkel szerződésileg megállapított törvénykezésben [42] rövidséget vallunk, és nálunk is jogegyenlőségben részesítjük őket, mégis pörhajhászóknak vagyunk kikiáltva. De azért senki sem fontolja meg, hogy másokat, akiknek szintén vannak külföldi birtokaik, és akik nálunknál kevésbbé kiméletesek alattvalóik iránt, ilyennel mért nem szidalmaznak. Akiknek tudniillik módjukban van, hogy erőszakkal éljenek, azoknak nincs semmi szükségük rá, hogy pörösködni menjenek. Ezek azonban megszokták, hogy velünk egyenlőknek vétessenek, ha tehát akár itélet, akár pedig kormányzati rendelet folytán bármi csekély, az ő véleményük szerint rájuk nem tartozó kisebbséget szenved-

nek, nem hálásak azért, hogy még többet is el nem vettek tőlük, hanem keservesebben tűrik ezt a kis rövidséget, mintha mi mindjárt eleve minden törvényt félretéve nyiltan kizsákmányoltuk volna őket. Akkor ugyanis ők maguk sem tagadnák, hogy a gyengébb engedni tartozik az erősebbnek. Csakugyan az emberek, úgy látszik, jobban haragusznak a jogsértésért, mint az erőszakért. Amarra azt mondják, hogy a velük egyenlő megcsalta őket, emerre, hogy elnyomja őket a hatalmasabbik. A médtól is keservesebben szenvedtek, s eltűrték, de a mi uralmunkat tűrhetetlennek tartják. Természetes dolog ; mert mindig a jelen állapot nehéz az alárendelteknek. S ti is, ha minket leverve uralomra jutnátok, hamar elvesztenétek azt a népszerűséget, melyet a tőlünk való félelem miatt nyertetek, különösen ha még most is olyanok a nézeteitek, minőket akkor vallottatok, midőn a méd háború idején rövid ideig nálatok volt a vezérlő hatalom. A ti sajátságos szokásaitok összeférhetetlenek a másokéival és azonkívül, ha valamelyikőtök külföldre mén, sem ezeket meg nem tartja, sem azokat, a melyek Hellasban másutt divatoznak.

Tanácskozzatok tehát komolyan, mint ahogy fontos dolgok- 78. fej.
hoz illik és mások vélekedéseire s panaszaira hallgatva, ne okozzatok bajt önmagatoknak. Gondoljátok meg előbb, mintsem benne vagytok, hogy a háború mennyire kiszámíthatatlan. Mert ha megnyúlik, rendesen a véletlen szerencse szokott benne dönteni ; ezzel pedig egyformán vagyunk mind a ketten ; de bárminként fordul is majd a sors, bizonytalan dolog miatt teszszük ki magunkat a veszedelemnek. Szokásuk már az embereknek, hogy ha háború előtt állnak, mindjárt tettlegességen kezdik, amit csak utoljára kellene tenniök, és csak mikor már kárt vallottak, bocsátkoznak alkudozásba. Mivel pedig mi ebben a hibában nem leledzünk, és mint látjuk, ti sem estetek még bele, intünk benneteket, hogy amíg szabadon választhatjuk a jó tanácsot, ne bontsuk fel a megkötött békét és ne szegjük meg eskünket, hanem intézzük el vitánkat birói úton a szerződés értelmében. Máskülönben az esküvédő isteneket tanuságul hívva, ha háborút kezdtek, megpróbálkozunk védekezni ellene olyan szerrel, amint ti majd a példával előljártok.

Az athéniek birodalmának megalapitása.

(89—118. fej.)

1. Az athéniek visszatérnek városukba és felépitik a hosszú falakat. Themistokles csele. (Kr. e. 479—478.)

89. fej. Az athéniek a következő módon jutottak abba a helyzetbe, hogy hatalmukat gyarapíthatták. Miután a médok a hellénektől szárazon és vízen legyőzve kitakarodtak Európából, és elpusztultak azok is, akik a tengeren Mykaléra menekültek, *Leotychides*, a lakedaemoni király, aki Mykalénál fővezére volt a helléneknek, [43] haza vonult és vele együtt a peloponnesosi szövetségesek. Az athéniek azonban és az ióni, továbbá a hellespontosi szövetségesek, akik a királytól már elpártoltak, tovább maradtak s ostrom alá fogták *Sestost*, melyet a médok birtak, és ott telelve, a várost, miután a barbárok kivonultak belőle, elfoglalták. Ezután elhajóztak a Hellespontosból, kiki a maga hazájába.

Az athéni kormány pedig, mihelyest a barbárok kivonultak az országból, a gyermekeket, nőket s megmaradt jószágot menedékhelyeiről [44] rögtön elhozatta és hozzálátott, hogy a várost és a falakat ismét felépíthesse. Ugyanis a körfalakból csak csekély rész maradt meg, a házaknak is nagy része elpusztult és csak néhány állt még, amelyekben a perzsák előkelőbbjeinek volt lakásuk.

90. fej. Midőn a lakedaemoniak ezen szándékról tudomást szereztek, követséget küldtek Athénbe, részben mivel szivesebben látták volna, ha ezeknek, de egyáltalában egy városnak sincsenek falai, leginkább pedig azért, mert szövetségeseik biztatták őket, és mert féltek az athénieknek most szerzett nagy hajóhadától és a méd háborúban tanusított elszántságától. Azt kivánták tehát tőlük, hogy ne építsék fel falaikat, sőt inkább segítsenek nekik lerombolni, ahol a Peloponnesoson kivül még valamely városnak körfala van. De nem nyilvánították ki szándékukat és féltékenységüket, melylyel az athéniek iránt viseltettek, hanem azt mondták, hogy akkor a barbár, ha ismét betörne, nem talál majd megerősített helyet, ahonnan, mint most is Thebaeből, előre nyomulhatna. A Peloponnesos, mondák, elég jó menedék és táborhely mindannyiuknak.

Az athéniek Themistokles tanácsára a lakedaemoni követeket nyomban elbocsátották, mondván, hogy ők maguk küldenek majd hozzájuk ezen ügyben követséget. Ekkor meg Themistokles úgy intézkedett, hogy őt magát minél hamarább, azonban a melléje rendelt követeket ne küldjék el mindjárt Lakedaemonba,

hanem fogják őket otthon addig, míg csak annyira is felemelhetik a falakat, hogy ép elég magas legyen a védelemre. Az építkezésnél pedig segítsenek, akik csak a városban vannak mindnyájan, személyesen, a nők is meg a gyermekek, továbbá ne kiméljenek se magán-, se középületet, amelynek a munkánál valami hasznát láthatják, hanem döntsék le valamennyit. Miután így kitanította őket és értésükre adta, hogy amott a többit ő majd elvégzi, elutazott. Lakedaemonba érkezve, nem ment el hatósághoz, hanem mindenféle ürügyet használt, és ha valamelyik tisztviselő kérdezte, hogy mért nem jelentkezik hát náluk, azt felelte, hogy követtársait várja, akik valami ügyben visszamaradtak, de várja őket minden pillanatban és csudálkozik, hogy még meg nem érkeztek.

Ezek aztán elhitték Themistokles beszédét, mivel igen ked- 91. fej.
velték őt. Midőn azonban mások is jöttek hozzájuk Athén felől és egész biztosan állították, hogy a falakat építik, sőt hogy már jó magasak is, nem volt miért ezeknek hitelt nem adniok. Midőn ezt Themistokles megtudta, kérte őket, hogy ne vezettessék magukat félre a mende-mondától, hanem inkább küldjenek oda maguk közül néhány jóravaló férfiút, akik majd megbizhatóan tudósítják őket, hogy saját szemükkel mit tapasztaltak. Ezt ők meg is tették ; Themistokles pedig titokban üzenetet küldött Athénbe, hogy ezen férfiakat lehetőleg feltünés nélkül tartsák vissza és ne bocsássák el addig, míg ők maguk haza nem érkeznek, — ezalatt ugyanis megjöttek követtársai is, *Habronichos*, Lysikles fia és *Aristeides*, Lysimachos fia, akik meghozták a hírt, hogy a fal már elegendő. Félt tudniillik, hogy a lakedaemoniak, ha a hír valóságáról meggyőződnek, nem bocsátják őket szabadon. Az athéniek a követeket, amint meg volt nekik hagyva, visszatartották, Themistokles pedig most nyiltan kijelentette a lakedaemoniaknak, hogy Athén falai fel vannak már építve annyira, hogy elég védelmül szolgálhat a lakósoknak. Ha pedig a lakedaemoniak vagy szövetségeseik követeket akarnak hozzájuk küldeni, úgy jövőre ezek úgy jöjjenek, hogy ők maguk is jól megfontolják, mi válik önmaguknak és a közjónak hasznára. Mert az athéniek, mikor jobbnak vélték, hogy városukat odahagyva hajóra szálljanak, nélkülük határoztak és cselekedtek merészen és később is, valahányszor velük tanácskoztak, senkinél sem mutatták magukat belátásban hátrábbvalónak. Most is tehát helyesebbnek vélik, hogy városuk fallal legyen megerősítve, mert ez hasznosabb lesz saját polgáraikra, valamint az összes szövetségesekre nézve. Mert

lehetetlen, hogy nem egyformán erős hadi készültség mellett egyforma szellemben s befolyással lehessen a közügy érdekében tanácskozni. Tehát, így szólt, vagy ne volnának a szövetségesek közt egyiknek se falaik, vagy pedig a mi eljárásunkat is helyesnek kell tartani.

92. fej. A lakedaemoniak e nyilatkozat hallatára nem mutattak nyiltan haragot az athéniek ellen. Mert ők, mint mondták, nem is hogy akadályozzák őket, hanem csak azért küldték a követeket, hogy jó tanácsot ajánljanak a közjó érdekében. Különben akkor a méd ellen tanusított buzgalmuk miatt valóban nagyon jó indulattal voltak irántuk. Titokban azonban mégis boszankodtak, hogy tervükben kudarcot vallottak. A követek tehát mindkét részről hazatértek bántódás nélkül.

93. fej. Így erősítették meg az athéniek városukat, még pedig rövid idő alatt. S meg is látszik még most is az építkezésen, hogy sietve készült. Az alapfal mindenféle fajtájú kövekből van összerakva, amelyek némely helyen nincsenek is megfaragva, hanem csak úgy vannak betéve, mint ép odahordták őket, de viszont sok sírkő, sőt megmunkált kő is bele van építve. A körfalakat tudniillik a várostól minden oldalról kijebb tolták, s e miatt a nagy sietségben válogatás nélkül mindent összeszedtek s odahordtak.

Rábírta továbbá Themistokles az athénieket, hogy a *Piraeus* erődítését is befejezzék; mert már előbb is belefogtak még azon esztendőben, midőn ő viselte Athénben az archoni hivatalt.[45] A helyet ő három természetes kikötőjével[46] nagyon alkalmasnak találta, hogy nagyon fogja őket segíteni a tengeri hatalom megszerzésében, ha majd egyszer a hajózásra adják magukat. Ő volt ugyanis az első, aki hangoztatni merte, hogy a tengerre kell ügyet vetniök, és azért rajta volt, hogy az építkezés mielőbb megkezdessék. És felépítették a falakat oly szélességben, amint ő javasolta, és amint még most is látható a Piraeus körül; ugyanis két kocsi egymással szemben hordta fel a köveket.[47] Közbe pedig nem volt törmelék vagy malter, hanem nagy és négyszögbe kifaragott kövek voltak egymásra rakva, a melyek kivülről vassal s ólommal voltak egymásba kapcsolva.[48] A magassága azonban legfölebb fele annyira készült el, mint ahogy ő tervezte. Mert ő úgy akarta, hogy magasságával s vastagságával elég védelem legyen az ellenséges támadás ellen, azt tervezvén, hogy így majd őrségnek elég lesz néhány és a leghasznavehetetlenebb ember, a többi pedig majd hajóra szálljon. A hajókra volt neki a legtöbb

gondja, gondolom azért, mert látta, hogy a király seregének könnyebb támadni a tenger, mint a szárazföld felől. Sőt többre becsülte a Piraeust a felső városnál, és sokszor figyelmeztette az athénieket, hogy ha egykor a szárazon legyőzetnek, oda vonuljanak le és a hajókról bárkivel is szembe szállhatnak.

Az athéniek tehát így jutottak falaikhoz, és egyébként is fölkészülődtek mindjárt, ahogy a médok elvonultak.

2. Pausanias bukása. Az athéniek megkapják a fővezérletet. (Kr. e. 478—477.)

Azonban *Pausaniast*, a Kleombrotos fiát, mint a hellének 94. fej.
fővezérét, Lakedaemonból húsz peloponnesosi hajóval tengerre küldték. Vele ment az athéniek harminc hajója és a többi szövetségesek csapata. Megtámadták *Kyprost* és a sziget nagy részét meghódították, azután *Byzantiont*, mely a médok birtokában volt, és amelyet szintén bevettek ugyanezen fővezérlet alatt.

Minthogy pedig Pausaniasnak már ekkor erőszakos volt az 95. fej.
eljárása, a többi hellének, s különösen az iónok és akik legutóbb a király uralma alól felszabadultak, annyira elkeseredtek, hogy elmentek az athéniekhez, kérve őket, hogy rokonaik lévén, fogadják el fölöttük a fővezérletet és ne engedjék meg Pausaniasnak, ha netalán erőszakoskodni akarna. Az athéniek hajlottak a beszédre és volt rá ügyelésük, hogy ne maradjanak tétlen szemlélők, valamint hogy mindenben úgy intézkedjenek, amint érdekeiknek leginkább megfelelőnek tartották. Eközben a lakedaemoniak visszahívták Pausaniast, hogy kérdőre vonják azért, amit felőle hallottak. Ugyanis a hozzájuk érkező hellének sok igazságtalansággal vádolták és eljárása úgy tűnt fel, hogy az nem annyira hadvezérlet, mint inkább a kényuralom utánzása. És úgy esett, hogy ép akkor hívták vissza, midőn a szövetségesek iránta való gyülöletük miatt az athéniekhez pártoltak, kivéve a peloponnesosi csapatokat. Lakedaemonban pedig egyeseken elkövetett személyes jogtalanságokban bűnösnek ítélték, a fődologban azonban fölmentették. Különösen méd barátsággal volt vádolva, s az úgylátszik, nyilvánvaló is volt. Ezután már nem bízták rá a fővezérséget, hanem egy nem nagy sereg élén *Dorkist* küldték ki s még néhányat, akiknek azonban a szövetségesek nem adták át a fővezérletet. Erre ezek eltávoztak és helyükbe nem küldtek másokat a lakedaemoniak, mert féltek, hogy embereik, ha idegen földre mennek, megromlanak, amint épen Pausaniason is

tapasztalták. Azonfelül szabadulni kivántak a méd háborútól, azután meg az athénieket a vezetésre alkalmasnak és maguk iránt ekkor még barátságos érzelműeknek gondolták.

96. fej. Miután tehát az athéniek, mivel Pausanias gyülöletessé vált, a szövetségeseknek önkénytes ajánlkozására átvették a hegemoniát, elrendelték, hogy mely város köteles pénzt és melyik hajót szolgáltatni a barbárok ellen. Az ürügy az volt, hogy bosszút akarnak állni szenvedéseikért s pusztítani fogják a király országait. Ugyanekkor állították fel az athéniek a *hellénotamias*ok hivatalát,[49] amely a *phorost* beszedte; mert így nevezték az adót, melyet pénzben kellett fizetni. Vala pedig az először kivetett adó összege négyszázhatvan talentum;[50] kincstáruk Delos volt, és a gyűléseket is az ottani templomban tartották.

97. fej. Szövetségeseik élén, a kik eleinte függetlenek voltak és a közös tanácskozásokban is résztvettek, az athéniek ezen és a méd háború közti időben háborúban és a közügyek vezetésében a következő dolgokat vitték végbe, még pedig részint a barbárok, részint saját lázadó szövetségeseik és az esetleg velük tartó peloponnesosiak ellen.

Én pedig megirván ezen eseményeket, azért tettem elbeszélésemben ezen kitérőt, mivel eddig ezt a részt minden elődöm kihagyta, és vagy a helléneknek a méd háborúk előtti történelmét vagy magát a méd korszakot tárgyalta. Az egyetlen *Hellanikos*[51] pedig, aki Attika történetéről szóló munkájában ezen eseményeket érinti, csak röviden és nem kellő időrendi pontossággal emlékezik meg róluk. Ebben a részben továbbá el lesz mondva az is, mikép lőn az athéniek birodalma megalapítva.

3. Az athéniek hadakozásai szövetségeseikkel és a perzsákkal. Kimon győzelmei. Kr. e. 476—465.

98. fej. Először Kimon, Miltiades fia vezérlete alatt ostrommal bevették *Eion* városát a Strymon mellett, melyet a médok bír ak*s*
Kr. e. 476. és a lakósokat rabszolgaságba vetették. Azután elfoglalták *Szyro*, szigetét az aegei tengerben, a melyen dolopok laktak; a lakósokat rabszolgaságba vetették és a szigeteket maguk gyarmatosították. A *karystosiak* ellen is háborújuk támadt, anélkül, hogy résztvettek volna benne a többi euboeaiak. Idővel egyezség útján ezek is megadták magukat. Ezek után az elpártolt *naxosiak* ellen viseltek háborút és ostrommal meghódították őket. Ez

volt az első szövetséges állam, amelyet szerződés ellenére le- Kr. e. 472.
igáztak, később persze sorjába így jártak a többiek is.

Az elszakadásra egyebeken kívül a legfőbb okot az adó- és 99. fej.
hajóhátralékok adták, továbbá a hadi szolgálat nem teljesítése, ha némelyek arra kötelesek voltak. Mert az athéniek keményen eljártak a dologban, és a kényszerítés miatt terhükre váltak szövetségeseiknek, a kik se meg nem szokták, se nem szerették a fáradalmakat. De egyébként se valának már oly kedveltek az athéniek a fővezérletben; a szövetségeseket a táborban alárendeltjeiknek tekintették, a pártütőket meg könnyű volt nekik leverniök. Ennek pedig maguk voltak az oka a szövetségesek. Mert röstellették a katonáskodást és a legtöbben, hogy csak ne kelljen hazulról távozniok, hajók állítása helyett pénzben kötelezték magukat, hogy lerójják a megfelelő költséget. Ily módon az athénieknek ezen fizetségekből, melyet ők tettek, hajóhaduk gyarapodott, emezek pedig, ha elpártoltak, készületlenül és tapasztalatlanul kerültek a háborúba.

Ezek után történt, hogy az *Eurymedon* folyónál Pamphyliá- 100. fej.
ban az athéniek s szövetségeseik szárazon s tengeren megütköztek a médokkal, és ugyanaz napon kettős győzelmet arattak Kr. e. 469.
*Kimon*nak, Miltiades fiának vezérlete alatt az athéniek, és a phoeniciaiak hajóhadából is összesen kétszáz hajót elfoglaltak s elpusztítottak. Rövid időre ezután elpártoltak tőlük a *thasosiak*, Kr. e. 467.
mivel viszályba keveredtek velük a szemben fekvő thrákai kereskedő helyek és a bányák miatt, melyeket ezek míveltek.[52] Az athéniek egy hajóhaddal Thasos ellen hajóztak, és miután tengeri csatában győztek, partra szálltak. Ugyanezen időtájban elküldték a Strymonhoz a maguk s szövetségeseik tízezer gyarmatosát, hogy azon a helyen, melynek akkor *Ennea hodoi* (kilenc út), most *Amphipolis* a neve, letelepedjenek. A helyet magát el is foglalták az edonoktól, akik ekkor birtokában voltak, hanem beljebb menve a thrákiai belföldre, *Drabeskos*nál, az edonok országában, mindnyájukat megsemmisítették a thrákok, akik ezen gyarmat alapítását ellenséges szemmel tekintették.

4. Thasos meghódolása. A heloták lázadása. Kr. e. 464—455.

Azonban a thasosiak csatákat vesztve és az athéniektől ostro- 101. fej.
molva, a lakedaemoniakat hívták segítségül, felszólítván őket, hogy törjenek be Attikába. Ezek az athéniek előtt titokban meg is igérték nekik s meg is akarták tenni, de megakadályozta őket

benne a földrengés, mely alkalommal a heloták és a perioikosok[53]
Kr. e. közül *Thúria* és *Aithaia* lakói fellázadtak és *Ithomébu* vették be
466. magukat. A heloták pedig a legnagyobb részt a régi messeneieknek valának utódai, a kiket hajdan leigáztak, és ezért mindnyájan *messeneieknek* neveztettek. Tehát a lakedaemoniaknak
Kr. e. az Ithoméba vonultak ellen gyűlt meg a háborújuk. A thasosiak
464. meg az ostrom harmadik évében megadták magukat az athénieknek, oly föltétellel, hogy falaikat lerombolják, hajóikat kiadják, rögtön hadi sarcot, jövőben pedig adót fizetnek, végre a szárazföldről és bányákról lemondanak.

102. fej. A lakedaemoniak, midőn a háború az ithomébeliek ellen hosszúra nyúlt, egyéb szövetségesek között segítségül hívták az athénieket is. El is jöttek szép számú sereggel Kimon vezérlete alatt. Különösen pedig azért hívták meg őket a lakedaemoniak, mert jeles várostromlók hírében álltak, azonban midőn az ostrom nagyon elhúzódott, kitünt a tökéletlenségük, mert különben rohammal is elfoglalhatták volna a helyet. Nyilt meghasonlás lakedaemoniak és athéniek között ezen táborozás miatt ütött ki először. A lakedaemoniak tudniillik, miután a helyet nem bírták megostromolni, megfontolván, hogy az athéniek más törzsbeliek, féltek, hogy vakmerőségük és nyughatatlan természetük miatt az ithomébeliek valami csínyre rávehetik őket, ha tovább is itt maradnának. Elbocsátották tehát őket egyedül valamennyi szövetséges közül, nem ugyan úgy, hogy kimutatták volna gyanujokat, hanem azt mondták, hogy nincsen többé szükségük reájuk. Az athéniek azonban megismerték, hogy nem ezen a jobb okon lettek elbocsájtva, hanem mert valami gyanú támadt ellenük. És mivel ezen megsértődtek, és ilyet érdemtelenül nem akartak a lakedaemoniaktól elviselni, rögtön, mihelyt hazatértek, felbontották velük a méd ellen kötött szövetséget, és ellenségeikkel, az argosiakkal léptek szövetségre. Azután ezek ketten ugyanezen szövetséghez beeskették a thessalokat is.

103. fej. A tizedik esztendőben,[54] midőn már nem birtak tovább ellenállni, az Ithomében levők megadták magukat a lakedaemoniaknak, oly föltétellel, hogy bántódás nélkül kivonulnak a Pelo-
Kr. e. ponnesosból és soha többé vissza nem térhetnek. A kit közülük
456. ott kapnak, az rabszolgája lesz annak, aki elfogta. A lakedaemoniaknál tudniillik már régebben járta egy pythiai jóslat, mely meghagyta, hogy az ithomei Zeushoz[55] esdeklőt szabadjára

bocsássák. Kivándoroltak tehát feleségestül s gyerekestül, és az athéniek most már gyűlöletből a lakedaemoniak iránt befogadták s letelepítették őket Naupaktosban, a melyet nemrég vettek volt el a lokrisi ozoloktól. A megaraiak is elpártoltak a lakedaemoniaktól s beálltak az athéniek szövetségébe, mivel a korinthosiak határvillongás miatt háborúval szorongatták őket. Az athéniek tehát *Megarát* s *Pegait* megszállták, a megaraiaknak városuktól *Nisaiáig* hosszú falakat építettek s ide is őrséget vetettek. Kiváltképen itt kezdődött a korinthosiaknak az athéniek iránt való erős gyűlölete.

5. Az athéniek hadjáratai Egyiptomban és a peloponnesosiak ellen. Harminc éves béke. Kr. e. 460—455.

A libyai *Inaros*, Psammitichos fia, az Egyiptommal határos Libya királya, a Pharoson felül fekvő *Mareia* városából berontott Egyiptomba és az ország legnagyobb részét elhódította *Artaxerxes* királytól. Miután pedig az uralmat elfoglalta, segítségül hívta az athénieket. Ezek a maguk és szövetségeseik kétszáz hajójával épen Kypros ellen táboroztak. Odahagyva tehát Kyprost, engedtek a meghívásnak, és a tengerből a Niluson felhajózván, miután a folyót és *Memphis* hét harmadát hatalmukba vették, a harmadik részt, az úgynevezett *Fehér Várat*[56] ostromolták. Ide vonultak tudniillik a perzsa és méd menekülők és a pártütésben nem részes egyiptusiak. 104. fej. Kr. e. 460

Az athéniek partra szállva *Halieis*nél, megütköztek a korinthosiakkal és epidaurosiakkal. Győztek pedig a korinthosiak. Később *Kekryphaleiá*nál volt tengeri csatájuk a peloponnesosiakkal, ahol viszont győztek az athéniek. A következő háborúban, mely az aeginaiak és athéniek közt ütött ki, nagy tengeri csatát vívtak *Aeginá*nál, és jelen valának mindkét fél szövetségesei is. Az athéniek győztek, és miután hetven hajót elfoglaltak, partra szálltak, és a várost ostrom alá fogták. *Leokrates*, Stroibos fia vezérlete alatt. Ekkor a peloponnesosiak, hogy megsegítsék az aeginiaiakat, háromszáz hoplitát, akik előbb a korinthosiak és epidaurosiak segédcsapatai voltak, Aeginába szállítottak, továbbá megszállták a *Geraneia* magaslatait. Megarisba meg bevonultak a korinthosiak szövetségeseikkel együtt, úgy vélekedvén, hogy az athéniek képtelenek lesznek megvédeni a megaraiakat, minthogy Aeginában s Egyiptomban is nagy hadseregük van elfoglalva. Ha pedig mégis segítségükre jönnének, 105. fej. Kr. e. 460

el kell majd Aegina alól vonulniok. Azonban az athéniek aeginai táborukat csak nem mozgatták meg, hanem azért a városban maradtak közül a legöregebbek s legifjabbak eljöttek Megarába *Myronides* vezérlete alatt. Miután egy eldöntetlen csatában megütköztek a korinthosiakkal, mind a két fél visszavonult, és mindegyik azon vélekedéssel, hogy a dologban nem ő húzta a rövidebbet. Ámde az athéniek, és csakugyan ők voltak inkább a győztesek, miután elhúzódtak a korinthosiak, diadaljelvényt állítottak fel. A korinthosiak pedig, akiket otthon az öregebbek kipirongattak, körülbelül tizenketted napra szintén eljöttek fölfegyverkezve, és ők is diadaljelvényt akartak felállítani, mint aféle győztesek. Erre az athéniek Megarából kitörtek, a diadaljelvény fölállításával foglalatoskodókat leölték, és a többiekkel megütközve, ezeket is legyőzték.

106. fej. Midőn ezek a vereség után visszavonultak, egy nem csekély részük az üldözés miatt utat tévesztve egy magán ember földjére került, amely körül véletlenül egy nagy árok huzódott, és a melynek nem volt kijárása. Ezt látván az athéniek, elölről hoplitákkal elzárták az utjukat, körüskörül pedig könnyű fegyvereseket állítottak, a kik agyon kövezték mind, a kik oda bementek. S ezzel nagy csapást szenvedtek a korinthosiak. Azonban a seregük tömege haza juthatott.

107. fej. Kr. e. 459. Ezen idő tájt kezdték az athéniek a hosszú falakat a tengerig felépíteni, egyiket a *Phaleronig*, a másikat a *Piraeusig*.[57] Midőn a phokisiak *Doris*, a lakedaemoniak őshazája, és itt *Boion*, *Kytinion* s *Erineon* ellen hadjáratot indítottak, és egyet ezen városkák közül elfoglaltak, a lakedaemoniak *Nikomédes*, Kleombrotos fia vezérlete alatt, aki a kiskoru király Pleistoanax, Pausanias fia nevében uralkodott, a maguk ezerötszáz hoplitájával és tizezer szövetséges katonájával a dórok segítségére jöttek. És miután a phokisiakat egyezség útján a város visszaadására kényszerítették, haza felé indultak. Azonban ha tengeren akartak volna a *krisai* öblön keresztül átmenni, az athéniek, akik hajóikkal ott cirkáltak, bizonyosan utjukat állták volna, de a Geraneián keresztül sem tartották biztosnak az átvonulást, mivel az athéniek kezén volt Megara és Pegai. Azonfelül a Geraneiának járatlan volt az utja és állandóan őrködtek rajta az athéniek, akik, mint tudomásukra jutott, itt is fel szándékoztak őket tartóztatni.

Legjobbnak látták tehát, hogy megmaradnak Boeotiában s várják, mi módon lesz legbiztosabb átjutniok. Másrészt titokban

rávette őket erre némely athéni ember is, akik remélték, hogy a népuralmat és a hosszú falak építését majd megszüntethetik. Azonban az athéniek hadba vonultak ellenük a saját összes hadi erejükkel ; velük mentek ezeren az argivok közül s többi szövetségeseik, kiki a maga módja szerint ; összesen tizennégy ezeren valának. Ezt különösen azért tették, mert azt hitték, hogy a lakedaemoniak bajban vannak, nem tudván mi módon szabaduljanak, meg azért is, mert gyanították, hogy a népuralom megbuktatásán törekszenek. Jött még az athéniekhez egy csapat thessaliai lovasság is, mivel szövetségeseik voltak, de ezek a csata alatt átpártoltak a lakedaemoniakhoz.

Megütköztek tehát *Tanagránál* Boeotiában és győztek a lakedaemoniak s szövetségeseik ; mindkét félen nagy öldöklés történt. Most a lakedaemoniak betörtek Megarisba, a fákat kivagdalták, s ezután a Geraneián és az Isthmoson keresztül visszatértek hazájukba. Az athéniek pedig a csata után hatvankettedik napra Myronides vezérlete alatt hadat indítottak Boeotiába, Oinophytánál a boeotokat megverték, és Boeotiát és Phokist hatalmukba vették. Azután Tanagra falait lerombolták és az opusi lokroktól a száz leggazdagabb polgárt túsz gyanánt magukkal vitték, végre a hosszú fal építését befejezték. Erre az aeginaiak is megadták magukat az athénieknek. Lerombolták falaikat, kiadták hajóikat és jövőre adófizetésre kötelezték magukat. Végre a Peloponnesost is körülhajózták az athéniek Tolmides, a Tolmaios fia vezérlete alatt. Felgyujtották a lakedaemoniak hajóépítő helyét,[58] Chalkist, a korinthosiak egy városát elfoglalták, és partra szállva a sikyoniakat egy ütközetben legyőzték. 108. fej. Kr. e. 457. Kr. e. 456.

Az egyiptomban lévő athéniek s szövetségeseik kitartottak, és változó szerencsével folyt hadi vállalatuk. Eleinte uraivá lettek Egyiptomnak, úgy hogy a király egy perzsa embert, Megabazost, pénzzel Lakedaemonba küldött, aki rábirja a peloponnesosiakat, hogy törjenek be Attikába, s ily módon az athénieket kikényszerítse Egyiptomból. Miután pedig ez nem sikerült neki, és a pénzt hiába elköltötte, Megabazos a maradék összeggel visszament Ázsiába. Ekkor Megabyzost, Zopyros fiát, egy perzsa embert, a király nagy sereggel Egyiptomba küldte. Ez a szárazföldön jöve, megverte az egyiptomiakat és szövetségeseiket, a helléneket Memphisből kiüzte s végül Prosopitis szigetén bekerítette. Itt egy esztendő s hat hónapig ostromolta őket. Végre kiszárította a csatornát és a vizet levezettette, úgy hogy a hajók megfeneklettek, 109 fej.

és a sziget nagy része szárazfölddé változott ; ekkor átkelt és elfoglalta gyalog szerrel.

110. fej. Igy ment tönkre a helléneknek ezen vállalata hat esztendei hadakozás után, és csak kevesen menekülhettek közülök Libyán Kr. e. 455. keresztül Kyrénébe, a legtöbbje pedig elveszett. Egyiptom ismét a király uralma alá került az egy Amyrtaios kivételével, a ki a mocsáros vidéknek volt királya.[59] Ezt nem birták leverni, részben a mocsár nagy kiterjedése miatt, és mert az egyiptomiak között ezen vidék lakosai a legharcziasabbak. Inarost, Libya királyát pedig, aki mindennek a megindítója volt Egyiptomban, árulással kézre kerítették és keresztre feszítették. Ezalatt az athéniek és szövetségeseik ötven trierese fölváltásra elhajózott Egyiptomba és a *Menxesion* folyamágnál kikötött, mitse tudva a történtekről. Ekkor a száraz felől gyalogság, a tengerről a phoeniciai hajóhad megtámadta őket, sok hajójukat elpusztította, úgy hogy csak a kisebb rész tudott megmenekülni. A nagy hadjárat tehát, melyet az athéniek s szövetségeseik Egyiptom ellen indítottak, így végződött.

6. Az athéniek egyéb hadjáratai. Kimon halála. Harminc éves béke.

111. fej. *Orestes*, Echekratides, thessaliai király fia,[60] hazájából számüzetve, rábeszélte az athénieket, hogy vezessék őt vissza. Magukhoz vévén tehát a boeotiakat és phokisiakat, a kik szövetségeseik Kr. e. 454. voltak, hadat indítottak az athéniek Thessaliába Pharsalos ellen. A város határa egy részét el is foglalták, amennyiben messze táboruktól előre nem nyomulhattak, minthogy akadályozta őket a thessaliak lovassága ; a várost azonban nem vették be. Egyebek sem sikerültek nekik, amiért a hadat indították, úgy, hogy visszatértek eredménytelenül Orestesszel együtt.

Ezek után nemsokára ezer athéni ember Pegaiban, mely akkor birtokukban volt, hajóra szállva, Sikyonba hajózott Perikles, Xanthippos fia vezérlete alatt, és legyőzték a szembeszálló sikyoniakat. Azután achajai csapatokkal megerősödve körülhajóztak, és Akarnaniában *Oniadait* fogták ostrom alá. De nem vették be, és ismét haza tértek.

112. fej. Később, három év leteltével, öt éves fegyverszünetet kötöttek Kr. e. 451. a peloponnesosiak és athéniek egymással. Tehát a hellén háborútól tartózkodtak az athéniek, és *Kypros* ellen indítottak hadat a maguk s szövetségeseik kétszáz hajójával Kimon vezérlete alatt.

Ebből hatvan hajó Egyiptomba ment *Amyrtaios*, a mocsáros tartomány királyának a meghívására, a többi *Kitiont* ostromolta. Midőn azonban Kimon meghalt s éhség állott be, eltávoztak Kition alól. Azután fölfelé hajóztak és a kyprosi *Salamis* irányában tengeri s szárazföldi csatát vivtak a phoeniciaiak s kilikiaiakkal, akiket mindkét felől legyőzvén, hazatértek az Egyiptomból visszatérő hajókkal egyetemben. Ezek után a lakedaemoniak megindították az úgynevezett szent háborút, a delphoji templomot elfoglalták és átadták a delphojiaknak. Azonban mihelyt elvonultak, megjelentek haddal az athéniek és a templomot átadták a phokisiaknak.[61] Kr. e. 449. Kr. e. 448.

Idő multával ezután, midőn a boeotiai száműzöttek[62] *Orchomenost, Chaeroneiát* és némely más helyet Boeotiában kézre kerítettek, az athéniek ezer hoplitával és a szövetségesek megfelelő csapataival *Tolmides*, Tolmaios fia vezérlete alatt ezen helyek ellen, mivel ellenségesek valának, hadat indítottak. Bevették, Chaeroneiát, és őrséget helyezvén bele, elvonultak. Azonban útközben *Koroneiánál* Orchomenosból a boeotiai száműzöttek, lokrokkal, euboeai menekültekkel és pártjukbeli emberekkel szövetkezve, rájuk támadtak. Legyőzték őket, és az athéniek egy részét megölték, másikát élve elfogták. Ekkor az athéniek kitakarodtak egész Boeotiából, miután a békekötés értelmében visszakapták embereiket. A boeotiai menekültek pedig visszatértek hazájukba, és ők is, valamint a többiek mindnyájan ismét függetlenekké lettek.[63] 113. fej. Kr. e. 447.

Nemsokára ezután Euboea is elpártolt az athéniektől. Perikles ment el ide egy athéni hadsereggel, midőn hírül hozták neki, hogy Megara is pártot ütött, s hogy a peloponnesosiak betörést terveznek Attikába, végre hogy a megaraiak le is öldösték már az athéni őrséget, kivéve akik Nisaiába menekülhettek. Előbb a korinthosiakat, sikyoniakat s epidaurosiakat segítségül hívták, és úgy lázadtak fel a megaraiak. Perikles tehát nagy sietve visszavezette seregét Euboeából. Erre betörtek Attikába a peloponnesosiak királyuk *Pleistoanax*, Pausanias fia vezérlete alatt, és előrenyomultak Eleusisig s Thriáig, az országot pusztítva, tovább azonban nem mentek, hanem haza vonultak.[64] Az athéniek pedig Perikles vezérlete alatt ismét átkeltek a szigetre, meghódították az egészet, és egyezség útján berendezték maguknak,[65] csak *Hestiai* lakosait űzték el és földjét elfoglalták maguknak. 114. fej. Kr. e. 446.

Röviddel azután, hogy Euboeából kitakarodtak, harminc 115. fej.

Kr. e. 445. évre békét kötöttek a lakedaemoniakkal s szövetségeseikkel, visszaadván Nisaiát, Pegait, Troizént s Achaját. Mert ezek valának a Peloponnesoson hatalmukban.

7. Samosi hadjárat.

Kr. e. 440. A béke hatodik évében háború tört ki a samosiak és miletosiak közt Priene miatt. A miletosiak, midőn a háborúban vereséget szenvedtek, elmentek az athéniekhez s bevádolták a samosiakat. Támogatta őket magából Samosból is nehány magánember, akik az alkotmányukat szerették volna átalakítani. Megjelentek tehát negyven hajóval az athéniek Samos előtt, megcsinálták a demokratiát és ötven gyermeket s ugyanannyi férfiut túszul vevének, akiket Lemnosba szállítottak, azután őrséget hagyva elvonultak. Voltak azonban a samosiak között némelyek, akik nem akarták ezt eltürni, és elmenekültek a szárazföldre.

Itt megegyeztek a városbeli legelőkelőbb emberekkel és szövetségre léptek *Pissuthnes*szel, Hystaspes fiával, a ki akkor Sardest bírta, azután vagy hétszáz embernyi segédcsapatot összeszedve, éjjel átkeltek Samosba. Először is fölkelést támasztottak a néppártbeliek ellen s a legtöbbjét kézrekerítették, és miután túszaikat Lemnosból elrabolták s elpártolásukat kijelentették, az athéni őrséget, valamint a főtisztviselőket, akik nálúk voltak,[66] kiszolgáltatták Pissuthnesnek; Miletos ellen pedig rögtön háborúra készülődtek. Velük együtt elpártoltak a byzantioniak is.

116. fej. Midőn az athéniek ennek hírét vették, hetven hajóval Samos ellen indultak. Ezek közül tizenhat hajót itt nem használtak, mert ezek részben a phoeniciai hajóhadat kikémlelni Kariába mentek, részben támogatást kérni Chios és Lesbosba; tehát negyvennégy hajóval, a melynek tized magával Perikles volt a vezére, *Tragia* mellett csatát vívtak a samosiak hetven hajója ellenében. Köztük húsz csapatokat szállított, mivel az egész flotta ép Miletos alól érkezett.[67] Az ütközetben az athéniek győztek. Később jött még támogatásukra negyven hajó Athénből és huszonöt Chios s Lesbosból; ekkor partra szálltak és miután a szárazon is győztek, a várost három sáncfallal és a tenger felől is ostrom alá fogták. E közben Perikles az itt állomásozók közül hatvan hajóval hirtelen Kuanos s Kaira ellen vitorlázott, mert hire jött, hogy phoeniciai hajók jönnek az athéniek ellen. S Samosból is Stesagoras s mások öt hajóval eléjük mentek a phoeniciaiaknak.

Most a samosiak váratlan kitörést intéztek a tengeren és 117. fej.
megtámadván a védtelen tábort, az őrhajókat elsülyesztették, tengeri csatában legyőzték az ellenük sorakozó hajókat, és így urává lettek a tengernek tizennégy napon keresztül, mi alatt behozhattak s kivihettek tetszésük szerint. Midőn azonban Perikles visszatért, ismét körülzárta őket a hajóhad. Athénből is jött még negyven hajó segítségül Thukydides,[68] Hagnon és Phormion vezérlete alatt, azután húsz Tlepolemostól és Antiklestől vezetve, végre harminc Chios és Lesbosból. A samosiak egy Kr. e. 439.
kisebb tengeri csatát még vívtak ugyan, de nem bírván ellenállni, az ostrom kilencedik havában kénytelenek voltak megadni és alávetni magukat a következő feltételek mellett : Lebontják falaikat, túszokat állítanak, kiadják hajóikat és kötelesek meghatározott részletekben megtéríteni a hadi költségeket. Megegyeztek a byzantioniak is, hogy mint előbbre, ezentúl is alattvalóik lesznek az athénieknek.

Ezek után csak néhány évvel később történtek az említett 118. fej.
kerkyrai és potidaeai események, és egyebek, a melyek ezen hábo- Kr. e. 436.
rúra ürügyül szolgáltak. Mindezen dolgok pedig, a melyeket a
hellének egymás és a barbár ellen végbevittek, a Xerxes vissza Kr. e. 480.
vonulása és ezen háború kitörése közt lefolyt időszakban körülbelül ötven év alatt történtek, és ezalatt az athéniek nemcsak hogy megalapították birodalmukat, hanem különben is nagy hatalomra vergődtek. Észrevették ezt a lakedaemoniak is, de nem gátolták őket, vagy csak igen kevéssé, és legnagyobb részt békességben viselkedtek, részben mivel soha sem voltak valami serények a hadakozásra, ha nem voltak rá kénytelenek, részben mivel belháborúk által akadályozva is voltak. Miglen végre az athéniek hatalma szembeszökőleg növekedett, és már szövetségeseikbe is belekapott. Ekkor tehát az állapot türhetetlenné vált nekik, és eszükbe vették, hogy most már teljes buzgósággal hozzá kell látniok és ugyancsak ezen hadi vállalattal meg kell buktatniok, ha lehetséges, az athéniek hatalmát.

V.

Perikles beszéde a háboru ügyében.

(140—145. fej.)

140. fej. Véleményemnél, hogy nem szabad engednünk a peloponnesosiaknak, én állhatatosan megmaradok, athéni férfiak, noha jól tudom, hogy az emberek nem olyan buzgalmat szoktak tanusítani a hadviselésben, mint a háború elhatározásában, hanem a sors fordulataihoz képest változtatják nézeteiket. De én csak azt látom, hogy most is ugyanazt kell tanácsolnom, valamint javallom azt is, hogy akik pártolnak, támogassák a közös határozatot még akkor is, ha netalán egynémely szerencsétlenség érne is bennünket, de viszont a sikert se tulajdonítsák el a maguk okossága javára. Mert könnyen megtörténhetik, hogy az események folyása ép oly kiszámíthatatlan, mint az emberek gondolkozása, s ezért szoktuk a sorsot kárhoztatni, ha valami számításunk ellenére történik.

A lakedaemoniak előbb is nyilvánvaló ellenségeink valának, most meg épen azok. Ugyanis noha ki volt mondva,[69] hogy pör esetén bíróság döntsön ügyünkben, és kiki megtartsa, ami birtokában van, ők soha sem kértek ítéletet, s el sem is fogadták, ha mi felajánlottuk, hanem inkább haddal akarják a sérelmeket orvosolni, mint tárgyalásokkal, és már nem is mint panaszosok, hanem parancsolva lépnek fel ellenünk. Megparancsolják, hogy vonuljunk el Potidaea alól. Adjuk meg Aeginának a függetlenségét, semmisítsük meg Megarával szemben határozatunkat. Sőt ez utóbbiak, akik most jöttek, már azt követelik, hogy a hellèneknek általában adjuk vissza függetlenségüket. Ti azonban el ne higyjétek, hogy ily kicsiségért üt ki majd háború, ha tudniillik a megarai határozatot vissza nem vonjuk, bár azt hirdetik, hogy nem lesz háború, ha megsemmisítjük. Ne is fészkelődjék meg bennetek a szemrehányás, mintha csekélység miatt fognátok harczolni! Mivel ez a csekélység voltaképen jellemetek tanúbizonysága s próbaköve. Ha ebben engedtek nekik, mindjárt

valami nagyobbat fognak rátok parancsolni. mivel azt hiszik majd, hogy félelemből engedelmeskedtetek, ellenben, ha bízvást visszautasítjátok őket, majd megtanulják, hogy inkább egyenlő jogon kell érintkezniök veletek.

Határozzatok tehát tétovázás nélkül, és vagy vessétek alá 141. fej.
magatokat, mielőtt valami kárt szenvedtek, vagy ha, amint én javaslom, a háborút választjuk, ne engedjetek se kicsi, se nagy ürügy miatt, hanem félelemtől menten védelmezzétek meg birtokainkat. Mert egyenlő ranguak részéről a törvényes eljárás helyett a követelődzés, legyen bár csekélyebb vagy nagyobb, egyforma megaláztatás.

Azonban, hogy a háborúbanés a hadi készületben nem leszünk gyöngébbek, arról részletesen meggyőződhettek, ha rám figyeltek. A peloponnesosiak kezük munkája után élnek,[70] és pézzel nem rendelkeznek sem egyébként, sem közönségesen ; továbbá hosszasabb és tengerentúli hadviselésben járatlanok, mivel szegénységük miatt csak rövid ideig s egymás ellen szoktak hadakozni. Az ilyen emberek tehát hajókat legénységgel felszerelni nem képesek, és gyakrabban seregeket sem bírnak küldeni a csatatérre, hogy távol is legyenek hazulról, meg a költségeket is fedezzék, s azonfelül végre még a tengertől is el vannak zárva.

A készpénz jobban elbirja a háborút, mint a kényszerű megadóztatások.[71] Továbbá a keze munkájából élő ember készebb magát, mint vagyonát veszélyeztetni, mert úgy gondolkozik, hogy önmagát majd csak megóvhatja a veszedelemtől, de már abban kételkedik, nem fogja-e idő előtt vagyonát felprédálni, különösen ha a háború, amint valószínű is, várakozáson felül elnyúlik.

Egy csatában a peloponnesosiak s szövetségeseik megbirkóznak az összes hellénekkel, de háborút viselni egy egészen más készületű ellenféllel képtelenek. Mert nincs vezető tanácsuk, a melynek rendelkezésére valamit gyorsan s pontosan végrehajtanának ; mindnyájának egyforma a szavazata, s nem is lévén egy törzsbeliek, kiki közülök a maga ügyében buzgólkodik.[72] Csupa olyan okok, amelyek miatt nem igen szokott valami ügyes dolog sikerülni. Mert míg egynéhányan esetleg azon vannak, hogy az ellenséget minél jobban károsítsák, a többiek birtokaikat féltik tőlük kitelhetőleg. Ha nagy vontatva tanácsba gyűlnek, a közös ügyet kevésbe veszik, hanem legtöbbnyire külön érdekeikért küzködnek, és mindegyik úgy okoskodik, hogy az ő hanyagsága miatt nem esik kár, s lesznek majd elegen, a kik helyette gondoskod-

janak, úgy, hogy végre ezen általános önző felfogás miatt a közügy lassacskán tönkre megy.

De leginkább fogja őket akadályozni a pénzszűke, amelyet nehezen szerezvén be, majd vesztegelnek ; a háború alkalmatosságai pedig nem várakoznak.

Nem méltó azonban az sem, hogy építendő erősségeiktől vagy flottájuktól megijedjünk. Mert nehéz volna még békében is egy megfelelően erős várost építeni, hát még ellenséges földön, mikor nekünk magunknak is vannak ő ellenük váraink. Ha pedig erősséget emelnek, területünk egy részét esetleg megkárosíthatják portyázásokkal s szökevények csábítgatásával, de nem birnak majd megakadályozni bennünket, hogy országukba hatolva, mi is ne építsünk hasonlókat és amiben erőnk leginkább rejlik, hogy ne védekezzünk hajóhadunkkal.[74] Mert nekünk a tengerészetből nagyobb gyakorlatunk támadt a szárazföldi háborúra, mint amazoknak a szárazföldi katonáskodásból a tengeri hadakozásra. Hogy ebben jártasságot nyerjenek, az nem egy könnyen fog nekik sikerülni. Hiszen még ti se tanultatok egészen bele, pedig a méd háborúk óta folyton gyakoroljátok ; hogyan lehetséges tehát, hogy ők, akik földművelők s nem tengerészek, valami nevezetes eredményre jussanak, különösen ha nem is engedjük, hogy gyakorolják magukat, szüntelenül nyugtalanítván őket számos hajóinkkal? Még ha kevés hajóval ütünk rajtuk, talán majd többségükben bizakodva, szembe mernek szállni tapasztalatlanságuk ellenére is, de fogjuk őket csak körül egy nagyobb hajóhaddal, majd akkor veszteg maradnak, s egyúttal nem lévén módjuk, hogy gyakorlatokat tartsanak, még ügyetlenebbekké s e miatt félénkebbekké válnak. Mert hiába, a tengerészet művészet, a melyet nem lehet csak úgy mellékesen félvállról venni, sőt inkább megkívánja az a maga emberét egészen.

143. fej. Ha pedig az olympiai és delphoji kincsekhez nyulnának, s megpróbálnák a nagyobb bérrel zsoldos hajóslegénységünket átcsábítani, az persze baj volna, ha nem volnánk velük szemben minmagunk s zselléreink hajóinkra elégségesek.[75] Azonban ebben nincs hiány ; másrészt meg, ami a fődolog, kormányosaink polgárok, s egyébként is matrózunk több van s különbek, mint az egész Hellasnak együttvéve. Azonfelül a velejáró nagy veszedelem mellett aligha fogja a zsoldosok közül is valaki megtenni, hogy átszökjék, hogy a nem épen biztató kilátások mellett néhány napi magasabb bérért ellenfeleink táborában harcoljon.[76]

Ilyen, véleményem szerint a peloponnesosiak helyzete, a melytől, ami gáncsolni valót találtam benne, mi nemcsak hogy távol vagyunk, de sőt sok más tekintetben hasonlíthatatlanúl fölöttük állunk. Ha ők gyalogszerrel országunkra ütnek, mi hajóval támadunk rájuk, és akkor majdnem egyforma számba megy, ha a Peloponnesosnak csak egy része pusztul is el szemben Attikának akár egész területével, mert nekik nem lesz más földjük, melyet harc nélkül megszálljanak, ellenben nekünk van még elég a szigeteken is meg a szárazföldön. Mert nagy dolog a tenger birtoka. Gondoljátok meg csak, ha mi szigetlakók volnánk, kik volnának nálunk jobban hozzáférhetetlenek? Tehát most lehetőleg olyvá képzeljük magunkat ; földjeinket s majorságainkat bocsássuk prédára és őrködjünk a város s a tenger felett, de nehogy jószágaink pusztulásán sajnálkozva, csatába bocsátkozzunk a peloponnesosiakkal, akik nálunk sokszorta többen vannak. Mert ha le is győzzük őket, jövőre nem kevesebbel gyűlik meg a harcunk, ha pedig leveretünk, még elvesztjük szövetségeseinket s velük hatalmunkat. Ezek nem maradnak békén, mihelyt nem leszünk képesek fegyveres erőt használni ellenük.

Csak ne keseregjünk majorságaink s földjeink miatt, hanem inkább az emberéleten. Mert hisz az embert nem ők, de őket az ember szerzi meg. S ha tudnám, hogy rávehetlek benneteket, azt mondanám, hogy menjetek ki és dúljátok fel mindnyáját magatok, s mutatnátok meg a peloponnesosiaknak, mint nem fogtok soha ilyen dolgok miatt megalázkodni.

De van még sok más okom is a reménységre, hogy győzni 144. fej.
fogunk, csak ti ne gondoljatok a háború alatt a hódításra és ne keverődjetek önmagatok fölösleges veszedelembe. Mert jobban félek saját hibáinktól, mint az ellenség terveitől. Ezen dolgokat különben majd máskor a teendőkkel együtt fogom kifejteni.[77] Most pedig a követeket bocsássuk el a következő válaszszal :

Mi a megaraiaknak megnyitjuk piacunkat s kikötőinket, ha a lakadaemoniak is megszüntetik az idegenek kiutasítását velünk s szövetségeseinkkel szemben, mert különben egyik dolog sem tilos a békekötés értelmében. Megadjuk a városoknak is függetlenségüket, azoknak tudniillik, a melyek a békekötés idején függetlenek valának, ha ők is hagyják a magukéit, hogy függetlenül, nem ugyan úgy, a hogy nekik, tudniillik a lakedaemoniaknak, megfelel, hanem a maguk módja szerint rendelkezhessenek.[18] Biró-

ságnak végre a szerződés értelmében alávetjük magunkat; háborút pedig nem kezdünk, de ha megkezdetik, majd védekezünk.

Ez a felelet igazságos s méltó is ilyen egy államhoz.

Azonban ne feledjük, hogy kikerülhetetlen a háború. S hogy minél készségesebben vállaljuk magunkra, annál lanyhábbak lesznek ellenségeink, hogy a legnagyobb veszedelmekből a községnek, valamint egyeseknek a legnagyobb dicsőségük származik. Ime apáink is, akik midőn szembeszálltak a médokkal, nemcsak hogy nem ilyen birodalomból indultak ki, hanem még veszendőbe is hagyták mindenüket, s mégis több észszel, mint szerencsével, nagyobb merészséggel mint hatalommal a barbárt is elűzték, meg országunkat is ennyire felvirágoztatták. Mi sem maradhatunk mögöttük, s nekünk is helyt kell állnunk minden kitelhető módon az ellenséggel szemben, s iparkodnunk kell, hogy csonkítatlanul hagyhassuk utódainkra örökségüket.

145. fej. Ezeket mondá Perikles és az athéniek, miután meggyőződtek róla, hogy a legjobbat tanácsolja nekik, úgy határoztak, amint ő indítványozta és a lakedaemoniaknak az ő javaslata szerént válaszoltak, minden egyes pontban, ahogy ő előadta. Általában pedig kinyilatkoztatták, hogy parancsra mitse tesznek, de készek a szerződés értelmében bíróilag elintéztetni a panaszos ügyeket, persze teljesen egyenlő jog mellett. A követek erre haza tértek és ezután nem jött több követség.

MÁSODIK KÖNYV.

Tartalma s szerkezete.

Plataea megrohanása. (1—7. fej.) — A háború egész váratlanul oly helyen ütött ki, ahol nem is remélték, Boeotiában. Thebae volt itt a leghatalmasabb város, és feje az összes boeotiai szövetséges városoknak. Csak az egy *Plataea* volt kivétel, mely a perzsa háborúk óta hű kitartással Athénnek volt szövetségese. Képzelhető, mennyire bántotta ez az eset a thébaiakat, akik szinte elkeseredett ellenségei valának az athénieknek. Mert nem feledhették, hogy ezek kisérletet tettek ellenük, hogy hatalmuk alá hódítsák őket (I. k. 108. fej.), noha a *koroneiai* ütközettel (I. k. 113. fej.) ezen kisérletük teljesen meghiusúlt. De nem feledhették, hogy a perzsa háborúk idején mily csufosan viselkedtek, a perzsákkal szövetkezvén, míg az athéniek s nem különben a plataeaiak örök dicsőséget szereztek maguknak. Végre a törzsbeli különbségen kívül az ellenséges indulatot még az is fokozta, hogy emitt oligarchia kezében volt a kormányhatalom. Thebae tehát csak leste az alkalmat, mikor rohanhatná meg gyülölt ellenségét, Plataeát. De béke idején nem tehette, nemcsak mivel félt Athén hatalmától s védelmétől, hanem azért is, mert Plataeának a perzsa betörés idején tanusított nemes s vitéz magatartásáért örök béke s függetlenség volt szent esküvel biztosítva. (II. k. 71. fej.)

Most, hogy a háború kitörőben volt, siettek rég ápolt tervüket végrehajtani. *Eurymachos* volt Thebaeben az oligarcha párt feje. Összebeszélt tehát néhány plataeai czinkosával, a kiknek *Naukleides* volt a vezérük, és Kr. e. 431. tavaszán, április elején (ujhold előtt történt a dolog) 300 hoplitát küldött Plataeába, akiket egy sötét s zivataros éjjelen az összeesküvők a kapun titkon bebocsátottak. A thébaiak a piaczon teljes fegyverzetben állást foglaltak, és noha

cinkosaik azt kívánták, hogy a demokrata vezérférfiakat rögtön gyilkolják le, senkit sem bántalmaztak, hanem a városban szerte kihirdettették, hogy kiki álljon mellékjük fegyveresen, amely plataeai polgár az ősi oligarcha s szövetséges kormányformát vissza óhajtja állítani. Azonban ez a tétovázásuk vesztükre vált. A polgárok ugyanis eleinte nem mertek ellenkezni, de midőn szürkület táján észrevették, hogy az ellenség mily csekély számú, áttörve házaik közfalait egyesültek, az utczákat eltorlaszolták s megtámadták a thebaiakat. Ezek hiába védekeztek hősiesen : még sötét volt, és a helyi viszonyokkal nem voltak ismerősök ; egész éjjel áztak, s az utczák is csupa sár valának, azonfelül még el is voltak torlaszolva ; a házak tetejéről köveket hajigáltak rájuk asszonyok, gyermekek s a cselédség ; végre a kaput is elzárták, a melyen bevonultak, ugy, hogy alig néhányan birtak a falakon keresztül megmenekülni ; 180 fogságba került, a többieket meg levágták.

A thebaiak már egész haderejükkel útban voltak Plataea felé, midőn ezen eseményeknek hirét vették. Követeket küldtek eléjük a plataeaiak, mert féltették künn lévő embereiket, felszólítván, őket, hogy vonuljanak vissza, s az esetben, — így beszélték a thebaiak — kiadják nekik foglyaikat. Miután pedig ezek visszavonultak, rögtön kivégeztették mind a 180 foglyot, köztük Eurymachost is. Későn érkezett meg már az athéniek követe, a ki üzenetet hozott, hogy várjanak, amíg majd közösen határoznak a foglyok sorsa fölött ; s ezzel kezdetét vette ezen háború folyamán a kegyetlen öldöklések egész sorozata. Az Athéniek pedig őrséget helyeztek el Plataeában, ellátták élelemmel, végre az asszonyokat, gyermekeket s hadra alkalmatlan férfiakat a városból eltávolították.

Hadi készülődések (7—9. fej.). Thukydides a második könyv első fejezetében megmondja, hogy »elmondatik itt minden sorjában, amint történt, nyári és téli időszakok szerint«. Ez a krónikaszerű előadás a mű legnagyobb gyengéje, mert e miatt sok helyütt megszakad az elbeszélés fonala ; így a plataeai események folytatása is csak a 71. fejezetben következik. Azonban ez a szerkezeti lazaság mondhatni csak látszólagos Thukydidesnél, akinek nagy művészete talán leginkább abban nyilvánul, hogy ilyen fel-

osztás mellett is fel tudja tüntetni az események okozati kapcsolatát.

Világos lehet minden olvasó előtt, hogy a plataeai esemény, jobban mondva vérengzés, sietteti a háború kitörését, általa már ki is tört a háború. Helyén való tehát szólni a két fél készülődéséről. Mind a ketten rendkivül serénységet fejtettek ki, s tervbe vették, hogy a perzsákhoz s más barbár fejedelmekhez is segítségért folyamodnak, jeléül, hogy mennyire elkeseredett élet-halál harczra volt kilátásuk. De lehetetlen a leendő háború nagy mértékét jobban szem elé állítani, mint azt Thukydides teszi a 8. fejezetben. Mind a két államban erős és számos ifjuság nőtt fel, a mely »tapasztalatlansága miatt« égett a harczvágytól. Egész Hellas lázas izgatottsággal várta a két leghatalmasabb állam viadalát. Mint ilyenkor rendesen, járta a sok jövendölés, jóslás; *Delos*ban földrengés volt, az egyetlen, a melyre emlékezhettek. »S mondogatták s hitték, hogy ez a bekövetkezendő események jele, és ha esetleg más valami hasonló történt, azt is mindnyáját kikutatták.« A mondatot szórul szóra azért idéztem, mert kitünik belőle, hogy Thukydides nem hitt ilyen jósjelekben.

Nevezetes, hogy egész Hellas inkább a lakedaemoniak pártján volt, míg a mostani olvasó, legalább úgy hiszszük, kivétel nélkül az athéniek felé hajlandó. Talán a nagy iró kedveért, noha erősen ki kell emelni, hogy ő mindvégig pártatlan álláspontot foglal el. Vagy talán Perikles nagy alakja hódítja meg szivünket? Bizonyára része van benn mind a kettőnek, de leginkább s , legnagyobb Athén szabad szellemének, demokratiájánaktaudomány- s művészetszeretetének ; csupa olyan dolog, mely minket is leginkább buzdít s lelkesít. Ekkor azonban haragudtak reájuk, részben mivel »szabadulni óhajtottak uralmuk alól, részben mert féltek, hogy uralmuk alá juthatnak.«

3. *Archidamos s Perikles intézkedései* (10—13. fej.). — Thukydides nemcsak mint pontos történetiró jeleskedik, aki semmi nevezetesebb körülmény felemlítését semzs okta elhanyagolni, hanem azonfelül valódi müvészettel udja kiváncsiságunkat s érdeklődésünket fokozni azáltal, hogy minél részletesebben előkészit bennünket a jövendő nagy események megértésére.

Nem hiszi, és helyesen, hogy olvasója kellő értelemmel követhesse a háború folyamát, míglen elő nem adta a már hadban álló felek utolsó intézkedéseit.

A spartaiak tehát a szövetségeseik összegyültek az Isthmoson. A sereg oly nagy volt, a minőt még Hellas nem látott; 60,000 emberből állt, és Archidamos volt a vezérük. Még mindig azt szerette volna, ha meg lehetne akadályozni a háborút. Kitűnik ez beszédjéből, melyet seregéhez intézett. Nem igen biztatta katonáit gyors sikerrel, sőt kiemelte, mily hatalmas s edzett ellenséggel lesz dolguk. Kifejezte reményét, hogy az athéniek nem fogják nyugodtan elnézni, ha elpusztítják országukat, és kivonulnak majd nyilt csatára ellenük. De erősen intette őket óvatosságra, a rend s fegyelem megtartására. Azután még egy követet küldött az athéniekhez, *Melesippost*, hogy talán most majd meggondolják magukat, látván az ellenük felvonuló hatalmas hadsereget. De az athéniek be sem bocsátották a városba, hanem elkisértették a határig. Ide érve, e szavakkal vált el kisérőitől: »Ez a nap a hellének számára nagy veszedelmeknek lesz a kezdete.«

Athénben viszont, mialatt az ellenség előre nyomult, Perikles tette meg az utolsó intézkedéseket. Először is kijelentette, hogy jószágait az államnak ajándékozza, mert alapos volt a félelem, hogy Archidamos, a kivel különben baráti viszonyban volt, csak azért is, hogy gyanut keltsen ellene, meg fogja kimélni a pusztítástól az ő birtokait. Azután felszólította az athénieket, hogy vonuljanak be mindnyájan a városba; nyilt csatába ne ereszkedjenek, hanem őrizzék a várost, és szorgos gondot fordítsanak flottájukra s szövetségeseikre, mert e kettőben rejlik minden erejük. Főkép pénzbeli készletükben. Kiszámította, hogy a szövetségesek részéről adó fejében évenként 600 talentom (1.414,500 frt) folyik be hozzájuk, kincstárukban készpénzben, arany s ezüst értékben letétben van 6500 talentom (15.323,750 frt; egy talentom a mi pénzünk szerint: 2357.50 frt), mihez járul még az Athéné szobor arany ruhája, melynek értéke a mi pénzünk szerint 1.588,068 frt vala. (Zsoldos számítása szerint I. 591. l.). A fegyveres erőre vonatkozólag kimutatta, hogy van összesen 19,000 gyalogos katonájuk, melyből 13,000 nehéz fegyveres (hoplita);

1200 lovasuk s 1600 ijjászuk. »S beszélt még egyebeket is Perikles, a mint szokta volt, bizonyítgatva, hogy győzedelmeskedni fognak a háborúban.«

4. *Beköltözködés a városba* (14—17. fej.) — Az athéni polgárok tehát családostúl s mindenféle ingó bingó vagyonukkal beköltözködtek a városba, barmaikat meg átküldték Euboeába. Nehezükre esett otthagyni kényelmes lakásaikat, szép birtokaikat, melyek a perzsa pusztulás óta most kezdtek csak ismét felvirágozni, nehezükre esett különösen azért, mert megszokták a falusi lakást és különösen kedvelték. Thukydides ennek is kutatja az okát és abban leli, hogy Athén egy várossá csak Theseus idejében lőn, addig pedig az athéniek külön-külön s többé-kevésbbé független községekben laktak, annyira, hogy még háborút is viseltek egymással.

Mily nagy lehetett tehát Perikles befolyása s hatalma, hogy ilyen megrögzött szokásaiktól is el birta őket tántorítani!

A városba érkezve, kiki tehetősége s módja szerint helyezkedett el. Ki rokonainál, barátainál, azonban a nagy tömeg sátrakban tanyázott a tereken s utczákon, lefoglalta a templomokat, a várfal tornyaiban, szögelleteiben és egyebütt keresett magának lakást. Csak az Akropolist és az Eleusiniont (Demeter s Kora templomát) zárták el előlük, de a *Pelasgikont*, a várhegy lejtőjén, nem kiméltek, noha azt mondta róla, egy pythiai jóslat: »A Pelasgikon jobb pusztán«. De, mondja írónk, nem e miatt érte a várost a szerencsétlenség, noha beteljesedett, hanem a háború okozta, hogy letelepedtek rajta. Már pedig ez hozta magával a bajokat is, és ezt könnyen előreláthatta az okos Pythia. A valódi oka a szerencsétlenségnek tehát egymaga a háború. Ismét egy bizonysága, mennyire higgadt s felvilágosodott gondolkozásu ember volt Thukydides.

5. *A lakedaemoniak első betörése Attikába* (Kr. e. 431. 18—23. fej.). Archidamos még mindig azt remélte, hogy megrémítheti az athénieket. Lassan vonult fel az Isthmoson, s eleinte *Oinoe* várát, Boeotia határán fogta ostrom alá, de sikertelenül. Innen június elején elvonult *Eleusis* síkságára s *Thria* mezejére, és mindent elpusztított. Az athéniek még remélték, hogy valamint tizennégy évvel eze-

lőtt Pleistoanax tevé, ő is visszavonul majd, de csalódtak mert beljebb jöve az országba, *Acharnai* előtt foglalt állást. Ez a hely csak hatvan stadium ($1^1|_2$ mértföld) távolságra volt a várostól. Lakói bátor férfiak voltak, s 3000 hoplitával szolgáltak a seregben. Bizvást remélhette tehát Archidamos, hogy nem fogják nyugodtan elnézni területük elpusztítását, hanem nyilt csatára fogják kényszeríteni Periklest. S csakugyan nagy volt az izgatottság a városban, s nem csekély szemrehányás és gyülölség érte Periklest, a ki mindazonáltal rendíthetetlen maradt, és egyszerüen nem engedte meg, hogy a népgyülés egybehivassék. Végre 30—40 napi táborozás s pusztítás után a peloponnesosiak Boeotián keresztül haza vonultak s elszéledtek, kiki a maga hazájába.

6. *Az athéniek vállalatai* (24—34. fej.) — Az athéniek hajóhada ez alatt a peloponnesosi partokon czirkált pusztítva. Hadi tetteik közül leginkább említésre méltó *Methone* ostroma. A város a messenei partvidéken feküdt s falai el voltak hanyagolva. El is foglalták volna az athéniek de *Brasidas*, aki közelében egy őrcsapat fölött vezérkedett, 100 hoplitával hősiesen átvágta magát az ostromló seregen, bevette magát a várba s szerencsésen meg is mentette. Ekkor tünt fel először e férfiú, a kinek később nagy szerep jutott még e háború folyamán. Egyebek között legfontosabb hadi esemény volt még *Aegina* s *Megara* bünhődése. Aegina szitott legjobban a háború mellett, de fontos hadi állomás is volt Attika s a Peloponnesos között. Az athéniek e miatt összes lakósságát elüzték és a szigetet maguk számára lefoglalták. Még elkeseredettebb ellenséges indulattal voltak a szegény megaraiak ellen. Maga Perikles vezette késő őszszel a támadó sereget, amely a város vidékét alaposan feldúlta. De ezentúl se hagyták abba az egész áború folyamán, hogy évenként egy-egy betörést ne intézzenek Megarisba.

7. *Halottak ünnepe Athénben* (34—46. fej. I. olvasmány.). — A háború első nyarát követő télen Athénben megtartották az elesettek felett a szokásos halotti ünnepet. Ez alkalommal Perikles tartotta az ünnepi beszédet, melyet teljesen közöltünk. Csak röviden fogunk tehát róla itt meg emlékezni. Eleve is megjegyzendő, hogy általánosan való-

szinünek tartják, hogy Thukydides vagy személyesen hallotta, vagy olvasta ezen beszédet, tehát Perikles gondolatait tolmácsolja. De bármint van is a dolog, azzal, amit Perikles történeti szerepléséről tudunk, annyira összevágnak ezen gondolatok, hogy még jobban kellene csudálnunk Thukydides művészi erejét és mély lélektani felfogását, ha ez a beszéd csakugyan költött s pusztán az ő műve volna

Különben pedig ez a beszéd az egész ó-kori irodalom egyik legnevezetesebb s legjelentékenyebb terméke, noha tagadhatatlan, hogy stilusa s előadása itt-ott nem szükölködik nehézkességek nélkül.

A háború első éve letelt és nem dicsőség nélkül az athéniekre nézve. Méltán érezhette Perikles, hogy ez az ő műve, és lelki kényszerűség volt rá nézve, hogy kifejtse, mit tett hazájáért, de kifejtse egyuttal az eszméket és ideált is, amelyek terveiben s tetteiben vezérelték. S ki ne bámulná a nagy ember államférfiú-bölcseségét, tudomány- és művészet-szeretetét, nyilt lelkületét, nemes felfogását, amint e beszédében nyilatkozik? És a szabadságnak mily üde s friss fuvalma lengedez e magasztos mondatokban! Magáról nem beszél a szónok, személyt általában nem említ; Athént magasztalja, Athén dicsősége polgárainak a dicsősége.

Röviden vázolva, a tárgyalásbeli gondolatmenet a következő:

1. Athén demokratia kormányzatában, valamint polgárai magánéletében. Nem külső kényszer, hanem az erkölcsi érzés és a törvények önként való tisztelete honos benne. Főleg türelmes minden nézet iránt, és nem korlátozza az egyéni önállóságot.

2. Ha dolgozik, tud pihenni is. Szereti az élet kényelmét s fel is tudja használni.

3. Nem fél az idegenektől, s nem tiltja ki őket, mert hadi ereje nem a titkolódzásban, hanem a bátor érzületben s hajóhadában rejlik.

4. A szépet szereti köz- és magánéletében.

5. Gazdagnak vagy szegénynek csak az érdemét tekinti, s minden polgára résztvesz a közügyekben, amelyeket nyilvánosan megbeszélnek s tárgyalnak.

6. Barátaival jót tesz.

És ezen tételeket ama lélekemelő tudatnak a kijelen-

tése követi, hogy Athén »Hellas tanító mestere«, és hogy ennek mind az egész világ el is ismeri. Alig, hogy meg vannak említve a spartaiak, mindamellett szemben ötlő s bizonyára a szónoknak is czélja volt, hogy minél jobban kitünjék az ellentét köztük s az athéniek között.

A háboru második éve. Halálvész Athénben (47—58. fej.; II. olvasmány.) Kr. e. 430. tavaszán, áprilisban, ismét betörtek Attikába a peloponnesosiak Archidamos vezérlete alatt, és még rendszeresebben pusztították az országot. A legnagyobb veszedelem azonban a nagy betegség volt, mely kitört Athénben. A betegség typhosus láz volt kiütésekkel, de különbözött a most ismeretes himlőktől, a mint azt Thukydides leírásából következtetik. (Maga *Hippokrates*, a hirneves orvos is — sz. Kr. e. 460-ban *Kos* szigetén, megh. 356-ban *Larissában* — megvizsgálta, de fájdalom, nem írta le.) Thukydides ezen fejezeteit méltán illeti meg a legnagyobb elismerés. Van más iróktól is hasonló leirásunk, pl. *Bocacciótól* az 1384. évi florenczi pestis rajza. De az eltompult kétségbeesést, melybe a háboru veszedelme és a gyilkos betegség sülyesztette a lelkeket, a testi s lelki sanyarúságot, az erkölcsi elvadulást, mely nyomában járt, ily rövid s pontos, és mégis hű képben soha még senki le nem festette. Pedig Thukydidesnek nem volt semmi képmása, mely után indulhasson, mint csupán saját tapasztalata s megfigyelése. Sőt a szakértőknek még az is föltünt, hogy bizonyosan kellett foglalkoznia az orvosi tudományokkal, — némelyek azt hiszik, hogy egyetmást Hippokratestől tanult, — annyira pontosak kifejezései s adatai.

Sokra hadi tekintetben az athéniek ilyen állapotjukban nem mehettek. Perikles ugyan körülhajózott a Peloponnesos körül pusztítva s sarcolva; egy másik nagy sereget *Hagnon* s *Kleopompos* Potidaea ellen is vezettek, melyet még mindig sikertelenül ostromoltak. De ez utóbbit hamar vissza kellett vezetniök, mert ott is kitört a halálvész annyira, hogy körülbelül 40 nap alatt 4000 emberükből 1500-at elvesztettek.

Két egész évig dühöngött a halálvész Athénben, aztán vagy másfél évig némileg szünetelt, mire 427-ben a télen ismét kitört, s megint eltartott egy álló esztendeig. Tömén-

telen volt az áldozat, »a száma meg sem állapítható«, melyet szedett, és nem volt semmi, »ami nálánál jobban megrongálta Athén hatalmát«.

8. *Perikles* (59—65. fej. III—IV. olvasmány.) A sok nyomorúságnak ki lett volna más az oka, mint Perikles? A nép haragja és ellenségei, akik már régen törtek ellene, nem is maradtak a bokor mögött vádaskodásaikkal. Beszédjét, amelyben mindezekre megfelelt, III. olvasmányunkban közöljük. S ha halotti beszédében nagy eszméit s terveit látjuk kifejtve, emebben egyénisége lép előtérbe, amilyen öntudatos volt, büszke s rendíthetetlen. A nép nem is birt ellenállni ragyogó ékesszólásának, de ellenségei, valószínüleg hivatali éve letelte után, a közvagyon hiányos kezelése miatt bevádolták az esküdtszéknél, amely érzékeny pénzbírsággal sujtotta. Visszavonult. Sulyos csapások érték időközben családjában is; mind a két fia meghalt a nagy halálvészben, és a komoly, »olympiai« szigoruságú férfiú, akit megindúlva soha senki sem látott, könnyekre fakadt, midőn második fiát Paralost kellett temetnie. Eddigelé nem férhettek hozzá ellenségei, akik barátaiban *Aspasia*, *Pheidias* s *Anaxagarasban* őt üldözték; most meg volt rendülve, és midőn a nép változó kegye ismét feléje fordult nagy nehezen volt rábirható ,hogy ismét elvállalja a strategos hivatalát. Ezután még egy évig élt, de nem tudunk semmi tettéről ezen idő alatt. Mint államférfiúnak lemult szerepe, és bizonyára ez az oka, hogy Thukydides a kronologiai renden túl ezen alkalommal említi utóljára. Halála körülményeit meghatóan leirja Plutarchos (magyarra fordítva az *Ifjusági iratok tárában*, Franklin társulat). Emitt meg Thukydides maradandó emléket állít neki. Mondták róla, Plutarchos is a többek között, hogy a nép szeszélyének kedvében járva, nyerte el nagy befolyását s hatalmát, és Thukydides, mintha ép ezek ellen akarná megvédelmezni, kiemeli, hogy a tömeget mindig féken tudta tartani. Hogy csak névleg volt meg a népuralom, tényleg Perikles egyesített mindent a maga kezében. Mint tudta őket buzdítani, ha csüggetegek valának, mennyire korholni s megalázni, ha pajzánul vakmerősködtek.

Az államot a hatalom lehető legmagasabb fokára emelte, Athént a föld legfényesebb városává tette. Szerette s pár-

tolta a tudományt s művészetet, és polgártársait a szabadság szellemében, és általa nemes eltökélésre, hazaszeretetre, munkásságra s nagyra törekvésre nevelte. Sokat vádolták, hogy a háború oka s fölidézője ő vala; de Thukydides bőven s alaposan kifejti ezen balvélemény alaptalanságát, és nekünk nálánál nem lehet jobb vezetőnk, nagyobb tekintélyünk. S még ezt a rettenetes háborút is, mely bukásukat okozta, győzelmesen végezhették volna be az athéniek, ha megmaradnak az általa kiszabott pályán, és nem fogtak volna kalandos vállalatokba.

Szóval nem volt Athénnek, nem volt egész Görögországnak soha nagyobb s bölcsebb államférfia!

8. *A háború további folyamata* (66. fej. — végig). Ebben s a következő 429. évben még a következő nevezetesebb események történtek. A spartaiak a korinthosi *Aristeus* vezetése alatt követséget menesztettek a perzsa királyhoz segély kérése végett. Thrakiában *Sadokus*, *Sitalkes* király fia, elfogatta őket, és átadta az athénieknek, a kik nyomban kivégeztették őket, részint mivel haragudtak Aristeusra, a ki Potidaea elpártolásában a főszerepet vitte, részben mert féltek is nagy tehetségétől, végre amit leginkább emlegettek tettük okának, mivel a peloponnesosiak is mint den foglyukat, akiket kalózkodva összefogdoshattak, menten legyilkoltatták.

Azonban a tél folyamán a háború második évében (430/29) Potidaea is kénytelen volt magát megadni, miután már annyira fokozódott a városban az éhinség, hogy emberhússal is táplálkoztak. A lakósságnak szabad elvonulás adatott; a várost az athéniek gyarmatosították. Ez nagy siker volt az athénieknek, nem különben, hogy *Phormion* Naupaktost hatalmába kerítette, és husz hajójával a korinthosiakat vesztegzárban tartotta.

A háború harmadik évében (429. nyarán) a spartaiak nem törtek be Attikába, úgy látszik, mivel féltek a halálvésztől, másrészt mivel a thebaiak sürgették őket, hogy álljanak immár bosszut Plataeán. Ezt fogták tehát ostrom alá Archidamos vezérlete alatt, de el nem foglalhatván, körülzárolták (V. olvasmány). A hadi események színhelye az ión tenger és *Chalkidiké* valának. Amott a peloponnesosiak már a megelőző esztendőben iparkodtak Zakynthos

szigetét kézre keríteni, mert úgy vélték, hogy ily módon megakadályozhatják a portyázó athéni hajóraj betöréseit; de sikertelenül. Másfelől meg Phormion Naupaktos megszállásával jóformán biztosította magának ezen tengerrészt. Szívesen vették tehát a lakedaemoniak az *ambrakiabeliek* meghívást, hogy jőjjenek s foglalják el velük együtt Akarnaniát, és elküldték *Knemost*, a ki gyalog sereggel berontott az országba, de *Stratos* városa alól eredménytelenül vissza kellett vonulnia. A támogatására menő 42 hajóból álló korinthosi hajóhadat meg Phormion a maga 20 hajójával a korinthosi öbölben *Patrai* mellett tönkre verte. De ugyanezen nyár végén még nagyobb dicsőséget is aratott, mert a krisai öbölben az egyesült peloponnesosi s korinthosi hajórajt, melynek Knemos s Brasidas volt a vezére, és a mely 72 hajóból állott, ha nem is verte meg, de visszavonulásra kényszerítette, és a tél folyamán átment Akarnaniába, amelyet, elüzvén a gyanus s elégedetlen elemeket, végleg biztosított Athén számára.

Chalkidikében nevezetesebb események nem történtek. A nyár elején az athéniek vereséget szenvedtek *Sparsalos* mellett; a másik vállalat pedig, melyet a tél elején zeövetségesük *Sitalkes* király indított meg a félsziget ellen, nem mutatott fel valamiő lényegesebb eredményt.

I.

Halottak ünnepe Athénben. Kr. e. 431.

(34–46. fej.)

34. fej. Ugyanezen a télen ősi szokás szerint [1] nyilvános temetést rendeztek a háború első halottai számára a következő módon : Az elhaltak csontjait három nappal előbb egy erre szánt nézőpolczon kirakják, és kik kedve szerént ajándékokat hozhat a maga halottjának.[2] Temetéskor cziprusfa-koporsókat visznek kocsikon, egy-egyet mindegyik phylé számára, és kiki csontjai abban vannak, amely phyléhez tartozott. Egy üres ravatalt is visznek szemfedővel betakarva az eltüntek számára,[3] a kiket az elesettek összeszedésekor meg nem találhattak. Kikisérheti őket bárki akarja, legyen polgár avagy idegen, és az asszony rokonok is jelen vannak a sírnál és síránkoznak.[4] A köztemetőbe temetik el őket, abba, amely a legszebbik külvárosban van,[5] és állandóan ide temetik a háborúk halottait. Kivételt csak a Marathoniakkal tettek, mert ezek vitézségét oly kitünőnek itélték, hogy ott helyben szereztek nekik temetkező helyet. Miután pedig elhantolták őket, valaki, akit a város jelöl ki, és akit mindnyájan bölcs belátásunak tartanak, egy kiválóan tekintélyes férfiu, illendő emlékbeszédet tart fölöttük. Ezek után eltávoznak.

Ez a módja a temetésnek, és az egész háború alatt, valahányszor módja esett, ezt a szokást alkalmazták. Most pedig Periklest Xanthippos fiát választották meg, hogy ezen elsők fölött emlékbeszédet tartson. S ő, midőn megérkezett a kellő pillanat, fellépett a sír mellől egy magas emelvényre, a mely arra készült, hogy a közönségben minél távolabbra hallhassák, és ezeket mondá :

1. Perikles halotti beszéde.

35. fej. Sokan, akik e helyen már beszéltek, dícsérik a férfiút, aki ezen szokást beszéddel is megtoldotta, mivel helyeslik, hogy a csatákban elhullottak felett megtartassék. Szerintem ugyan elégsé-

ges volna, ha a tettben jeles férfiakat szintén tettben dicsőítjük, valamint ezen temetésnél, melyet a község rendezett, látjátok, és hogy sok jeles érdemeinek a hitele ne egy emberen múljék, a ki jól vagy rosszul tartja a beszédjét. Mert nehéz alkalmasan beszélni, amikor pusztán az igazmondás hitelét is bajjal biztosíthatja az ember magának. A tudós és jóakaró hallgató könnyen hiányosnak találhatja az előadást kívánsága s tapasztalatához képest, viszont aki benne nem tudós, azt állíthatja, hogy sok benne a túlzás, irigykedvén, ha olyat hall, ami saját erejét felül haladja. Addig csak elviselhető a másokra mondott dicséret, a míg kiki azt hiszi, hogy ő maga is képes volna hasonlókat, mint aminőket hall, megcselekedni. De ami ezt fölözi, abban már irigykedve hitetlenkedik. Minthogy azonban az ősök így tartották ezt helyesnek, nekem is kötelességem követve a törvényt, azon iparkodnom, hogy mindnyájatok kívánságának és meggyőződésének,[6] amennyire csak telik tőlem, megfeleljek.

Kezdeni akarom pedig először is az ősökkel, mert igazság és 36. fej.
illendőség, hogy ilyen alkalommal nekik is tisztelő megemlékezéssel adózzunk. Ők ezen országot, amelyben mindig csak ők laktak,[7] nemzedékről nemzedékre egész ekkoráig szabadnak juttatták ránk vitézségükkel. Méltók tehát ők a dicséretre, de még inkább a mi apáink. A kik örökségükhöz megszerezték ezt a mi birodalmunkat, és nem csekély bajjal ránk mostaniakra hagyták.[8] Egyebekben pedig mi a most élők, legkivált a meglett férfikorban levők, öregbítettük, és városunkat elláttuk mindennel, hogy háborúban és békében egyaránt a maga lábán megállhasson. Azon hadi tetteket azonban, amelyekkel mindezt szereztük, mellőzöm és azokat is, amelyekkel magunk és apáink akár a barbár, akár a hellének támadását hősiesen elhárítottuk, nem akarván ezeket előttetek, minthogy tudjátok, hosszasan tárgyalni. De hogy minő felfogás juttatott bennünket ily hatalomra, hogy minő alkotmány és erkölcsök miatt lett ily nagygyá a mi államunk, azt mielőtt ezen halottak dicséretébe fognék, meg fogom előbb világítani. Mert azt hiszem, hogy a jelen alkalomból helyén való ezekről megemlékezni, és hogy hasznos lesz mind az egész gyülekezetnek, a polgároknak is, meg az idegeneknek, ha meghallgatják.

Nekünk tudniillik olyan alkotmányunk van, amely nem 37. fej.
vetekszik a szomszédok intézményei után,[9] sőt inkább mi vagyunk másoknak a példaképe, mintsem utánzói. A neve pedig, mivel a kisebbség, hanem a többség szava benne a döntő, *demokratia*;

magánügyeiben a törvények értelmében mindenkinek egyenlő a joga; ami pedig a tekintélyt illeti, kiki amint valamiben kiváló, nem pártszempontból, hanem legjobban tehetsége után jut a közügyekben elsőbbségre. A szegénysége se akadályoz meg benne senkit, hogy alacsonyabb rangja miatt ne működhessék, had tud, az államnak hasznára.[11] És amily szabadelvüen folytatjuk közügyeinket, ugyanoly módon tartjuk szemmel egymás mindennapi életmódját. Nem haragszunk felebarátunkra, ha valamikor kedve szerint él, és arcunk sem ölt szemrehányó kifejezést, amely büntet ugyan, de annál fájdalmasabb. De ha fesztelenül érintkezünk is egymással a magánéletben, azért a nyilvánosságban legkivált erkölcsi érzésből óvakodunk a törvénytelenségtől, engedelmeskedvén a mindenkori tisztviselőknek s törvényeknek, különösen pedig azoknak, amelyek a sérelmet szenvedők érdekeit védik, vagy amelyek, noha iratlanok, nyilvános szégyennel sujtatnak.

38. fej. Ugy intézkedünk továbbá, hogy a munkából elég üdülésünk maradjon a lélek számára is. Évről-évre rendesen verseny-játékokat és ünnepeket rendezünk, nemkülönben csinos a mi házi berendezésünk is, amelynek állandó élvezete a gondot tőlünk elüzi. És mivel ily nagy a mi városunk, minden termék az egész világból eljut mihozzánk, minek folytán mi az idegenét úgy élvezzük, mintha sajátunk volna, akár a saját javainkat.

39. fej. A hadügyek gondoskodásában pedig szintén különbözünk ellenfeleinktől a következőkben. Mi ugyanis városunkat mindenki számára nyitva tartjuk, és nincs rá eset, hogy az idegeneket kiutasítva, bárkitől is megvonjuk, hogy tanulhasson vagy megszemlélhessen olyat is, amit ha rejtve nem tartanak és az ellenség megnézheti, hasznot húzhat belőle magának. Mert mi a hadi készültségben és cselfogásokban kevésbbé bizakodunk,[12] mintsem a tettre való bátor érzületben. Amazoknál olyan a nevelés módja, hogy már kora ifjuságukban fáradalmas gyakorlással törik magukat a vitézségért, mi ellenben kényelmesen élünk, s mindamellett épúgy helyt állunk hasonló veszedelmek idején. Ime a bizonysága. A lakedaemoniak nem magukban, hanem minden szövetségesükkel törnek be a mi területünkre, mi pedig egymagunk teszünk támadást a külföldre, és nem is nehezen, még pedig idegen földön, rendesen legyőzzük, akik velünk hazájuk védelmére harczra kelnek. Amellett egész hatalmunkkal még nem került össze ellenség; mivel hajóhadunkra külön gondot kell fordítanunk, s azonkivül a szárazföldön is sokfelé szét vannak szórva

csapataink. Ha pedig valamely hadosztályunkkal csapnak össze, és némelyikünket meggyőztek, dicsekedve kérkednek, hogy mindnyájunkat visszavertek; legyőzve meg, hogy mindnyájunktól szenvedték a vereséget. Valóban abból, hogy inkább könnyü vérrel, mint fárasztó bajlóskodással, nem megszabott, hanem inkább megszokott vitézséggel készülünk a veszedelmekre, az a hasznunk támad, hogy a bekövetkező bajok miatt előre nem sanyargatjuk magunkat, ha pedig belekerülünk, azoknál, akik örökké kinlódnak, gyávábbaknak nem mutatkozunk. És valamint ezekben csodálni való városunk, úgy egyebekben is.

Mert szeretjük a szépet, de pazarlástól menten, ápoljuk a 40. fej.
műveltséget, de elpuhultság nélkül. A vagyont is tettre való eszköz gyanánt használjuk és nem hiu kérkedésre, valamint nálunk nem szégyen bevallani a szegénységet, de szégyenletesebb munkássággal belőle ki nem bontakozni. Mi bennünk megvan, hogy egyszerre gondoskodunk magán- és közügyeinkről, és ha más foglalkozás után látunk is, mégse felületesen ismerjük közállapotainkat.[13] Mert csak nálunk szokás, hogy azt, aki a közéletben nem vesz részt, nem békés polgárnak, hanem hitványnak mondjuk. Mi magunk részint eldöntjük, részint gondosan megfontoljuk a közügyeket,[14] s nem tartjuk a beszédet olyannak, hogy a tettnek kárára válhatnék, sőt ellenkezőleg károsnak, ha a tetthez hozzáfognánk, mielőtt apróra meg nem beszéltük. Igy aztán abban is kiválunk, hogy vállalatainkban a legnagyobb merészséggel a legnagyobb megfontolást egyesítjük, mig másoknál bátorságot a tudatlanság, az okosság pedig habozást okoz. Pedig a legerősebb lelkűeknek joggal azok mondhatók, akik bajt s örömet alaposan ismerve, mindamellett nem riadnak vissza a veszedelmektől.

Továbbá a szivesség dolgában is másformák vagyunk, mint a többiek, mert nem kapva, hanem adva a jótéteményt szerezzük meg barátainkat. Ugyanis állandóbb barát az olyan, aki jót tesz, úgy, hogy jóakaratával biztosíthatja magának az elfogadó köteles háláját. Viszont az adós a dolgát könnyebben veszi, tudván, hogy a vett jótéteményt nem mint szivességet, hanem tartozásként kell majd visszafizetnie. Egyedül mi vagyunk azonban, akik nem a hasznát számitva, hanem szabadságunkhoz illő bizalommal s aggódás nélkül cselekszünk a javára másoknak.

Szóval, merem állítani, nemcsak hogy ez a város Hellas 41. fej.
tanitó mestere, hanem azt is hiszem, hogy ami környezetünkben minden egyes polgár az élet mindenféle követelményeire kiválóan

kellemes ügyességgel s önállóan alkalmas. S hogy ez nem pillanatra szánt kérkedő szóbeszéd, hanem igaz valóság, bizonyítja az állam hatalma, a melyet ugyancsak ezen tulajdonságok folytán szereztünk. A mely valamennyi között egymaga állja meg a próbát hirénél hatalmasabban, és egymaga az, mely nem busítja a támadó ellenséget, azért, hogy ilyentől szenvedett vereséget, és alattvalóinak sem ad okot a panaszra, hogy méltatlanokat kell uralnia. Minthogy pedig sok nagy bizonyságát s nyilvánvaló jelét adtuk hatalmunknak, a mostani s későbbi nemzedék csudálni fog bennünket, és nincs szükségünk sem Homerosra, aki magasztaljon, vagy akárki másra, aki ideig óráig dalaival gyönyörködtethetne ugyan, akinek azonban hiu vélekedését később az igazság halomra fogja dönteni;[15] ellenben mi utat nyitottunk magunknak bátorságunkkal minden tengerre, minden földre, rosszban és jóban[16] örök emléket állítva magunknak mindenütt. Ilyen államért haltak meg tehát ezek bátor küzdelemben, mivel kötelességnek tartották, hogy ne engedjék magukat tőle megfosztani, és szintúgy méltó, hogy az élők közt is mindenki készen álljon tűrni s szenvedni.

42. fej. Hosszabban időztem az állam viszonyainál, részben, hogy kimutassam, mikép nem egyforma árért folyik nekünk a harc azokkal, a kiknek nincsenek semmi hasonló javaik, másrészt, hogy ezek dicséretét, a kikről most beszélek, bizonyságokkal is megvilágíthassam. És valóban el van immár mondva az ő dicséretük legjava része. Mert amiket a városról magasztalva említettem, azzal ők s a hozzájuk hasonlók vitézsége ékesítette, és kevesen vannak a hellének között, akiknek a tetteik, valamint ezeké a hirükének olyannyira megfelelne. Férfias bátorságukról haláluk, akár első próbája volt vitézségüknek, akár pedig végső bizonysága, úgy hiszem fényesen tanuskodik.[17] Sőt akik különben rosszak valának, még azokkal szemben is igazságos, hogy a hazájukért harczban tanusított bátorságuk legfölül helyeztessék, mivel a jóval a rosszat megsemmisítve, a köznek többet használtak' mintsem magánéletükkel ártottak. Nem volt köztük egy se, a ki a gazdagság élvezetét többre becsülve, puhaságra adta volna magát, egy se, a ki szegénysége miatt kitért volna a veszedelem elől, mivel azon reménykedék, hogy tán ha megszabadul, még meggazdagodhatik. De mivel az ellenség megbosszulását mindezeknél többnek vették és ezt a veszedelmet is a legszebbnek tartották, helyt állottak előtte, hogy *amazokat* megfenyítsék, s *emeze-*

két megszerezzék, miközben a reménységre bízták, ami bizonytalan sikerü volt, de önmagukra támaszkodtak, amiben cselekedni kellett, és ami szem előtt vala.[18] Mivel továbbá szebbnek tartották harcolni és meghalni, mint hátrálva megmenekülni, kikerülték a gyalázatot; ellenben testükkel a harcot megállták, és kimultak a sors pillanatnyi fordulatával, nem félelemmel, hanem sőt midőn a legjobb reménységgel valának.

Ezek tehát a városhoz méltóknak mutatkoztak. A többiek 43. fej.
imádkozzanak jobb szerencséért, ám el legyenek szánva ép oly bátor lelkületre, ha majd az ellenséggel szemben állanak. Ne beszédek után fontolgassátok a haza javát, amelyről hosszan értekezhetik akárki; noha ti magatok is ép oly jól tudjátok, amit mondhat, hogy mennyire hasznos s jó az ellenség ellen védekezni. Hanem inkább tekintsétek naponta az államnak tényleg nyilvánuló hatalmát, és szeretettel csüngjetek rajta, és ha valóban nagynak találjátok, gondoljátok meg mindannyiszor, hogy merész, a szükséges tennivalót felismerő s a csatákban becsületüket féltő férfiak szerezték meg mindezeket; — és ha némelykor egy vállalatuk meghiusult is, még azért nem kívánták az államtól bátor támogatásukat megvonni, sőt a legdicsőségesebb adománynyal áldoztak érdekében. Ők a közjóért feláldozván életüket, *maguknak* halhatatlan dicsőséget és a legszebb sirt szerezték, nemcsak itt, ahol nyugosznak, hanem mindenütt, ahol dicsőségük fenmarad, amelyet valahányszor beszéd vagy tett alkalma kinálkozik, örökké fognak emlegetni.[19] Mert a jeles embereknek temetőjük az egész világ, és nemcsak hazájukban jelzi oszlopok felirata, hanem idegen földön is él iratlan emlékezetük nem köveken ugyan, de az emberek szivében. Ezeket kövessétek tehát vetélkedve, és minthogy a boldogságnak a szabadság, a szabadságnak a bátorság a megteremtője, ne aggóskodjatok a háború veszedelmei miatt. Mert nem a szűkölködő állapotban levőknek van több okuk életüket elszánni, nem lévén nekik jóra reménységük, mint inkább azoknak, a kiket életükben a sors változása még fenyegethet, és akiknél leginkább érezhető a különbség, ha valami baj találja érni őket.[20] Hanem hiszen az önérzetes férfiúnak fájdalmasabb a gyávasága szülte megalázás, mintsem a halál, mely bátor tett a közös reménység közepette fájdalom nélkül éri.

Ennélfogva tehát titeket s, akik ezen férfiak szülői jelen 44. fej.
vagytok, nem sajnállak, hanem inkább vigasztalni akarlak. Tud-

játok magatok, mily váltakozó sorssal folyt le életetek, és szerencse, ha valakit, vagy mint ezeket itt, a legdicsőbb gyász érhet, és akiknek osztályrészül az jutott, hogy boldogan éljenek és haljanak. Tudom, hogy nehéz a fájdalmat miattuk elnyomnotok, mivel gyakran emlékeztetni fog rájuk benneteket a mások boldogsága, aminővel ezelőtt ti is büszkélkedtetek. Mert hiszen nem olyan javak elvesztéséért szoktunk gyászolni, amelyeket sohasem élveztünk, hanem olyanok miatt, amelyeket már megszoktunk. Azonban akik még olyan korban vannak, hogy lehetnek még gyermekeik, ezek reményében vigasztalódjanak; mert egyrészt ők maguk az elhunytakról megfeledkezhetnek miattuk, másrészt az államnak, a népesség szaporodása s biztossága tekintetéből, kettős haszna lesz belőle. Mert lehetetlen, hogy méltányosan és igazán tanácskozzék az olyan, akit nem szinte mindmást, gyermekeivel is fenyeget a veszedelem. Ti pedig, akit korosabbak vagytok, életetek nagyobb felét, melyben boldogak voltatok, tekintsétek nyereségnek, és gondoljátok meg, hogy már rövid lesz a másik fele, végül im ezek dicsőségén könnyebbüljetek. Mert egyedül a nagyravágyás nem vénül meg soha, és tehetetlen korában is az ember, nem, mint némelyek mondják, a nyereségben, hanem a becsültetésben gyönyörködik.

46. fej. Ti pedig, akik itt jelen vagytok, az ő fiaik és testvérjeik, rátok bizonyára nehéz verseny várakozik. Mivel az elhunytat általánosan dicsérni szokták, és aligha fognak benneteket, még ha óriási lesz is vitézségtek, nem hogy hozzájuk hasonlóknak, hanem csak kevéssel alábbvalóknak is itélni. Mert az élők között irigység uralkodik a versengés miatt, ellenben aki nincs már útban, irigységtől ment készséggel becsültetik. Végül még azon nőknek az erényeiről, a kik ezentúl özvegységben fognak élni, szintén meg kell emlékeznem, de rövid buzdításban mindentelmondhatok. Nektek ugyanis elég nagy dicsőség, ha nemeteknek megfelelőleg jeleskedtek,[21] és nagy az olyan asszonyé, a kiről a férfiak között, jót vagy rosszat, a legkevesebbet beszélnek.

47. fej. Ime tehát, a törvény értelmében szóval is elmondtam, amit elmondhattam, és a végtisztességet is megkapták már halottaink. Továbbá gyermekeiket mostantól fogva, míg felserdülnek az állam fogja közköltségen neveltetni, amellyel ily nagy küzdelmekért hasznos pályabérrel fogja őket is, utódaikat is meg-

jutalmazni. Mert ahol a vitézség pályabére a legnagyobb, ott a polgárok is a legderekabb férfiak.

Most pedig, miután kiki a maga halottját elsiratta, távozzatok.

II.

A halálvész Athénben.

(47—54. fej.)

1. A halálvész kitörése.

Így történt meg a temetés ezen a télen. Elmultával letelt 47. fej.
ezen háború első esztendeje is.[22]

Mindjárt a nyár elején a peloponnesosiak s szövetségeseik, Kr. e.
valamint első ízben, most is hadi erejük két harmadával be- 404.
törtek Attikába; vezérük vala *Archidamos*, Zeuxidamos fia, a lakedaemoniak királya. Táborba szálltak és pusztították az országot. Alig néhány napig voltak Attikában, midőn fellépett először a betegség Athénben, amely, mint mondják, előbb kitört sok helyütt, Lemnoson is, és egyebütt, de ily nagy járványra és ekkora halálozásra nem emlékeznek sehol sem. Nem tudtak rajta segíteni az orvosok, akik eleinte ismeretlenül kezelték, sőt inkább ők haltak el leginkább, mivel legtöbbet foglalkoztak vele, de nem segített semmiféle más emberi mesterség sem. Akármennyit is imádkoztak a templomokban, bármint próbálkoztak jóslatokkal vagy más efélékkel, mind haszontalan volt, úgy, hogy végre megtörve a bajtól, evvel is felhagytak.

Először, amint mondják, Egyiptomon túl Aethiopiában[23] 48. fej.
mutatkozott, innen elterjedt Egyiptomban s Lybiában, végre a király[24] birodalmának a legnagyobb részében. Az athéniek városában pedig hirtelen tört ki, és először a Piraeusban támadta meg az embereket, úgy, hogy ezek azt is mesélték, hogy a peloponnesosiak mérgezték volna meg a ciszternákat, mert kutak akkor ott még nem voltak. Nemsokára aztán elharapódzott a felső városban is, és ezentúl már sokkal nagyobb volt a halálozás.

Ám mondja el más, orvos vagy akárki, hogy mit gondol, honnan származhatott ez a betegség, vagy mit tart ezen nagy megfordulás okainak, a melyek elégségesek volnának, hogy ilyen rendkivüli eseményt okoznak; én pusztán azt fogom elbeszélni, milyen volt a betegség, és le fogom róla írni mindazt, amit ha

megfigyelünk és tudunk, igen könnyű lesz felismerni, ha netalán ismét kitörne. Mivel magam is keresztül estem rajta, és másokat is láttam benne szenvedni.

2. A betegség leírása.

19. fej. Ez az esztendő tehát, s mint általánosan el van ismerve egyéb betegségek tekintetében épen a legegészségesebb volt, ha pedig volt már valakinek valaminő baja, az mind ezen betegséggé változott. A többieknek azonban minden előzmény nélkül, hirtelen s egészséges állapotukban a fejük égni kezdett, szemeik kivörösödtek s meggyuladtak, a belső részekben a torkuk s nyelvük egyszerre véresre vált, leheletük pedig különös és kellemetlen szagú volt. Erre aztán tüsszögés és rekedtség következett, mire rövid idő alatt a mellre szállt a baj és erős köhögést okozott.

Mikor végre a gyomorba fészkelődött és fölkavarta, mindenféle néven nevezendő epehányás állt be, valahányfélét az orvosok ismernek,[25] még pedig nagy kínokkal. A legtöbb beteget ezután még az ökrödés is megrohanta, ami erős görcsökkel járt, némelyeket mindjárt a hányás után, másokat meg sokkal később. Kívülről megfogva, a test nem is volt valami forró és nem is volt valami halaványy, hanem inkább vöröses, ólomfakó, apró pörsenések s kelésektől kiütve. Belső része a betegnek ellenben annyira tüzes volt, hogy nem szívelte el a legvékonyabb szövet vagy gyolcstakarót sem, csak meztelen kívánt maradni, s legörömestebb hideg vízbe merült volna. Sőt voltak is olyanok sokan, akik ezt megtették, ha nem vigyáztak rájuk, és a ciszternába ugrottak, olhatatlan szomjúságtól gyötörten. S egyforma volt, akár sokat vagy keveset ittak. Képtelenek voltak pihenni és állandó álmatlanság kínozta őket. Amíg a betegség erőben volt, nem fogytak meg, sőt a test várakozás ellenére kitartott a nagy szenvedésben, úgy, hogy a betegek legjava kilenced vagy heted napra pusztult el a nagy belső forróságtól, mikor még volt némi erejük. Ha pedig ezt kilábolták, a kór az altestbe vette magát, a hol erős genyedést okozva, el nem állítható hasmenés támadt belőle, és sokan ettől annyira elgyöngültek, hogy belehaltak, mert fönt kezdve, először is a fejbe fészkelte be magát a betegség és az egész testen végig ment, és akik a legnagyobb veszedelemből ki is menekültek, azoknak nyomot hagyott végtagjaikon. Különösen a kéz- és lábfejet támadta meg, amelyet

sokan elvesztettek,[27] mire fölépültek, némelyek még szemeik világát is. Voltak olyanok is, akiket mindjárt fölgyógyulásuk után végleg elhagyott az emlékezetük, annyira, hogy nem tudtak magukról s nem ismerték fel hozzátartozóikat.

Mert nincs szó, amivel általánosságban is le lehetne írni 50. fe.
ezt a különös betegséget, amely erősebben, mintsem az emberi természet kibirhatná, megtámadott mindenkit ; azonkívül eltérő sajátossága még különösen kiviláglik a következőkből. Az olyan madarak és állatok, amelyek különben az emberi tetemtől nem irtóznak, most, noha bőségben valának a temetetlenek, vagy nem bántották, vagy ha ettek belőlé, elpusztultak. Bizonysága ennek pedig, hogy az ilyen madarak eltünése nyilvánvaló volt, és sem egyebütt, sem holttetem körül nem voltak láthatók. Ellenben a kutyákon ezt a hatást inkább észre lehetett venni, mivel együtt élnek az emberrel.

3. A betegség hatása s következményei.

A betegségnek tehát, nem említvé némely különös saját- 51. fe.
ságát, mellyel egyeseken, kinél így, kinél amúgy, fellépett, általában ilyen volt a természete. De egyéb más rendes betegséggel ezen idő alatt nem volt annyi baj, ha pedig valamelyik előfordult is, mindig ebbe az egybe végződött. S elhaltak némelyek ápolás hiányában, mások, noha gondosan ápolták, és nem volt, mondhatni, egyetlenegy orvosság se, mely alkalmazva, biztosan segített volna, mivel ami egynek használt, ugyanaz megártott a másiknak. Nem volt olyan testi szervezet, mely elég kitartó lett volna ellene, volt légyen az erős vagy gyönge, hanem mindenkit elragadott, akárminő életmódot folytatott. A legrettenetesebb pedig minden baj közt a nagy csüggedettség vala, mihelyt valaki rosszúl érezte magát ; mivel az embert rögtön elfogta a reménytelenség érzete, mely miatt sokkal inkább elhagyta magát és nem tanúsított elég ellenállást. Hozzájárult még az is, hogy ápolás közben egymásról elkapták a bajt, és elhulltak, miként a juhok. És ebből támadt a legnagyobb pusztulás. Mert ha az emberek féltükben nem akartak a betegekhez menni, ezek elhagyatottságukban elvesztek, valamint hogy sok ház kihalt ápolás hiányában. A ki pedig közelükbe ment, maga is belehalt, s legtöbben olyanok, akik emberséget kívántak tanúsítni. Ezek becsületérzésből nem kímélve magukat, ellátogattak barátaikhoz, midőn pedig már a haldoklók siratásába is bele-

fáradtak még a családbeliek is, annyira megtörte őket a sok veszedelem. De még jobban sajnálták az elhaltakat és a betegeket olyanok, akik a kórból fölgyógyultak, részint mivel lefolyását ismerték, részint mivel maguk már a veszedelmen kivül voltak. Kétszer tudniillik, úgy, hogy belehalt volna, nem támadott meg senkit sem. Ezek szerencséjét aztán a többiek nem birták eléggé magasztalni, sőt ők maguk hirtelen örömükben azt a hiú reménységet táplálták, hogy jövőben már semmi más betegség nem foghat rajtuk.

52. fej. Tetézte még a jelen nyomorúságot a falusiaknak a városba való tömeges beköltözködése, s különösen ezen jövevényekét. Nem lévén ugyanis elegendő lakás, nyár idején fullasztó kalibákban kellett tartózkodniok, úgy, hogy össze-vissza halomra haltak az emberek: emitt rakásra hevertek a halottak, az utcák mentén haldoklók fetrengtek,[28] és az epesztő szomjuságtól félholtan mind a kutakat ellepték. A templomok is, amelyekben elszállásolták magukat,[29] szintén telve valának halottakkal, mivel ott haltak meg. Mert az embereken, midőn a sok csapástól lesujtva, azt se tudták, mire válik sorsuk, erőt vett mindennemű isteni s emberi törvénynek a kicsinylése. Amely szokásaik azelőtt a temetkezés körül valának, azokat most mind veszendőbe hagyták, és kiki úgy temetett, ahogy módjában állott. Sokan pedig szemérmetlen temetést is csináltak, nem lévén meg a hozzávalójuk, mivel annyi sok volt már a halottjuk. Mások máglyára rakták halottaikat, és megelőzve azokat, a kik emelték, alágyujtottak; de voltak olyanok is, akik, midőn már égett egy másik halott, fölébe vetették a magukét és eltávoztak.

53. fej. Azonkivül meg mindenféle törvénysértésnek lett az okozója a városban a betegség. Mert sokan most könnyebben nekibátorodtak, hogy, amit máskor takargattak, most szenvedélyeik szerint cselekedjenek, midőn láták a rohamos változásokat, részben a gazdagokon, akik hirtelen elhaltak, valamint a szegényeken, akinek azelőtt semmijük se volt, és most amazok örökébe ültek. Iparkodtak tehát mohón élvezni a gyönyöröket, mivel életüket s vagyonukat amúgy is csak ideig-óráig valónak tartották. Tűrni s szenvedni a jóért senki sem vala buzgó, nem lévén benne bizonyos, vajjon nem-e fog elpusztulni, mielőtt célját elérhetné. Csak a rögtöni élvezet és minden, a mi ezt elősegítette, volt jó és hasznos a szemükben. Nem tartóztatta őket sem isteni félelem, sem emberi törvény, hanem egynek

vették jámborul élnek vagy nem, látván, hogy mindnyájan egyformán elvesznek. Bűneiért meg senki sem tartott tőle, hogy megél, míg törvény elé kerül s meglakolhatna, de úgy gondolkoztak, hogy sokkal nagyobb büntetés van már kiszabva rájuk, amely fejük felett lebeg, és mielőtt ez betelnék rajtuk, jogosnak vélték, hogy élvezzenek még valamit az életből.

Ilyen szenvedések érték és sanyargatták az athénieket; 54. fej.
az emberek bent elhaltak, földjeiket meg kint pusztította az ellenség.

III.

Az athéniek ingerültsége Perikles ellen.

(59. fej.)

A peloponnesosiak második betörése után az athénieknek, mivel már másodszor feldúlták országukat, és egyaránt sanyargatta őket betegség, háború, megváltozott a hangulatuk és vádolták Periklest, hogy ő beszélte rá őket a háborúra, és hogy miatta estek a szerencsétlenségbe. A lakedaemoniakkal pedig hajlandók voltak egyezkedni. Némely követeket is küldtek hozzájuk, de nem jutottak eredményre. Midőn ilyformán révedeztek elméjükben, Perikles ellen fordultak vádjaikkal. Ő pedig, midőn látta őket, hogy a jelen állapot miatt zugolódnak, és egészen úgy viselkednek, valamint ő előre látta, gyűlést hitt össze, — mert még hadvezér volt — hogy majd felbátorítsa őket, haragjukat megtérítse, és lelkűket nagyobb higgadtságra és bizalomra hangolja. Fellépett tehát és így szólt:

IV.

Perikles utolsó beszéde.

(60—64. fej.)

Nem váratlan előttem, hogy így nyilatkozik ellenem hara- 60. fej.
gotok, mert ismerem okait, és azért hivtam össze népgyűlést, hogy emlékeztesselek s megfeddjelek benneteket, ha talán igazságtalanul akár én reám nehezteltek, akár a szerencsétlenség elől meghátráltok. Én ugyanis azt hiszem, hogy sokkal többet használ az egyeseknek, ha az állam a maga összességében erős,

mintsem, ha egyes polgárai boldogak, a község ellenben veszendő. Mert az egyes ember, ha maga szerint jólétben él is, hazája pusztultával szintúgy tönkre megy, balsorsában ellenben boldog hazában sokkal könnyebben menedékre lel. Minthogy tehát az állam az egyes ember baját képes elviselni, amaz pedig az államét képtelen, nemde mindannyinak kötelessége védelmére kelni és nem szabad úgy tennie, valamint ti cselekesztek. Magánügyeitek rosszra fordulta miatt annyira meg vagytok zavarodva, hogy a köznek üdvét veszni hagyjátok, és nemcsak engem okoztok, aki a háborut javasoltam, hanem magatokat is, amiért beleegyeztetek. Pedig bennem egy olyan férfiúra haragusztok, aki azt hiszem, senkinél sem hátrább való a helyesnek sem megismerésében, sem kifejtésében, aki hazafi és kincsvágytól messze áll. Mert lehet valaki értelmes is, de ha nem bir oktatni, akár értelmetlen is lehetne ; meglehet továbbá mind a két tehetsége, de ha az állam iránt rossz akaratú, nem igen lehet hű tanácsadója ; de meglehet benne a hazaszeretet is, ám ha pénzzel megnyerhető, ezért az egyért mindent árúba bocsáthat. Tehát, ha szavamra hallgatva, azért, mert azt hittétek, hogy ezen tulajdonságok legalább valamivel is jobban megvannak bennem mint másokban, belementetek a háborúba, most aligha viselem méltán, mintha helytelenül cselekedtem volna, a szemrehányást.

Hiszen ha valakinek szabad választása van, és amellett kellemes az állapota, attól nagy oktalanság a hadakozás. De ha nem volt mit tennünk, mint vagy mindjárt alávetni magunkat ellenségeinknek, ha engedünk, vagy győzni ; ha a veszélylyel szembe szállunk, akkor, aki a veszedelmet kerülte, jobban ócsárlandó, mint aki megállta. Én részemről most is ugyanaz vagyok, én nem változtam ; de ti cserélgetitek véleményeteket, és az történt, hogy hallgattatok rám, midőn még bántatlanok valátok, de most megbánjátok, mivel bajban vagytok, és nézetemet kislelkűségtekben helytelennek találjátok, mivel a kárt mindenki egyenként érzi, ellenben a hasznát még nem minden ember képes átlátni. És mivel nagy változáson estetek át, még pedig hirtelen, erősebben elcsüggedt lelketek, semhogy kitartanátok amellett, amit elhatároztatok. Valóban, a hirtelen, váratlan lenyügözi a lelket, és a mi minden számítás ellenére történik. Igy jártatok ti egyebeken kivül a betegséggel is. Mindamellett, mint egy nagy város polgárait, a kiket hozzá méltó

lelkületben neveltek, megillet benneteket, hogy készségesen elviseljétek a legnagyobb csapásokat is, és ne engedjétek elhomályosodni a dicsőségteket. Mert az emberek azt hiszik, hogy egyformán joguk van megitélni azt, aki gyáván alább való marad hirénél, valamint gyűlölni az olyat, aki vakmerően utána nyul, ha nem illeti meg. Tehát el kell szenvednetek saját bajaitokat és buzgón kell a közjó érdekében működnötök.

Arra nézve pedig, hogy a hadviselés terhei túlságosak lesznek, és mi mindamellett nem győzhetünk, elégedjetek meg azzal, hogy már számtalanszor kimutattam, minő alaptalan abbeli aggodalmatok. Egyet azonban ki akarok emelni, a mit úgy hiszem, ti se fontoltatok még meg, s én se felejtettem ki előbbeni beszédeimben, tudniillik, mily nagy a tehetségtek, hogy hatalmatokat fenntarthassátok. Ezt most se emlegetném, mivel dicsekvés látszatával bir, ha nem látnám, mennyire le vagytok sújtva módja felett. Mert ti azt hiszitek, hogy egyedül csak a szövetségeseken uralkodtok, én pedig azt állitom, hogy a két elem közül, ami az embernek használatára adatott, a föld és tenger közül, az egyiken korlátlan urak vagytok, s nemcsak azon a részen, melyen jelenleg parancsoltok, hanem a mennyire épen tetszéstek kivánja. S nincs senki ebben a korban, sem király, sem nép, aki, ha teljes flottátokkal kihajóztok, megakadályozhatna. Ugy, hogy nyilván össze sem vehető ez a hatalom házaitok s földjeitek hasznával, amelyek veszteségét oly nagyra veszitek. Nem is helyes, hogy értük búsuljatok, amiket amazzal szemben inkább meg kellene vetnetek, mint holmi kertecskéket s a gazdagság hiú pompáját,[30] és meg kellene gondolnotok, hogy a szabadság, ha érte küzdve megőrizzük, az ilyet könnyen visszaszerezheti s viszont, hogy azoknak, akik mások alattvalóivá lesznek, régi szerzeményük is meg szokott fogyatkozni. Ne maradjunk tehát mind a két dologban[31] apáink mögött, akik bajjal és nem másoktól örökölve megalapitották, megőrizték s ránk hagyták birodalmukat. Csunyább elveszni hagyni azt, amink van, mint sikertelenül járni, midőn szerezni akarunk valamit, azért álljunk helyt az ellenséggel szemben ne csak bizalommal, hanem önérzettel. Mert önteltséggel megtelhetik a gyáva is, ha tudatlanságát szerencse kiséri, önérzete azonban csak annak lehet, akinek belátással van az iránt bizalma, hogy ő maga különb, mint ellensége. Mi pedig különbek vagyunk. Továbbá az önérzetes lélek belátása, még ha nem is

62. fej.

kedvez különösen a szerencse, erős biztatója a merészségnek és nem igen bizik a reménységben, a minek csak kétséges helyzetben van értéke, hanem igenis a körülmények megértésében, mely által megbizhatóbbá válik előrelátása.[32]

63. fej. Városunk uralkodó s e miatt tisztelt állását, amelyre ti különösen büszkék vagytok, nem szabad veszni hagyni. Ne kerüljétek a fáradtságot, vagy ne is keressétek a kitüntetést és ne gondoljátok, hogy pusztán egy dologért, a szolgaság[33] vagy függetlenség miatt folyik a harc, hanem uralmatok elvesztése fenyeget benneteket. s még a veszedelem azok részéről is, akiknél uralkodástokban gyűlöletesekké lettetek. Erről már lehetetlen lemondanotok, noha mostani viszonyainkban némelyik félelemből s kényelemvágyból ezt ajánlja, mint jeles hazafi.[34] Most már ugyanis ezen uralmat tyrannis gyanánt birjátok, amelyet birni igazságtalanság, de a kézből kiengedni veszedelmes. Azok a férfiak[35] az államot hamarosan tönkre tennék, ha a többieket nézetükre hódíthatnák, vagy akár ha valahol másutt magukban s függetlenül laknának. Mivel a békességes élet nem maradhat állandó, ha elszántsággal nem párosul, valamint hogy nem uralkodó, hanem alattvaló városnak a javára való az óvatos engedelmesség.

64. fej. Ti azonban ne hagyjátok magatokat az ilyen polgároktól félrevezettetni, és ne káromoljatok engem se, akivel együtt magatok határoztátok el a háborút, mivel betört hozzánk az ellenség és megcselekedte, a mi természetes vala, ha nem akarjátok magatokat alávetni. Ránk rontott aztán várakozáson felül még ez a betegség is, s ez oly eset, amelyet lehetetlen volt előre láthatni. S tudom, hogy e miatt háramlik rám legnagyobb részben a gyűlölet, persze igazságtalanul, ha csak javamra nem tudjátok, ha majd egyszer megint számításon felül jól folyik dolgotok. El kell tehát tűrni, ami Istentől jő, megadással, és ami az ellenségtől, férfias kitartással. Ilyen volt eddig mindig ezen város erkölcse, ne essék tehát most se kár benne általatok. Gondoljátok meg csak, hogy kimondhatatlan nagy az egész földön e város dicsősége, mivel nem hátrál meg a sors csapásaiban, és mivel éltet és munkát legtöbbet áldozott háborúiban, továbbá, hogy eddigelé hallatlan nagy hatalomra tett szert, a melynek, még ha netalán most sülyedne is kissé, hiszen minden növekszik és meg is fogyatkozik, — mindamellett az emléke az utódok előtt örök időkre fennmarad. Hogy tudniillik mi hellén

létünkre a legtöbb hellén állam fölött uralkodtunk, végig küzdöttük a legnagyobb háborúkat úgy az összesek, valamint egyesek ellenében, és városunkat minden tekintetben a legvirágzóbbá s legnagyobbá gyarapítottuk. Természetesen az ilyeneket a tehetetlen ócsárolni szokta, a törekvő utánozni fogja, és irigyli, aki utánozni nem birja. Gyűlölség s harag a jelenben mindig osztályrészük volt azoknak, akik mások felett uralkodni óhajtottak, de aki nagy célokért vállalja magára a gyűlöléseget, az jól okoskodik. Mert a gyűlölet nem tart sokáig, ellenben a jelen dicsőség és a jövendő hír örök emlékezetre megmarad. Azért fontolják meg, mi hoz számotokra a jövőben dicsőséget és a jelenben mi háritja el a szégyent rólatok és már most tanusítsatok hozzávaló buzgalmat, ametylyel mind a kettőt megszerezhetitek. A lakedaemoniakkal ne alkudozzatok, de ne is mutassátok, mintha mostani sanyarú helyzetetek megtört volna benneteket, mivel a kik a szerencsétlenséggel szemben elméjükben legkevésbbé csüggedezők, tettben pedig legjobban kitartók, azok az államok vagy egyes polgárok valamennyi közt a legderekabbak.

V.

Perikles jellemzése.

Ilyen beszéddel próbálta Perikles rávenni az athénieket, 65. fej. hogy hagyjanak fel az ellene való haragtartással, és távoztassák el elméjüket a jelenvaló szenvedéseiktől. S ezek közügyekben hallgattak is reá, és nem küldtek többé a lakedaemoniakhoz, valamint a háborúhoz is keményebben hozzáláttak. Ellenben a sok kár miatt, amelyet szenvedtek, el valának szomorodva: a köznép, mely csekély vagyonnal indult a háborúba, azért, hogy ettől is elesett, a gazdagok meg, hogy elpusztultak szép birtokaik, falusi házaik, s vele a sok drága berendezés, s mindnyájan leginkább azért, hogy béke helyett háborújuk vala. Nem is szünt meg mindannyinak a haragja ellene, míg birsággal nem sujtották. Röviddel ezután, aminő már a tömeg szokása, ismét megtették strategosnak,[36] és rábizták az összes ügyek vezetését, mivel a maga bajával kiki immár kevesebbet törődött, az egész állam javának előmozditására pedig senkit nálánál alkalmasabbnak nem tartottak.

Mert az államot, a mig ő állt az élén, béke idején mindig okosan vezérelte, a veszedelemtől megóvta és alatta lőn a leghatalmasabbá; midőn pedig kitört a háború, ennek a nagyságát és fontosságát is előre fölismerte. Két évet és hat hónapot élt át belőle, s csak midőn meghalt, tünt ki igazán a háborúra vonatkozó előrelátó gondolkodása. Mert biztositá őket a győzelemről, ha nyugton maradnak, ha a hajóhadról gondoskodva birodalmuk gyarapodását a háború idején nem veszik célba és nem ejtik veszedelmes kisérletekbe államukat. Ők azonban mindenben ellenkezőleg cselekedtek. Személyes dicsőségvágyból s érdekből a maguk s szövetségeseik kárára látszólag a háborún kivül eső vállalatokba bocsátkoztak, olyanokba, amelyek siker esetén dicsőséget s hasznot inkább csak egyeseknek hajthattak, de midőn meghiusultak, az államnak *ezen háboruban* váltak kárára. Oka pedig ennek az volt, hogy ő, mivel tekintélye s esze miatt volt hatalmas, mivel pénzzel nyilván nem volt hozzáférhető, a tömegen akadálytalanul uralkodott és inkább ő vezette, mintsem vezették által. Befolyását nem tilos módon szerezte, s azért nem is beszélt szájuk ize szerint, sőt tekintélye révén néha haragosan ellent is mondott nekik. Ha ugyanis észrevette, hogy elbizakodva időszerűtlenül vakmerősködnének, beszédjével egész a félelemig lehangolta, viszont ha oktalanul féltek, bátorságra lelkesitette őket. Ugy hogy fennállt névleg a demokratia, tettleg azonban az első polgár uralkodott. Az utána következők ellenben inkább voltak egyformák tekintélyben, és mivel mégis mindegyik első akart lenni, arra vetemedtek, hogy a népet a közügyekre is rászabaditották.[37] Igy jött létre aztán egyéb hibákon kivül, aminők egy ilyen nagy és uralkodó államban tömegesen előfordulhattak, a siciliai tengeri vállalat is, a melyben tekintve, hogy kik ellen indult meg, nem is annyira az eszme volt elhibázott, mint inkább az, hogy megbizóik utóbb nem a küldött csapatok érdekeivel foglalkoztak, hanem egymás ellen ármánykodva azon küzködtek, ki legyen a népnek vezére; minek folytán nemcsak a hadsereg működését bénitották meg, hanem az államban is megindították a viszálykodást.[38] Mindamellett noha Siciliában egyéb hadi felszerelésükön kivül hajóhaduk nagyobb részét is elvesztették, és magában az államban is pártzavargások dúltak, még három évig[39] ellen tudtak állni nemcsak régi ellenségeiknek, hanem a velük egyesült

siciliaiknak és szövetségeseiknek is, akik java részben elpártoltak tőlük, később meg Kyrosnak is, a király fiának, aki pénzzel támogatta a peleponnesosiak hajóhadát. S nem is hátráltak meg mindaddig, míg belső pártoskodással egymást tépve, tönkre nem mentek. Annyival nagyobb volt hatalmuk, mintsem Perikles gondolta, aki előre kiszámitá, hogy csupán a peloponnesosiakkal könnyen elbánhatnak majd a háborúban.

Plataea ostroma.

(71—78. fej.)

Alkudozások.

A következő nyáron a peloponnesosiak s szövetségeseik nem 71. fej.
törtek be Attikába, hanem Plataea ellen indultak. Vezérük vala Kr. e. 429.
Archidamos, Zeuxidamos fia, a spártaiak királya. Tábort ütvén, hozzálátott, hogy a határt elpusztitsa. De a plataeaiak hamarosi követeket küldtek hozzá a következő üzenettel: «Archidamos és ti peloponnesosi férfiak, nem cselekesztek igazságosan, sem méltóan magatokhoz avagy apáitokhoz, a kinek fiai vagytok, midőn Plataea határa ellen hadakoztok. Mert Pausanias, Kleombrotos fia, a ki lakedaemoni vala, midőn felszabadította Hellast a médoktól, azon csatával, melyet nálunk vivott, és a melyben résztvettek a hellének közül mindazok, kik elég bátrak valának a veszélyben megosztozkodni, a plataeaiak piacán a felszabadító Zeusnak áldozván, összehivta mind a szövetségeseket, és a plataeaiaknak átadá ezt a földet s várost, hogy függetlenül lakják, és hogy soha senki ellenük igazságtalanul hadat ne indítson, se le ne igázza őket. Ellenkezőleg meg fogják őket védeni a jelenlevő szövetségesek erőhatalommal. Igy adták ezt át nekünk a ti apáitok a mi vitézségünk s buzgalmunk jutalmául, a melyet azon veszedelemben tanusitottunk; ti pedig ép az ellenkezőjét teszitek, mert ti a thébaiakkal, a mi halálos ellenségeinkkel együtt leigázásunkra jöttetek. Tehát hivatkozva amaz eskütanusító istenekre, apáitok és hazánk isteneire fölszólítunk benneteket, hogy ne vétkezzetek Plataea határa ellen, és ne szegjétek meg az eskuvéseket, hanem hagyjatok bennünket függetlenül élni, valamint hogy Pausanias igaznak itélte.»

A plataeaiak ezen beszédére Archidamos következőleg vála- 72. fej.

szolt: »Igazat beszéltek, plataeai férfiak, de úgy is cselekedjetek, hogy szavaitoknak megfelelő legyen. Valamint Pausanias nektek megadta volt, éljetek függetlenül ti magatok, és segitsetek felszabadítani a többieket is, akik ama veszélyekben bajtársaitok voltak és esküt tettek nektek, de most az athéniek rabságában vannak. Mert ez a nagy készület s hadjárat ő miattuk s a többiek szabadságáért történik, amelyben, ha csak lehetséges, ti is vegyetek részt híven esküitekhez. Vagy pedig maradjatok legalább nyugton, amint már egyszer felszólítottunk reá, és élvezzétek a magatok birtokát, de ne tartsatok egyik féllel se, és fogadjatok be mindkettőnket barátságból, hadi czélból egyikünket se. Ezzel meg leszünk elégedve.« Igy szólt Archidamos.

A plataeai követek ezután visszamentek a városba, és előadván a hallottakat, feleletül azt hozták Archidamosnak, hogy lehetetlen nekik ajánlatait az athéniek tudta nélkül elfogadniok. Mert gyermekeik és feleségeik náluk vannak, de azonkivül féltik egész államukat is, hogy az ő távozásuk után el találnak jönni, az athéniek és nem engedik teljesíteni igéretüket, vagy pedig hogy a thebaiak ismét megpróbálhatják városukat elfoglalni, minthogy a két félhez, melyet befogadni kötelesek lesznek, ők is hozzátartoznának.

Archidamos megnyugtatá őket s igy szólt: »Adjátok hát nekünk lakedaemoniaknak át a várost s házaitokat, jelöljétek meg földetek határát, és számláljátok át fáitokat s minden egyebet, ami megszámolható, magatok meg menjetek a hova akartok, míg a háború eltart. Háború után pedig visszaadunk nektek mindent, amiket átvettünk. Addig pedig bizományképp megtartjuk, a földet megmíveljük, nektek meg fizetünk róla annyi bért, amennyivel beérhetitek.«

73. fej. A követek másodszor is visszamentek a városba, és tanácskozva a néppel azt mondták, hogy a tett ajánlatokat szeretnék közölni az athéniekkel, és ha ezek beleegyeznek, ők elfogadják. Addig pedig kérték, adjon nekik fegyverszünetet és ne pusztítsa országukat. Archidamos megadta nekik a fegyverszünetet annyi napra, hogy az alatt az utat megjárhatták, és földjüket nem bántotta. Eljöttek tehát a plataeai követek az athéniekhez, és miután tanácskoztak velük, haza tértek, a következő izenetet hozva a városban levő polgároknak: »Plataeai férfiak! Valamint eddigelé, a mióta szövetségeseik lettünk, igy szóltak az

athéniek, nem engedték meg, hogy nektek a legcsekélyebb bántódástok is történjék, szintúgy most sem fogják elnézni hanem segíteni fognak benneteket minden erejükből. S felhívnak benneteket az eskü nevében, melyet az ősök esküdtek, hogy mitse változtassatok a szövetségen.«

A plataeaiak, midőn a követek ezen üzenetét hírül vették, 74. fej. elhatározták, hogy az athéniektől nem pártolnak el, hanem állhatatosan eltűrik, ha kell, földjeik pusztulását, és elviselnek minden más bajt, mi érheti őket, végre hogy a városból nem bocsátanak ki többé senkit, hanem a várfalról hirdetik ki, hogy lehetetlen nekik megtenni a lakedaemoniak kívánságát. Miután így feleltek, Archidamos király először a honi isteneket s herosokat hívta tanulságul, így szólván: »Ti istenek, a kik Plataea földjét véditek, és ti herosok, legyetek tanuink, hogy mi eleve sem igaztalanul, és csak miután ezek a megesküdt szerződést megszegték, indultunk ezen föld ellen, amelyen apáink hozzátok könyörögve a médokon diadalmaskodtak, és amely a ti akaratotokból üdvös csatatérré vált a hellének számára, valamint, hogy most sem követünk el, bármit tennénk is, jogtalanságot. Mert sokszoros és méltányos ajánlatainkkal célt nem érhetünk. Adjátok tehát meg nekünk, hogy a jogsértésért azok bűnhődjenek, kik először megkezdték, bosszujokat pedig megállhassák, akik törvényesen keresik.

2. Az ostrom.

Miután hivatkozott az istenekre, táborával megkezdte a 75. fej. hadműveleteket. Először is a fákból, melyeket kivagdostak, palánkot állíttatott a város körül, hogy senki belőle ki ne mehessen, azután földsáncot hányatott ellene, remélve, hogy igen hamar beveheti ilyen nagy hadsereg munkájával. Fatörzseket is hordtak a Kithaeronról, amellyel a sáncot két oldalt befoglalták, keresztbe állítva őket fal gyanánt, hogy meggátolhassák, nehogy a földsánc messzire szétömöljön. A tetejébe rőzsét, köveket, földet és minden más egyebet hánytak, a mivel csak magasabbra emelhették. Hetven álló nap hányták éjjel is nappal szüntelenül, mialatt a pihenés alkalmatossága szerint felváltották egymást, úgy hogy míg egy részük hordta, a másik rész aludt vagy evett, a lakedaemoniak meg, akik a szövetséges csapatoknál vezérek valának, felügyeltek és hajtották őket a munkára.[40] A plataeaiak látván, mint emelkedik a

sánc, palánk-falat róttak össze, amelyet a bástya fenyegetett pontjára állítva, a szomszéd házak tégláival beraktak. A palánk foglalvány gyanánt szolgált nekik, hogy a fal magasra jutva ne legyen gyenge, és védelmül beaggatták nyers s megmunkált bőrrel, hogy munka közben az embereket vagy a faanyagot tüzes nyilak ne érhessék, s bátorságban lehessenek. A fal pedig gyorsan emelkedék magasságban, de vele szemben a földsánc is nem kevésbbé növekedett. Ekkor a plataeaiak a következőt eszelték ki. A bástyába ott, hol a sánc érte, rést nyitottak, a melyen a földet behuzták.

76. fej. Észrevevén ezt a peloponnesosiak, nádfonatok közé sarat tapostak, és a résre vetették,[41] mert ez nem folyik szét, mint a föld, tehát nem is lehetettt behúzni. A plataeaiak midőn látták, hogy ebben meg vannak gátolva, felhagytak vele, hanem a városból aknát vezettek ki, és helyes számítással a sánc alá jutva, ismét csak behuzogatták a földet magukhoz. S jó ideig tették ezt az ostromlóktól észrevétlenül, akiknek ekkép, noha folyton hányták a sáncot, nem haladt a munkájuk, minthogy alulról folyton apasztották és a hézagon egyre alásüppedt. De mivel mégis féltek a plataeaiak, hogy a túlnyomó többség ellenében így sem tarthatják magukat, még a következő dolgot találták ki: Abbahagyták a sánccal szemben a nagy emelet építését, hanem a két végéből a városba befelé fordítva az alsó bástyához egy félhold alakú falat húztak, hogy azon esetre, ha a nagy falat elfoglalnák, ez szolgáljon nekik védelmül, az ellenség pedig kénytelen legyen újra sáncot hányni, úgy hogy befelé haladtában kétszeres munkája legyen, s egyuttal két oldalt jobban ki legyen téve lövéseiknek. Azonban mialatt a sáncot hányták, faltörő kosokat is toltak a városhoz a peloponnesosiak. Egyet a sáncon állítottak fel az emeletes bástya ellen, a melyet ez erősen megrendített, úgy hogy megijedtek rajta a plataeaiak, másikat meg más felé a falak ellen. Ezekre hurkokat vetettek a plataeaiak és félrerántották őket, vagy pedig nagy gerendákat a két végére kötött lánccal két másik a falon kinyuló gerendára erősítették, melyeket aztán vízszintesen fölhúztak. Mikor aztán a gép valahol a bástyának nekilódult, nem fogták tovább kezükkel, hanem a laza láncokon lebocsátották a gerendát, a mely egész erővel lezuhanva, a faltörő kos fejét lecsapta.

77. fej. Ezek után a peloponnesosiak, minthogy az ostromló gépek

kel czélt nem értek, s a földsánczot a belső fal hasznavehetetlenné tette, meggyőződvén róla, hogy a rendelkezésre álló támadó eszközeikkel a várost el nem foglalhatják, elhatározták, hogy körülfalazzák. Előbb azonban még jónak látták tűzzel is próbát tenni, ha vajjon szeles időben nem lehetne-e a várost, mely nem volt nagy, felgyújtaniok. Mert mindenféle móddal megpróbálkoztak, csakhogy költség és megszállás nélkül kerithessék hatalmukba. Rőzsekötegeket hordtak tehát össze, a melyeket a sáncz tetejéről először is a várfal s sánczközbe dobáltak, és miután ez a sok kéztől hamar megtelt, a város más részein is, amennyire a magasból csak hozzáférhettek, nagy tömegeket halmoztak belőle össze, azután égő ként s szurkot hajítva bele, az egészet meggyújtották. Támadt erre aztán oly nagy tűz, aminőt eleddig emberi kéztől rakva soha senki nem látott ; mert az már többször megtörtént, hogy a hegyekben az erdő, amint a szél a száraz ágakat egymáshoz dörzsölte, tüzet fogott s lángra lobbant. Ez tehát hatalmas egy tűz vala, s kevés hiányzott, hogy bele nem vesztek a plataeaiak, miután egyéb veszedelmeikből megszabadultak. Mert a városban nagy terület volt, melyen belül meg se lehetett közelíteni, s ha a szél a lángját esetleg a város felé hajtja, amint az ellenség remélte is, lehetetlen lett volna, hogy megmeneküljenek. Azonban, mint mondják, szerencséjükre még nagy zápor s zivatar is támadt, mely a tüzet eloltván, a veszedelmet elhárította.

A peloponnesosiak, miután ebben is kudarczot vallottak, 78. fej. seregükből csak egy részt tartottak vissza, a nagyobbik részt pedig hazabocsátották, és közben a város körül falat kezdtek épiteni, miután a területet városonként egymás közt felosztották. Belül- s kivülről árok húzódott, melyből a téglát vetették S mire teljesen elkészültek, az Arkturus csillagzat felkelés ideje táján,[42] a fele falra őrséget hagyván, — a másik felét a boeotiak őrizték — elvonultak táborukkal, és elszéledtek városaikba. A plataeaiak meg gyermekeiket s feleségeiket, továbbá a legöregebb embereket, valamint a többi hasznavehetetlen népet már előbb elszállították Athénbe, az ostromolt városban pedig négyszázan maradtak közülük, továbbá nyolczvan athéni és száztíz asszony, akik eledelükről gondoskodtak. Ennyien valának mindösszesen, midőn ostromzár alá kerültek, és más egyéb senki sem volt a falakon belül, sem szabad ember, sem szolga. Igy történt meg Plataea megszállása.[43]

HARMADIK KÖNYV

Tartalma s szerkezete.

1. *Mytilene pártütése.* (1—19. fej. Kr. e. 428 nyarán. — A háború további folyamában egyre élesebbé vált az ellentét az oligarchia s demokratia pártok között ; első jelensége a plataeai események valának, következett rá Mytilene pártütése, végre az ezen könyvben elbeszélt kerkyrai események. Ezen év nyarán a peloponnesosiak ismét betörtek Attikába. Az athéniek a háború két utolsó évében különösen a pestis miatt sokat szenvedtek, de a legnagyobb csapás csak most érte őket Lesbos szigetén. Lesbos és Chios voltak leghatalmasabb szövetségeseik, akiket a többiekhez képest függetlenségben hagytak, amint azt Kleon is kifejtette beszédjében (III. olvasmány). Lesbos szigetén négy város volt : *Methymna*, *Pyrrha*, *Eresos s Mytilene*, köztük ez utóbbi a leghatalmasabb. Kormányformája oligarchia volt, amely mindenütt a spartaiakhoz szított. Rég készülődtek már az elpártolásra, s most már tervük megvalósítására rendkívül előkészületeket tettek. Aminek hírét vevén az athéniek, annyira megrémültek, hogy jobb szerették volna el sem hinni. Követség útján kérték tehát őket, hogy hagyják abba a hadi készülődést, és csak miután ez hasztalan volt, küldtek 40 hajót *Kleippides* vezérlete alatt. Az volt a terv, hogy az athéni vezér lepje meg a várost, midőn a lakosság Appolón ünnepén java részben távol lesz a várostól ; azonban ez nem sikerült. Rá tudták azonban venni Kleippidest, hogy fegyverszünetet adjon nekik, míg Athénbe követeket küldhetnek, titokban pedig Spartába is menesztettek némelyeket, hogy segítségért folyamodjanak.

A spartaiak Olympiába a játékokra idézték a mytilene követséget, hogy összes szövetségeseik jelenlétében adják

elő kérésüket. Hat fejezetben közli Thukydides itteni beszédjüket, és méltán, mert ezen beszéd egyike a legnevezetesebbeknek.

A mytileneiek nem tudnak semmi panaszt sem emelni az athéniek ellen, pedig ha megteszik, itt bizonyára szivesen hitelt kapnak vala. Sőt el kell ismerniök, hogy mindig kitüntetőleg bántak velük, s nem sértették meg függetlenségüket. Lázadásuk egyetlen okául csak azt mondhatták, hogy félnek attól, hogy ők is a többi szövetségesek sorsára juthatnak, és utóvégre őket is leigázzák az athéniek, melytől már csak ők és a chiosiak egyedül a mentesek.

Világos, hogy ez csak ürügy lehetett, mert Athén, ha csakugyan az lett volna a szándoka, ezt inkább kivihette volna a béke idején, most azonban képtelenség lett volna, hogy ily kalandos tervekre gondoljon. Mint emlitettük, a valódi ok abban rejlett, hogy az oligarchia nem fért meg a demokratiával, de talán még inkább abban, hogy a görög nép nem birta elviselni, mert ellenkezett egész természetével, Athén nyilvánvaló kényuri hatalmát, amint azt ő maga sem titkolta, míg Sparta, ha tényleg nem is, de legalább formában meghagyta minden szövetségese függetlenségét. »Szövetségeseikké lettünk, mondák a követek, nem azért, hogy segítsünk az athénieknek leigázni a helléneket, hanem hogy segítsünk felszabadítani a helléneket a méd uralom alól«. (10. fej.)

A peloponnesosiak elhatározták a segélyt, továbbá hogy újra betörnek Attikába, és rögtön kivonultak a korinthosi Isthmosra. Különös reménységben valának, mert a mytileniek kifejtették előttük, hogy okvetlenül kimerülteknek kell lenniök az athénieknek. Ámde az athéniek, nagy erőfeszítéssel ugyan, *száz* hajót gyorsan felszereltek és ezzel parádéztak az Istmos környékén a bámuló peloponnesosiak szeme előtt. Egy másik flotta, mely harmincz hajóból állt, a tulsó parton pusztította a félszigetet. Ezt látva a spartaiak, szépen hazavonultak, és egy negyven hajóból álló flottát rendeltek ki a mytileniek támogatására, *Alkidas* vezérlete alatt.

Nem kevesebb mint 250 hadihajójuk volt ezen a nyáron az athénieknek a tengeren, azonban a kincstár egészen kiürült, azon ezer talentom kivételével, melyet a végső szük-

ségre tartogattak, és kénytelenek valának otthon 200 talentom erejéig hadi adót kivetni, és a szövetségesekhez pénzért küldeni. Azonban Mytilenet ostromzár alá fogta a tenger felől és a szárazon *Paches*, a ki utóbb ment oda ezer hoplitával.

Ezen a télen történt a plataeaiak hősies menekülése. (I. olvasmány.)

2. *Mytilene elfoglalása.* (25—34. fej. Kr. e. 427 nyarán.) — Mytilene már a legválságosabb helyzetben volt, midőn az ostromlóktól titokban belopódzkodott hozzájuk a spartai *Salaithos*, aki biztatta őket a kitartásra, mondván, hogy rövid idő múlva bizonyosan betörnek a pelopponnesosiak Attikába, s egyúttal Alkidas is megindul fölmentésükre flottájával. Ujra felbátorodtak erre a már-már csüggedő mytileneiek..

A lakedaemoniak csakugyan betörtek áprilisban Kleomenes vezérlete alatt az attikai területre, és Alkidas is ugyanekkor megindult hajóhadával. Átvitorlázott az ioni tengerbe, ahol még ellenséges flotta nem mert mutatkozni. Nem talált sehol ellenállásra, mert nem is gondoltak az athéniek a peloponnesosiak ilyetén merészségére. Azonban nem mert egyenest Lesbosnak menni, hanem huzavonával töltötte az időt Delosban és egyebütt, úgy hogy még csak *Mykonos* szigeténél vesztegelt, mire Mytilene elestének híre hozzá érkezett.

Mytilenében ugyanis, fogytán lévén az eleség, midőn hiába várták a segítséget, Salaithos, aki már szintén elvesztette ebbeli reménységét, fölfegyverezte nehéz fegyverzettel a népet, hogy egy merész támadást próbáljon az ostromló sereg ellen. Azonban a nép, mely az oligarchiától mindeddig el volt nyomva, és a melynek különben sem volt ínyére a fölkelés, mihelyt megkapta fegyverét, nyomban az előkelők ellen fordította, és fenyegetve követelte, hogy a véleménye szerint eltitkolt készletben részesíttessék. Különben ők kiegyezkednek az athéniekkel. Az urak tehát, hogy nagyobb bajtól megmenekülhessenek, átadták a várost Pachesnek oly föltételel, hogy senkinek semmi bántódása ne legyen, míg ügyükben az athéni népgyűlés nem hozott határozatot. Mindamellett a pártütés vezetői annyira féltek, hogy a templomokba menekültek az istenek oltáraihoz, de Paches

megnyugtatta és átszállította őket Tenedosba. E közben hírét vette, hogy Alkidas az aegaei tengerben van, üldözőbe vette tehát, de amaz elmenekült előle.

Két jellemző esetet, mely ezen üldözés és futás alatt történt, érdemes fölemlíteni. Egyik az, hogy a spartai tengernagy menekülése közben *Teos* közelében kikötött és minden foglyát, akiket útközben felszedett, kivégeztette, csupa ártatlan embereket, akiknek semmi részük nem volt a hadjáratban. Annyira, hogy legjobb hívei is felháborodtak kegyetlenségén, és az *anaeaiak* például szemére vetették, hogy nem ez az igazi módja Hellas fölszabadításának.

A másik meg Paches-szel történt meg. Midőn Alkidas üldözéséből visszatért Mytilenébe, *Notiont*, Kolophon kikötővárosát fogta ostrom alá. A vár őrsége arkadiai zsoldos csapat volt s a vezérük neve *Hippias*. Kihivatta őt magához Paches, hogy egyezkedjenek, de azt is megigérte, hogy ha az alku nem sikerül, sértetlenül visszabocsátja várába. Mialatt Hippias nála künn volt, a vár ellen rohamot indíttatott, s minthogy az őrség bizott a fegyverszünetben, könnyű szerrel elfoglalta. Erre az őrséget mind levágatta, magát Hippiast meg igéretéhez képest a várba kisértette sértetlenül, odaérkezve azonban agyon nyilaztatta. Nemcsak az eset jellemző, hanem még inkább az, hogy Tukydides minden megjegyzés nélkül hagyja, mert napirenden volt ezen háború idejében az ilyen dolog, és végkép elvadultak az erkölcsök.

3. *Mytilene büntetése.* (35—50. fej. II.—III. olvasmány.) — Nagy volt az elkeseredés Athénben a mytilineiek elpártolása miatt, és mint a megelőzőkből láttuk, sok tekintetben igazolt is. Különösen nem birták elviselni az athéniek, hogy mikor ők maguk a legnagyobb veszedelemben forogtak, akkor történt emezek fölkelése, és még inkább, hogy ez volt az első alkalom, hogy ellenséges flotta mert megjelenni az ő tengerükön. Megfogadták tehát Kleon tanácsát, és elhatározták, hogy minden felserdült férfit halállal sújtanak Mytilenében. Tényleg borzasztó lett volna, ha végrehajtják ezen határozatot s mintegy 6000 embert kardélre hányatnak, de borzasztóbb a mi mostani, mint az akkori fogalmak szerint. Mert akkor az volt a hadi jog, és ezen jogra hivatkozott Kleon is beszédjében, hogy a legyő-

zött fél életét s vagyonát eljátszotta. Igy tettek a spartaiak a plataeaiakkal, és nem az eljárás módjában, csak az áldozatok számában volt a különbség.

Izgalmas egy gyűlés lehetett az az athéni népgyűlés, a melyen ezen első határozatot megváltoztatták. És akár megtartotta Kleon ama beszédét (l. III. olvasmány), akár nem, mesteri kézzel van az megszerkesztve minden bizonynyal. Figyeljük meg csak Kleon merész, szemrehányó, ócsárló beszédét. Hol vehette ő magának ezt a bátorságot, habár »ő volt a polgárok közt a legeslegerőszakosabb«, hogy ilyen hangon beszéljen az uralkodó néppel? Nem másból, mint pusztán a lélektani helyzetből. A nép, mikor kiki haza széledt, mire mindegyiknek a dühe, mely a tömegben forrni szokott s fokozódik, lecsillapult, és kiki otthon családi tűzhelyénél elgondolta az irtóztató kegyetlenséget, melyre az imént szavazatát adta, a nép megbánta ugyan határozatát s megszánta a szerencsétleneket, de azért lelke mélyében meg volt győződve, hogy helyesen s igazságosan cselekedett. Nemcsak hogy eltűrték tehát, hanem szinte szivesen hallgatták Kleon káromló szavait; ők maguk is úgy érezték, úgy gondolkoztak, hogy most gyáván, a saját érdekeik ellenére cselekesznek, midőn megkegyelmeztek a mytileneiknek; meg voltak arról győződve, mert ilyen volt az általános meggyőződés, hogy csak a legkeményebb büntetés képes a bűntől elrettenteni; de hiába a szív, a szánalom felülkerekedett bennük a józan megfontoláson, a jogos megtorláson. Igy okoskodtak ők s ugyanezt mondá Kleon, ugyanazt, amit ők mindnyájan éreztek. Valóban nagyeszű, — noha műveletlen — férfiú volt ez, ha ezt a beszédet valósággal megtartotta!

Közönséges tehetség különben sem lehetett, ha egy szerű *timár* létére ilyen befolyásra tudott szert tenni, szemben az előkelő családok ősi jogon szerzett, és a demokratia ellenére is érvényes hatalmával. Hogy erőszakoskodó ember volt, azt megmondja róla Thukydides, valamint az is, hogy rossz s gyanusítva rágalmazó (v. ö. V. 16. fej.), hisz ezen beszédében is megvesztegetéssel gyanusította az ellenkező véleményűeket, — de ez már hozzátartozott a demagogiához. Különben műveletlen ember létére, paraszt eszével nem igen tudta átlátni, hogy élhet valakiben nemesebb

érzelem; előrelátó nem volt s nem tudta elgondolni, hogyan lehet a látszólag legegyenesebb és szerinte a leghelyesebb útról letérni. Tán nem is kell említeni, hogy az csak torzképe, a mint Aristophanes festi őt a »Lovagokban«.

Diodotos, mint a műveltebb és a jövőbe tekintő párt szónoka, megfelel neki illően.

Mert Kleon felfogása, minden ügyessége mellett is, műveletlensége miatt korlátolt észjárásra vallott. Diodotos ezt ki is mondta, és kijelentette, hogy ő nem szánalomból vagy elnézésből van a határozat ellen; nem is a jog szempontjából, melyet ilyen esetben korlátlanul alkalmazni botorság volna, hanem pusztán a hasznosság szempontjából. Beszédjének ez a legértékesebb részlete, midőn kimutatja, hogy a büntetés, bármily szigorú is, nem képes elriasztani a gonosztól, érdekes pedig azért, mert általánosan ez a tétel csak a legújabb korban lett elismerve. Inkább előrelátó óvatossággal kell, úgy mondá, a bűn ellen óvakodni; tehát mit nyerhetnek egyebet ezen kegyetlenséggel, mint hogy újabb lázadás esetén, melytől ugyan ezzel senkit el nem rettentenek, a végső erő megfeszítéseig fognak harczolni a fölkelők, minthogy kegyelemre nem számíthatnak.

Továbbá, ha most a büntelen néppártiakat, akiknek részben a város megadását köszönhetik, egyformán büntetik az ellenséges érzületű oligarchákkal, ki lesz ezentúl bárhol is a pártjukon?

Ez a beszéd józan, okos politikát vallott, de mindamellett, hogy még a nép nagy része is kedvezőleg volt hangolva, csak csekély többséggel győzhetett. El lőn határozva, hogy a kezük közt levő bűnösöket, körülbelül ezeren valának, kivégeztetik, és a többieknek megkegyelmeznek.

Csakhogy már egy nappal előbb elindult a hajó, mely a mészárlást elrendelő parancsot vitte. Szerencsére maga a hajós nép is csak vonakodva s kedvetlenül teljesíté kötelességét, emezeket meg, akiket nyomban utánuk küldtek, nagy jutalmakkal oly nagy sietségre ösztönözték, hogy ép akkor érkeztek meg a kegyelemmel, midőn már Paches megtette az előkészületeket az első parancs végrehajtására. Mytilenét s határát különben athéni polgárok között felosztották, akik bér fejében meghagyták a régi lakosoknak.

4. *A plataeaiak lemészárlása.* (52—68. fej.) Nem tart-

hatták tovább magukat a hős plataeaiak sem, mert teljesen elfogyott az élelmük. Megadták tehát magukat oly föltétellel, hogy igazságos törvényt látnak felettük, mindaddig pedig bántódást nem szenvednek. A megadást követő hatodnapra összeült a Spartából küldött öt tagú törvényszék. Az volt az egyetlen kérdésük foglyaikhoz, valjon ezen háború folyamán tettek-e valami hasznot a lakedaemoniaknak vagy szövetségeseiknek ? Nyilván vesztükre találták ki ezt a kérdést, amint előlegesen megegyeztek benne a thébaikkal, akiknek kedvében akartak járni, kiadva nekik halálosan gyűlölt ellenségeiket. Könnyen átlátták ezt a plataeaiak is, és noha csekély reménységgel, még egy kisérletet tettek, és megkérték biráikat, hogy engedtessék meg nekik, hogy védelmükre hosszabb beszédet tarthassanak. Ezt megadták nekik. Kifejtették ekkor, hogy a lakedaemoniak, ha elitélik őket, először : *hálátlanok*, mert nem tekintik a perzsa s a helota háborúkban szerzett érdemeiket ; másodszor : *igazságtalanok*, mert ők az ő parancsukra álltak az athéniek mellé ; harmadszor : *következetlenek*, mert olyan tetteikért, hűségük- s bátorságukért büntetik meg őket. a miért régente magasztalták ; végre negyedszer : *megsértik a kegyeletet* apáik iránt, a kik itt e földön haltak hősi halált, és akiknek itt porladoznak tetemeik.

Fő védelmük az volt, hogy ők nem kezdtek háborút, hanem őket támadták meg előbb a thébaiak, utóbb a spartaiak. Legnagyobb erősségük ősi hírnevük, határuk szentsége és az örök védelem, melyet Pausanias igért meg nekik, az évenként megtartandó ünnepek, melyekkel a hősök sírjait megtisztelték.

S oly meghatóan tudták ecsetelni jelen szomorú állapotukat, a melyet régi dicsőségükkel oly hathatósan tudtak szembeállítani, hogy a thébaeiek megijedtek, hogy meglágyíthatják még kegyetlen biráik szívét. Ők is jelentkeztek tehát, és egy hosszabb beszédet tartottak, melynek két legjelentékenyebb bizonyítéka közt az egyik az volt, hogy a plataeaiak hitszegők, mert legyilkolták bennrekedt embereiket, még pedig az egyezség ellenére, — és ebben csakugyan bűnösek és oktalanok voltak a plataeaiak. A másik, hogy Athénhez nemcsak mint semleges fél, hanem mint közreműködő szövetséges csatlakoztak, és segítették Hellas

leigázásában. Mind a kettő elég ok rá, hogy halált szenvedjenek. S az utóbbit különösen szívesen elfogadták a spartaiak, mert az annyit mondott, hogy mindenki Hellas közös ügyében pártütő, aki nem velük, hanem az athéniekkel tart. Tehát mindnyáját, 200 plataeait s 25 athénit, kivégeztették, az asszonyokat s gyermekeket eladták, a várost földig lerombolták.

Kétségtelen dolog, hogy a spártaiak ezen tette sokkal igazságtalanabb s kegyetlenebb volt, mint az athénieké lett volna, ha az összes mytilenei polgárokat legyilkoltatják. Viszont csodálatos az is, hogy az athéniek a hosszú ostrom alatt nem indultak leghívebb barátaik támogatására, amit csak abból lehet megmagyarázni, hogy különösen *Koroneia* óta nem igen mertek szárazföldi hadi vállalatba bocsátkozni.

A következő 70—80. fejezeteket, mely a kerkyrai zavargásokat s vérfürdőt tárgyalja, IV. olvasmányunkban teljesen közöltük. S méltán, mert tartalmilag és formailag is a legnagyszerűbb, ami valaha a történelemben iratott. Megrendítő irtózatosságában, tanulságos az erkölcsi elvadulás példájára, meglepő dramatikus fordulatokban. Tanulságos az akkori politikai viszonyok megítélésére is, mert azt tapasztaljuk nemcsak az itteni, hanem a plataeai s mytilenei eseményekből is, hogy mindenütt az oligarchia volt a megindítója a pártvillongásoknak. Azonban itt Kerkyrában volt a legvakmerőbb, és itt szenvedett meg érte legszörnyűbben; az említett két helyen is iszonyú vérengzések történtek, de itt a legirtózatosabbak, úgy hogy a kerkyrai események mintegy tetőpontját képezik a megelőzőknek.

Azért helyén van a rá következő két, 82—83. fejezet (V. olvasm.), melyben Thukydides összefoglalásképen lefesti az általános erkölcsi állapotot, és mély belátással fejtegeti sülyedése okait.

A háború ezen ötödik éve még arról is nevezetes, hogy az athéniek akkor avatkoztak be először a siciliai ügyekbe, segítséget vive *Leontini* városának Syrakusa ellen. Ezen eseményekről majd bővebben megemlékezünk még, midőn a siciliai vállalat tárgyalása kerül sorra.

Továbbá őszszel Athénben ismét egész erővel kiütött a pestis, és megint majd egy évig dühöngött.

5. *A háboru hatodik éve.* (89—116. fej. K- e. 426|5.) Két hadvezér lép fel most először, *Nikias* és *Demosthenes*, akik később igen nagy szerepet játszottak Athén történetében. Demosthenes volt az athéniek legmerészebb, legvállalkozóbb és egyuttal legügyesebb hadvezére, aki már ezen évben is nevezetes hadi vállalatokat vitt végbe nyugoti Görögországban. Mindig nagy dolgokon törte fejét, mert megunván a háború lassú és huzódozó folyamatát, mely miatt Athén egyre jobban meggyöngült, e védelem helyett a támadást tartotta helyesebbnek, valamint meg volt győződve arról is, hogy nagyobb szárazföldi sereg híján végleges eredményre lehetetlen lesz jutniok, különösen nem törhetik meg Thebae s Korinthos hatalmát. Ilyet pedig, otthon nem lévén, külföldön kellett gyűjteni, és erre irányult minden törekvése a nyugoti tengerparton, a hol mint vezér működött. Először szövetkezett az akarnaniakkal, és megtámadta *Leukast*, akik a korinthosiaknak voltak a szövetségeseik. A szigetet földúlta, de a várost nem vette ostrom alá, noha nagyon kérték rá akarnania szövetségesei. Ezután egy sokkal nagyobb vállalatba fogott. Aetolia ellen indult, hogy majd országukon keresztüj hatolva, egyesül a phokisiakkal, és innen egy nagy hádsereg élén betör Boeotiába, és egyszerre megsemmisíti Thebae erejét. A vállalat nagyon vakmerő volt, és nem is volt kellően előkészítve, úgy, hogy Demosthenesnek nagy veszteséggel vissza kellett vonulnia.

Erre az aetolok a lakedaemoniakkal szövetségre léptek és velük együtt a spartai *Eurylochos* vezérlete alatt hadat indítottak Naupaktos ellen. De ideje korán megjöttek a kibékült akarnaniaiak 1000 hoplitával, úgy, hogy a támadó sereg célt nem érhetett. A nyár eltelt és Eurylochos még tétlen vesztegelt az Achelous partján. Ekkor meghívták őt *Ambrakia* lakói régi ellenségeik, az akarnaniaiak és az *amphilochiai Argos* ellen. Mire Eurylochos hozzájuk csatlakozott, ők már a tengerparton *Olpait* elfoglalták. Demosthenes az akarnaniaiak meghívására nyomban oda sietett, és noha nagy kisebbségben volt, fényes győzelmet aratott. A csatában Eurylochos is életét veszté,

és az egész sereg számára el volt vágva minden menekülés. A spartai vezér, *Menedaios* tehát örömmel fogadta el Demosthenes ajánlatát, hogy ő maga és a peloponnesosiak szabadon elvonulhatnak, ha a szövetséges ambrakiabelieket a sorsukra hagyja. Egyenként s apró csapatokban lopódzkodtak tehát ki a várból és megszökdöstek, és nagyobb kárt okozott hirnevüknek még vereségüknél is ezen áruló gyávaságuk. Ambrakiából új csapatok jöttek időközben honfitársaik felmentésére, de ezeket Demosthenes az *idomenei* hegyszorosban megleste és majdnem egy szálig le kaszabolta. Oly nagy volt a veszteség, hogy ilyen még egy görög várost sem ért ez ideig, és Thukydides meg sem mondja az elesettek számát, mert ez, mint mondja, akkora volt, hogy szinte hihetetlen. Másnap követ érkezett az ambrakiaiak részéről, kérve a halottak kiadását, akik Olpainál a peloponnesosiak gyalázatos szökése alkalmával elestek. Látva a rakásra felhalmozott zsákmányt s fegyverzet tömegét, nagyon elcsodálkozott, mert legfölebb 200 halottra számíthatott. A midőn azonban a valót megtudta, jajveszékelve elrohant, megfeledkezve mindenről, még küldetése céljáról is.

Ambrakiát könnyen el lehetett volna foglalni, és szerette is volna Demosthenes, de az athéniekre féltékeny akarnaniaiak nem egyeztek bele, sőt békét kötöttek a meggyengült ambrakiabeliekkel, akiktől immár nem volt mit félniök.

Ez az év még arról is nevezetes, hogy a peloponnesosiak nem törtek be Attikába. Már útban voltak, és eljutottak egész az Isthmosig *Agis* királyuk vezérlete alatt, de ekkor gyakrabban földrengések voltak, ami miatt nem mertek előbbre nyomulni, hanem visszavonultak.

A tél folyamán, valószínűleg mert a pestistől megszabadultak, az athéniek nagy ünnepélyeket tartottak Delos szigetén Apollón tiszteletére. A halottakat mind kiásták és a szomszéd *Rheneia* szigetére temették, továbbá föleleventették az iónok régi szokását, és nagy versenyjátékokat tartottak. Annyival is inkább, mert a háború óta az olympiai játékokról ki valának zárva.

I.

Plataeaiak menekülése. Kr. e. 428.

(20—25. fej.)

20. fej. A plataeaiakat még ezen év telén is ostromolták a peloponnesosiak és boeotok. Már fogytán voltak élelmi szereik és nem volt semmi remény, hogy az athéniektől segélyük érkezik, vagy hogy más módon megmenekülhessenek. Elhatározták tehát a köztük lévő athéniekkel együtt, hogy kitörnek és meghágják az ellenség falait, ha erőt vehetnének rajta, és egy jós *Theainetos*, Tolmides fia, meg *Eumolpides*, Daimachos fia, aki vezér is volt náluk, vette őket rá erre a kisérletre. Eleinte úgy volt, hogy mindnyájan résztvesznek, de később a fele visszarettent, nagynak vélve a veszedelmet, úgy, hogy körülbelül 220-an valának, a kik önként vállalkoztak a kitörésre, a következő módon. Létrákat csináltak egyenlő magasságra az ellenség falával, a melyet a téglarétegek után mértek ki, ahol a fal feléjük néző oldala vakolatlanul maradt. Még pedig egyszerre többen olvasták a rétegeket, és ha némelyek hibáztak is, a többség helyesen számított, különösen, minthogy többször is megolvasták, és távolsem voltak a faltól, sőt könnyen kiszemelhették azon részét, mely felé kitörni szándékoztak. Tehát így állapították meg a létrák megfelelő magasságát, miután mértékét az egyes téglák vastagságából kiszámították.

21. fej. A peloponnesosiak fala pedig a következő módon volt építve, Két körfaluk volt; egyik a plataeaiak ellen, a másik, ha Athén felől kivülről érné őket valami támadás, és körülbelül tizenhat láb [1] távolságra volt a kettő egymástól. Ez a köz, tudniillik a tizenhat láb, az őrség közt volt lakásnak felosztva s beépítve, még pedig összefüggőleg, úgy, hogy az egész egy vastag falnak látszott. Mindkét felől párkányzatos volt. Tíz-tíz párkányzatra egy nagy torony következett, amely olyan vastag volt, mint a falak, [2] melynek belső s külső szélét érintette, úgy, hogy a

tornyok mellett elmenni nem lehetett, hanem rajtuk kellett átjárni. Olyan éjjeleken. midőn zimankós, nedves idő járt, a párkányzatokat elhagyták és a toronyból, melyek egymástól nem messze s fedve valának, végezték az őrséget. A fal tehát, amelylyel a plataeaiakat körülzárták, ilyen volt.

A plataeaiak tehát, miután felkészültek, kiszemeltek maguk- 22. fej.
nak egy zimankós, esős s szeles éjszakát, amikor holdvilág se volt, és a várost odahagyták. Vezéreik azok valának, akik a tervet kieszelték. Először az árkon, mely a várost körülfogta, keltek át, azután eljutottak az ellenség faláig, észrevétlenül az őröktől, akik nem láthattak előre a sötétben és neszüket se vehették, mivel a közeledő léptek zaja elveszett a szél zúgásában. Azonfelül jókora távolságban mentek egymástól, nehogy a fegyverek összezördülése figyelmet kelthessen. Könnyű fegyverzetben voltak és egyedül csak a bal lábukon volt lábbeli, hogy a sárban bátorságosabban járhassanak.[3] Két toronyközön lévő mellvédekhez mentek, tudva, hogy nincsenek őrizve; elől mentek, akik a létrákat vitték, amelyeket a falhoz támasztottak. Most tizenkét könnyű fegyveres rövid karddal s mellvértben felszállt; vezetőjük *Ammeas*, Koroibos fia volt, s ő volt elsőnek fenn, nyomában a többiek, és hatával a két torony felé indultak. Utánuk még többen is felszálltak, könnyen, csak rövid lándzsákkal fegyverkezve, s pajzsukat ismét mások vitték mögöttük, hogy minél könnyebben haladhassanak, és úgy volt, hogy majd csak akkor adják át nekik, ha az ellenséggel összekerülnek. Azonban midőn már a nagyobb rész fenn volt, észrevették őket a toronybeli őrségek. Egy plataeai ugyanis kapaszkodva, egy téglát levert a párkányzatról, amely estében zajt csapott. Rögtön kiabálás támadt és a csapatok a falra rohantak, azonban nem tudták, hol a veszély. mert sötét volt s viharos az éjszaka. Egyúttal a városban maradt plataeaiak is kirohantak s támadást intéztek a peloponnesosiak fala ellen az ellenkező oldalon, mint a hol embereik átkeltek, hogy lehetőleg eltérítsék tőlük figyelmüket. Ezek tehát megzavarodva, egy helyt maradtak és senki sem mert a maga állomásáról segítségre menni, hanem kétségben voltak, mikép tájékozódjanak a jeleneten. Az a háromszáz főnyi csapat, melynek az volt a rendeltetése, hogy ahol szükséges, segélyt nyújtson, szintén kifelé rohant a falak közül a kiabálás irányában. Továbbá Thebaebe is csináltak hadi tűzjelzést, ámde a plataeaiak is gyújtottak tűzjeleket bástyájukon, amelyeket már

előre elkészítettek ezen czélból, hogy tudniillik a jelek zavarából mást sejtve, mint a mi valósággal történt, ne jöjjön az ellenség mindaddig segítségre, míg az ő menekülő embereik át nem vergődtek s veszélyen kivül nincsenek.

23. fej. Ezalatt a plataeaiak közül, akik a falat megmászták, az elsők, akik feljutottak, kétfelől rögtön a tornyot kerítették kézre, miután leöldösték benne az őrséget, az átjárókat megszállták és őrizték, hogy senki azokon át segítségre ne jöhessen. Azután a falon létrákat támasztottak a tornyokhoz, amelyekre többen felszálltak, úgy, hogy a tornyokról felül s alúl lövöldözve feltartóztatták a segélyt hozó ellenséget, mialatt a többiek, még pedig a nagyobb rész, számos létrát alkalmazva és a párkányzatot leszaggatva, átkelt a két torony közén. Kiki amint átjutott, megállt az árok szélén, a honnan nyilakkal és lándzsákkal lövöldöztek, ha valaki a fal mentén segítségre jött s meg akarta gátolni az átkelést. Miután így mindnyájan átjutottak, végül nagy nehezen azok szálltak le az árokhoz, akik a tornyokon valának és ekkor ama háromszáz, kezükben fáklyával, rajtuk ütött. Ezeket a plataeaiak a sötétből jobban látták, és az árok széléről nyilakkal s lándzsákkal lövöldözték fedetlen oldalukon, ellenben ők maguk sötétségben voltak, és a fáklyák miatt még kevésbbé valának láthatók, úgy, hogy a plataeaiak közül a legutolsók is még idejekorán átjutottak az árkon, noha fáradságosan és veszedelemmel. Mert jégkéreg volt a tetején, de nem elég erős, hogy az embert megbírja, hanem csak meg volt a víz kásásodva, mint szokott keleti vagy éjszaki széllel;[4] azonkívül havat is hozott a szél ezen éjszaka, s e miatt a víz az árokban annyira megdagadt, hogy csak nyakig gázolva tudtak rajta átvergődni. Különben menekülésük is jóformán csak a nagy fergeteges idő miatt sikerült.

24. fej. Miután az árokból fölkerekedtek a plataeaiak, zárt csapatban a Thebaebe vezető útra tértek, balra az *Androkrates* kápolnájától,[5] mivel úgy vélekedtek, hogy azt fogják legkevésbbé gyanítani, hogy ellenséges földre vonuljanak. S látták is a peloponnesosiakat, a mint azon az úton, mely a *Kythaeron* hegységen és *Drysokephalain*[6] keresztül Athénbe vezet, fáklyákkal üldözőbe vették őket. A plataeaiak pedig hat vagy hét stadium távolságra a thebaei úton haladtak, azután a hegységbe vezető útra *Erytrai* s *Hysiaiba* tértek, és miután a hegységbe verődtek, szerencsésen eljutottak Athénbe, kétszáztizenketten összesen, mert néhányan, mielőtt a falat megmászták, visszafordultak a városba, egy

nyilas meg a külső ároknál fogságba került. A peloponnesosiak pedig visszatértek állomásaikra, felhagyva az üldözéssel, de a városbeli plataeaiak, akik a történtekből mit se tudtak s a visszatértektől azt hallották, hogy amazok mindnyájan elvesztek, reggelre fordulva üzenetet küldtek ki s fegyverszünetet kértek, hogy halottaikat felszedhessék. Értesülvén azonban a valóságról, ezzel felhagytak. A plataeai férfiak a falon keresztül tehát ekkép menekedtek meg.

II.

Mytilene bűnhődése. Kr. e. 427.

(35—36. fej.)

Paches, miután visszatért Mytilenébe, meghódította Pyrrhát 35. fej.
és Eresost, s elfogta a lakedaemoni Salaithost,[7] aki a városban lappangott. Őt, valamint a mytileniek közül azokat, akiket Tenedosba szállított, s még mindazokat, akiket a pártütés szítóinak gondolt, Athénbe küldte. Seregének is elbocsátotta a nagyobb részét, maga a maradékkal ott maradt és Mytilenében s általában egész Lesboson rendbe szedte az ügyeket, úgy, a hogy neki jónak tetszett.

Midőn a mytilenei férfiak és Salaithos megérkeztek, az athé- 36. fej.
niek Salaithost rögtön kivégeztették, noha sokféle igéreteket tőn, a többiek közt, hogy Plataea alól, a melyet még mindig ostromoltak, elvonulásra bírja a peloponnesosiakat. A többiek felől tanácsot tartottak, s haragjukban azt határozták, hogy nemcsak ezeket, a kik kezük közt valának, hanem minden mytileneit, a kiférfikorban van, megöletnek, a gyermekeket s nőket pedig rabszolgaságba vetik. Mert nemcsak azzal vádolták őket, hogy egyáltalán pártot ütöttek, jóllehet nem tartották őket függésben, valamint a többieket, hanem még jobban fokozta elkeseredésüket, hogy a peloponnesosi hajók az ő támogatásukra Ioniába is átmerészkedtek.[8] Ebből azt következtették, hogy nem pillanatnyi megfontolásból csinálták meg a pártütést. Elküldtek tehát egy hajót Pacheshez, amely megvigye a határozatot s a parancsot, hogy végezzen röviden a mytileneiekkel. Másnap azonban már megbánták és fontolgatták, hogy mégis csak szörnyű határozat ez és iszonyú végzés, egy egész várost s nem inkább csak a bünösöket legyilkoltatni. Amit midőn észrevettek a városban lévő

mytilenei követek, és az athéniek közül, akik barátaik valának, rábírták a kormányt, hogy az ügyet újból tanácskozásra bocsássák, és ez könnyen sikerült nekik, mivel a kormányzó férfiak is átlátták, hogy a polgárok többsége szívesen látná, ha újból tanácskozásra alkalom adatnék. Hamarosan összehívták tehát a népgyűlést. Itt különféle vélemények nyilvánultak és fellépett ismét *Kleon*, Kleainetos fia. Az előbbi határozatot, hogy tudniillik a mytileneiek lemészároltassanak, már ő vitte keresztül, mert ő különben is a polgárok közt a legeslegerőszakosabb vala, azonfelül pedig a legnépszerűbb ember kétségkivül ő volt ezen időben. Igy szólt:

III.

Kleon beszéde.

37. fej. Én már máskor is gyakrabban meggyőződtem róla, hogy a demokratia képtelen mások felett uralkodni, de soha jobban, mint most, midőn ti a mytilenei ügyben megbántátok határozatotokat. Ti, mivelhogy magatok közt napról-napra bátorságosan s gyanútlanul érintkeztek, a szövetségesekkel is hasonlókép bántok, és ha vagy rábeszélésükre hibát követtek el, vagy szánalomból engedékenyek lesztek, nem gondoljátok meg, hogy a magatok veszedelmére vagytok jószívűek, de a szövetségesektől nem kaptok érte köszönetet. Nem veszitek észre, hogy uralmatok kényuralom, hogy alattvalóitok leselkednek rátok s kelletlenül vetik magukat alá, hogy nem azért engedelmeskednek, ha ti saját károtokkal szívesen bántok velük, hanem mert inkább hatalommal, mintsem szivességükből uralkodtok felettük. De mindenek közt a legveszedelmesebb, ha semmi sem biztos nálunk, amiről már határoztunk, s ha nem látjuk át, hogy a rosszabb törvényeket pontosan alkalmazva jobban jár az állam, mintha jók ugyan a törvényei, de végre nem hajtatja; hogy hasznosabb a tudatlanság, ha következetes, a képzettségnél, mely ingatag, végre, hogy az együgyű emberek az okosabbaknál rendesen jobban vezetik az állam ügyeit.

Mert emezek a törvényeknél okosabbak akarnak lenni, és a közügyek vitájában az utolsó szót mindig maguknak óhajtják, nem lévén fontosabb dolog ennél, ahol eszöket fitogtathassák, de emiatt aztán a legtöbbször megkárosítják az államot. Ellenben

amazok, akik nem bizakodnak okosságukban, a törvényeknél sem iparkodnak bölcsebbek lenni ; arra sincs tehetségük, hogy más valakinek, ha helyeset mondott is, a beszédjén akadékoskodjanak ; ők továbbá pártatlan birák s nem versenytársak, tehát rendszerint szerencsésen járnak el dolgaikban. Igy kell nekünk is cselekednünk, nehogy szónoklatban s okosságban egymással versenyezve arra ragadtassuk el magunkat, hogy nektek, a népnek, a saját meggyőződésünkkel ellenkezőleg adjunk tanácsokat.

Én a magam részéről megmaradok véleményem mellett és 38. fej.
csudálkozom azokon, akik a mytileneiek ügyét ismét tanácskozás tárgyává tették, időt töltenek vele, még pedig pusztán a bűnösök javára. Ugyanis e miatt a sértett fél haragja lelohad, mire a bűnösön megtorlást vesz, míg a bosszú, amely a sérelmet nyomon követi, az érdemnek megfelelőleg szokott büntetni. Szintúgy csudálkoznám, ha olyan is találkoznék, aki ellenem szólva, azt akarná kimutatni, hogy a mytileneiek bűnei nekünk hasznunkra vannak s viszont a mi balsorsunkból a szövetségesek kárt vallanak.[9] Világos, hogy az ilyen ember vagy azért bizonyítgatná, hogy nem helyes az, ami mindnyájunknak a meggyőződése, mert szónoki tehetségében bizakodva, viaskodni óhajt, vagy pedig nyereségvágyból dolgozná ki szép beszédét, amellyel félre szeretne vezetni benneteket. S az állam ezen versenyekből a pályabért másoknak adja, ő maga pedig veszendőbe jut. Ennek oka pedig ti vagytok, mivel rossz versenybirák vagytok, és megszoktátok, hogy a beszédek *nézői*, az események *hallgatói* legyetek ; a jövendő eseményekről a szépen beszélő szónokok szavára itélitek meg, hogy kivihetők lesznek-e, viszont az elmultakat is a hangzatosan ócsárlók szava szerint becsülitek, mivel a tényeket szemetek tanuságára nem tartjátok hitelesebbeknek, mint hallomásotokat. Továbbá a legalkalmasabbak vagytok reá, hogy szónoki új fordulatokkal félre vezettessetek, azonban a tökéllett ítéletet nem veszitek számba ; rabszolgái vagytok, ha valami rendkívüli, kigunyoljátok, ami rendes.

Ti mindegyitek legjobban szeretnétek, ha magatok tudnátok szónoklatot tartani s akinek ez nem sikerül, az a szónokokkal versengve küzködik, hogy ne látszassék, mintha mögötte kullogna gondolatával, sőt olykor tünjék fel, mintha előre helyeselné, ha valamit elmésen kifejtene. Ti serények vagytok kitalálni, amit más mondani szándékozik, de lomhák előre megfontolni, ami szavaiból következhetik ; egy másféle világ után áhítoztok, úgy

szólván, mint amelyben élünk, azonban a jelen állapotokat sem vagytok képesek helyesen megitélni. Szóval a fülgyönyörködtető élvezet vett erőt rajtatok és amint itt ültök, inkább lehetne benneteket a sophisták [10] néző közönségének tartani, mint olyanoknak, akik állami ügyekről tanácskoznak.

30. fej. Mindezektől el szeretnélek én benneteket téríteni, s azért bizonyítom, hogy a mytileneiek városa az egyetlen, mely legjobban vétkezett ellenetek. Mert én olyanoknak, akik nem bírták a ti uralmatokat elviselni, vagy akik elpártoltak, az ellenségtől kényszerítve, ezeknek még meg tudok bocsájtani. Azonban ezek, akik egy megerősített szigetnek lakói, akiknek egyedül a tenger felől volt mit félniök ellenségeinktől, ámbár maguknak is volt flottájuk, hogy védekezhessenek, — a kik végre saját kormányuk alatt éltek, és részünkről a legnagyobb becsülésben részesültek, ha még ezek is ilyet tettek : nemde ránk törtek, s inkább *rajtunk*, mintsem *pártot* ütöttek, — mert csak olyanok a pártütők, akik valamely erőszakosság miatt teszik, — ezek tehát nemde halálos ellenségeinkkel végromlásunkra szövetkeztek? S így még bűnösebbek, mintha csak a maguk hatalmát gyarapítva lázadtak volna fel ellenünk. Nem tanultak azok szerencsétlenségén, akik elpártolva tőlünk, már leverettek, és nem sajnálják jólétüket, hogy miatta ne rohanjanak a veszedelembe. Vérmes reménynyel voltak eltelve a jövő iránt, és erejüknél nagyobbat, vágyaiknál kisebbet remélve, a háborút választották, mert többre tették az erőszakot az igazságnál, és amikor azt hitték, hogy fölibénk kerekedhetnek, ránk támadtak bántatlanul. De különben úgy szokott az lenni, hogy amely államok igen rövid idő alatt és váratlanul igen nagy jólétbe jutnak, azok elbízzák magukat ; s rendesen állandóbb a szerencse, amely számítva éri az embert, mint a mely váratlanul, és könnyebb, hogy úgy mondjam, távol tartani a szerencsétlenséget, mint a szerencsét megtartani. Az kellett volna már régen, hogy a mytileneieket ne különböztessük meg másoktól, és akkor nem vetemedtek volna ennyire. Mert olyan az ember természete, hogy lenézi az alázatost, de megbámulja a keménylelkűt. Most tehát bűnhődjenek meg bűneikhez méltóan, de ne úgy, hogy csak néhánya sújtassék, a község pedig felmentessék. Mert egyformán lázadtak fel ellenünk mindnyájan, pedig ha velünk tartanak, most ismét függetlenül élhetnének városukban ; hanem ők elpártoltak, mert hasznosabbnak vélték, ha a kisebbséggel a veszedelemben megosztozkodnak. [11] Gondoljatok

a szövetségesekre: hogyha azokat, akik az ellenségtől kényszerülve, és azokat, akik maguktól elpártoltak, egyforma büntetéssel fogjátok illetni, mit gondoltok, lesz-e olyan, aki a legcsekélyebb ürügyre nem fog pártot ütni, midőn, ha sikerül, szabadságot nyer, és ha el is bukik, nem szenved valami elviselhetetlent. Ellenben nekünk minden állammal szemben vérünkkel és vagyonunkkal kell kiállani, és ha győzünk, visszanyertünk ugyan egy kipusztult várost, de elveszítitek adóját, amely pedig erőnkforrása; leveretve pedig egy ellenséggel többet kerítettünk magunkra, és mialatt már meglévő ellenségeinkkel kellene megvívnunk, a saját szövetségeseink ellen vagyunk kénytelenek hadakozni.

Nem kell tehát nekik reményt adni, hogy akár rábeszélés- 40. fej
sel, akár pénzzel megbocsátást nyerhetnek, mivel, amint mondanák, hibázni emberi. Mert ők nem szándéktalanul okoztak nekünk kárvallást, ők tudva esküdtek össze ellenünk; pedig megbocsátható csak az, ami szándéktalan. Én tehát valamint először, úgy most is, amellett kardoskodom, hogy ne változtassátok meg az elfogadott határozatot, nehogy szánalomból, a beszéd élvezete miatt, vagy elnézésből hibába essetek, csupa olyan három dolog miatt, amely az uralommal legkevésbbé szokott megférni. Mert szánalomnak csak a hasonló érzelműekkel szemben van helye, de nem olyanokkal, akik nem viszonozzák, sőt szükségképen állandóan ellenségeink. Azok pedig, akik szónoklatokkal akarnak gyönyörködtetni, a szónokok majd találnak még versenyre való kevésbbé fontos ügyet is, de hagyják ezt, melyben a polgárságot rövid örömre nagy szomorúság érheti, s melyben a szép beszédekért csak ők maguk arathatnak jutalmakat. Végre elnézést azokkal szemben kell gyakorolni, akik ezután remélhetőleg ragaszkodók lesznek, de nem olyanok iránt, a kik változatlanul megrögzött ellenségeink maradnak. Egy szóval ezt mondom: ha rám hallgattok, a mytileneiekkel igazságot tesztek, magatoknak pedig hasznára cselekesztek; ha pedig másképen határoztok, amazoknál nem lesz érte köszönet, és tulajdonképen elitélitek önmagatokat. Mert ha ők jogosan elpártoltak, akkor ti jogtalanul uralkodtok; ha pedig noha meg sem is illetne, de mégis meg akarjátok az uralmat tartani, akkor czélszerűségből a jog ellenére is meg kell őket büntetni, vagy pedig mondjatok le a hatalomról és éljetek nyugalomban, mint afféle derék, jóravaló emberek. Szánjátok tehát rá magatokat és fizessetek

nekik hasonló mértékkel, és ne mutatkozzatok, mivel megmenekedtetek, kevésbbé érzékenyeknek amazoknál, akik ellenetek törtek. Gondoljátok meg, hogy mikép bántak volna veletek bizonyosan, ha győzni találnak, kivált mivel igaztalanul fogtak a háborúba. Mert leginkább, akik ok nélkül támadnak rá másokra, azok egyúttal halálra üldözik őket, előre látván a fenyegető veszedelmet, ha csak valamennyire is megkimélik ellenfelüket; mivel tudják, hogy az erőszakos bántalomért, ha kiheverheti, sokkal nagyobb lesz az elkeseredése, mint mikor kölcsönösek a sérelmei.

Ne legyetek tehát tulajdon magatoknak árulóivá, hanem képzeljétek el élénken, minő szenvedések fenyegettek benneteket; hogy mi mindennél többre becsültétek, ha rajtuk erőt vehettek; s most fizessetek mindent vissza, ne szánakozzatok mostani sorsukon, és ne felejtsétek, minő veszedelemben forogtatok. Bosszuljátok meg őket érdemükhöz méltón, nyilvánvaló példát adva a többi szövetségeseknek, hogy halállal sujtatik, a ki pártütő. Mert ha majd ezt tudják, nem kell majd továbbá az ellenséget elhanyagolva, saját szövetségeseitekkel hadakoznotok.

IV.

A kerkyrai vérfürdő. Kr. e. 427. nyarán.

(70—82. fej.)

1. Belvillongások Kerkyrában.

70. fej. Kerkyrában pártoskodás támadt, amidőn visszajöttek Korinthosból az Epidamnos környékén vívott tengeri ütközetek hadi foglyai, akiket állítólag azért bocsátottak szabadon, mivel nyilvános vendégbarátjaik [12] nyolcszáz talentom erejéig kezességet vállaltak értük, tényleg azonban azért, mert a korinthosiak rávették őket, hogy Kerkyrát a kezükre játszszák. És ezek a polgárokat egyenként igyekeztek rávenni, hogy az állam pártoljon el az athéniektől. E közben elérkezett hozzájuk egy attikai, valamint korinthusi hajó is, követeket hozva, akik, miután előterjesztést tettek, a kerkyraiak azt végezték, hogy szövetségeseik maradnak az athénieknek, amint a szerződés rendeli, de egyuttal a peloponnesosiaknak, valamint azelőtt, ez-

után is barátaik lesznek. Volt azonban ott egy Peithias nevű ember, aki az athénieknek önkénytes vendégbarátja és a néppárt vezetője vala ; ezt a fentemlített férfiak törvényszékbe idézték, mondván, hogy ő Kerkyrát az athéniek szolgaságába akarja hajtani. Miután fölmentették, viszont ő azok közül ötöt, akik a leggazdagabbak valának, bevádolt, hogy Zeus és Alkinoos[13] szent ligetéből szőlőkarókat vagdostak. Egy-egy karóra pedig egy statér büntetés volt kiszabva.[14] A vádlottakat elmarasztalták, akik isteni oltalom alá a templomokba menekültek, és azt kérték, hogy a büntetést, mivel ily nagy az összege, részletekben fizethessék, de Peithias, aki a tanácsnak is tagja volt, kivitte, hogy a törvénynek szabad folyást engedtek.[15] Miután tehát az elítéltek a törvény értelmében a részletfizetéstől elestek, és egyúttal tudomásukra esett, hogy Peithias, amíg a tanácsnak tagja lesz, rá akarja venni a népet, hogy ugyanazt tekintsék barátnak és ellenségnek, kiket az athéniek, összeálltak és tőrökkel felfegyverkezve, hirtelen a tanácsba rohantak, megölték Peithiast, és még több tanácstagot s magánembert, számra hatvanat, legyilkoltak. A Peithias pártbeliek közül alig néhányan birtak elmenekülni a még jelenlévő athéni hajóra.

Ezen tettük után összehívták a kerkyraiakat és kijelentették, 71. fej.
hogy a dolog így, amint történt, van a legjobban, így legkisebb a veszedelem, hogy az athéniek szolgaságába kerülnének, és hogy a jövőben semlegesek maradván, senkit sem fogadnak be, ha csak egy hajóval nem jön, aki pedig többel, azt ellenségnek fogják tekinteni. Ezt mondták, s kényszerítették a népet, hogy helyeselje javaslatukat. Athénbe is küldtek rögtön követeket, hogy tegyenek tudósítást a történtekről saját érdekeiknek megfelelőleg, és egyúttal nyerjék meg maguknak az oda menekülteket, hogy mit se kezdjenek ellenük, nehogy otthon új forradalom keletkezzék.

A követeket, miután megérkeztek, az athéniek mint lázadókat elfogták, s őket, valamint mindazokat, akiket pártjukra szegődtettek, Aeginába vitték s őrizet alá helyezték. Ezalatt Kerkyrában, midőn egy korinthosi hajó és a lakedaemoni követek érkeztek hozzájuk, a győztes párt rátámadt a néppártra, a melylyel diadalmasan megküzdött. Éjjelre fordulva azonban a nép a várba és a város magasabban fekvő helyeire menekült, a hol összegyülekezve, állást foglalt, és a Hyllai[16] kikötőt is hatalmába kerítette. Amazok meg a piacot szállták meg, ahol 72. fej.

legtöbbjének lakása is volt, és elfoglalták a közelébe eső, a szárazföld felé néző kikötőt.

73. fej. A következő napon apró csete-paték folytak közöttük és mind a két fél szerte küldözgetett a vidéken, csábítgatva a rabszolgákat és szabadságot igérve nekik. Ezek tömege a néphez állott; az ellenpártnak pedig a szárazföldről 800 főnyi segédcsapata érkezett.

74. fej. Egy nap multán ismét összeütköztek, és győzött a néppárt, erős állása és számbeli többsége miatt. Ez utóbbiak pártján még az asszonyok is részt vettek; a házakról téglákat dobáltak és természetük ellenére kitartottak a csatazajban. Késő estére az előkelők pártja visszaveretett, és mert féltek, hogy a nép rohammal elfoglalhatja a hajószertárt, és őket aztán lemészárolják, felgyujtották a piacot szegélyező házakat és lakásokat, hogy az utat elzárják, miközben nem kímélték sem a magokét, sem a másokét. Ugy hogy sok mindenféle portéka is vele égett, sőt veszedelemben forgott az egész város is, hogy elpusztul, ha a szél a lángot feléje hajtotta volna. Megszűnt tehát a harc és az éjjelt mind a két fél nyugodtan, de vigyázva töltötte. A korinthosi hajó, látván, hogy a nép győzött, titkon elvitorlázott, és a segédcsapat nagy része szintén elosont a szárazföldre.

75. fej. Másnap Naupaktosból segítségre érkezett *Nikostratos*, Dieitrephés fia, tizenkét hajóval, s 500 messenei hoplitával. Ez egyezségre térítette őket, és rábírta, hogy megegyezkedtek egymással, olyanformán, hogy a tíz legnagyobb bűnösön törvényt látnak, akik azonban ezt nem várták be, a többiek továbbá békességesen éljenek, szerződésre lépvén egymással s az athéniekkel, hogy valakiket ezek, ugyanazokat ők is ellenségnek s barátnak fogják tekinteni. Midőn ezután el akart távozni hajóival, a nép vezetői rávették, hogy öt hajóját hagyja náluk a végből, hogy az ellenfél mozogni ne merjen, és helyébe a saját embereikkel ugyanannyit ők raknak meg, a melyeket vele küldenek. Nikostratos beleegyezett; a kerkyraiak meg ellenségeiket szemelték ki a hajókra, akik attól tartván, hogy Athénbe küldetnek, isteni ótalom alá menekültek s a Dioskurok templomában letelepedtek. Nikostratos kérte őket, hogy keljenek fel, és vigasztalta őket. De mivel nem hallgattak rá, a nép fölfegyverkezett oly ürügygyel, hogy amazok nem jóban törhetik a fejüket, ha gyanakodva hajóra szállni vonakodnak. Összeszedték tehát lakásaikon a fegyvereiket, s akiket kézre kaptak közülük, bizo-

nyára legyilkolták volna, ha Nikostratos ebben meg nem akadályozza őket. Erre a többiek is, ezt látva, átalom végett a Hera templomába telepedtek, és összesen négyszáznál nem valának kevesebben. Ekkor meg a néppártbeliek ijedtek meg, hogy lázadást kezdhetnek, rábeszélték tehát őket, hogy álljanak fel, és átszállították őket a Hera templomával szemben fekvő szigetre, ahova élelmet is küldtek a számukra.

2. A peloponnesosi hajóhad segítsége.

Ilyen állapotban volt a pártvillongás, midőn negyed- vagy 76. fej.
ötöd-napra, miután ama férfiakat a szigetre szállították, Kyllénéből, ahol Ioniából visszatérve horgonyoztak, a peloponnesosi hajók megérkeztek, számra ötvenhárom. Vezérük *Alkidas* volt, és vele volt *Brasidas* is, mint tanácsadója. Horgonyt vetettek Sybotában, mely a szárazföldnek volt a kikötője, és kora hajnalban kieveztek Kerkyra ellen.

Nagy lőn erre a zavar és rémület a városban, hogy a belső 77. fej.
zavargásokhoz még kívülről is támadás járult. Hirtelen hozzáfogtak hatvan hajónak a felszereléséhez, és amelyik legénységgel megtelt, azt nyomban kirendelték az ellenség ellen, noha váltig biztatták őket az athéniek, hogy hadd vonuljanak ők ki először, a kerkyraiak pedig mindnyájan egyszerre jöjjenek utánok. Amint aztán hajóik szétszórva kivonultak, kettő mindjárt átpártolt az ellenséghez, a többieken meg egymással keveredett harcba a legénység. Általános volt a zürzavar. Ekkor a peloponnesosiak látván a zavarodást, húsz hajóval a kerkyraiak ellen fordultak, a többiekkel meg az athéniek tizenkét hajója ellen, amelyek közül kettő, a *Salaminia* és *Paralos*[17] valának.

A kerkyraiak tehát, mivel ügyetlenül és kis csoportban 78. fej.
támadtak, a maguk részéről csakhamar bajba jutottak. Ekkor az athéniek, a kik féltek az ellenség túlnyomó számától, nehogy bekerítsék őket, nem zárt vonalban támadtak, sem az ellenséges hajóhad középső vonalán, hanem egyik szárnyát rohanták meg s egy hajóját elsülyesztették. Mikor aztán a peloponnesosiak kört formáltak, minden oldalról rájuk rohantak, hogy ily módon zavarodást okozzanak közöttük. Észrevették azonban ezt amazok, akik a kerkyraiakkal álltak szemben, és nehogy úgy járjanak, mint Naupaktosnál,[18] segítségre siettek, és most, midőn mindnyájan egy csoportban valának, egyesült erővel

támadtak rá az athéniekre. Mire ezek arccal előre fordúlva, hátra vonultak, és gondjuk volt rá, hogy a kerkyrai hajók lehetőleg jó messzire elmenekülhessenek, mialatt ők szemben az ellenséggel lassacskán visszavonulnak. Így folyt le és végződött napnyugtával ez a tengeri ütközet.

79. fej. Nagyon féltek most a kerkyraiak, hogy a győztes ellenség a város ellen fog hajózni, és vagy a szigeten levőket szedi fel magához, vagy pedig más valaminő csapást talál mérni reájuk. Ennélfogva azokat a szigetről ismét Hera templomába kísérték, a várost pedig őrizték. Azonban a tengeri csatában győztes ellenség mindamellett nem merte a várost megtámadni, hanem magával vitt tizenhárom kerkyrai hajót és visszavonult a szárazföldre, a honnan kiindult vala. Másnap szintén nem cselekedtek semmit a város ellen, noha ott nagy volt a zavar és félelem, és ámbátor Brasidas biztatta is, amint mondják, Alkidast; de nem volt neki az övével egyenlő szavazata. Csak a *Leukimmé* hegyfoknál szálltak ki, és innen pusztították a szántóföldeket.

80. fej. Kerkyrában pedig a néppártbeliek iszonyúan megrémültek, hogy a hajók ellenük indulhatnak, s az ótalomkeresőkkel és a többi előkelőkkel tárgyalásokba bocsátkoztak, hogy mikép lehetne a várost megmenteni. Némelyeket közülük rá is vehettek, hogy hajóra szálltak; mert e közben harminc hajót mégis hadilábra állíthattak. Azonban a peloponnesosiak körülbelül dél tájáig a vidéken pusztítottak, s azután elvitorláztak. Éjjel aztán tűzjelzéssel hírt kaptak, hogy *Leukas*-ról hatvan athéni hajó van útban ellenük, melyeket az athéniek, mihelyt hírét vették a zavargásnak, és megtudták, hogy Alkidas flottájával Kerkyra ellen készülődik, rögtön ide rendeltek. *Eurymedon*, Thukles fia volt a vezérük.

3. A vérengzés.

81. fej. A peloponnesosiak erre még azon éjjel gyorsan hazafelé vitorláztak a part mentén. Hajóikat átvontatták a *leukasi*[91] földszoroson, mert féltek, hogy megtalálják őket, ha a szigeten körülhajóznak; így vonultak tova.

Midőn a kerkyraiak hírét vették, hogy az athéni hajók jönnek, az ellenség pedig elvonult, először a kivül tanyázó messeneiket behozták a városba, azután a hajóknak, amelyeket az imént fölszereltek, megparancsolták, hogy vonuljanak át a hyllai kikötőbe, azalatt pedig, amíg ezek körülvitorláztak,

ellenségeik közül, akiket megkaphattak, leöldösték, azokat meg, akiket rábeszéltek, hogy a hajókra szálljanak, a kiszállásnál gyilkolták le. Innen elmentek Hera templomába, és akik átalom végett ide telepedtek, azok közül ötvenet rábírtak, hogy törvényszék elé álljanak, azonban mindnyájukat halálra ítélték. Ezt látva a többiek, azok, akik nem hajtottak a rábeszélésre, egymást ölték meg a templomban, némelyek felakasztották magukat a fákra, mások ahogy szerét ejthették, különféle módon végezték ki magukat. Hét napon át, mialatt Eurymedon hatvan hajójával náluk vesztegelt, öldösték a kerkyraiak, a kiket ellenségeiknek tartottak, miközben vádat csak olyanok ellen emeltek, akik a népuralmat akarták megdönteni ; de azért sokan halált szenvedtek magánbosszúból, sokan adósaiktól, a kiknek pénzt kölcsönöztek. Nem volt a halálnak neme, mely itt elő nem fordult volna, és mindaz, ami hasonló alkalommal történni szokott, itt megtörtént, sőt még annál is több. Mert az apa meggyilkolta gyermekét, és az oltárok mellől tépték el s ott helyben mészárolták le az áldozatokat, sokan meg, akiket Dionysos templomában befalaztak, ott vesztek el.

V.

Görögország ez időbeli erkölcsi állapota.

(82—84. fej.)

Ilyen kegyetlenkedéssé fajult ez a pártvillongás, mely 82. fej.
ekkor még feltünőbb vala, mivel először történt. Mert később, úgy szólván, az összes hellénség forrongásba jutott, s mindenütt viszálykodások folytak egyrészt a demokraták vezetői között, a kik az athénieket, másrészt az oligarchák közt, akik a lakedaemoniakat hívták segítségül. S míg béke idején ürügy sem akadt vagy hajlandóság sem volt reá, hogy behívják őket, most hogy kitört köztük a háború, az elégedetleneknek mindkét félen kedvező alkalom kínálkozott, hogy idegen segítséget hozzanak, amelylyel ellenfeleiknek kárt, a maguk hatalmának gyarapodást szerezhettek. És sok s keserves gyötrelem érte a pártvillongások miatt az államokat, aminők különben mindig voltak s lesznek is, amíg az emberi természet ilyen marad, csakhogy némelykor kevesebbek, máskor gyöngébbek, és változik a formájuk, a képint, amint váltakozó körülmények között történnek. Bézseen ugyanis és jólétben a községnek, vaupeint egyeseknek

nemesebb a lelkületük, mivel nem jutottak még a kelletlen kényszerűségbe. De a háború, midőn megfoszt a mindennapi kényelemtől, erőszakos tanítómester, és a tömeg szenvedélyeit az alkalmas viszonyokhoz formálja.

Belvillongás uralkodott tehát mindenütt az államokban, és a hol később ütött ki, ott e megelőzők híre erősen segített új terveket koholni, részint hogy minél furfangosabb legyen a támadás, részint hogy minél rendkivülibb a bosszúállás. Sőt a szavaknak a dolgok megnevezését illető jelentését is kényük szerint megváltoztatták. Az oktalan vakmerőség nekik önfeláldozó bátorságnak tetszett, az óvakodó habozás ügyesen áltató gyávaságnak, a higgadtság a félénkség örvének, és a ki mindenhez megfontolva látott, azt mindenre renyhének káromolták. Az eszeveszett meggondolatlanságot olybá vették, mint amely az igazi férfiút megilleti, az előrelátó tanácsot meg a visszavonulásra való hangzatos kifogásnak. A becsmérlő volt a megbízható, gyanús az, aki ellenmondott neki. Aki a másikat szerencsésen tőrbe ejthette, az volt az okos, de még okosabb a ravasz, aki fogását előre megsejdítette ; ellenben aki eleve úgy intézkedett, hogy ilyesmire nem szorult, az megbontója volt a barátságnak és szepegett az ellenféltől. Egyátalán azt magasztalták leginkább, aki elébe vágott, ha a másik kártevésén járatta az eszét, és felbiztatta a rosszra azt is, akinek még nem volt reá szándoka.

Közelebb valónak tartották a vérségi köteléknél párthíveiket, mivel ezek nyakra-főre készségesen vállalkoztak velük ; mert az ilyesféle pártegyesületnek [20] nem a tagok törvényes módon való támogatása, hanem a hatalom és zsákmány volt törvénytelen célja. És egymáshoz való kölcsönös bizalmuk nem az isteni törvények által, hanem bűneik miatt erősbödött. Az ellenfél békés javaslatait, ha erősebb volt, elfogadták ugyan, de nem bizalommal, hanem óvatos készültséggel. A bosszúállást annyira áhitozták, hogy nem bánták, ha előre meg is kellett érte szenvedniök. Ha pedig egyszer eskű alatt kibékültek, megtartották pillanatnyilag, mivel mindkét fél szorultságból esküdte, és nem volt semmiféle más gyámoluk. Azonban kedvező alkalom adtán, az, aki hamarább nekibátorodott, ellenfelén, ha védtelennek látta, sietve bosszút vett, még pedig szívesebben úgy, ha bizodalmát kiaknázhatta, mivel így biztosabbnak gondolta, mintsem nyiltan támadva és mert, ha furfanggal diadal-

maskodott, még az okosság pálmáját is elnyerte. Mert a gazembert általában könnyebben elhíresztelik ügyesnek, mint az ügyetlent jóravalónak; s ezt szégyenlik az emberek, amazzal meg dicsekesznek.

Mindezeknek pedig az okozója nem egyéb, mint a koncra, s befolyásra leselkedő uralomvágy, és ennek következtében a vetélkedő küzdelem, mellyel az emberek egymáson felülkerekedni iparkodtak. Mert az egyes államokban a pártvezérek ilyen hangzatos címeken, hogy ők a nép politikai jogegyenlőségének, vagy ellenkezőleg a mérsékelt aristokratiának a hívei, a közügyeket, a melyeknek névleg szolgálatában álltak, a saját versengéseik pályabérének tekintették. S minthogy mindenféle eszközzel tusára keltek, csakhogy egyik a másikának nyakára hághasson, a legirtózatosabb dolgoktól sem riadtak vissza, és bosszút is mind kegyetlenebbül álltak, melyben mértékül nem az igazságot vagy az állam érdekét vették, hanem az illető párt kedvét keresték; végre a hatalom birtokában mindenkor készek voltak, hogy akár szavazás útján igazságtalan elitélésekkel, akár karhatalommal kielégítsék pillanatnyi pártszenvedélyüket.[21] Annyira, hogy az istenfélelmet senki sem ismerte, hanem akinek sikerült, hogy színes beszéddel valami gyűlöletes dolgot kivihetett, annak a híre igazában növekedett. A semleges polgárokat meg mind a két párt üldözte, részint mert nem segítettek nekik, részint irígységből, hogy a veszedelemtől megmenekedhetnek.

Ekkép elterjedt tehát mindenféle fajtájú erkölcstelenség a 83. fej.
hellének közt a pártvillongások miatt. Az őszinteség, mely a nemes léleknek legfő sajátsága, nevetségessé vált, és általánosan lábra kapott az ellenséges érzületű bizodalmatlanság. Nem volt adott szó, mely elég erős lett volna, hogy ezt legyőzhesse, nem volt oly rettenetes eskü; hanem mivel kiki biztosabbnak érezte magát, ha nem is számít a szinte lehetetlen hűségre, inkább azon óvakodtak, hogy valami kárt ne valljanak, bizodalmat azonban egyáltalán nem meríthettek. Továbbá a butábbak voltak rendesen a győztesek. Mert ezek féltek a maguk fogyatékosságuk, valamint ellenfeleik okossága miatt, hogy a beszédben alul kerülhetnek, vagy hogy amazok ügyességükkel törbe ejthetik őket; ennélfogva vakmerően cselekedtek. Azok ellenben, akik elbizakodva azt hitték magukról, hogy ők mindent előre észrevesznek, és hogy nem kell a tett oda, a mi észszel is megszerezhető, ezek, nem lévén óvatosak, hamarább is elpusztultak.

NEGYEDIK KÖNYV.

Tartalma s szerkezete.

1. *A pylosi események* (2—41. fej. I. olvasmány.) — A negyedik könyv a háború hét, nyolc és kilencedik évét tartalmazza, és telve van a legfontosabb s legérdekesebb eseményekkel. Az eddigieknél már nagyobb arányokat ölt a harcoló felek küzdelme, a sors fordulatai rohamosabbak s változatosabbak, a haszon és a kár, a siker és balsiker eredményei fontosabbak. Egész váratlanul történik és szinte megdöbbentő, mikép alázzák meg az athéniek Pylosnál a spártaiakat, de szintolyan hirtelenül aratja Brasidas is Thrakiában rendkivüli sikereit.

Az események fontossága és változatossága arányában azután a szereplő jelentékeny férfiak száma is szaporodik, küzdelmeik hevesebbek, érdekesebbek. Hosszú ideig az egyetlen Perikles egyénisége volt csak kimagasló az események árjában. Lassanként tünnek fel utána *Demosthenes*, *Kleon*, *Nikias*, és legutóbb a spártai *Brasidas*, akik mindnyájan hatalmas befolyást gyakorolnak a korukbeli történelemre.

Pylos megszállása rendkivül gyarapította Demosthenesnek, a lángeszű hadvezérnek dicsőségét, noha java részben elragadta tőle Kleon, mert ő vitte végire, amit amaz csak megkezdett. Részletesen leírja Thukydides ezen fontos eseményeket, és minthogy ezen rész majdnem teljesen le van fordítva I. olvasmányunkban, nem is kellene róla többé szót vesztegetnünk. Csakhogy nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy úgy látszik, mintha Thukydides kissé igazságtalanul itélte volna meg politikai ellenfelét. Ő is,

valamint Nikias az oligarchia pártjához tartozott, mely rossz szemmel nézte a demokratia korlátlan hatalmát, és a mely párt Nikias személyében nem épen dicséretesen cselekedett, midőn rákényszerítette Kleont, akiről tudta, hogy nincs hadvezéri képessége, hogy vegye át Pylos ostromának vezetését, mert ezzel a haza ügyét döntötték esetleg a veszedelembe. Talán inkább Nikias volna a megrovandó, mert neki mint strategosnak csakugyan kötelességében állott volna a pylosiak támogatására intézkedni, de nem tevé. Kleonnak pedig a vita hevében odavetett állítása, hogy már rég sikert lehetett volna ott érni, nem volt »őrületes«, mint a minőnek Thukydides állítja. A dolog abban áll, hogy Nikias és pártja inkább a béke, mintsem a háború ügyében fáradoztak, és ez volt az, amit Kleon és a demokrata párt meg akart akadályozni. Kleon egyetlen nagy hibát követett el akkor, midőn meghiúsította a békekötést, melyet a spartaiak felajánlottak és megkötöttek volna szövetségeseik érdekei feláldozásával is. Azonban ekkor is menthető, amiért őt, valamint a népet elvakította a hirtelen s váratlan nagy szerencse; abba meg, hogy bizottságot választanak, bizonyosan azért nem akart beleegyezni, mert joggal tartott tőle, hogy akkor Nikias és társai kezébe kerül majd ezen ügyeknek a vezetése.

2. *Az athéniek egyéb hadi vállalatai* (42—77. fej.). — A pylosi siker természetesen nagyban élesztette a harc tüzét Athénben. Folytatni akarták Demosthenes módszerét, és az volt a szándékuk, hogy több olyan táborhelyet szereznek még maguknak az ellenséges földeken.

Tehát még ugyanezen év nyarán, Kr. e. 425-ben kiindult Nikias, és berontott a korinthosiak területére. Szándéka kivitelére a *Solygios* dombot szemelte ki, mely Korinthostól délkeleti irányban másfél mértföld távolságra esett. Az ellenséget megverte ugyan, de terve mindamellett meghiúsult. Azonban azt a félszigetet, melyen *Methone* városa feküdt, egy bástyafallal elzárta a szárazföldtől s őrséget is rakott belé, mely a szomszédos területet folyton pusztította s nyugtalanította.

Közben Kerkyrában egy ujabb, az előbbinél még borzasztóbb vérengzés történt. Midőn Kr. e. 427-ben a demokrata párt legyőzte az aristokratákat (99 s. kv. l.), emezek

közül azok, akik a szárazföldre menekültek, az athéniek távozása után a szigetre visszatértek, és az *Istone* hegységben fészkelték meg magukat, ahonnan sok kárt okoztak a városbelieknek. Most az athéni vezérek, Eurymedon és Sophokles, a kik Pylosból újra tovább folytatták útjukat Sicilia felé, útközben itt megállapodtak és a felkelőket megadásra kényszerítették. Oly föltétellel azonban, hogy egyedül az athéni népre bízassék, mit fog határozni sorsuk felett. Ámde az athéni vezérek nem igen óhajtották, hogy más arasson velük dicsőséget, aki majd elkiséri őket Athénbe ; nekik pedig ki volt szabva az útjuk Siciliába.

Viszont a kerkyrai demokratia mitsem kívánt jobban, mint hogy mindnyájukon véres bosszút állhasson. Az athéni vezérekkel egyetértve, rábeszélték tehát a foglyokat, hogy próbáljanak megszökni. Persze, alig hogy a kivitelt megkísérlették, rögtön elfogták őket, mire a vezérek kijelentették, hogy ők fel vannak oldva a szerződés alól, melyet foglyaik már meg is szegtek, és kiszolgáltatták őket a vérüket szomjuzó ellenségeiknek. Akik mindnyáját borzasztó kegyetlenséggel kivégezték.

Ezen a nyáron még az akarnaniak segitségével elfoglalták az ambrakai öböl bejáratánál fekvő *Anaktoriont* is. Ezzel együtt a nyugoti tengerben most már három hatalmas táborhelyük vala : Pylos, Anaktorion és Kerkyra.

Míg az athéniek sikereik folytán mind jobban neki bátorodtak, azalatt a lakedaemoniakon olyan csüggetegség vett erőt, hogy már szembe is alig mertek állni a támadó athéniekkel. Igy történt, hogy a következő nyáron, Kr. e. 424-ben, a háború nyolcadik évében, Nikias könnyű szerrel elfoglalta *Kythera* szigetét. Ez nagy eredmény volt, mert e sziget Lakonia déli csúcsával szemben feküdt, és ép ezen oldalról volt a partvidék a legkényelmesebben megközelíthető. Azonkivül a szigetbeli lakosság se volt nagyon megbízható, és nem igen jó érzelmű volt a spartaiak iránt. Azután meg a többi között bevette még *Thyreát* is, ahová a lakedaemoniak az elüzött aeginaiakat telepítették. Jelen volt ugyan egy lakedaemoni csapat, de ez nem mert védelmükre kelni. Végre gazdag zsákmánynyal megrakodva hazatért Athénbe. Itt a fogoly aeginaiakat, mint halálos

ellenségeiket, mind kivégeztették. A Peloponnesos pedig mondhatni ostromállapotba jutott.

Demosthenest azonban nem hagyta nyugodni régi terve, mely már egyszer meghiusult (89. l.), hogy tudniillik meg kell törni Boeotia hatalmát is. Örömmel fogadta tehát az alkalmat, hogy Megarát kézre keríthesse, mert ha ez sikerül, Thebae el van zárva szövetségeseitől a Peloponnesoson.

Megarát évenkint meglátogatták az athéniek pusztító hadai, de ehhez járult még az is, hogy a demokrata párttól száműzött oligarchák Pegaiba huzódtak, és innen dúlták a város határát. A néppártbeliek ezen bajukban szerették volna magukat megadni az athénieknek, akik jókora sereggel meg is jelentek Demosthenes és Hippokrates vezérlete alatt. El is foglalták szerencsésen Nisaiát, Megara kikötővárosát, mely emezzel egy nyolc stadium ($^1/_5$ mértföld) hosszú fallal össze volt kapcsolva. Sőt magát Megarát is kézre kerítik, ha Brasidas, aki ekkor Korinthos környékén előkészületeket tett thrakiai útjára, egy hatalmas sereggel meg nem jelenik. Ezzel, minthogy nagy többségben volt, nem ütköztek meg az athéniek, minek az lett a következménye, hogy a megaraiak megnyitották Brasidas előtt kapúikat. Később, miután ez elvonult, visszafogadták a Pegaiban tartózkodó oligarchákat, akik ünnepélyes esküjük ellenére ellenségeik közül száz polgárt kivégeztettek.

Boeotiában érte azonban a legnagyobb csapás az athénieket.

Demosthenes csökönyösen ragaszkodott tervéhez, hogy Boeotiát leveri. Összeköttetésbe lépett tehát ottani elégedetlen elemekkel és egy kombinált támadásra a következő tervet eszelte ki. Ő majd elfoglalja a krisai öbölben *Siphait*, innen Phokison felvonul Chaeroneiához, a melyet szintén kezére játszanak, és ugyanekkor egy másik athéni hadsereg Hippokrates vezérlete alatt elfoglalja s megerősíti *Deliont*, mely Eretriával szemben feküdt és Apollónnak szentelt hely vala. Demosthenes e végből el is jött egy negyven hajónyi flottával Naupaktos alá.

Ezen vállalat folytatása a téli időszakra esvén, Thukydides a 78. fejezetnél megszakítja az elbeszélés fonalát, és Brasidasnak ezen nyárban végbevitt tetteit adja elő a 88.

fejezetig. Innen a 101. fejezetig befejezi ezen események leírását.

Demosthenes terve, noha jól meg volt szerkesztve, dugába dőlt a maga türelmetlenségén. A megbeszélt idő előtt megjelent Siphai alatt, amelyet azonban valamint Chaeroneiát, minthogy időközben híre kerekedett a dolognak és az athéniek másik betörése is elmaradt, a boeotiaiak összes hadi erejükkel megszálltak. Célt tehát itt nem érhetett. Ez alatt Hippokrates nagy sereggel kiszállt Delionnál, a helyet megerősítette és őrséget hagyván hátra, haza felé vonult seregével. Utközben, Deliontól egy negyed mérföldre, rátámadtak a boeotiaiak, akik ezen idő alatt Tanagránál majdnem 20.000 főnyi sereget gyűjtöttek. Kelletlenül és csak egyik vezérük, *Pagondas* rábeszélésére, határozták el magukat a csatára. Azonban fényes győzelmet arattak, és ezer embernél több elesett az athéniek közül. S ekkor hallatlan eset történt. Szokás volt, hogy minden ütközet után fegyverszünetet adjon a győztes fél, hogy a vesztes is felszedhesse halottait és illően eltakaríthassa. Ezt szent törvénynek s kötelességnek tartották, és soha sem sértették meg eddigelé. Most azonban a boeotiaiak vonakodtak fegyverszünetet adni azon ürügy alatt, hogy az athéniek megsértették Apollónt, midőn Deliont megszállták és csak úgy akarták jogos kívánságukat teljesíteni, ha kivonulnak onnan. Tizenhét napig feküdtek a halottak a csatatéren, míglen Delion is a boeotiaiak kezére került, mire megengedték, hogy eltemettessenek. A halottak közt volt a vezér is, Hippokrates.

Ez volt az első és valóban érzékeny csapás, mely az athéniek győzelmi mámorát s reménységét alkalmasint lehűtötte. Következett mindjárt rá több is, amint azonnal elmondjuk.

3. *Brasidas hadi vállalatai* (78—88; 102—116. fej.). — A delioni vereség érzékenyen megkárosította ugyan az athénieket, de csak Brasidas fellépésével nyert a háború új fordulatot. Brasidas működése és sikerei valóban bámulatra méltók, tekintve, mily csekély eszközökkel rendelkezett, és mily nagy volt ekkor az athéniek hatalma, melyről az volt általánosan a közvélemény, hogy lehetetlen immár megdönteni.

Tán még soha sem volt Spartának hozzá fogható embere. »Tüzes hazafi volt, és égve lelkesült eszméjeért, hogy szülővárosa hivatva van a hellének vezetésére. De másképen szemenszedett ellentéte volt az akkori spartaiaknak ; azok lomhák és nehézkesek, ő serény és vakmerő volt, becsületére féltékeny és igazságszerető, határozott ellensége az uralkodó oligarcháknak, akik a maguk köréből választották az ephorokat, akik viszont bűnös, oktalan és hebe-hurgya politikájukkal Spartát a szerencsétlenségbe, a gyalázat örvényébe sülyesztették.« Ezen szavakkal jellemzi őt *Curtius Ernő* (IV. 178. l. magyar fordítás), a híres történetíró ; ilyen embernek ismerjük meg őt híres beszédjéből, melyet az akanthosiaknak tartott (II. olvasmány) ; vakmerő bátorságának meg Pylosnál láttuk fényes tanúbizonyságát. Hozzáfűzhetjük még a szűkszavú Thukydidesnek róla szóló néhány mondatát : »Ő az által, hogy igazságosnak és ildomosnak mutatkozott a városok irányában, sokat közülük azonnal elpártolásra birt, sokat meg árulás segélyével kerített kézre.« Kissé alább meg : »S még később is, a siciliait követő hadjáratban, leginkább a Brasidas mostani embersége és józansága okozta, hogy az athéniek szövetségesei a lakedaemoniakhoz vonzódtak, mivel arról mindenki tudott, ki tapasztalatból, ki hallomás után. Mert ő volt az első lakedaemoni ember, aki külföldi hadjáratban egy teljesen kifogástalan férfiú hírét szerezte meg magának, és ezzel mindenütt azt a biztos reményt keltette, hogy a többi is mind hozzá hasonló.«

Ha Demosthenes a Peloponnesost akarta állandó ostromállapotba juttatni, és ily módon remélte, hogy megtöri az ellenség hatalmát, Brasidas hasonlóképen gyarmataiban s szövetségeseiben vélte Athént legkönnyebben leverhetni. Erre pedig, nemcsak mert folytonos lázongásban volt, nemcsak mert személyesen meg is hívták, hanem már gazdagsága miatt is a legalkalmasabbnak kínálkozott a thrakiai partvidék és a Chalkidike, ahol mivel fában is bővelkedett, esetleg hajóhadat is lehetett építeni. Tengeren persze az athéniek korlátlan tengeri uralma miatt odajutni nem lehetett, tehát Brasidas, a bámulatosan vakmerő és szinte kivihetetlennek látszó tervet foganatosította meg, hogy Thessalián és Makedonián keresztül a szárazon teszi

meg az útat. Otthon nem nagyon pártolták; nem bánták, ha megy, és azt is szívesen megengedték, hogy 700 helótát vehessen magához, mert hisz úgyis annyira féltek tőlük, hogy nemrégiben 2000-et láb alól eltettek, azon ürügy alatt, hogy Pylosban tett szolgálataik fejében felszabadítják őket.

Terve hamar dugába dőlhetett volna, ha sikerül az athénieknek Megarát elfoglalniok, mert ekkor már az Isthmoson el lett volna vágva az útja. Láttuk, hogy ezen idejekorán segített. Azután még vagy ezer zsoldost fogadott magának, és útnak indult. Herakleáig, mely a lakedaemoniak pártfogása alatt áll, Boeotián keresztül csak könnyen eljutott; Makedoniában meg várta őt szövetségese, Perdikkas király. De csakis nagy eszének és gyors elszántságának köszönhette, hogy Thessalián keresztül is, melynek lakossága nemcsak hogy gyanakvó, de java részben az athéniek iránt volt hajlandóbb, szerencsésen s kardcsapás nélkül eljuthatott Makedoniába.

Perdikkast, aki őt teljesen a maga ügyeire szerette volna felhasználni, hamar odahagyta, és haladéktalanúl célja megvalósításához látott. Először Akanthost, később Amphipolist hódította meg, a mint II. és III. olvasmányunkban olvasható.

Amphipolis bevétele nemcsak politikailag volt fontos esemény, hanem azért is, mert ez okozta, hogy Thukydidesnek száműzetésbe kellett mennie. Sokat vitatták már, vajjon volt-e valaminő bűne Thukydidesnek Amphypolis elvesztésében. Nekünk most igaz úgy tünik fel a dolog, hogy nem Thasosban, hanem Eionban lett volna a helye s feltünő az is, hogy ilyen egy várost, melynek fontosságát maga Thukydides sem győzi eléggé kiemelni (108. fej.), ilyen kevéssé őriztek az athéni vezérek. Annyira, hogy szinte kardcsapás nélkül került az ellenség hatalmába. De ki tudhatja, melyik vezér volt ebben a dologban a bűnös: Eukles-e vagy Thukydides? Ez utóbbi nyilatkozata az ügyről annyira férfias és higgadt, hogy inkább védelmére kelünk, és ártatlanságában hiszünk, mindamellett azon sem csudálkozhatunk, hogy az athéni nép haragjával sujtotta. Mi pedig csak örvendhetünk ezen, mert ki tudja, hogy e nélkül jutott-e volna Thukydidesnek érkezése, hogy megírja

ezen művét, mely oly sok nemzedéknek volt és lesz még gyönyörködtető tanító mestere!

4. *Fegyverszünet* (117. fejezettől végig). — Brasidas hadi sikerei Thrákiában is rendkivül hatást keltettek. Majdnem az összes városok ostromolták követeikkel, hogy hozzája pártolnak, mert tényleg azt tapasztalták, hogy igéreteit képes beváltani, hogy ő valóban megadja kinek-kinek szabadságát és nem üldözi azokat sem, akik esetleg más pártbeliek valának. Azonban ő sem maradt tétlen. A szomszéd városokat, utána *Akte* félszigetet, nyomban rá a középső *Sithoniát* is kézre kerítette, és csak *Torone* városa athéni őrségével szemben kellett erőszakhoz folyamodnia, miután magát a várost árulás segélyével már előbb elfoglalta.

Spartában ezen dolgokon csak annyiban örültek, hogy miattuk alapos reményük lehetett, hogy most már a pylosi foglyokat visszakaphatják, és a rég áhítozott békét megköthetik, azonban semmi hajlandóság sem mutatkozott, sőt értelem se, Brasidas nagyratörő terveinek a megvalósításához. Máskülönben meg nem is igen bíztak Brasidas állandó szerencséjében, és azon voltak, hogy még melegében kiaknázhassák.

Hogy Athénben is békésebbé vált a hangulat, azt fölösleges bizonyítgatni, és könnyen meg is érthető. Kr. e. 423-ban márczius hó végén tehát egy évre fegyverszünetet kötöttek. Nevezetesebb pontjai a következők voltak: »Mind a két fél megtartja jelenlegi birtokát. A fegyverszünet ideje alatt nem szabad egyik félnek se az átpártolókat magához fogadni. A peloponnesosiaknak, amennyire birtokaik s szövetségeseik terjednek, szabad közlekedést engednek a tengeren, de csakis kereskedő s meghatározott nagyságú hajókkal. Vitás ügyeket békésen törvény útján intéznek el. A béke ügyében járó követségeknek szabad közlekedés adassék. Hozzáteendő még, hogy a szerződés legelső pontja szerint, *Delphibe* általánosan szabad közlekedés nyittatott.«

Athénben a fegyverszünetet *Laches* indítványára fogadták el, de úgy látszik, Kleon most is ellenezte, amint a következő eseményekből következtethetjük. Ugyanis bizottságot küldtek nyomban Thrakiába a fegyverszünet kihirdetése és megvalósítása ügyében. Néhány nappal a szer-

ződés megkötése után történt, hogy Brasidas még a Palléne félszigeten a maga részére hódította *Skione* városát, amelyet az athéni követ, *Aristonymus*, tehát jog szerint visszakövetelt. Brasidas nem egyezett bele, és ennek hírére Athénben, noha törvényes eljárásra utasították őket a lakedaemoniak, nagy haraggal elhatározták a fegyveres beavatkozást. Kleon javaslatára meg elrendelték Skione lerombolását és lakosságát halálra ítélték. Ezalatt azonban *Mende* is átpártolt Brasidashoz, és ő a szerződés ellenére magához is fogadta.

Mialatt az athéni hajóhad Nikias vezérlete alatt megérkezett, Brasidas elment Makedoniába, hogy támogassa szövetségesét, Perdikkast, a határos *Lynkestis* tartomány ellen viselendő hadi vállalatában. Azonban nemcsak szerencsétlenül ütött ki ezen vállalat, hanem a szövetségesek össze is vesztek annyira, hogy Perdikkas rögtön egyességre lépett Nikiasszal. Ennek Brasidasra megvolt az a kellemetlen következménye, hogy a hazulról érkező segédcsapatokat most már Perdikkas izgatására nem bocsátották át Thessalia népei. Csak a vezérük *Ischagoras* bírt kisérőjével hozzá elvergődni.

Azonkívül az athéniek Mendét azalatt elfoglalták, és Skionét ostromzárlatba fogták.

Thukydides még felemlíti, hogy ugyanezen a nyáron égett le Argosban *Chrysis* papnő gondatlansága folytán Hera temploma s ezt részben azért említi meg, mert a templom nagyon híres volt, részben mivel az argosiaknál ezen templom papnőinek hivataloskodása után történt az időszámítás. Ezért elmondja azt is, hogy ez a papnő elmenekült, hogy még meddig élt ezután, valamint hogy ki volt az utódja.

A tárgyalt események folytatása pedig a következő könyvben van elmondva.

I.

Pylosi események. Kr. e. 245. nyarán.

(2—41. fej.)

1. Demosthenes megerősíti Pylost.

Ugyanazon időtájban tavasszal, még gabonaérés előtt, a 2. fej.
peloponnesosiak s szövetségeseik betörtek Attikába, a lakedaemoniak királya, *Agis*, Archidamos fia vezérlete alatt, és megszállva az országot, elpusztították. Az athéniek meg a negyven hajót, amelyet e célra fölszereltek, elindították Siciliába, a még honn levő *Eurymedon* és *Sophokles* vezérlete alatt. A harmadik vezér, *Pythodoros*, ugyanis már előbb elment volt Siciliába. Meghagyták továbbá ezen hajóhadnak, hogy Kerkyra mellett elhaladtában legyen egyúttal ügyelése a városbeliekre, akiket a hegységben tartózkodó menekültek fosztogattak.[1] Ugyanoda előbb már a peloponnesosiak is hatvan hajót elküldtek a menekültek támogatására, és minthogy a városban nagy éhség uralkodott, azt remélték, hogy könnyen urává lehetnek. Demosthenes ekkor, amióta Akarnaniából visszatért, hivatal nélkül volt, de kérelmére megengedték neki az athéniek, hogy ezt a flottát, ha alkalma kínálkozik, használhatja a peloponnesosi partokon.

S amint Lakonia mentén hajóztak és megtudták, hogy a 3. fej.
peloponnesosi flotta már Kerkyrában van, Eurymedon és Sophokles csak Kerkyrába siettek, ellenben Demosthenes azt kívánta, hogy előbb kössenek ki Pylosban,[2] és csak miután a kellő intézkedést itt megtették, folytassák útjukat. Amazok nem akartak beleegyezni, azonban vihar támadt s bekényszerítette őket Pylosba. Demosthenes tehát azt akarta, hogy rögtön erősítsék meg a helyet, — mert csak e végből ment velük, — és arra hivatkozott, hogy fa és kő bőségben van, a hely természettől is erős fekvésű és messze terjedelemre lakatlan. Pylos ugyanis Spartától körülbelül négyszáz stadiumra[3] fekszik a messeniek hajdani országában; a lakedaemoniaknál *Kory-*

phasion a neve. Azt mondták a vezérek, hogy sok lakatlan hegytető van a Peloponnesoson, ha már ilyenek megszállásával költségekbe akarnák az államot sodorni. Demosthenes ellenben úgy okoskodott, hogy ez a hely minden másnál különösen alkalmas, mert kikötő a bejárata, és mert a messeniek, a kik ősidőktől fogva ismerősök vele, s egyúttal egy nyelvet beszélnek a lakedaemoniakkal,[4] innen támadva, ezeknek sok kárt tehetnek, valamint a helynek is megbízható őrei lennének.

4. fej. Minthogy azonban nem bírta rávenni a vezéreket, valamint tervét a főtisztekkel is közölvén, a katonákat sem, dolgát abbanhagyta, míglen a katonáknak, akik a kedvezőtlen időjárás miatt tétlenül unatkoztak, maguktól kedvük kerekedett, hogy az erősséget minden oldalról fölépítsék. Hozzáfogtak tehát s munkába álltak, és nem lévén nekik a kőfaragáshoz való vasszerszámaik, válogatva hordták fel a köveket, és összerakták őket úgy, ahogy egymáshoz illettek. Ha pedig sárra volt szükségük, minthogy edényeik sem voltak, a hátukon hordták fel meggörbülve annyira, hogy minél jobban megtarthassák, azonfelül a kezüket is hátrakulcsolták, hogy le ne csúszszék. Mindenféleképen siettek, hogy megelőzhessék a lakedaemoniakat, és a legkönnyebben megtámadható pontokat elkészíthessék, mielőtt ellenük jönnének. Ugyanis a hely nagyobb része fekvése miatt is elég erős volt, és nem szorult erősítésre.

5. fej. A lakedaemoniaknak pedig épen ünnepjük volt, de hírt kapván a dolog felől, különben is semmibe vették, s azt hitték, hogy ezek, ha ők kivonulnak, vagy nem fognak helyt állani, vagy pedig könnyen kiverik majd őket erőhatalommal. Némiképen még az is tartóztatta őket, hogy hadaik még Attikában valának. Miután tehát az athéniek a helyet leginkább a szárazföld felé s egyebütt, a hol szükségét látták, összesen hat nap alatt megerősítették. Demosthenesszel öt hajót őrségnek hátrahagytak, és a többivel sietve folytatták útjukat Kerkyrába s Siciliába.

6. fej. Amint az Attikában levő peloponnesosiak Pylos megszállásának hírét vették, sietve haza vonultak, mivel a lakedaemoniak és királyuk, Agis, a pylosi eseményt magukra nézve fontosnak tartották. Azonkivül mivel kora tavaszszal volt, midőn betörtek, és a gabona még zöldjében volt, a nagy sereg élelem hiányában szenvedett, végre ezen évszakhoz képest túlságos zordon volt az időjárás is, amitől szintén sokat szenvedett a katonaság.

Ez mind megannyi ok volt, hogy hamarabb visszavonultak, és hogy ez a betörésük a legrövidebb ideig tartott; mert csak tizenöt napig maradtak Attikában.

2. Hadikészületek Pylosban.

Miután a peloponnesosiak Attikából kitakarodtak, a spár- 8. fej.
taiak maguk, valamint a szomszédos *perioikosok*[5] rögtön segítségre mentek Pylos ellen, azonban a többi lakedaemoniaknak lassabban ment a kivonulásuk, mivel a másik táborozásból is csak az imént tértek vissza. Peloponnesoson szerteszét felszólítást küldtek, hogy Pylos alá minél gyorsabban segítségükre jöjjenek, továbbá iderendelték Kerkyrában levő hatvan hajójukat is, amelyek, miután átvontatták őket a leukasi földszoroson, a Zakynthosnál állomásozó attikai flottától észrevétlenül Pylosba meg is érkeztek. S jelen volt már a gyalog had is. A peloponnesosiak hajóhada még útban volt, midőn Demosthenes is megelőzőleg két hajóját észrevétlenül kiküldte, hogy vigyenek hírt Eurymedonnak és az athénieknek, akik a Zakynthosnál állomásozó flottán valának, hogy jöjjenek, mert a hely veszedelemben van. A két hajó tehát gyorsan elsietett, a mint Demosthenes meghagyta volt nekik. A lakedaemoniak pedig megtették az előkészületeket, hogy szárazon és vizen megtámadják az erősséget, azt remélve, hogy ezt a hevenyében készült építményt, a melynek őrsége is csekély számú vala, majd könnyen elfoglalhatják. S mivel előrelátták, hogy az athéniek zakynthosi hajói majd segítségre jönnek, azt tervezték, hogy a kikötő bejáratait elzárják, ha addigra a helyet el nem foglalnák, hogy az athénieknek ne lehessen itt kikötni. Mert a *Sphakteria* nevű sziget, mely a kikötő mentében s közel hozzá terül el, ezt megvédi ugyan, de bejáratait is megszűkíti annyira, hogy az athéniek oldalán és Pylos felől két hajó, a szárazföld másik oldala felől nyolc vagy kilenc fér be egyszerre rajta. A szigetet különben erdővel volt boritva s lakatlansága miatt teljesen el volt hagyatva; nagysága körülbelül 15 stadium.[6] Ugy szándékoztak tehát, hogy ezeket a bejáratokat szorosan egymás mellé állított és elejükkel a nyílt tengerre néző hajókkal elzárják. Minthogy továbbá attól is tartottak, hogy a szigetről is ellenük működhetnek az ellenség, hoplitákkal megrakták, hasonlóképen a part mentén is állitottak fel egy csapatot. Hogy így majd a sziget is hozzáférhetetlen legyen az athénieknek

valamint a tengerpart is, nem lévén, hol kikössenek, mivel Pylosnak a kikötő bejáratán túl eső s a nyílt tengerre néző oldalán nem volt a kiszállásra alkalmas hely,[7] tehát nem is lehet majd honnan támogatniok övéiket; úgy, hogy ők tengeri ütközet nélkül, veszedelemtől menten majd könnyen megostromolják a helyet, amely eleséggel nincs ellátva és amelynek csekély készültséggel történt a megszállása. Ezen határozatukhoz képest a szigetre nyomban átszállították a hoplitákat, miután őket az összes lochosokból[8] kisorsolták. Megelőzőleg pedig felváltásra már többen is átkeltek a szigetre, azonban az utolsók, akiket ott körülfogtak, négyszázhúszan valának a hozzájuk tartozó helótákon kívül. Vezérük *Epitadas*, Molobros fia vala.

9. fej. Midőn Demosthenes látta, hogy a lakedaemoniak hajókkal és gyalogosan is támadni szándékoznak, ő is megtette előkészületeit. Hajóit, amelyek a hátrahagyottak közül még nála voltak,[9] felvonatta az erősség alá és karókkal körülsáncoltatta, a hozzájuk való hajósnépet pedig pajzsokkal felfegyverezte, amelyek ugyan hitványok voltak s legnagyobb részt fűzfavesszőkből voltak összefonva. Más fegyverzetre a lakatlan vidéken nem lehetett szert tenni, sőt ezt is egy harminc evezős kalóz bárkáról és egy sajkáról kapta, amellyel a messeniek alkalmas időben megjelentek.[10] Volt még ezen messeniekkel vagy 40 hoplita is, akiket szintén felhasznált. Azután úgy a hiányos, valamint teljes fegyverzetű emberei nagyobb részét a szárazföldre néző oldalra, a legjobban megerősített s legbiztosabb pontra állította, meghagyván nekik, hogy védjék meg, ha a gyalog sereg innen támadna. Maga pedig valamennyi közt a legválogatottabb hatvan hoplitával és néhány íjjásszal a falon kívül a tengerparton foglalt állást, oly helyen, ahol leginkább várta, hogy megpróbálják a kiszállást. A part itt a tenger felé meredek volt ugyan és sziklás, de mert itt volt az erősítés a leggyöngébb, azt hitte, hogy ez majd mégis ráveszi az ellenséget, hogy erről az oldalról tegyen kísérletet. Az athéniek ugyanis itt szándékosan nem építették erősre a falat, mert remélték, hogy hajóhaddal nem igen fognak rajtuk erőt venni, ha pedig mindamellett kierőszakolnák esetleg a kiszállást, a vár úgyis veszve volna. Demosthenes tehát ide állította hoplitáit a part szélére, hogy minden módon megakadályozza a kiszállást, és azután a következő szavakkal buzdította őket:

3. Demosthenes beszéde katonáihoz.

Férfiak, bajtársaim ezen veszedelemben! Ne legyen egy 10 fej.
se köztetek, aki mostani szükségünkben, okosnak akarván látszani, azt latolgassa, mennyi sokféle veszély környékez bennünket, mintsem hogy inkább gondtalanul szembe szállna az ellenséggel és jó reménységgel, hogy ezen bajoknak is szerencsés végét fogja megérni. Mert amikor valaki ilyen lejtőre bocsátotta éltét, mint most mi, akkor már nincs ideje a latolgatásnak, hanem a gyors eltökélés az, ami szükséges. Különben én ugy látom, hogy a helyzet ránk nézve sokkal kedvezőbb, ha csak elszánjuk magunkat a kitartásra, nem ijedünk meg az ellenség tömegétől, és nem szalasztjuk el a kezünk ügyében levő alkalmatosságot. Mert, hogy a hely nehezen hozzáférhető, az, úgy tartom, javunkra szolgál; ha kitartunk szövetségesünk lesz, ha pedig meghátrálunk, bármennyi is az akadálya, könnyen legyőzhető, mivel nem lesz, aki az ellenséget meggátolja; sőt ezzel még félelmetesebb ellenfelünkké válhatik, mivel nem lesz neki könnyű visszavonulása, még ha föléje kerekednénk is. Míg tehát hajóikon vannak, könnyebb tőlük magunkat megvédelmeznünk; ha már kiszálltak, egyformák vagyunk velük. De nincs ok, amiért nagy sokaságuktól is megijedjünk. Mert akármily sokan vannak is, csak kis csapatokban harcolhatnak majd, nem lévén módjuk rá, hogy a partot megközelíthessék, mert nem a szárazon, a hol egyformák volnának a körülményeink, áll velünk szemben egy nagyobb hadsereg, hanem a hajókon, ahol pedig a tengeren sokféle alkalmatosságnak kell közreműködni. Azt hiszem, tehát, hogy az ő alkalmatlanságaik fölérnek a mi kisebbségünkkel; azután el is várom tőletek, hogy ti, akik athéniek lévén, tapasztalásból tudjátok, hogy nincs hajóhad, a mely a partraszállást kierőszakolhatja, mindaddig, míg az ellenség helyt áll és meg nem retten a hullám zajlásától, vagy a feléje törtető hajók rohamától, — hogy ti most sem fogok tágítani és a parton állva úgy harcoltok, hogy minmagunkat és ezt a helyet is megmentitek.

4. A lakedaemoniak rohama és visszaveretése.

Demosthenes ezen buzdító szavaira az athéniek még jobban 11. fej.
fölbátorodtak. Levonultak tehát az ellenség elé, és a part szélére sorakoztak. Megindultak a lakedaemoniak is és a szárazról is rohamot intéztek a sáncok ellen és egyúttal hajóikkal is,

összesen negyvenhárommal. Tengernagy a spártai Thrasymelydas, Kratesikles fia volt. Támadását onnan intézte, ahonnan Demosthenes várta. Az athéniek pedig mindkét oldalról a szárazon és a tenger felől is védekeztek. Amazok, mivel több hajóval egyszerre a parthoz nem férkőzhettek, flottájukat kisebb rajokba osztották, amelyek felváltva pihenőt tartva előrenyomultak, miközben minden módon erőlködtek s tüzelték egymást, hogy valamikép az ellenséget visszanyomják és a várat bevehessék. Valamennyi közt azonban leginkább kitünt *Brasidas*. Egy trieresnek volt a kapitánya, és észrevette, hogy a többi kapitányok s kormányosok, mivel a part általában alkalmatlan volt, oly helyeken is, ahol tán lehetséges lett volna a megközelítése, haboztak, féltve hajóikat, hogy össze ne zúzódjanak. Rájuk kiabált tehát, hogy méltatlan dolog azt a néhány darab fát sajnálni, és miatta elnézni, hogy hazájukban az ellenség várat épített magának, és felszólította őket, hogy zúzzák össze inkább hajóikat, ha ilyen áron partra szállhatnak és a szövetségeseket is buzdította, hogy a nyert nagy jótétemények fejében ne sajnálják ezen válságos pillanatban hajóikat a lakedaemoniak javára feláldozni, csak futtassák fel őket a fövenyesre, és bármikép is partot érjenek, hogy a helyet s védelmezőit kézre keríthessék.

12. fej. Mialatt a többieket ily módon buzdította, és a maga kormányosát kényszerítette, hogy a hajót zátonyra futtassa, kiállt a lecsapó hídra. Midőn azonban partra szállni törekednék, ellenálltak az athéniek, míglen több sebtől borítva a hajó pártázatjára le nem hanyatlott. Estében pajzsa a tengerbe hullt, a melyet, midőn a víz a partra mosta, az athéniek felvettek, és később ráakasztották a diadaljelvényre, melyet ezen támadás miatt emeltek. Azonban a többiek is serényen buzgólkodtak, de képtelenek voltak partra szállni, részint a helyi nehézségek miatt, részint mert az athéniek helyt álltak és egy talpalatnyit sem tágítottak. Ilyet fordult a sors, hogy az athéniek a szárazról, még pedig a lakedaemoniak földjén, védekeztek ezek tengeri támadása ellen, viszont a lakedaemoniak hajókról törekedtek az athéniek ellenében saját földjükön, amelyet ellenség tartott elfoglalva, partra szállni. Mert hisz emezek leginkább arról voltak ezen időben híresek, hogy szárazföldön s mint gyalogkatonák a legjelesebbek, amazok meg, hogy tengeren és a hajózásban valamennyi között kitünők.

5. A tengeri ütközet.

Ezen a napon és a következő egy részében még több kísér- 13. fej.
letet tettek a lakedaemoniak; aztán pihenőre tértek. Harmadnap pedig ostromgéphez való fáért elküldtek néhány hajót Asinéba, mert úgy okoskodtak, hogy a kikötő felé eső falat, mivel könnyebben hozzáférhetnek, ha magasabb is, gépekkel majd megvehetik. E közben Zakynthosból megérkeztek az athéniek hajói, számra ötven, mert hozzájuk csatlakozott még Naupaktosból is néhány őrálló hajó, továbbá négy chiosi. Ezek, amint látták, hogy a part, valamint a sziget telestele meg van rakva hoplitákkal, a hajók meg a kikötőben vesztegelnek és kifelé nem mozdulnak, nem tudván, hol vessenek horgonyt, egyelőre Proté szigetéhez vonultak, amely lakatlan és nem messze volt, és ottéjjeleztek. Másnap aztán kieveztek azon szándékkal, hogy megütköznek, akár elibük vonúlna az ellenség ki a nyílt tengerre, akár nekik kellene ellene a kikötőbe behajózniok. Emezek azonban se nem mentek ki elibük, se nem jutottak hozzá, hogy a kikötő bejáratait, amint tervezték volt, elzárják. A szárazon veszteg maradtak, hajóikat azonban megrakták, előkészületeket téve, hogy a kikötőben, mely nem kicsiny, megverekszenek az ellenséggel, ha beevezne.

Midőn mindezt megismerték az athéniek,[11] mind a két bejára- 14. fej.
ton rájuk törtek, hajóik nagyobb részét, amelyek már harcra készen a kikötőbe kieveztek, megtámadván megfutamították, és üldözés közben, minthogy keskeny volt a harctér, megrongálták, ötöt pedig elfogtak, köztük egyet minden legénységével. A többieket, melyek a parthoz menekültek, ott támadták meg; sokat, a melyre a legénység ép felszállóban volt, még mielőtt kievezhetett volna, megzuzdostak; nehányat meg üresen vontattak el, miután hajós népe megfutamodott. Ezt látván a lakedaemoniak, nagy fájdalom fogta el őket ezen csapás miatt, hogy most már embereik a szigeten rekedtek. Odasiettek tehát, fegyverestül belerohantak a tengerbe, és megragadván hajóikat, húzták visszafelé, annyira, mintha kiki azt hinné, hogy csak az ő segítségén múlik, hogy sehol rövidséget ne szenvedjen a dolog. S lett ott nagy zenebona, miután a két fél harcmódja is különösen alakult a hajók körül. Ugyanis a lakedaemoniak buzgalmukban s bosszuságukban a szárazföldről úgy szólva tengeri csatát vívtak, az athéniek pedig, mint győztesek, a kik szerencséjüket lehetőleg kiaknázni iparkodtak, a hajókról gyalog harcot harczoltak.

Miután pedig sok kárt tettek egymásban és sok sebet osztogatta, szétváltak, és a lakedaemoniak megmentették üres hajóikat kivéve, amelyeket eleinte elvesztettek. Visszavonúltak ezután kiki a maga állomására ; az athéniek diadaljelvényt állítottak, a halottakat kiadták, összeszedték a hajóroncsokat, egyuttal, a szigetet is rögtön körülhajózták őrt állva, minthogy ama férfiak el voltak vágva a többiektől. A szárazföldön táborozópeloponnesosiak meg a mindenfelől összesereglett segédcsapatok megmaradtak állásukban Pylos előtt.

6. Fegyverszünet.

15. fej. Spartában, midőn a pylosi eseménynek híre megérkezett minthogy nagy volt a szerencsétlenség, mely őket érte, elhatározták, hogy a főtisztviselők [12] menjenek el a táborba, vegyék szemügyre a dolgokat, és rögtön határozzanak a maguk jó belátása szerint. Ezek látván, hogy embereiknek sehogyse vihetnek segitséget, és minthogy nem akarták megkockáztatni, hogy akár éhség miatt valami baj érje őket, akár az erősebb ellenség támadása miatt veszedelembe jussanak, úgy találták helyesnek, hogy az athéni hadvezérekkel, ha beleegyeznek, Pylost illetőleg fegyverszünetre lépnek, azután az egyezség dolgában követeket küldenek Athénbe, és minden kisérletet megtesznek embereik megszabadítására.

16. fej. A vezérek elfogadták az ajánlatot és megkötötték a fegyverszünetet a következő feltételekkel : A lakedaemoniak azon hajókat, amelyekkel a csatát vívták, valamint minden egyéb Lakoniában levő hadihajójukat Pylosba szállítva átadják az athénieknek, és nem támadják meg az erősséget sem vízen, se szárazon. Az athéniek viszont megengedik a szárazon táboro zó lakedaemoniaknak, hogy a szigeten levő férfiaknak kiszabott mértékben és kenyérnek megsütve élelmet küldhessenek ; egyegynek két attikai choinix lisztet, két kotylé bort é hust ; a szolgáknak mindenből fele annyit. [13] Ezt azonban csak az athéniek felügyelete mellett lehet bevinni, és titokban sem szabad semmiféle hajónak se közeledni. Az athéniek a szigetet továbbra is ép úgy őrzik, csakhogy nem fognak kikötni, és nem intéznek támadást a peloponnesosi hadak ellen sem vízen vagy szárazon. Ha pedig ezen feltételek valamelyikét egyik fél legkevésbbé is áthágná, a fegyverszünet azonnal érvénytelen ; különben addig tart, míg Athénből visszatértek a lakedaemoniak követei. Ezeket

pedig oda s vissza egy trieresen az athéniek szállítják. Visszaérkezésükkel megszűnik a fegyverszünet, és az athéniek visszaadják a hajókat olyan állapotban, amint átvették. Ezek valának a feltételek, melyek mellett a fegyverszünetet megkötötték ; a hajók, körülbelül hatvan, kiadattak, és a követek elutaztak. Athénbe érkezve, következőleg szóltak :

7. A spártai követek beszéde.

Minket a lakedaemoniak ide küldtek, hogy veletek, athéni 17. fej.
férfiak, a szigeten lévő embereink ügyében alkudozzunk, és olyan egyezséget kössünk, amelyből rátok haszon háramlik, s amely egyúttal nekünk, amennyire szerencsétlenségünkben mostani viszonyaink közt lehetséges, lehetőleg becsületünkre váljék. Beszédünket hosszabbra szándékozunk nyujtani, s nem épen szokásunk elenére, mert azt tartjuk, hogy amikor röviden szólni elégséges, nem kell a szót szaporítani, viszont nem sajnáljuk, ha alkalom nyílik, a célszerűt magyarázgatva, beszéddel a jóravaló dolgot kieszközölni. Azonban nehogy haraggal fogadjátok ezen szavainkat, mintha rövid eszűeket oktatva, tanítani akarnánk benneteket ; csak emlékeztetni kivánunk mint okult férfiakat, hogy helyes tanácsot tartsatok. Mert nektek most módotokban áll, hogy jelenlegi szerencséteket okosan felhasználva, megtartsátok a mi birtokotok, és hozzá még hírt s dicsőséget is szerezzetek. Nem kell úgy járnotok, mint azoknak, akiket szokatlanul ér valami szerencse, akik reménykedve egyre a nagyobbra áhitoznak, mivel őket meglévő szerencséjük is váratlanul találta. Ellenben, kiknek mind a két szerencse forgandóságából bőségesen kijutott, az olyanok jól teszik, ha a jó sorsban is erősen kizalmatlankodnak. S ez tapasztalatból a ti államotokat, nemkülönben minket is méltán megillethet.

A miről meggyőződhettek, ha a mi mostani szerencsétlensé- 18. fej.
günket nézitek. Mi, akiknek legnagyobb a tekintélyük az összes hellének között, ime hozzátok folyamodtunk, pedig azelőtt azt hittük, hogy rajtunk áll megadni azt, amit kérelmezni most idejöttünk hozzátok. Ámde nem erőnk hanyatlása folytán jutottunk ezen veszedelembe, sem azért, mintha hatalmunk gyarapodása miatt kikapóssá lettünk volna, sőt nem változtak semmiben körülményeink, pusztán csak számításainkban csalódtunk, ami pedig bárkivel is megeshetik. Azért tehát nem volna helyes úgy vélekednetek, hogy mivel most nagy hatalommal dicsekd-

hetik városok s birodalmatok, hogy emiatt a szerencse is állandóan részeteken fog maradni. Okos ember az olyan, aki a szerencse állandóságában óvakodva hitetlenkedik, s ennélfogva a balsorssal is higgadtabban szembe száll; aki a háború felől sem úgy gondolkozik, hogy az embertől függ, mennyire és mely részével foglalkozzék, hanem hogy a változó eseményektől, a melyek irányát megszabják. Az ilyen férfiak, akiket baj legritkábban ér, mivel sikereikben bízva nem szoktak felfuvalkodni, szerencséjükben leginkább hajlandók a kiegyezkedésre. Igy lesz jó, athéniek, ha most velünk hasonlóképen cselekesztek, nehogy ha most ránk nem hallgattok, és később valami bajba keveredtek, azt mondhassák felőletek, hogy mostani sikereteket is csak a vak szerencsének köszönhetitek, holott csak rajtatok múlik, hogy mitse kockáztatva erősek s bölcsek hírében álljatok az utókor előtt.

19. fej. A lakedaemoniak tehát felszólítanak benneteket az egyezségre és a háború megszüntetésére, békét és szövetséget, azonfelül sokféle barátságot és kölcsönös szíves egyetértést ajánlanak, amiért viszont tőletek a szigeten lévő embereiket kérik. S jobbnak tartják mind a két félre nézve, hogy nem jut odáig a dolog, akár hogy ezek valamelyes kinálkozó alkalom adtán esetleg erőszakkal megszabaduljanak, akár pedig az ostrom folytán végleg a hatalmatokba jussanak. Mi azt hisszük, hogy a nagy háborúk nem úgy érnek megbízhatóan véget, ha valamelyik fél, miután védekezett és erősen felülkerededett, ellenségét erőszakkal kényszeríti, hogy kedvezőtlen feltételek mellett egyezkedjék ki vele, hanem úgy, ha legyőzi őt nagylelkűséggel is, várakozásán felül ildomos feltételeket szab neki, módjában lévén, hogy kegyességgel is célját érhesse. Mert így adósának érzi magát ellenfele: nem hogy bosszút álljon a sérelemért, melyet szenvedett, hanem, hogy a nagylelkűségét meghálálja, és készebb is lesz csupa tisztességből megtartani a béke föltételeit. Még inkább ilyen a fontosabb viszálykodásoknál az emberek eljárása, mint ha apróbb perpatvar folyik köztük. Továbbá olyan már a természetünk, hogy a szivesen engedékenyekkel szemben magunk is örömest megadjuk magunkat, de a felfuvalkodottal jobb belátásunk ellenére is tusára kelünk.

20. fej. Ha valaha, úgy most nyilik mindkettőnknek a legjobb alkalom az egyezségre, még mielőtt valami olyan esemény közénk nem lép, mely többé nem lesz orvosolható,[14] amikor is mi nem-

csak háborút viselnénk, hanem egyenként is okvetlenül örökös gyűlölséget tartanánk veletek. Ti pedig megfosztanátok magatokat ezektől, amiket most felajánlunk. Míg ez ügy eldöntetlen, míg ti hírt s a mi barátságunkat megnyeritek, és mi, mielőtt gyalázatba esnénk, szerencsétlenségüket illendő módon helyrehozhatjuk, addig béküljünk ki egymással. Magunknak is békét szerzünk vele, és a többi helléneknek is nyugalmat hozunk, akik ebben is titeket fognak inkább a kezdőknek tekinteni. Mert viselik a háborut anélkül, hogy biztosan tudnák, ki kezdte, de ha szünete lesz, amelynek most ti vagytok leginkább az urai, nektek lesznek érte háladatosak. Ha tehát így határoztok, igaz barátságban élhettek majd a lakedaemoniakkal, minthogy ők maguk szólítottak fel rá benneteket, és nektek inkább szíves, mintsem kímélet-len volt iránt uk ezen eljárástok. Aztán, hogy mennyi haszon rejlik ebben egész természetesen, azt is fontoljátok meg. Mert ha mi is és ti egyet akarunk, tudjátok, hogy azt a többi hellénség mely gyengébb nálunk, nagy becsületben fogja tartani.

8. Sikertelen békealkudozások.

Ezt mondották a lakedaemoniak és azt hitték, hogy az athé- 21. fej.
niek, minthogy előbbre már óhajtották a kiegyezést,[15] amikor csak az ő ellenkezésükön múlt, hogy nem sikerült, most a felajánlott békét örömmel elfogadják, és ki fogják adni nekik embereiket. Azonban ezek, minthogy hatalmukban valának a szigeten levő férfiak, és úgy vélekedtek, hogy bármikor is módjukban áll, hogy tetszésük szerint megköthessék az egyezséget, többre áhitoztak. Különösen Kleon volt az, aki legjobban izgatta őket, ő lévén ez időtájt a nép vezetője s legbizalmasabb embere. Tanácsára tehát azt válaszolták, hogy előbb adják át fegyvereiket és személyüket a szigeten lévők és hozzák őket Athénbe ; megérkezésük után pedig a lakedaemoniak szolgáltassák vissza Nisaiát, Pégait, Troizént s Achaiát, melyet nem háborúban szereztek, hanem szerződéssel engedtek át nekik az athéniek szerencsétlenségükben, midőn legnagyobb szükségét érezték a békének ;[16] s csak ezután vihessék haza embereiket és kössék meg a békét annyi időre, ahogy mindkét félnek helyesnek fog látszani.

A követek ezen válaszra nem tettek semmi ellenmondást, 22. fej.
hanem azt kérték, hogy választassék egy bizottság, a melylyel a dolgot megvitatva, minden egyes pontra nyugodtan megegyezhessenek, már a mennyire egymást képesek lesznek meg-

győzni. Erre aztán Kleon keményen nekik rontott, mondván, hogy ő már ugyan régen tudta, hogy csupa hamisság az elmélyük, s ez íme most kétségtelenné vált, azért nem akarnak ők a községnek semmit megmondani, és csak egy pár emberrel szeretnének összeülni. Ámde ha van valami jóravaló mondanivalójuk, adják elő, úgy mond, valamennyiüknek. A lakedaemoniak látván, hogy lehetetlen nekik az egész népgyűlés előtt tanácskozni, ha szinte jónak vélnék is, hogy szerencsétlenségük miatt holmi engedményeket tegyenek, mert különben ha ajánlataik visszautasíttatnának, szövetségeseik előtt gyűlölségbe esnének, továbbá, hogy az athéniek méltányos egyezségre nem hajlandók, Athénből eredmény nélkül eltávoztak.

23. fej. Mihelyt visszaérkeztek, rögtön megszűnt a pylosi fegyverszünet, és a lakedaemoniak visszakövetelték hajóikat, valamint ki volt alkudva. Azonban az athéniek, akik az erősség szerződésellenes megrohanása és egyéb fontosnak nem látszó dolgok miatt panaszt emeltek, nem adták ki a hajókat, azon erősködve, hogy a megállapodás értelmében felbontottnak tekintendő a szerződés, mihelyt bármelyik pontját is megszegnék. Nem egyeztek ebbe bele a lakedaemoniak, kijelentvén, hogy a hajókkal ezen eljárás igazságtalanság, eltávoztak, aztán ismét belefogtak a hadakozásba. Tehát Pylos környékén ismét egész erőből folyt mindkét részről a harc. Az athéniek nappal két szembe menő hajóval folyton a sziget körül cirkáltak, éjjel pedig mindannyian köröskörül tanyáztak, csak a nyílt tengeren nem, ha nagyon szeles volt az idő. Még érkezett hozzájuk Athénből őrségnek húsz hajó, úgy hogy most összesen hetvenen valának. A peloponnesosiak viszont a parton táboroztak, és rohamokat intézve a vár ellen, lesték, nem akad-e valami jó alkalom, hogy embereiket megmenthessék.

6. Kleon és Nikias.

26. fej. Pylosban folyvást ostromolták az athéniek a szigetben levő lakedaemoniakat, és a parton egy helyben maradt a peloponnesosiak tábora. Terhes vala azonban az athénieknek az őrizet étel s ital hiányában, mert nem volt ott forrás, kivéve azt az egyet a pylosi vártetőn, a mely különben szintén nem nagy volt, úgy hogy többségük felásta a tengerparton a fövenyt és azt a vizet itta, a milyet innen kaphatott. Helyszükében is szenvedtek, mivel kicsi helyen kellett összeszorulniok és nem lévén rév, ahol a hajók

kikössenek, amíg egy részük a szárazon étkezett,[17] a másik felváltva a sík tengeren horgonyzott. De leginkább elcsüggesztette őket a számításukat meghaladó huzamos veszteglés, mivel azt hitték, hogy néhány nap alatt kézrekeríthetik őket, akik a puszta szigeten tanyáztak és tengervízzel kénytelenek beérni. Oka pedig ennek az vala, hogy a lakedaemoniak hirdetésben mindenkit felszólítottak, hogy szállítson be az ostromlottaknak őrlött eleséget, bort, sajtot vagy más valaminő alkalmas eledelt, és ezért nagy jutalmat, a helótáknak pedig, akik megteszik, szabadságot ígértek. S találkoztak némely mások is, akik nagy veszedelemmel vittek nekik eleséget, de különösen helóták, akik kedvező alkalommal a Peloponnesosból kieveztek, és még virradat előtt a tenger felől a szigethez értek. Legtöbbször kivárták, míg a szél hajtotta őket oda, mert könnyebben elosonhattak, az őrködő trieresek miatt, ha a sík tenger felől jött a szél, mivel ilyenkor bajos volt ezeknek körüskörül őrt állni, ők pedig, csakhogy parthoz érjenek, nem kímélték hajóikat. Sőt a fövenyesre is felfutatták őket, mivel előre meg volt az értékük becsülve és a hopliták már lesték őket a sziget révpontjai környékén.[18] Ám akik szélcsendben tettek kisérletet, azokat mindnyáját elfogták. Azonfelül a kikötő felöl buvárok úsztak hozzájuk a tenger alatt, akik mézes mákkal és törött lenmaggal teli tömlőket húztak kötélen maguk után.[19] Eleinte nem vették észre őket, később azonban óvakodtak ellenük az atheniek. Igy mindenféle módot kieszeltek mindkét félen; amazok, hogy eleséget szállítsanak be, emezek, hogy ki ne játszhassák éberségüket.

Midőn Athénben értésére esett, hogy a sereg mit szenved, és 27. fej.
hogy élelmet szállítanak be a szigetre, megdöbbentek és kezdtek félni, hogy a tél megakaszthatja a körülzárolást, mert elgondolták, hogy egyrészt lehetetlenné válik majd nekik a Peloponnesost körülhajózva az élelemszállítás, különösen ilyen puszta vidékre, a hová még nyáron sem képesek elegendőt szállítani, másrészt, hogy kikötőhelyet sem szerezhetnek itt, ahol általában rév nem található, tehát vagy alább kell hagyniok majd az őrizettel, és az ostromlottak tovább is tarthatják magukat, vagy pedig valamely viharos időjárást kilesve, még meg is menekülhetnek azokon a hajókon, amelyekről élelmüket kapják. De legeslegjobban rettegnek a lakedaemoniak miatt, mert azt hitték, hogy már valami biztos reményük lehet, amiért nem üzentek újra hozzájuk, és megbánták, hogy nem fogadták el az egyezséget. Kleon pedig, a

ki észrevette, hogy ő rá gyanakodnak a béke meghiusulta miatt, azt állítá, hogy valótlanságot beszélnek, akik az üzenetet hozták. Midőn erre ezen emberek, akik Pylosból jöttek, azt követelték, hogy küldjenek ki valakit vizsgálatra, ha nekik nem hisznek, felülvizsgálóknak magát Kleont és vele Theogenest választották meg az athéniek. Kleon azonban átlátta most, hogy vagy ugyanazt lesz kénytelen jelenteni, mint ezek, akiket rágalmozott, vagy ha mást mond, mint hazug fog előttük állani, tehát arra buzdította az athénieket, mivel különben is úgy vette észre, hogy elméjükben inkább a hadakozás felé hajlanak, hogy nem kell felülvizsgálókat kiküldeni és a huzavonával a kedvező pillanatot elszalasztani, hanem, ha csakugyan igaznak veszik az iménti híreket, egy flottát rendeljenek ki ama férfiak ellen. Egyúttal Nikias, Nikeratos fia felé intve, aki ekkor strategos volt s a kivel haragot tartott, szemrehányólag folytatá, hogy könnyű volna, ha férfiak volnának a strategosok, kellő erővel odahajózni és kézrekeríteni a szigetben levő embereket és hogy ő, ha vezér volna, ezt már meg is cselekedte volna.

28. fej. Ekkor az athének rázajdultak Kleonra, hogy hát miért nem hajóz oda még most is, ha könnyűnek tartja a dolgot, és Nikias is, mert észrevette, hogy őt kisebbítette, felszólította, hogy miattuk vegyen tetszése szerint akármilyen nagy haderőt maga mellé és tegye meg a kisérletet. Kleon azon hitben, hogy csak szóbeszéddel bizná rá a sereget, késznek mutatkozott elein te, de midőn látta, hogy komolyan gondolja, meghátrált, mondván, hogy nem ő, hanem amaz a strategos. Már megijedt és nem hihette, hogy rászánhatja magát Nikias, hogy ő előtte megalázkodjék. De ismét felszólította Nikias, önként lemondván a pylosi hadak vezérletéről, s erre tanunak hívta mind az athénieket. Ezek pedig, már a hogy szokta a tömeg, minél jobban szabadkozott Kleon és csűrte-csavarta szavait, annál erősebben biztatták Nikiast, hogy csak adja át neki a vezérletet, emerre meg rákiabáltak, hogy szálljon hát hajóra. Midőn végre nem találta szavainak semmi kibúvóját, ráállt, hogy oda hajóz, és előrelépve kijelenté, hogy ő nem ijed meg a lakedaemoniaktól ; elmegy ellenük és nem vesz maga mellé a polgárok közül egyetlenegy embert se, csak a jelenlevő lemnosiak és imbrosiakat és azon peltastéseket, [20] akik Ainos városából, végre ama négyszáz főnyi íjjász-csapatot, akik más egyébünnen érkeztek segítségre. Ezekkel és a Pylosban levő hadakkal úgy mondá, húsz nap alatt vagy élve elhozza, vagy ott helyben levágja

a lakedaemoniakat. Ez a szószátyárkodás nevetésre fakasztotta ugyan az athénieket, azonban a higgadtabb rész mindamellett örült a dolognak, mert úgy számították, hogy a kettő közül egyik bizonyára sikerül, tudniillik vagy megszabadulnak majd Kleontól, és ezt inkább remélték, vagy ha ebben csalódnának, a lakedaemoniak kerülnek kezükre.

10. Sphakteria megvétele.

Miután így[21] célt nem érhettek, a messeniek vezére Kleon és 36. fej.
Demosthenes elé járult, mondván, hogy hiábavaló minden fáradságuk. Hanem ha mellé adnák az ijjászok és könnyű fegyveresek egy részét, ő hátba kerülné a lakedaemoniakat, mi végre az útat is csak megtalálná, és azt hiszi, hogy így sikerülne, hogy hozzájok férhessenek. Miután megkapta, amit kért, egy rejtekhelyről, a honnan az ellenség nem láthatta, megindult, azután a sziget meredek lejtőjén, ahova a lakedaemoniak, bízva a helyi nehézségekben, még őrséget sem állítottak, úgy ahogy ép lehetett, felmászott, és bár kínos erőlködéssel észrevétlenül megkerülte az ellenséget. Amint a hegytetőn hirtelen hátukban megjelent, ezek közt, a kik ezt sehogyse várták, nagy riadalmat okozott, viszont övéinek, midőn látták, hogy sikerült a mit reméltek, rendkívül élesztette a bátorságát. Ekkor a lakedaemoniak, akiket immár mindkét felől lövöldöztek, hogy a kicsit a naggyal összehasonlítsam, olyan helyzetbe jutottak, mint azok, akik Thermopylaenal harcoltak, mert valamint azok elvesztek, midőn az ösvényen megkerülték őket a perzsák, úgy ezek is emiatt. Midőn tehát köröskörül lövöldözték őket, már nem álltak többé ellen, hanem visszavonultak, mivel kevesen voltak a sokkal szemben, és mivel az élelem szüke miatt különben is el valának gyöngülve. Erre az athéniek megszállták a bejáratokat.

Azonban midőn Kleon és Demosthenes látta, hogy ha még 37. fej.
csak egy talpalatnyit is hátrálnak a spartaiak, menten levagdalják őket hadaik, megállították a csatát és visszatartották katonáikat. Mert úgy szerették volna, hogy élve adhassák át őket az athénieknek, ha ugyan megtört annyira a lelkük, hogy a hírmondó szavára lerakják fegyvereiket, és elcsüggedtek mostani állapotjuk miatt. Kihirdettették tehát nekik, ha vajjon le akarják-e rakni a fegyvert és megadják-e magukat az athénieknek, olykép, hogy ezek tetszésük szerint fognak felettük határozni.

A felszólításra a legtöbbje lebocsátotta pajzsát és felemelte

kezeit annak jeléül, hogy beleegyezik az ajánlatba. Ezek után pedig fegyverszünet létesült és tanácskozásra gyültek Kleon és Demosthenes, amazok részéről meg Styphon, Pharax fia, minthogy az előbbi vezérek közül az első Epitades elesett, Hippagretos meg, akit helyébe választottak, a holtak között halottszámba feküdt, noha még életben volt, és a törvény szerint ő volt harmadiknak a vezérségre választva, ha amazoknak valami bajuk történnék. Tehát Styphon és emberei azt mondták, hogy kérdést akarnak intézni a száraz földön táborozó lakedaemoniakhoz, hogy mitevők legyenek. Közülük azonban az athéniek nem bocsátottak át senkit, hanem ők maguk hívtak a szárazföldről hírmondókat, és miután kétszer vagy háromszor üzenetet váltottak, az utolsó, aki a szárazföldön táborozó lakedaemoniaktól hozzájuk áthajózott, a következő üzenetet hozta: »A lakedaemoniak felszólítanak benneteket, hogy magatok határozzatok felőletek, úgy hogy szégyenlenivalót mitse tegyetek«. Tanácsot tartottak tehát, és át adták fegyvereiket és önmagukat. Ezen a napon és a következő éjjel őrizet alatt tartották őket az athéniek, másnap pedig diadaljelvényt állítottak a szigeten és mindent előkészítettek az elhajózásra, a foglyokat meg átadták a hajókapitányoknak őrizetre. A lakedaemoniak hírmondót küldtek és átszállították halottaikat. A kik pedig a szigeten elhaltak és élve elfogattak, ennyien valának: Átment négyszázhúsz hoplita; ezekből élve elvittek kétszázkilencvenkettőt, a többiek elestek. Az élők közt mintegy százhúsz volt a spartai. Athéni nem sok veszett el, mert nem volt rendes álló harc közöttük.

39. fej. Az idő, amely alatt a férfiakat a szigeten ostromolták, a tengeri ütközettől a szigeti harcig, összesen hetvenkét napba tellett. Ebből húsz napon át, míg a követek a béke ügyében oda voltak, kaptak eleséget, a következő időben titkon becsempészett élelemből táplálkoztak. És még mindig volt eleség és egyéb táplálék a szigeten, mivel Epitadas, a vezér, mindegyiknek kevesebbet juttatott, mint a hogy módjában állt volna.

Az athéniek és lakedaemoniak hadaikkal hazavonultak Pylos alól, és Kleonak, bár őrületes volt, mégis beteljesült az igérete. Mert húsz nap alatt meghozta az embereket, amint megigérte volt.

40. fej. A háború minden eseményei között ez volt az, mely leginkább meglepte a helléneket. Mert a lakedaemoniakról az volt a vélemény, hogy sem éhség, sem másféle kényszerüség miatt le nem rakják a fegyvert, hanem harcolnak vele, amig csak tehetik, és

meghalnak. És nem is hitték, hogy ezek, akik megadták magukat, egy sorba valók amazokkal, akik elestek. Később egyszer valamelyik az athéni szövetséges katonák közül meg is kérdezte egyik szigetbeli foglyot, csak hogy bosszantsa, vajjon derék férfiak valának-e, akik elestek?[22] Mire ez azzal válaszolt, hogy bizony értékes jószág volna az a darab nád, — a nyílvesszőt értette, — ha a bátrakat ki tudta válogatni. Ezzel meg akarta értetni, hogy 41. fej.
azok estek el, akiket történetesen kő vagy nyíl talált.

A foglyokat Athénba szállították, ahol elhatározták, hogy őrizet alatt tartják őket, míg békét nem kötnek, ha pedig ezalatt a peloponnesosiak berontanának tartományukba, kivezetik s kivégeztetik valamennyit. Pylosba őrséget raktak, ahová Naupaktosból a messeniek, ez lévén a hazájuk, mert Pylos a hajdani Messenia tartományban fekszik, elküldték a leghasznavehetőbb embereiket, akik Lakoniát dúlva, sok kárt okoztak ott, kivált mert ugyanazt a nyelvet beszélték. Ezt a lakedaemoniak, a kik mindekkoráig nem szenvedtek ilyen fosztogatást és hasonló hadakozást, keservesen tűrték, annál is inkább, mert átszökdöstek helótáik is, és még nagyobb belső zavargásoktól is tartottak. Annyira, hogy követeket is menesztettek az athéniekhez, noha nem szívesen árulták el nekik állapotjukat, és megpróbálták, ha vajjon visszaszerezhetnék-e Pylost és embereiket. Azonban az athéniek többre áhítoztak és bár többször jöttek, mindannyiszor eredmény nélkül bocsátották el őket. Ezek valának a pylosi események.

II.

Brasidas beszéde az akanthosiakhoz.

(85–97. fej.)

Engem és ezen hadat, akanthosi férfiak, a végből küldtek a 85. fej.
lakedaemoniak, hogy megvalósítsuk a célt, melyet a háborút megindítva hirdettünk, hogy harcolni fogunk, mert Hellast az athéniek uralmától fel akarjuk szabadítani. De ha később is jöttünk, miután csalódtunk az ottani hadjáratot illető várakozásunkban, azt remélvén, hogy hamarosan és a ti kockáztatástok nélkül végezhetünk az athéniekkel, ezért senki bennünket ne ócsároljon. Mert ime mihelyt alkalmunk jutott reá, most itt

vagyunk, hogy veletek együtt majd elverjük őket. Csudálkozom tehát, hogy bezárjátok előttem kapuitokat, és ha nem kedvetekre érkeztem. Pedig mi lakedaemoniak azon véleménnyel jöttünk hozzátok, hogy ti, még mielőtt ideérkeztünk, szívetekben már szövetségeseink vagytok és örömmel fogadjátok jelenlétünket, és azért sodortuk magunkat ily nagy veszedelembe idegen országokon keresztül több napi útat téve, ezért tanusítottunk ekkora buzgalmat. Ha azonban ti mindamellett mást forgatnátok elmétekben, vagy akadályt tennétek a magatok s a többi hellének fölszabadítása ellen, az bizony keserves dolog volna. S nemcsak azért, mert ti megakadályoznátok ügyemben, hanem mert mások is, akikhez még elmegyek, kevésbbé fognak hozzám csatlakozni, mivel szeget üthet a fejükbe, hogy ti sem fogadtatok be, akihez pedig először jöttem, akik tekintélyes várost alkottok és okos embereknek vagytok elhiresztelve. Én meg nem tudom majd ennek semmi megbízható okát adni, hacsak azt nem, hogy vagy csalékony a szabadság, amelyet nektek felajánlok, vagy hogy gyöngén és tehetetlenül jöttem visszaűzni az athéniek esetleges támadását. Noha ezzel a mostani seregemmel, midőn Nisaia felmentésére indultam,[23] az athéniek, bár többségben voltak, nem mertek megütközni, az meg nem valószinü, hogy hajókon amazzal egyenlő számú hadakat szállítanának ellenetek.

86. fej. De én nem rossz szándékkal jöttem, hanem hogy szabadságot szerezzek a helléneknek. A lakedaemoniak kormányát erős esküvel köteleztem, hogy akiket én szövetségeseimnek megnyerek, megmaradnak függetleneknek, és nem is azért vagyunk mi itt, hogy benneteket csellel vagy erőszakkal szövetségünkbe kényszerítsünk, hanem ellenkezőleg, hogy harcoljunk mellettetek, a kik az athéniek rabságában vagytok. Hiszem is, hogy nem fogtok rám gyanakodni, minthogy lehető legnagyobb kezességet nyújtok, és védelmetekre gyengének sem találtok, hanem bátorságosan hozzám részelkedtek. Ha pedig valaki maga miatt félne, hogy egy valamely pártnak kezére juttatom a várost, és ezért volna idegen irántam, az ugyan bízvást megbizhatik bennem. Nem azért jöttem, hogy pártoskodást szítsak, és úgy vélekedem, hogy nem hoznék igazán szabadságot, ha bárki szokásait megsértve, a többséget a kisebbségnek, vagy a kisebbséget az összeségnek akarnám alárendelni.[24] Mert ez még az idegen uralomnál is súlyosabb volna és nekünk lakedaemoniaknak fáradságunk fejében nem jutna köszönet, sőt becsület és dicsőség helyett inkább szemrehányás.

És a mely vádakra most az athéniekkel harcot folytatunk, azokkal nyilván minmagunkat terhelnők, sőt még gyülöletesebb formában, mintsem azok, akik nem tüntetnek feddhetetlenségükkel. Mert csúfosabb a hatalmasnak, ha hitegető hamisággal keresi hasznát, mintsem nyilvános erőszakkal. Igy az erő jogán támad, mely a szerencse adománya, amúgy pedig ravasz álnokságnak a fogásival.

Ennélfogva nagy gonddal ügyelünk ezen dolgokra, melyek a 87. fej. mi legfontosabb érdekeink, nektek pedig esküink mellett misem szolgálhat nagyobb biztositékul, mint ha összevetve szavainkat tetteinkkel, meggyőződtök, hogy ezek csakugyan olyan hasznosak, amint igértük. Ha pedig ti ezen előterjesztésemre azt mondanátok, hogy lehetetlen azt elfogadni és mivel jóakaróink vagytok, azt hiszitek, hogy kárvallástok nélkül visszautasíthattok bennünket, azt mondván, hogy ti ezen szabadságot nem tartjátok veszély nélkülinek, amelyet igazság szerint csak azoknak lehet felajánlani, akiknek módjukban áll elfogadni, de akarata ellenére senkire sem szabad ráerőszakolni : akkor én tanuságul fogom hívni az isteneket és ezen tartomány herosait, hogy jó szándékaimra nem birtalak benneteket rávenni, és határotokat pusztítva erőszakkal fogok megpróbálkozni. Ezzel pedig úgy hiszem nem követek el igazságtalanságot, sőt kétszeres kényszerüségből nyerek igazolást. Egyfelől a lakedaemoniak ügyéből, hogy ők, ha ti jóakaratotok mellett sem állnátok részünkre, kárt ne szenvedjenek azon pénzek miatt, melyet ti az athénieknek fizettek, másfelől, hogy a helléneknek a rabságból való szabadulása miattatok meg ne akasztassék. Mert különben jogunk se volna hozzá, hogy így cselekedjünk, de nem is szabad nekünk lakedaemoniaknak más okból, mint a közös érdek miatt, az ellenszegülőket felszabadítanunk. [25] Uralomra nem vágyódunk, sőt inkább másoknak a megszüntetésén fáradozunk, de ép azért a többségen követnénk el sérelmet, midőn az összeségnek függetlenséget hozva, elnéznők, hogy ti ellenálljatok.

Ezekről tehát bölcsen tanácskozzatok, azon vetélkedve, hogy ti lehessetek a hellének szabadságának a megindítói. Hogy magatokat örök dicsőséggel tetézzétek, vagyonotokat a pusztulástól megmentsétek, végre az egész városnak csuda szép hírt szerezzetek.

III

Amphipolis bevétetele.

(102—106. fej.)

1. A város alapítása története.

102. fej. Kr. e. 424. Kr. e. 497. Kr. e. 465. Kr. e. 437. Ugyanezen a télen Brasidas thrák szövetségeseivel Amphipolis ellen indult, mely az athéniek gyarmatvárosa volt a Strymon folyó partján. Ezen a helyen, ahol most a város áll, korábban a miletosi Aristagoras [26] próbált gyarmatot telepíteni, de az edonok megakadályozták benne; ezután harminckét évvel később az athéniek próbáltak szerencsét és elküldtek ide tíz ezer gyarmatost a saját polgáraikból és az önként jelentkezőkből, akiket azonban *Drabeskos*nál a thrákok megsemmisítettek. Huszonkilenc év múlva az atheniek ismét eljőttek, *Hagnon* Nikias fia, vezérlete alatt s elűzvén az edonokat, a helyen, a melynek előbb Enneahodoi volt a neve, gyarmatot alapítottak. Ide pedig *Eion*ból jöttek, amelyet tengeri kirakodó gyanánt a folyam torkolatánál birtak és a mely huszonöt stádium [27] távolságban volt ezen új városuktól, melyet Hagnon *Amphipolis*nak nevezett el, mivel két oldalt a Strymon folyik el körülötte. A folyam két ágát egy hosszú fallal összekapcsolta,[27] a várost meg úgy építette, hogy látható volt mind a tenger, mind a szárazföld felől.

103. fej. Ez volt tehát a város, amely ellen Brasidas a Chalkidikéből, *Arnai* városából, seregével előrenyomult. Este felé volt, midőn *Aulon*hoz és *Bromiskos*hoz érkezett, ahol a *Bolbe* tó a tengerbe ömlik.[29] Itt hadait megvacsoráltatta, azután tovább vonult még azon éjjel. Zimankós idő volt és egy kissé havazott, a mi miatt még jobban sietett, hogy el ne árulja magát az amphipolisiaknak, kivéve akik a várost kezére játszani szándékozták. Voltak ugyanis benne Argilosból lakósok — Argilos Andros gyarmatváros — és még mások, akik ebben cinkosok valának, miután részint Perdikkas, részint a chalkidikebeliek rávették őket a dologra. Különösen az argilosiak, akik közel laktak és már régtől fogva gyanusak voltak az athéniek szemében és a kik folyton áskálódtak a város ellen. Midőn tehát megjött az alkalom, a mióta Brasidas érkezőben vala, már huzamosabb ideje értekeztek Amphipolisban lakó földieikkel, hogy majd a várost elárulják; most pedig Brasidast városukba bebocsátot-

ták, elpártoltak az athéniektől és azon éjjel hadait még virradat előtt a folyó hídjához kalauzolták. A város ezen átkelőktől jókora távolságra van, a bástyák pedig nem húzódtak, mint most, ennyire és csekély kis őrség volt ott elhelyezve. Ezen meg könnyen erőt vett Brasidas, főkép mert árulás is belejátszottt a dologba, az idő is viharos volt és egész váratlanul rohanta meg őket. Átkelt azután a hídon és az amphipolisiak külső tanyáit, mivel az egész vidéket ők birták, rögtön elfoglalta.

A városbeli polgároknak teljesen váratlanul történt Brasi- 108. fej
dasnak a folyón való átkelése, és midőn sok közülök részben fogságba került részben a bástyák mögé menekült, nagy rémület támadt az amphipolisiak között, annyival is inkább, minthogy egymásra is gyanakodtak. S mondják, hogy Brasidas a várost, ha katonáit nem bocsátja prédálásra, hanem nyomban ellene indul, valószínűleg el is foglalhatta volna. Ő azonban tábort ütött és a környéken portyázgatott, és midőn a városbeliek részéről nem történt meg, amire várakozott, veszteg maradt. Az árulók ellenfelei pedig többségben lévén, kivitték, hogy ne nyissák meg azonnal a kapukat, és a strategos Eukles beleegyezésével, aki Athénből a hely őrizetére volt kiküldve, hírt menesztettek Thasosba, a thrák partvidéki másik hadvezérhez, *Thukydideshez, Oloros fiához, aki ezen történetet megírta*, hogy jöjjön segítségükre. (Thasos szigete Paros gyarmata és Amphipolistól körülbelül félnapi hajó jártányira fekszik.) Ez a hírre hét hajóval, amennyi ép rendelkezésre állt, gyorsan útnak indult, szándéka lévén, hogy Amphipolist, mielőtt megadná magát, ha pedig ez nem volna lehetséges, hogy Eiont előre megszállja.

E közben Brasidas, aki félt a thasosi hajóktól, hogy segít- 105. fej
ségre jönnek, és tudta, hogy *Thukydides* birja Thrakia ezen vidékén az aranybányák művelését s ennélfogva nagy a befolyása a vidékbeli legelőkelőbb lakosságra, sietett, hogy a várost, ha csak lehetséges, előbbre kézre keríthesse. Még mielőtt az megérkeznék, és Amphipolis népe, azon reményben, hogy a tenger felől segíteni és Thrakiából is hadakat gyűjtve, meg fogja menteni őket, vonakodnék magát megadni. Azért tehát ildomos feltételeket ajánlott és kihirdettette, hogy bárki, aki a városban van, legyen az amphipolisi vagy athéni, ha akar, teljesen egyenlő jogok s birtoka élvezetében bent maradhat, vagy pedig öt nap lefolyása alatt vagyonával együtt kiköltözködhetik.

106. fej. Ennek hallatára a többség megváltozott nézetében, minthogy különben is kevés volt a polgárok közt az athéni, a javarész pedig keverék nép vala. Azonkívül a künn elfogottaknak is sok volt benn a rokonsága. Az ajánlatot meg félelmük arányában igen méltányosnak találták; az athéniek, azért, mert örültek, hogy kivonulhatnak, tudva, hogy az ő veszedelmük jóval nagyobb és hamarjában segítséget nem remélhetnek. A másik tömeg meg egyrészt azért, hogy nem veszíti el polgári jogait, másrészt, hogy a veszedelemből reménysége ellenére megszabadult. Elannyira, hogy az egyezség megköttetett, miután Brasidas cinkostársai, látván, hogy a nép nézetet cserélt és a jelenlevő athéni hadvezérnek már nem engedelmeskedik, nyiltan is pártját fogták. Brasidast tehát a felajánlott feltételek mellett a városba bocsátották. Igy adták at ezt a várost; Thukydides pedig hajóival még az nap késő este Eionba érkezett. Amphipolist ugyancsak akkor szállta meg Brasidas és csak egy éjszakán mult, hogy Eiont is el nem foglalta. Mert ha gyorsan segítségre nem érkeznek a hajók, hajnalban már birtokában lett volna.

107. fej. Ezek után Eionban Thukydides megtette intézkedéseit, hogy pillanatnyilag is, ha Brasidas megtámadná, és későbbre is biztosságba helyezze, és befogadta, akik a szerződés értelmében a felső városból ide kivántak költözködni. Brasidas meg hirtelen számos hajóval leevezett Eionhoz, azon szándékkal, hogy a bástyától előrenyúló földnyelvet elfoglalván, a folyam torkolatát majd uralmába keríti. Ugyanekkor a szárazon is próbát tett, de mindkét oldalon visszaűzetett, mire Amphipolis védelmére tett készületet. Hozzácsatlakozott még *Myrkinos* is, mely egy edon város vala, miután az edonok királyát, *Pittakost*, Goaxis gyermekei és neje, Brauro, meggyilkolták. Rövidddel ezután ugyanezt tették *Galepsos* is és *Oisymé* városok, a melyek a thasosiak gyarmatai. Mindjárt a város elfoglalása után megjelent Perdikkas is, aki őt ezen intézkedésekben gyámolitotta.

108. fej. Ellenséges kézben lévén Amphipolis, az athéniek szörnyű félelembe estek, különösen mivel ezen város nagyon hasznukra vált részint hajóépítő fák szállítása, részint pénzbeli adózás által. Továbbá, ha már a Strymonig a thessaliak vezetése mellett el is jutottak szövetségeseikhez a lakedaemoniak, mindamellett messzebbre nem hatolhattak volna, ha a hídat hatalmukba nem keríthetik, mivel fölötte a folyó messze elterülő

nagy tóvá bővül, s Eion felől meg hajókkal álltak ellenük őrséget. De most már, úgy vélekedtek, könnyű lesz nekik az előnyomulásuk. S féltek, hogy elpártolnak majd tőlük a szövetségeseik. Mert Brasidas amellett, hogy kegyesen bánt velük, mindenütt azt hangoztatta, hogy Hellas fölszabadítására lőn kiküldve. Az athéniek alattvalói pedig, midőn meghallották Amphipolis elfoglalását, továbbá Brasidas igéreteit és nyájasságát, igen nagy hajlandóságot mutattak a felkelésre és titkon hírmondókat küldözgettek hozzá, kérve őt, hogy jöjjön el hozzájuk, s mindegyik egyre-másra első szeretett volna lenni az elpártolásban. A dologban immár egyátalán semmi veszedelmet se láttak, mivel teljesen csalódtak az athéniek hatalmában, és nem hitték, hogy oly nagy lehet, aminőnek később tapasztalták: azonkívül inkább homályos kívánságaik arányában ítéltek, mintsem megfontolt belátással, szokása lévén az embernek, hogy hiú reménységet vet abba, amire vágyódik, viszont magaszülte okoskodással elodáz magától mindent, ami nem kedvére való. Az is felbátorította őket, hogy az athéniek minap Beootiában vereséget szenvedtek, továbbá Brasidasnak csábító, noha valótlan állítása, hogy Nisaiánál pusztán az ő seregével sem mertek megütközni, és abban bizakodtak, hogy ő ellenük már senki sem fog támadást intézni. Legesleginkább pedig azért vállalkoztak készségesen minden veszedelemre, mert gyönyörűségük telt ezen dologban és mert először nyílt alkalmuk megpróbálni, mennyire fognak serénykedni a lakedaemoniak.

Midőn hírét vették mindezeknek az athéniek, amennyire az idő rövidsége és a tél miatt lehetett, őrséget küldtek szét a városokba; Brasidas meg Lakedaemonba küldött segítséget sürgetni, maga pedig a Strymonon triereseket épített. Azonban a lakedaemoniak nem hallgattak kérésére, részint irígységből, mellyel iránta az előkelők viseltettek, részint mivel jobb szerették volna, ha a szigetbeli foglyaikat visszakaphatják és a háborúnak végét vethetnék.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Tartalma s szerkezete.

1. *Kleon s Brasidas halála. Béke.* (1—20. fej. Kr. e. 422—21.) — A fegyverszünet határozatait, mint a negyedik könyvben olvassuk, Brasidas nem akarta teljesíteni, viszont azt is láttuk, hogy Kleon és pártja szintén a háború mellett kardoskodtak. Nem csoda tehát, hogy ismét kitört egész erejével. Most Kleon indult ki egy erős sereggel Thrakiába, ahol sikerült is neki *Torone* városát elfoglalnia. Főcélja persze az lett volna, hogy Amphipolist szerezze vissza az athénieknek, de ebbe a vállalatba nem igen mert belefogni, hanem csak Eionban vesztegelt. Míg végre nem birt ellenállni katonái ostromlásának és kivonult, de ekkor sem ütközetre, hanem csak kémszemlére, azon hitben, hogy Brasidas nem mer majd sokkal erősebb seregével csatába keveredni. Azonban csalódott. Brasidas ügyes támadást intézett ellene a városból, melynek folytán nagy veszteséggel valának kénytelenek megfutamodni az athéniek. Kleon volt az első a menekülők közt, így beszéli el Thukydides, azonban egy myrkinosi katona utólérte és levágta. Brasidas meg mindjárt az ütközet elején halálosan megsebesült, és csak addig élt még, amíg meghallhatta, hogy fényesen győzött serege.

Nagy gyász érte halálával az amphipolisiakat, akik most már szeretetüknek nem adhatták más jelét, minthogy a legfényesebb temetést rendezték a számára. A város egyik piacán emeltek neki sírhalmot, fegyvert öltöttek s úgy kisérték ki tetemét, és áldozatokat hoztak neki, mint egy herosnak. Végre áldozatokat s játékokat rendeltek emlékére, és őt fogadták városuk alapítójának, a valódi alapítója, *Hagnon* helyett, miután az utóbbit illető minden emléket megsemmisítettek. Így akarták megtisztelni a

nagy vezért, de azt is ki akarták mutatni ezen eljárásukkal, hogy immár testtel-lélekkel a lakedaemoniak szövetségesei és ezentúl is azok kívánnak maradni.

Kleon és Brasidas volt a két legnagyobb akadálya a békének, viszont Pleistoanax s Nikias a két leghatalmasabb szószólója. De különben is alig akadt Athénben vagy Spartában ember, aki nem kívánta volna, a mint az I. olvasmányban olvasható.

A lakedaemoniak tehát összehívták szövetségeseiket, és miután a többség beleegyezését Boeotia, Korinthos, Elis s Megara kivételével megnyerték, a békét Kr. e. 421-ben április közepén az athéniekkel megkötötték. Következők valának nevezetesebb feltételei:

A bevezetésben a nemzeti szent helyekkel való szabad közlekedés és Delphi sérthetetlensége van kimondva. Azután, hogy ez a béke *ötven* évre köttetett. Most következnek az egyes különös pontok, nevezetesen: Amphipolist s a Chalkidike városait, valamint Panaktont visszakapják az athéniek; Pylost, Kytherát, Methonét és egyéb helységeiket a spartaiak. Külön kikötötték, hogy a Chalkidike fellázadt és vissza nem foglalt városai, mint pl. Argilos, Olynthos, Akanthos stb. függetlenek maradnak, és csak adót kötelesek fizetni az athénieknek, ezt is csak annyit, amennyit még Aristides szabott ki rájuk, és nem többet. Foglyaikat kölcsönösen kiadják. Vitás ügyekben bírósághoz folyamodnak. Végül elhatározták, hogy oszlopokat emelnek, amelyekre a békét bevésik, és belőle egyet-egyet elhelyeznek Olympiában, Delphiben, az Isthmoson, Athénben s Lakedaemonban, valamint hogy évről-évre újra megesküsznek a szerződés pontozataira.

Ezt a békét főszerzőjéről *Nikias* békéjének nevezik. Vele véget ért a nagy háború első korszaka, az úgynevezett *Archidamosi* háború, (arról nevezték el, a ki megkezdte), mely tíz évig, Kr. e. 431. április elejétől 421. április közepéig tartott.

2. *A béke hatása s következményei.* (21—43. fej.) A béke meg lett volna kötve, ha lett volna, aki híven megtartsa. De valójában csak a neve volt meg, mert a viszály s ellenségeskedés a hadviselő felek közt tovább folyt, és olyan volt a helyzet is, hogy nyugalomra nem is lehetett szá-

tani. Mindjárt eleve is Sparta szövetségesei vonakodtak hozzájárulni a békeföltételekhez. Legkivált a korinthosiak, akik Brasidas nagy sikerei után már azon reményben ringatóztak, hogy ismét visszaszerzik maguknak régi tengeri hatalmukat, melyet Athén nagy föllendülése előtt bírtak vala ; most pedig látniok kellett, mily keservesen csalódtak. Megara Nisaiát sajnálta az athéniektől ; Thebae nem akarta nekik visszaadni Panakton várát, amelyet csak nem rég kerített hatalmába. Ezek tehát s velük együtt Elis, másodszori felszólításra sem egyeztek bele a békébe, mire a lakedaemoniak, kivált mert Argos is fenyegető módon viselkedett ellenük, az athéniekkel külön védelmi és támadó szövetségre léptek, fentartván az előbbi szerződés határozatait. Volt azonban ezen újabb szerződésnek egy pontja, melyben ki volt mondva, hogy a lakedaemoniak s athéniek közmegegyezéssel külön is változtathatnak a békekötés egyes föltételein, és ez volt az a pont, melyet különösen sérelmesnek tartottak magukra a szövetségesek. Ők ezt úgy magyarázták, hogy a két hatalmas állam szövetkezett egymással az ő leigázásukra, mert ha nem ez volna a lakedaemoniaknak a szándékuk, bizonyára kikötötték volna, hogy minden alkalommal a szövetségeseknek is ki kell kérni a beleegyezését. Olybá vették, mintha Sparta elárulta volna a közös ügyet, melyért hadat viseltek, hogy önző szándékkal egyébre nem is törekedett, mint hadi foglyainak kiváltására, s ezért meggyűlölték, sok kudarcai miatt pedig kicsinyelni kezdték. Legizgatottabbak a korinthosiak valának, és valamint a háború megindításakor, most is ők szították legjobban az elégületlenséget, míg végre e miatt kitört az epidaurosi s mantinaei hadjárat, nem is számítva a közben állandóan folytatott csatározásokat. Joggal bele számítja tehát Thukydides ezt a hat évi s tíz hónapos békeidőt is a háborúba. De ép azért, mivel a két főhatalmasság közt csak amolyan lappangó volt az ellenségeskedés, a mely csak imitt-amott tört ki nyilvánosan, mivel tehát csak titokban folyt az izgatás, roppant bonyodalmasak voltak az ezen időbeli politikai állapotok. Azért abban a kis külön bevezetésfélében, melyet a 26. fejezetben (II. olvasmány) olvasunk, Thukydides különösen kiemeli, hogy neki sajátságos helyzeténél fogva kiválóan

alkalma volt mindezen fondorlatok részletes megfigyelésére, aminek különben a következő fejezetekben pontos előadásával fényes tanuságát is nyujtja.

Az elégedetlenek, élükön Korinthosszal, az argivokat vették szemügyre a spartaiak ellenében. Argos és Sparta már rég viszálykodtak az úgynevezett *Kynuria* földje miatt, mely a két állam határán fedüdt, *Thyrea* s *Anthene* városaival. Ezt a földet most a spartaiak bírták, és legutóbb Kr. e. 450-ben léptek harminc évi békére az argivokkal, a mely most lejáróban volt. Látva a zavaros állapotokat, s mint megfogyatkozott Sparta tekintélye, az argivok komolyra vették a dolgot — elég botorul, amint a sorok közt Thukydides is kimondja — hogy most ők vannak hivatva a vezérszerepre a Peloponnesoson. Örömmel elfogadták a felajánlott szövetséget, amelyhez a mantineabeliek is hozzájárultak s Korinthoson kívül Elis s Chalkidike. Minthogy azonban Thebae s Megara nem akartak tudni a dologról, a korinthosiak alább hagytak egy kissé buzgalmukkal.

Ezalatt folyt a villongás a két nagyhatalom közt is. Egyik fél sem tartotta meg a békeföltételeket. Először is a lakedaemoniak nem adták át az athénieknek se Amphipolist, se Panaktont, mire emezek viszont Pylost tartották kezükön, noha Nikias, elég oktalanul, rögtön a szerződések létrejötte után kiszolgáltatta a pylosi foglyokat. Később a spartaiak kivonták saját katonaságukat Amphipolisból, viszont az athéniek Pylosból a helótákat s messeneieket; s így folyt egész éven át köztük a hiábavaló alkudozás, miközben kölcsönösen növekedett a féltékenység s elkeseredés. Időközben a hadi párt kerekedett fölül Spartában. Ez aztán szerette volna kiegyeztetni a boeotiakat az argivokkal s azt tervezte, hogy ezután mind a kettőt együttesen Sparta szövetségeseivé fogadja; mert akik a háborút óhajtották, féltek, hogy esetleg elszigetelve s magukra maradnak. Miután azonban a terv dugába dőlt, a spartaiak külön szövetségre léptek a boeotiakkal — a békekötés ellenére, melyben ki volt mondva, hogy csak közösen az athéniekkel hadakozhatnak vagy szövetkezhetnek bárkivel. Ezt is főkép azért tették, mert ennek fejében megigérték a boeotiak, hogy kiadják Panaktont és az athéni hadi foglyokat, a melyért cserébe remélték, hogy ők meg Pylost kapják

vissza az athéniektől. A boeotiak csakugyan kiadták a foglyokat, a várat azonban lerombolták.

Ennek hírére meg az argivok ijedtek meg nagyon, mert azt hitték, hogy a boeotiak a lakedaemoniak ösztönzésére kibékültek az athéniekkel s elfogadták a békefeltételeket. Sietve követeket küldtek Spartába a béke s szövetség ügyében. Másfelől meg a spartaiak haza küldték a boeotiaktól kapott athéni foglyokat, megüzenvén egyuttal Panakton elrombolását, és kérték, hogy adassék ki immár Pylos, minthogy ők mindent, a mi hatalmukban állott, a szerződés értelmében megtettek. Persze az athéniek nem így gondolták maguknak a dolgot; ők nem romokat, hanem a várat követelték, azonkívül Amphipolis ügye s sok minden egyéb is függőben vala, úgy hogy keményen visszautasították a követeket.

3. *Az epidaurosi s mantineai hadjárat. Alkibiades.* (43—83. fej.) Ilyen viszonyok közt mi volt természetesebb, mint hogy a bizalom Nikias s politikája iránt mindinkább megcsökkent és a hadi pártnak egyre javultak a kilátásai s szaporodtak párthívei. Vezérük, a fiatal *Alkibiades*, *Kleinias* fia vala. Rokona volt Periklesnek, s anyai ágon a nagynevű Alkmaeonida-családhoz tartozott, úgy hogy származása miatt már kora fiatalságában jelentékeny szerepet játszott az államban. Szépségével, ritka elmebeli tehetségével minden embert lebilincselt, fényüzése s pompája nagy népszerűségre segítette (v. ö. VI. k. 12, 16. fej.), de ő hatalmát s befolyását személyes hiuságának s nagyravágyásának a kielégítésére használta. Athén ezen pillanattól fogva hosszú időre az ő kezébe került, és bizony nagy része volt neki szörnyű bukásában. Alkibiades eleinte, mint általában az előkelő ifjúság, Spartához s az oligarchiához szított, és a pylosi események s alkudozások alkalmával fel is ajánlotta közbenjárását. Azonban a lakedaemoniak inkább megbíztak Nikias s Lachesban, mire Alkibiades, »mivel, mondja Thukydides, minden tekintetben megkisebbítve érezte magát«, rögtön a Sparta ellenes hadi párthoz csatlakozott. Egyuttal üzenetet menesztett Argosba, hogy küldjenek követeket Athénbe a kötendő szövetség ügyében.

Az argivok, akik, mint láttuk, már attól féltek, hogy magukra maradnak, örömmel fogadták a meghívást, külö-

nösen midőn arról is értesültek, hogy a lakedaemoniak s athéniek nemcsak hogy ki nem békültek, de sőt erős meghasonlásban élnek egymással. Azonban Spartából is érkeztek Athénbe követek, akik a legjobb szándékkal jövének hogy a vitás dolgokat kiegyenlítsék, s egyszersmind kijelentették, hogy teljes hatalommal vannak fölruházva. (Kr. e. 420-ban.)

Alkibiades most méltán félt, hogy összes nagyravágyó tervei egyszeriben megbuknak, mivel csakugyan nagy kilátás volt a kibékülés létrejöttére. Rábeszélte tehát a spartai követeket, hogy a népgyűlésben a tanács előtt tett kijelentésükkel ellenkezőleg azt mondják, hogy nincs hatalmuk végleg intézkedni, s ez esetben megígérte, hogy Pylost megszerzi nekik, sőt egyéb ügyeiket is elintézi. A követek, mi rosszat sem sejtve, beleestek a tőrbe, s úgy cselekedtek, valamint Alkibiades meghagyá. De most rájuk támadt Alkibiades, hogy milyen szófacsaró, megbízhatatlan emberek ezek a spartaiak, akik ma így, holnap amúgy beszélnek. Hamis ezeknek minden szavuk, minden gondolatuk! Igy aztán a maga részére hódította a hiszékeny népet, ő hiába volt Nikiasnak honn, valamint Spartában is minden erőlködése, a védelmi s támadó szövetség Argosszal s szövetségeseivel *száz* évre megköttetett. Mire természetesen a korinthosiak, az athéniek engesztelhetetlen ellenségei, rögtön kiléptek az argivok szövetségéből. A spartaiaknak meg a Peloponnesoson annyira megromlott a tekintélyük, hogy az elisiek ezen a nyáron kizárták őket az olympiai játékokból.

Az új szövetség először is Epidaurost szándékozott megszerezni. Kettős céljuk volt vele. Egyik, hogy Korinthost kelet felől is elzárhassák a tengertől, miután Naupaktosnak is birtokában lévén az athéniek, nyugat felé úgy se mozdulhatott; a másik, hogy Athén s Argos könnyebben s rövidebb úton közlekedhessenek egymással és ne kelljen a Skyllaion fok körül kerülő úton érintkezniök. Ki is vonultak a város ellen (Kr. e. 419.); védelmére pedig megindult a lakedaemoni sereg is királyuk, Agis vezérlete alatt, de ez eleinte kedvezőtlen áldozati jelek miatt a határon vesztegelt, míglen beállt a Karneia ünnep (augusztusban ünnepelték Apollon tiszteletére), melynek elteltéig nem volt sza-

bad hadakozniok. Ezalatt a szövetséges hadak szabadon pusztították Epidauros határát, de eltelt azonközben a nyár is, anélkül, hogy harcra került volna a dolog, és Alkibiadesnek *ezer* hoplitájával eredménytelenül kellett hazatérnie. A télen azonban a spartaiak háromszáz emberüket a tengeren szerencsésen becsempészték Epidaurosba, s a nyáron (Kr. e. 418) Agis újra kivonult a lakedaemoniak s szövetségeseik egyesült seregével. Sikerült neki az argivokat s szövetségeseiket Argos kapui előtt teljesen bekeríteni, annyira, hogy bizonyára borzasztó vérontást s pusztítást végezhetett volna köztük, ha csatára kerül a dolog, különösen mivel serege »a legszebb hellén hadsereg volt, a mely eddigelé egybegyülekezett«. Azonban az utolsó pillanatban *Thrasyllos*, az argivok egyik vezére, közbenjárt a királynál, hogy ne tegyen ilyen rettenetes vérengzést, ők majd békésen elintézik vitájukat, és alávetik magukat a spartaiaknak. Agis beleegyezett és visszavonult, noha nem kevéssé zúgolódtak csapatai; viszont az argivok is, akik botorul szinte azt vélték, hogy a győzelem kezükben volt, annyira bosszankodtak, hogy Thrasyllost majdnem megkövezték.

Nyomban Agis elvonulása után megjelentek az athéniek hadai Laches s Nikostratos vezérlete alatt; kiséretükben volt Alkibiades is. Hosszas habozás s rábeszélés után rávették magukat az argivok, hogy a szerződést s fegyverszünetet, melyet Agisszal kötöttek, semmisnek nyilvánítsák, mire az összes hadak *Orchomenos* ostromára indultak, a mely Arkadiában fontos táborhelye volt a spartaiaknak. A várost csakugyan megadásra is kényszerítették. Erre azonban a spartaiak s Agis bosszútól lihegve nyomban kivonultak ellenük, és Mantineánál, ahova időközben elhúzódtak, fényes győzelmet arattak felettük (Kr. e. 418. augusztus havában).

Feltünő, milyen pontosan leírja Thukydides ezen csata menetét, valamint ezen alkalomból a spartaiak hadi szervezetét, mintha csak saját tapasztalata alapján szerzett volna erről tudomást. De általában feltünő, mily alapos tájékozottsággal s különösen mennyi gonddal foglalkozik a peloponnesosi ügyekkel, ami csak úgy magyarázható, hogy mint a 26. fejezetben megmondja, hosszabb ideig tartóz-

kodott a félszigeten, és ezen idő alatt az itteni ügyek iránt nemcsak nagyobb érdeklődést tanusított, de megbízhatóbb s följegyzésre méltó értesítéseket is szerzett. Ennek köszönhető az is, hogy ezen apró fondorlatokról, amelyeket röviden előadtunk, ily világos képet tud nyujtani olvasóinak.

A spartaiak ezen győzelmükkel egyszeribe visszanyerték régi tekintélyüket s hatalmukat. »A gyávaság bélyegét, melyet a szigeten rajtuk megesett szerencsétlenség miatt azóta a hellének részéről viselniök kellett, s azt is, hogy oktalanok s huzavonók, ezzel az egy tettükkel egyszerre eltörölték, s most úgy vélekedtek felőlük, hogy akkor a balsors ütött rajtuk csorbát, azonban lelkületük még mindig megmaradt a réginek«. Ezen szavakkal jellemzi Thukydides ezen diadaluk nagy jelentőségét. A következménye pedig az vala, hogy rövid idő alatt ismét kezükre került az egész Peloponnesos, sőt Argos kénytelen volt még demokratikus alkotmányát is oligarchiára változtatni (Kr. e. 417-ben). A forradalom tehát s Alkibiades nagyralátó tervei teljesen meghiusultak.

Nem sokkal jobb vagy békésebb volt a helyzet Thrakiában sem, ahol szintén folyvást folyt a béke színe alatt hol nyiltan, hol meg alattomban a küzdelem. Amphipolist nem tudták visszakapni az athéniek ; Olynthos nem fogadta el a békét, sőt a szomszéd városokkal együtt a korinthosiakkal szövetkezve, Athén ellen izgatott. Általában a béke idevágó feltételeit sohasem teljesítették, és az athéniek itt csak a Pallene, Sithonia s Akte félszigeten vethették meg lábukat. Itt is Skione városát erőszakkal kellett elfoglalniok (Kr. e. 421-ben), amelynek aztán bosszúból összes, férfilakosságát legyilkolták, a többit meg rabságba vetették.

Szintúgy járt *Melos* szigete is, és rendkívül érdekes az alkudozás s párbeszéd, mely az ostromlottak s az athéniek közt folyt, s melyet azért is közöltünk (III. olvasmány), mivel tanuságot tesz arról, milyen kíméletlen s igazságtalan bánásmódban részesültek a gyengébbek a hatalmasok részéről.

I.

A békekötés okai.

(14—17. fej.)

14. fej. Úgy esett közvetlenül az amphipolisi csata és Rhampiasnak Thesaliából való visszavonulása után,[1] hogy a háborút többé egyik fél sem kívánta folytatni, sőt inkább a békéről kezdtek Kr. e. 424 gondolkozni. Az athéniek tudniillik vereséget szenvedtek Delionnál, és nemsokára rá ismét Amphipolisnál, úgy, hogy hatalmukba vetett bizodalmuk nem volt már oly erős, mint akkor, amidőn az első békeajánlatokat visszautasították.

Akkori szerencséjükben még abban bizakodtak, hogy ők maradnak a győztesek; most pedig attól féltek, hogy szerencsétlenségük miatt a pártütés szövetségeseik közt mind jobban lábra kap, és megbánták már, hogy a pylosi események után el nem fogadták a békét, midőn olyan szépen kínálkozott a számukra. De viszont a lakedaemoniaknak is máskép ütött ki a háború, mintsem gondolták. Ők azt hitték, hogy néhány év alatt megsemmisítik az athéniek hatalmát, ha országukat földúlják, és olyan veszedelem érte őket a szigeten, minő még soha Spartán meg nem esett. Azután földjüket szüntelen prédálta az ellenség Pylosból és Kytheráról, helótáik átszökdöstek, és egyre félniök kellett, hogy a hátralevők szökevény társaikban bizakodva, felhasználják mostani helyzetüket, és valamint már Kr. e. 464. egyszer megtették, ismét lázadást támasztanak. Ehez járult még az is, hogy a béke, melyet harminc évre az argivokkal kötöttek, most vége felé járt és ez utóbbiak nem akarták megújítani, hacsak Kynuriát vissza nem engedik nekik. Az pedig lehetetlen lett volna, hogy egyszerre az athéniekkel meg az argivokkal is hadakozzanak. Különösen, mivel némely más peloponnesosi városra is gyanakodtak, hogy esetleg az argivokhoz pártolnak, amint valóban úgy is történt.

15. fej. Igy okoskodtak mindkét félen, és az volt az oka, hogy a békére hajlottak. Kivált a lakedaemoniak, akik nagyon sze-

rették volna, ha megszabadulhatnának a szigeten elfogott embereik, mivel előkelő spartaiak voltak köztük, akik az előkelőbbekkel rokonságban is valának. Azért mindjárt elfogatásuk után alkudozásba fogtak, de az athéniek, míg jól folyt soruk, nem akartak velük méltányos föltételek mellett egyezkedni. Midőn azonban Delionnál emezek vereséget szenvedtek, a lakedaemoniak rögtön átlátták, hogy most náluk nagyobb készségre találnak, és megkötötték az egy éves fegyverszünetet, oly módon, hogy ezalatt majd a további teendőkről tanácskozzanak. Kr. e. 443.

Ezalatt történt, hogy az athéniek Amphipolisnál vereséget 16. fej. szenvedtek, és a csatában mind Kleon, mind Brasidas elestek akik együtt a békének a legnagyobb ellenzői valának. Brasidas sikerei miatt, és mert a hadakozásból dicsőséget aratott ; Kleon meg, mivel tudta, hogy békés időben könnyebben kisülhet hitványsága, és nehezebben talál hitelre rágalmaival. Viszont a mellett, hogy a békét a két államnak megszerezzék, azon időben a legjobban buzdólkodtak, egyrészről *Pleistoanax*, Pausanias fia, a lakedaemonok királya, másrészt *Nikias*, Nikeratos fia, aki legtöbbször volt akkoriban szerencsés a hadvezérletben. Ugyanis Nikias, mivel még kárt nem vallott s e miatt nagy tiszteletben állott, továbbra is szerette volna szerencséjét megtartani, és azt óhajtotta, hogy mind a jelenlegi bajoktól fölszabaduljon ő maga is, valamint polgártársai, mind pedig az utókorra is úgy maradjon fel híre neve, hogy miatta a város soha veszedelmet nem szenvedett. S úgy vélekedett, hogy ez legjobban úgy sikerül az embernek, ha a veszedelemtől távol marad, és legkevésbbé bízza magát a vaksorsra ; a béke pedig olyan, hogy közbátorságot teremt. Pleistoanaxot meg gyalázták ellenségei visszatérése miatt, és folyton azzal izgatták a lakedaemoniakat, ha valami baj érte őket, hogy ez is az ő törvénytelen visszatérése miatt történik. Mert azzal vádolták, hogy ő és testvére Aristokles rábírták a delphii papnőt, hogy hosszú időn át minden hozzáérkező lakedaemoni követnek csak azt jósolta : »Zeus fiának, a félistennek a magzatát vigyék az idegen földről vissza a magukéba ; ha ezt meg nem teszik, ezüst ekevassal fognak majd szántani.« [2] S hogy aztán idővel ekkép rávették magukat a lakedaemoniak, hogy ugyanolyan kartáncok s áldozatok kíséretében, minővel Lakedaemon alapításakor az első királyokat beigtatták, száműzetése tizenkilencedik évében a Lykaion hegyéről haza hozták. Itt élt ugyanis számkivetve, amióta Attikából,

állítólag megvesztegetve, visszavonult, és a lakedaemoniaktól való féltében olyan házban lakott, amelynek egyik fele Zeus templomához tartozott.

17. fej. Pleistoanaxnak tehát zokon esett rágalmaztatása. S úgy vélekedett, hogy békében, ha semmi veszedelem nem történik, és a lakedaemoniak visszakapják fogságban levő embereiket, őt se lesz tovább alkalmuk megtámadniok, ellenben háborús időben szinte kényszerűség, hogy véletlen szerencsétlenségek miatt a vezérlő férfiakat gyanusítsák, — ezért óhajtotta buzgón a béke létesítését.

II.

A béke jellemzése.

(25—26. fej.)

75. fej. Miután az athéniek és lakedaemoniak közt létrejött a béke- s szövetségi szerződés, melyet tíz évi háborúskodás után Pleistolas lakedaemoni ephoros, s Alkaios, athéni archon idejében Kr. e. 421. kötöttek, azok, a kik beleegyezésüket adták hozzá, békében éltek egymással. Azonban a korinthosiak némely más peloponnesosi várossal egyetemben azon áskálódtak, hogy meghiusítsák a kötött egyezséget s azonkívül nyomban másforma zavargás is támadt a lakedaemoniak s szövetségeseik között. Azután idő haladtával a lakedaemoniak az athéniek előtt is gyanuba estek, mivel a szerződés némely kiszabott pontjait nem teljesítették. Mindamellett hat évig s tíz hónapig mégis tartózkodtak annyira, hogy egymás területére be nem csaptak, de külföldön, a névleges fegyverszünet ellenére, amennyire csak tellett tőlük, annyi kárt okoztak egymásnak. Végre kénytelenkelletlen felbontották a tíz éves hadakozás után megkötött békét, és ismét nyilt háborúba bocsátkoztak egymással.

26 fej. Amely eseményeket szintén megírta ugyanazon athéni Thukydides, sorjában, amint történtek, nyári s téli évad szerint, eladdig, míg az athéniek uralmát meg nem döntötték a lakedaemoniak s szövetségesei, és a hosszú falakat, valamint Kr. e. 404. a Piraeust el nem foglalták.[3] Ezen időig a háború egészben véve huszonhét évig tartott, s helytelenül okoskodnék, aki a közbeeső békeidőt nem akarná a háborúhoz számítani. Mert csak azt tekintsük, hogy tényleg mennyire meg volt a béke zavarva, és

meg fogunk győződni, hogy senki sem mondhatja békésnek ezen állapotokat, midőn sem nem adtak, sem nem kaptak vissza mindent, amire kötelezve valának. Midőn ezen kívül nemcsak a mantineai és epidaurosi hadjáratban, hanem másutt is[4] kölcsönös sérelmeket követtek el egymáson, továbbá Thrakiában a szövetségesek csakúgy folytatták az ellenségeskedést, mint régente, végre a boeotiakkal is tíz-tíz napra szóló fegyverszünetet tartottak. Tehát időszakok szerint számítva,[5] ha összefoglaljuk az első tíz éves háborút, azután a rákövetkező gyanús fegyverszünetet, továbbá az ezutáni hadjáratot, kevés nap híján[6] megkapjuk a mondott évek számát; egyúttal a jóslatokban bizakodóknak is ez az egy dolguk határozottan beteljesedett. Mert emlékszem, hogy a háború kezdetén, és míglen vége nem szakadt, folyton s sokaktól hallottam, hogy háromszor kilenc esztendeig fog az eltartani. Én magam pedig végig éltem az egészet, és voltam annyi idős,[7] hogy értelemmel megfigyelhettem, valamint gondom is volt rá, hogy pontos adataim legyenek felőle. Továbbá az esett meg velem, hogy miután az amphipolisi csatában vezérkedtem, hazámtól távol húsz évig számkivetésben éltem, és körülnéztem mindkét félnél, s száműzetésem idején különösen a Peloponnesoson is; mindezeknél fogva pedig némely dolgot nyugodtan s pontosabban megfigyelhettem.

Kr. e. 419. 418

Most tehát elő fogom adni a tíz éves háborúra következő viszálykodást, a béke fölbomlását, és hogy miként folyt tovább ezután a háború.

III.

A melosiak s athéniek alkudozása. Kr. e. 416.

(84—113. fej.)

Melos szigete ellen vezettek aztán hadat az athéniek. Velük volt saját hajóikból harminc, úgyszintén hat chiosi és két lesbosi, azután a saját embereikből 1200 hoplita, 300 gyalog és húsz lovas íjjász, a szövetségesekéből és a szigetbeliekből körülbelül 1500 hoplita. A melosiak a lakedaemoniak telepítvénye, és az athénieknek nem vetették magukat alá, valamint a többi szigetek, hanem eleinte semlegesen békében maradtak, és csak miután az athéniek földjüket elpusztítván, kényszeríteni akarták őket, léptek nyiltan háborúra.

84. fej.

Amint a vezérek, Kleomedes, Lykomedes fia, és Tisias, Tisimachos fia, az említett haddal a szigeten tábort ütöttek, alkudozás végett követeket küldtek hozzájuk, mielőtt a terület pusztításához fognának. Ezeket a melosiak nem bocsátották a nép elé, hanem úgy intézkedtek, hogy a főtisztviselők és némely előkelőbbek előtt adják elő, amivel megbízattak. Az athéni követek pedig így szóltak :

85. fej. »Ha már az alkudozásokat nem folytatjuk a nép előtt, nyilván azért, hogy a tömeg tőlünk félre ne vezettessék, ha esetleg összefüggő beszédünkben egy hallomásra csábító s igaznak látszó nyilatkozatokat hallana, — mert bizonyos hogy csak ez lehet az oka, amiért ezen bizottság elé utasíttattunk — ime tehát, akkor nektek is, a kik itt ültök, egy még biztosabb módot ajánlunk. Ti is tudniillik minden pontra egyenként, ne hosszabb beszédben, hanem mindannyiszor, ha gondoljátok, hogy nem helyesen beszélünk, rögtön válaszoljatok s tegyétek meg észrevételeiteket. Először is tehát nyilatkozzatok, valjon tetszik e ajánlatunk.«

86. fej. Erre a melosi megbízottak következőleg válaszoltak : »A ti szivességtek, hogy higgadt nyugalomban felvilágosítsuk egymást, nem ócsárolható. Azonban ime ezen hadi készület, amely már nem szándék, de tény, azzal ellenkezni látszik. S úgy látjuk, hogy ti már mint bírák jöttetek ide a tárgyalásra, aminek természetesen az lesz a vége, hogy vagy háborút hoz a mi számunkra, ha tudniillik részünkön marad igaz ügyünk miatt a győzelem, és mi ennélfogva nem engedünk, vagy pedig szolgaságot, ha igazat hagyunk tinektek.«

Athéniek : »No bizony, ha ti a végből gyültetek ide, hogy a jövendőről hiábavaló jóslatokkal foglalatoskodjatok, vagy más egyebek a céljaitok, s nem az, hogy a jelen viszonyokhoz és akkoz képest, amit magatok előtt láttok, várostok megmentése felől tanácskozzatok, akkor jobb, ha abbahagyjuk. Ellenben tanácskozzunk.«

87. fej *Melosiak :* »Természetes és megbocsátható, ha az ember ilyen helyzetben sokfélét meghány-vet szóval is és gondolatban. Ámde igaz, ezen gyűlés megmentésünk miatt van együtt, tanácskozzunk tehát, ha úgy tetszik, azon módon, valamikép ajánlátok.«

88. fej. *Athéniek :* »Akkor hát mi sem fogunk ékesen szóló hosszú beszédet tartani, hogy például jogos a mi uralmunk, mivel a

médot mi vertük le, vagy hogy azért támadtunk meg benneteket, hogy megbosszuljuk sérelmeinket ; hisz úgy se találnánk vele hitelre. De viszont azt kívánjuk, hogy ti se gondoljátok, hogy bennünket meggyőzhettek, ha elmondjátok, hogy ti azért nem harcoltok velünk együtt, mivel a lakedaemoniak telepítvényesei vagytok, vagy hogy mi tőletek semmi bántalmat nem szenvedtünk. Inkább annak az előmenetelén munkálkodjatok, amit mindketten igaz lélekkel kivihetőnek gondolunk. Mivel ti is ép úgy, mint mi, jól tudjátok, hogy emberi felfogás szerint az igazság különben nem érvényesül, csak mikor egyforma rá a kényszerűség ; egyébként pedig az erősebb marja, ahol birja, 90. fej.
a gyöngébb meg aláveti magát.«

Melosiak : »Mi legalább *hasznosnak* tartjuk, — már csak így kell beszélnünk, minthogy ti az igazság helyett a haszon szempontjából akarjátok folytatni a tárgyalást — mi hasznosnak tartjuk, ha ti nem írjátok ki azt, ami mindnyájunknak a közös érdeke. Hanem aki veszélyben forog, hadd részesüljön oly *méltányos* elbánásban,[8] hogy ügyét, ha nem épen megcáfolhatatlan bizonyítékokkal is, valamiképen védelmezhesse, míg ez javára szolgálhat. Különösen áll ez rátok nézve, akik, ha egyszer elbuktok, rettenetes bűnhődésetek által még világra szóló példa gyanánt szolgálhattok.«

Athéniek : »Ámde mi nem rettegünk, még ha megtörténnék 91. fej.
is, uralmunk bukását. Mert az olyanok, akik másokon uralkodnak, minők a lakedaemoniak, azok nem félelmetesek a legyőzöttekre, — különben nem is a lakedaemoniakkal harcolunk — hanem igenis, a fellázadt alattvalók, ha urukon fölülkerekedhetnek. Ezt pedig bizzátok reánk, hogy e felől mi magunk óvakodjunk. Most csak azt akarjuk kitüntetni, hogy birodalmunk gyarapítása végett vagyunk ugyan itt jelen, de amellett a ti megmentésetekre is javaslatokat szándékozunk tenni. Mivel azt óhajtanók, hogy titeket fáradtság nélkül megnyerhessünk, és hogy baj ne érjen benneteket, azt mindkettőnre nézve hasznosnak találjuk.«

Melosiak : »De hát hogyan lehetne nekünk szintoly hasznos 92. fej.
a szolgaság, mint nektek az uralkodás ?«

Athéniek : »Úgy, hogy ti önkényt alávetnétek magatokat 93. fej.
még mielőtt kárt vallanátok ; mi pedig csak nyernénk vele, ha nem kellene benneteket megsemmisítenünk.«

Melosiak : »Hát ha békében maradnánk és ellenségeteikből 94. fej.

barátaitokká válnánk, szövetségre azonban senkivel sem lépnénk: azzal nem volnátok megelégedve.«

95. fej. *Athéniek:* »Nem; mert nem árt nekünk annyit gyűlöletetek, mint barátságtok, amelyet gyöngeségünk jelének néznének alattvalóink, mig amazt hatalmunk bizonyságának tekintik.«

96. fej. *Melosiak:* »Hát olyhá tekintik a ti alattvalóitok az igazságot, hogy azokat, akiknek semmi közük hozzátok, egynek veszik azokkal, akik javarészt a ti gyarmatosaitok, vagy lázadásuk alkalmával tőletek leigáztattak?«

97. fej. *Athéniek:* »Valóban; mert ők úgy okoskodnak, hogy igazuk nekik is volna és hogy csak hatalmuknak köszönhetik némelyek, hogy függetlenek maradtak, akiket mi félelmünk miatt nem merünk megtámadni. E szerint tehát a mellett, hogy uralmunkat gyarapitjátok, még állásunkat is bátorságosabbá teszitek, ha meghódoltok, annyival is inkább, mivel nektek, mint szigetlakóknak, akik különösen a gyöngébbek közül valók vagytok, velünk, akiket a tenger ural, nem szabad kikötnötök.«

98. fe . *Melosiak:* »De hát a mi indítványunkat nem tartjátok magatokra nézve bátorságosnak? Már csak kénytelenek vagyunk vele, hogy ismét igy beszéljünk, minthogy ügyünk igazolásától eltiltottatok s azt kivánjátok, hogy csak a ti érdekeitekre figyeljünk. Meg kell tehát próbálnunk, valjon meggyőzhetnénk-e benneteket a saját hasznunkról szólva, amely lehetne tán olyan is, hogy nektek is használna. Nos tehát valjon nem válnak-e ellenségeitekké azok is, akik mostanáig még semlegesek, ha látják, hogy itt mi történik, s e miatt félnek, hogy hasonló támadással őket is sorra veszitek? S mi lesz ebből egyéb, mint hogy ellenségeitek számát szaporitjátok, sőt akaratuk ellenére olyanokat is táborukba kergettek, akiknek erre nézvést semmi szándékuk nem vala?«

99. fej. *Athéniek:* »Azonban mi nem tartjuk veszedelmesnek a szárazföldi független államokat, [9] amelyek csak huzakodva tesznek védelmi készületeket ellenünk, hanem igenis a szigetbelieket, amig nincsenek alávetve, aminők ti vagytok, vagy ha már a kénytelen alárendeltség miatt el vannak keseredve. [10] Mert ezek leginkább hajlandók holmi elhamarkodott tettre, amellyel magukat s minket is nyilvánvaló veszedelembe dönthetnek.«

100. fej. *Melosiak:* »Akkor hát, ha ti, hogy az uralmat el ne veszitsétek, alattvalóitok meg, hogy alóla ki ne szabaduljanak, annyit koczkáztattok, akkor tőlünk, akik még szabadok vagyunk.

nagy hitványság s gyávaság volna, ha előbb, mintsem szolgaságba jutnánk, minden kitelhetőt meg ne próbálnánk.«

Athéniek : »Épen nem, ha különben okosan tanácskoztok. 101. fej.
Mert nem vitézi hiretekért harcoltok most egyenlően erős féllel, hogy szégyen ne érjen benneteket, hanem ellenkezőleg a létért folyó tanácskozástok s hogy a sokkal hatalmasabbal szembe ne szálljatok.«

Melosiak : »Ámde tudjuk azt is, hogy néha igazságosabban 102. fej.
oszt a hadi szerencse, jóllehet a másik félnek sokkal nagyobb a hadi ereje. Nekünk is, ha engedünk, rögtön odavész minden reménységünk, ellenben harcolva remélhetjük, hogy még megállhatunk.«

Athéniek : »A reménység vigasztalás a veszedelemben, és ha 103 fej.
olyan kapaszkodik belé, kinek sok a fölöslege, még nem megy tönkre, ha kárt vall is miatta. De a ki mindenét kockára teszi érte, — mert hisz a reménység természeténél fogva tékozló — azt mire kiismeri, elbukik, és nem marad semmije, amit tapasztalatával még megóvhatna előle. Óvakodjatok ettől, ti, kik gyöngék vagytok s a kiknek egy kockára van vetve mindenük. Ne tegyetek úgy, mint a nagy tömeg szokta, amely mig a maga emberségéből tehetné, nem hogy mentené magát ; hanem mikor sanyarúságba jut s biztató reménysége cserben hagyja, a bizonytalannal általtatja magát, jövendőmondásokhoz s jóslatokhoz fordul és több efféléhez, a mely mind meg annyi a reménynyel vegyest csak veszedelmet hoz az emberekre.«

Melosiak : »Arról meg lehettek győződve, hogy mi magunk is 104. fej.
nehéznek tartjuk a küzdelmet a ti hatalmatok és szerencsétek ellen, ha viszont mi szükölködni fogunk nélküle. Ámde bizunk benne, hogy az istentől nem kevésbbé részesülünk majd mi is szerencsében, mint hogy igaz ügyet védünk az igaztalanokkal szemben ; amennyiben pedig hatalmunk fogyatékosabb, hogy majd pártfogásukba vesznek szövetségeseink, a lakedaemoniak, akik kénytelenek vele, hogy megsegítsenek bennünket, ha más okból nem is, legalább szégyenből s mivel rokonaik vagyunk. Nem egészen oktalan tehát a mi bizodalmunk.«

Athéniek : »Reméljük, hogy az isten kegyes jósága majd mi 105. fej.
előlünk se rejtőzik el végképen. Mert mi se kívánunk vagy cselekszünk valami olyast, amiben eltérők volnánk másoktól, akár az istenekbe vetett hitünket, akár törekvéseinket tekintjük. Az istenségről hittel valljuk, az emberről pedig, mivel természete

miatt kénytelen vele, biztosan tudjuk, hogy uralkodik azon, a min erőt vehet. Ezt a törvényt nem mi szabtuk s nem is mi vagyunk az elsők, akik alkalmazzuk. Megvolt már és mi örökségbe kaptuk, valamint utánunk is örök időre fennállva megmarad. Mi csak engedelmeskedünk neki és meg vagyunk róla győződve, hogy ti s mások is hasonlókép cselekednétek, ha velünk egyenlő hatalommal rendelkeznétek. Igazunk van tehát, ha nem félünk, hogy elhagynak majd bennünket az istenek. De ti biztok a lakedaemoniakban is, hogy ők szégyenből majd segítségtekre sietnek. Mily boldogok vagytok ártatlanságtokban; de azért nem irigyeljük oktalanságtokat! Mert igaz, hogy a lakedaemoniak egymással és honi intézményeikkel szemben kiválóan igazságot gyakorolnak. Azonban, hogy miként bánnak az idegennel, arról noha sokat lehet beszélni, de röviden szólva ugy jellemezhetők, hogy nincs ember a világon, ki oly nyilvánvalóan, mint ők, *jónak a kellemest, igaznak a hasznost* tartaná. Már pedig az ilyen gondolkozásmód nem nagyon biztató a ti oktalan kilátásaitokra.«

106. fej. *Melosiak:* »Sőt ép ebben bizakodunk mi leginkább, hogy hasznunkra való tekintettel nem fogják cserben hagyni a melosiakat, akik az ő gyarmatosai vagyunk; mert nem lehet szándékuk, hogy azok iránt, akik a hellének közt barátaik, hűtleneknek, ellenségeiknek pedig hasznosaknak mutatkozzanak.

107. fej. *Athéniek:* »Nemde ti is úgy vélekedtek, hogy az a hasznos, a miben kárt vallani lehetetlen, a szép és igaz cselekedet pedig veszedelemmel jár? S ez az, amibe a lakedaemoniak rendesen legkevésbbé szoktak belevágni.«

108. fej. *Melosiak:* »Mindamellett hisszük, hogy a kedvünkért majd inkább vállalkoznak s kevésbbé húzódoznak majd tőle, mintha mások ügyében kellene eljárniok. Még pedig részben a hadviselés érdekéből, mivel a Peloponnesososhoz igen közel vagyunk, másrészt mivel rokonaik lévén, ami érzületünkben jobban megbízhatnak,[11] mint másokéban.«

109. fej. *Athéniek:* »Ámde, hogy a háborúban segítséget kapjunk, arra nézvést kevésbé szokták venni jóakaratunkat, hanem arra támaszkodnak, hogy ki mennyiben kiváló erejével. Legalább a lakedaemoniak erre akárki másnál jobban ügyelnek. Saját hadi erejükben nem bíznak és csak számos szövetséges támogatásával szoktak hadakozni, úgy, hogy nem valószínű, hogy egy szigetre átkeljenek, különösen, midőn mi vagyunk az urak a tengeren.«

Melosiak : »Van más is, akit küldjenek. Azonkivül elég 110. fej
nagy a krétai tenger s ennélfogva a tengeren hatalmasnak nehezebb egy hajót elfogni, mintsem emennek titokban ellopódzkodni. S még ha ebben célt tévesztenek is, betörhetnek majd a ti országtokba, vagy felkereshetik szövetségeseitek közül azokat, akikhez még Brasidas el nem jutott. Akkor aztán majd nem olyan dolog miatt hadakoztok, amelyhez semmi közötök, hanem saját igazi szövetségeseitek s országotok megmentéséért lesz rossz dolgotok.«

Athéniek : »Ez se volna nekünk új dolog. Azonban ti is jól 111. fej.
tudjátok, hogy az athéniek még soha egyetlenegy ostromot se szakítottak félbe félelemből. Általában sajnálkozva vesszük észre, hogy ti, jóllehet azt mondtátok, hogy szabadulástok módjáról fogtok tanácskozni, mindamellett ennyi sok beszéd közben, semmit sem mondtatok olyast, amire az ember szerencséjét jó lélekkel bízhatná. Ellenkezőleg, legerősebb váratok a reménység, tehát jövendőbeli, azonban jelenben lévő készültségtek csekélyebb, semhogy vele a mienkével szemben szabadulást nyerhessetek. Nagy oktalanságot fogtok tehát tanusítani, ha távozásunk után nem határoztok okosabban. Talán csak nem fog eltántoritani benneteket is a szégyen, mely gyalázat s nyilvánvaló veszedelem közepette már annyiszor romlásba sodorta az embereket. Mert hányan vannak, akik tudva, mire viszi őket, a gyalázat, észbontó hatása alatt mégis veszedelembe dőltek. Akik *egy* szó varázsa miatt világosan irtózatos szerencsétlenséget okoztak maguknak szándékosan, míg végre jobban oktalanságuk, mint balszerencséjük miatt, gyalázatosabb szégyenbe nem estek. Ettől pedig, ha okosak vagytok, óvakodni fogtok. Nem tarthatjátok méltatlannak, hogy alávessétek magatokat a leghatalmasabb államnak, mely különben is enyhe föltételeket szab s csak azt kivánja, hogy legyetek adófizető szövetségesei, különben javaitok birtokában maradhattok. Midőn tehát rajtatok mulik, hogy a háború s nyugalmas béke közt választhattok, ne ragaszkodjatok makacsul a rosszabbikhoz. Mert különösen azok járnak szerencsésen, akik az egyenlően erős előtt nem hátrálnak meg, a hatalmasabbal szemben illendő magatartást követnek és a gyengébb iránt mértékletességet tanusítanak. Tehát megfontolva tanácskozzatok, mikor mi eltávozunk és gondoljátok meg többször is, hogy hazátok ügyében tanácskoztok. Hogy csak

ez az egy hazátok van, és hogy egyetlen határozaton múlik szerencséje vagy bukása!

112. fej. Az athéniek ezután visszavonultak és a melosiak magukra maradva, feleleteik értelmében határoztak. Ez volt a válaszuk: »Megmaradunk előbbi véleményünk mellett, athéni férfiak és városunk függetlenségét, miután már hétszáz esztendeje fönnáll, nem vagyunk hajlandók amúgy egyszerre elvesztegetni. Hanem bízunk továbbra is szerencséjében, melylyel Isten eddig megáldotta s megtartotta, bízunk az emberek s különösen a lakedaemoniak segítségében, és megpróbáljuk, vajon hazánkat megtarthatjuk-e. Azonban felszólítunk benneteket, hogy fogadjatok el barátaitoknak, de úgy, hogy a háborúban semlegesek maradhassunk és kössünk szerződést aszerint, amint mindketten alkalmasnak gondoljuk s azután vonuljatok el határunkból.«

113. fej. Ezt mondták a melosiak. Az athéniek pedig félbeszakítván a tárgyalást, így szóltak: »Hiszen amint határozatotok mutatja, ti a legkülönösebb emberek vagytok, akik a jövendőt a szemmel láthatónál biztosabbnak vélitek. A bizonytalant, mivel vágyódtok utána, olybá veszitek, mintha már megvolna; és mivel a lakedaemoniakban, a szerencsében s reményekben bizakodva, mindent kockáztattok, el is fogtok mindent veszíteni.«

HATODIK S HETEDIK KÖNYV.

Tartalma s szerkezete.

A siciliai hadjárat.

1. *Sicilia földrajza s lakossága* (VI. könyv 1—5. fej.). — Mielőtt Thukydides műve legfontosabb részének előadásába fogna, a helyszinről, ahol a következő nagy események majd lefolynak, nyújt rövid tájékoztatást olvasóinak. Magától értetődik, hogy ez a leghelyesebb módszer, a minő csak képzelhető és bárminő, de legkivált történeti elbeszélésnek a fő kelléke. Pontos és gondos nyomozáson alapulnak itten előadott adatai is. Nem felejti el megemlíteni, hogy a monda szerint a sziget első lakósai a *kyklopsok* s *laistrygonok* valának, de hűségesen megjegyzi azt is, hogy biz ő ezekről mitse tud, ami megbízható volna. Utánok a *sikanok* foglalták el a szigetet s tőlük kapta a régi *Trinakria* neve helyett, új nevét, *Sikaniát*. Ekkortájt csak a sziget nyugoti részében laktak; később meg is említi egyik városukat, *Hykkarát*. Ezek szomszédságában később az *elymek* telepedtek meg, akik állítólag Trójából szakadtak ide, a midőn városukat a görögök elfoglalták. Városaik: *Egesta* (Segesta) és *Eryx*. Ezek után Itáliából a *sikelok* vándoroltak be; a sikanokat délre és nyugotra szorították, maguk pedig az éjszaki s középső részt szállták meg. Róluk kapta Sicilia végleges nevét. (A sok apró s jelentéktelenebb város közt a belföldön egy van csak, mely leginkább említésre méltó s ez *Enna* vagy *Henna* a *Pergus* tó mellett, a mely különben a Demeter-mondákról is ismeretes). Végül a barbár népek közül a *phoeniciek* laktak az elymekkel vegyest a nyugoti partokon és a szomszédos szigeteken; *Panormus* volt a fő helyük.

A hellén telepítésben legkivált a dórok vettek részt, kevésbbé az iónók. Dór városok voltak: *Syrakusa*, Korinthos gyarmata; megaraiak alapitották: *Thapsust*, *Megara Hyblaeát*, *Selinust*; rhodosiak s krétaiak: *Gelát* s *Akragast*; syrakusaiak: *Akraet*, *Casmenaet* s *Kamarinát*.

Az ión városok alapítását *Chalkis* városa kezdte meg Euboeából. Első s általában a legrégibb gyarmat *Naxos* volt, ezek után keletkeztek: *Leontini*, *Katana*. *Messenének* előbb *Zankle* volt a neve, amíg tisztán ión lakossága volt; amazt a nevét csak később kapta, midőn *Rhegiumból* dór s vegyes nép költözött bele. A lakosság általában mindenütt vegyes volt, valamint a nyelvjárás is különbözött egész Siciliában bármely más hellántől. Például *Himerában* olyan nyelvjárás volt, mint Thukydides mondja, amely a chalkisivel s dórral elegyes; csak az intézményekben s alkotmányban volt tiszta chalkisi szokás. Igy volt az valószínűleg sok más városban is; nem a nyelv, hanem a szokások s alkotmány szerint oszlottak meg ión s dór eredetüekre.

»Ennyi hellén s barbár nép lakta Siciliát s ily nagy sziget ellen szándékoztak az athéniek hadat indítani.« Igy szól Thukydides rövid ismertetése végén, miután már az elején is kiemelte, milyen nagy vállalkozásba bocsátkoztak vakmerően az athéniek. Tehát a mellett, hogy tájékoztat, egyúttal figyelmeztet bennünket, hogy nagyszerű események vannak most készülőben.

2. *A hadjárat előzményei.* — Röviden visszatérünk olyan eseményekre, melyek már régebben történtek és a megelőző könyvekben vannak elbeszélve.

A peloponnesosi háború kitörésekor, valamint egész Hellas, az itáliai s siciliai görögség is két táborra oszlott, ki a lakedaemoniak, ki az athéniek részére. Természetesen Siciliában, valamint egyebütt is, a törzsrokonság szerint oszlottak meg a pártok, azaz a dórok Spartához, az iónok Athénhez szítottak. Míg azonban Hellas önkényt vagy kénytelenségből, de majdnem kivétel nélkül tényleges részt vett a harcban, addig a siciliaik csak a jó szándék mellett maradtak s a peloponnesosiaknak, különösen a korinthosiaknak beléjük vetett reménységük, hogy majd hathatósan fogják ügyüket támogatni, egyelőre sehogyse teljesült. Azon

ban nem szabad felednünk, hogy kivált Siciliában a dór városok voltak a hatalmasabbak, Syrakusa pedig valamennyi közt a leghatalmasabb. Annyira, hogy jogos volt az athéniek félelme, hogy innen is segítséget, vagy legalább eleséget s költséget kapnak ellenfeleik. Ez indította őket rá még a háború kitörése előtt, hogy a kínálkozó Kerkyrát szövetségükbe fogadják, mert ennek birtokában lévén, a Siciliából jövő hajóknak mindenkor útját állhatták. Sőt a háború folyamán azon is kezdtek már gondolkozni, nem lehetne-e útját, módját találni, hogy Siciliát valamikép hatalmukba is kerithessék.

Eközben Syrakusa, mely folyvást hatalma terjesztésén fáradozott, megtámadta az ión városokat, amelyek közül *Leontini*, midőn már nagy szorultságban vala, az athéniekhez folyamodott segítségért. A követség vezetője, a híres bölcsész s szónok, *Gorgias* volt. (Thukydides nem említi meg.) Az athéniek nemcsak mert törzsrokonaik folyamodtak hozzájuk, hanem, mint mondtuk, azért is, hogy ellenségeik száma esetleg meg ne szaporodjék, elhatározták, hogy teljesítik a leontiniak kérelmét. Igy küldték el Siciliába az első hajórajt Kr. e. 427-ben. Ennek a legnevezetesebb tette az volt, hogy Messenát, mivel a siciliai tengerszorost innen hatalmába tarthatta, elfoglalta; a szemben fekvő Rhegium önkényt az athéniek pártjára szegődött. Azonban nem sokáig örvendhettek az athéniek ezen sikerüknek, mert a várost gyorsan visszavették tőlük a syrakusaiak. Itt telt el két év apró csatározásokkal s eredménytelenül. Az athéniek most már nagyobb erővel szándékoztak folytatni ezen vállalatukat s e végből Kr. e. 425-ben egy erősebb hajórajt küldtek ismét Siciliába, Sophokles s Eurymodon vezérlete alatt. Ezzel a hajóhaddal ment el Demosthenes s ezen alkalommal erősitette meg Pylost, amivel, mint tudjuk (119. l. s. kv.), olyan váratlan fordulatot adott a háborúnak. Miután Pylost megerősitették, a flotta rövid ideig még Kerkyrában tartózkodott és aztán egyenesen rendeltetése helyére, Siciliába, evezett. Már maga ezen nagy hadi erő eléggé megfélemlítette az egyenetlenkedő siciliaiakat, kivált miután időközben az athéniek Sphakteriát elfoglalván, végkép megalázták a spartaiakat. Jobbnak vélték tehát, ha a hatalmas ellenséggel szemben, amely előbb ellenfeleit.

később valószínüleg barátait is leigázni szándékozik, ők is egyesülnek s egymással kibékülnek.

Kamarina adta meg rá a példát, mely dór létére is mindeddig az athéniekkel tartott Kibékült a szövetségre lépett szomszédjával, *Gela* városával, s erre Kr. e. 424-ben összegyűltek Gelába a többi városok követei is, azon szándékkal, hogy egy közös nagy szövetséget alakítanak. A terv csakugyan sikerült is, leginkább a syrakusai *Hermokrates* tanácsára s buzdítására. Erre az athéniek szövetségesei hírül adták a hadvezéreknek az egyezséget, ezek beleegyezésével végleg meg is kötötték, sőt a békébe magukat az athénieket is belefoglalták. Mire a flotta kénytelen volt visszatérni. Azonban otthon nem szivesen fogadták ezen eljárásukat, hanem a hadvezéreket, kit számüzetéssel, kit pénzbirsággal büntették, azt mondván, hogy könnyen elfoglalhatták volna Siciliát, hacsak meg nem hagyják magukat vesztegettetni — »Annyira elbizakodtak mostani szerencséjükben, mondja történetírónk, hogy már azt hitték, hogy semmiben sem vallhatnak kudarczot, hanem, hogy lehetségest vagy lehetetlent, nagy vagy hiányos készülettel, egyformán meg kell nyerniök. Nem volt pedig annak más az oka, mint legtöbb vállalatuknak, meglepő sikere, mely reményüket túlságosan felcsigázta.«

A gelai béke azonban nem tartott sokáig. Leontiniban ugyanis pártvillongások támadtak, mire az aristokraták, elűzték ellenfeleiket, a várost feloszlatták, maguk pedig Syrakusába költöztek. A syrakusaiak pedig nem tudtak ellenállni a csábításnak és Leontini határát a maguk számára lefoglalták. A számüzöttek ismét Athénhez folyamodtak segítségért. Azonban az athénieket ekkor érte a nagy vereség Delionnál (113 l. s. kv.), Thrakiában meg Brasidas adott nekik elég elfoglaltságot, közbejött továbbá az egy éves fegyverszünet (Kr. e. 243.), úgy, hogy csak a következő évben (Kr. e. 422.) küldték el Phaiaxot két hajóval, utasítván őt, hogy iparkodjék szövetségeseket szerezni s a régieket buzdítsa kitartásra. Többre nem is mentek a dologban, mivel rövid időre rá megköttetett a Nikias-féle ötven éves béke (Kr. e. 421.), a következő években meg az argosi szövetség ügyei foglalkoztatták az athénieket. Tudjuk, mint vallottak itt kudarczot, mindamellett Alkibiades és pártja

nem voltak hajlandók tétlen nyugalomban vesztegelni, hanem sóvárogva lesték az alkalmat, hogy miként lehetne nagyravágyó terveiket más egyebütt megvalósítaniok.

Épen kapóra jött tehát nekik az új bonyodalom, mely Siciliában kiütött. Most Selinus s Egesta városok közt tört ki a viszálykodás. Egesta az elymeknek volt a fővárosa és lakósai, noha egészen görög szokások szerint éltek s a görög műveltséget is teljesen elsajátitották, a dórok előtt barbár számba mentek, úgy, hogy családi kötelékbe sem akartak lépni velük, és a két város között már a házassági jog miatt is állandó pörlekedés s viszály folyt. Ehhez járult még egy újabb pörük, mely a határigazítás miatt ütött ki közöttük, annyira, hogy Selinus hadat indított Egesta ellen, melyben Syrakusa is támogatta. Midőn már nagy szorultságba jutottak, az egestaiak Athénbe követeket küldtek (Kr. e. 416.), akik segítségért folyamodván, elmondták, mily nagy a veszedelem, mely az athéniek birodalmát Syrakusa részéről fenyegeti, mely immár az egész szigeten kiterjeszti uralmát, és segítség adása esetére pénzt, eleséget s mindennemű támogatást bőségesen megigértek. Állandó s erős izgatással egyelőre csak annyit birtak elérni, hogy a népgyűlés határozatára követség ment hozzájuk Athénből, amelynek az volt a feladata, hogy szerezzen meggyőződést s hozzon bizonyos hírt, valjon valóság-e mindaz, amit az egastaiak sok töméntelen kincseikről s nagy gazdagságukról meséltek, és lehet-e részükről hathatós támogatásra számítani. Ezeket a követeket könnyű volt az egestaiaknak elámítani. Fölvezették őket az Eryx hegyre Aphrodite templomába, ahol egy sereg ezüst edényt, kannát s tömjéntartót raktak ki elejük, azután sorjába meghívták őket fényes lakomákra, a hol mindenütt pazar fényt mutattak be nekik arany s ezüst terítékekben ; csakhogy ezt mind házról házra vitték, úgy hogy mindig ugyanazt az egy készletet mutogatták nekik, azonkívül java részben ezt is úgy koldulgatták össze a szomszéd városokból. A követek tehát, midőn tavaszszal (Kr. e. 415.) haza érkeztek, teljesen igaznak hirdették az egastaiak hiú áltatásait.

Erre a népgyűlés elhatározta a hadjáratot Sicila ellen. Azonban a békepárt, élén Nikiasszal, nem tudott belenyugodni ezen veszedelmes határozatba, és midőn ötöd-

napra az első után a fegyverkezés ügyében egy újabb népgyűlést tartottak, felállt Nikias, és noha törvény tiltotta, még egy kisérletet tett, hogy más gondolatra térítse az athénieket. Ezen emlékezetes gyűlés lefolyását fölösleges itt részletesen tárgyalni, mivel olvasmányaink között Thukydides előadásában teljesen közöltük.

Csudálatos, hogy mekkora lehetett az athéni nép elvakultsága, hogy Nikias okos, józan s megfontolt szavai hatástalanok maradtak! Hisz tudták az athéniek, hogy otthon is leskelődnek rájuk ellenségeik; az se volt titok előttük, hogy Thrakiában, például csak Amphipolisszal elegendő dolguk akadhat, na épen nem akarnak tétlen vesztegelni. Lehetetlen volt, hogy elfelejtették volna a nagy szenvedéseket, amelyeket a háború s a halálvész okozott nekik, és amelyeket alig hogy kihevertek; lehetetlen, hogy ne emlékeztek volna rá, mily örömmel üdvözölték alig néhány éve a békét, midőn megkötteteti. A hibaazonban részben elbizakodottságukban, részben tudatlanságukban rejlett. Azt hitték, hogy nekik már semmi sem lehetetlen; másfelől fogalmuk sem volt róla, mily rengeteg és lehetetlen vállalatba bocsátkoznak, ők, a kik még Italia s Karthago meghódításáról is álmodoztak. Hiába fejtegette nekik mindezt Nikias; vagy nem hitték el neki, vagy pedig még jobban feltüzelte vele mohó vágyaikat.

De viszont azt is meg kell gondolnunk, hogy Athénnek mostani egész szervezete olyan volt, hogy a hódításra irányult. Valóban igazat mondott e tekintetben Alkibiades, hogy egy ilyen állam, minővé Athén fejlődött, tétlen nyugalomban nem vesztegelhet. Mert mitevő lett volna nagy hajóhadával; vagy hogyan birta volna jövőre is féken tartani alattvalóit, ha időközben tétlensége miatt elpuhul; vagy hogy birt volna egy jövendő háborúban megküzdeni hatalmas ellenségeivel? Sőt a népet abban sem lehet hibáztatni, hogy biztosra fogta a sikert, mert hisz követei, akiket Siciliába küldött, a legszebb reményekkel biztatták s valóban nem volt semmi ok, hogy kételkedni lehetett volna ezeknek, akiket félrevezettek, a jóhiszemüségében. Mindamellett tökéletes ellentétbe jutottak Perikles politikájával, aki óva intette őket még a legkecsegtetőbb vállalkozástól is. Nikias gyönge ember volt arra, hogy türtőztesse türel-

metlenségüket ; Alkibiades meg ép az ellentéte volt a nagy Periklesnek. Elég, ha elolvassuk ezen ügyben tartott beszédjét, melyet Thukydides oly remekül megszerkesztett. Minő hetyke, kevély a fellépése ! Minden szavából kitűnik, hogy érzi, hogy ő a nép elkényeztetett kedvencze, mert különben hogy merne például peloponnesosi tetteivel dicsekedni, mikor ott teljesen kudarczot vallott. S egyébként is mennyire önérzetes, hogy dicsekszik ! Kivált pazarlásaival mintha tudná, hogy a pompa s fény, a pazar életmód s csillogás ejti legkönnyebben törbe a nagy tömeget. Azt is, tudjuk, hogy saját vagyona rendezését is remélte ezen hadjárat sikerétől, — persze ilyenek voltak mások is elegen — de beszédje elejéből különösen kitűnik egyúttal végtelen hiúsága is, és ismeretes, hogy az ilyen emberek ezen egy szenvedélyüknek valóságos rabjai. Mert a hiú embernek talán nem kisebb hibája a túlságos érzékenység is ; könnyen megsértődik, gyanakvó, s e miatt ingerlékeny ; a mily gyorsan barátja annak, aki legyezgeti, oly hamar ellenségévé válik az olyannak, aki higgadtan ítélve, esetleg hibáira figyelmezteti. Szóval, nincs az ilyen embernek más vezére, mint a hiúsága ; nincs magasabb érdeke, a melyért bármit is feláldoz, mint hiúsága kielégítése.

Ilyen volt Alkibiades, az athéni népnek ez időben vezére. Hazája bukásának ilyetén tulajdonságai miatt részben ő volt az okozója, de nem kis részben ellenségei is, a kik attól félve, hogy kényuralomra vágyódik, és mint Thukydides mondja, »személyes gyülöletből, melyet életmódjával keltett, másra bizták a hadvezérletet, a mivel rövid idő alatt szerencsétlenségbe döntötték az államot«.

Alkibiades beszédje után szinte fölösleges volt, hogy még a leontiniak s egestaiak megújítsák kérésüket ; a népgyülés általános lelkesedéssel a hadjárat mellett nyilatkozott. Erre Nikias még egy módot próbált, ha talán határozatuk végrehajtásától elriaszthatná az athénieket. Alkibiades előadásával szemben, aki Siciliát, és nevezetesen Syrakusát rendkivül gyengének s az ellenállásra hova tovább képtelennek rajzolta, ő kifejté, sőt nagyítva kiemelte, mennyire hatalmasak az ottani városok, pénzben, hajókban s katonaságban. Ha tehát sikerre akarnak számítani, rengeteg hadi készültséggel, legalább 100 hadi ha-

jóval s 5000 hoplitával kell kivonulniok, nem is számítva a töméntelen sok élelmi szert, a nagy összeg készpénzt, a sok szállító hajót, könnyű fegyverest, szolgahadat stb. Mert ott helyben bizony csekély támogatásra számíthatnak és amivel az egestaiak biztatják őket, a sok kincs, az mind hiú szemfényvesztés. Ő különben, így végzé beszédét, ha valaki más véleményen volna, szivesen lemond vezéri tisztéről.

Nikias azt hitte, hogy ezen roppant követelések hallatára az athéni nép majd kijózanodik. Hanem ép ellenkező volt a hatás, mint aminőre számított vala. Az athéniek számba sem vették a költségeket; csak annak örvendtek, hogy immár Nikiasnak is megnyerték a beleegyezését, és mert rendíthetetlenül bíztak becsületességében s jó szerencséjében, részvétele által a vállalat sikerét is biztosra fogták. Beszédje után csak még fokozódott a buzgalom s lelkesedés annyira, hogy a békepártiak még csak tiltakozni sem mertek, nehogy rossz hazafiaknak tekintessenek. Mindent megszavaztak volna neki feltétlenül, de mivel tényleges javaslattal nem állott elő, meghatalmazták a vezéreket, hogy annyit s oly módon készüljenek, amint azt a maguk belátása szerint s az ügy érdekében a leghasznosabbnak gondolják.

Igy végződött ezen emlékezetes népgyűlés.

3. *A Hermes szobrok megcsonkítása.* (27—29. fej). — Javában folytak, sőt már majdnem teljesen be voltak fejezve a nagyszerű hadi készülődések, midőn egy váratlan s következményeiben nagy fontosságú esemény történt. Május vége felé egy éjjelen a város legtöbb Hermesszobrát ismeretlen tettesek megcsonkították. »Hermai« néven nevezték az ilyen kő-szobrokat; csak a fej, nyak s a mell volt rajtuk kifaragva, ezen alúl négyszögletes oszlop formájára voltak készítve; karjuk nem volt. Tömegesen voltak felállitva a piaczon, utczákon, templomok, sőt magánházak előtt. A lakosság már hozzájuk szokott, mert maga előtt látta őket minden tettében-vettében, sőt elegen voltak olyanok is, akik jámborúl azt hitték, hogy a városnak minden veszedelemtől s bajtól ők a védelmezői s oltalmazói. Most meg különben is izgatott volt a hangulat, amúgy is mindenféle jóslatok keringtek szájról-szájra a

nagy hadjárat kimenetele felől; aggodalmas, nyugtalan időben a babonára hajlandó nép még csekélyebb dolgoknak is a kelleténél is nagyobb fontosságot tulajdonít.

Azonban bármiként tekintve is a dolgot, jogos volt a nyugtalanság, mert hallatlan volt a tett, és bizonyos volt, hogy többek megegyezésével, egy egész összeesküvő csapatnak kellett elkövetnie, amelynek czéljáról lehetetlen volt tájékozódni.

Érthető tehát, hogy milyen forrongás támadt a városban; mindenki a tetteseket, czéljaikat, szándékaikat kutatta; egyik gyűlés a másikat érte; nagy jutalmakat tűztek ki a feljelentőknek, — mindezt eredménytelenül. Egy úttal, amint már ilyenkor szokás, előhozakodtak régebb dolgokkal is, s kihirdették, hogy mindenféle szentségtörést vagy a vallás megsértését, bármikor történt is, jelentsenek fel a hatóságnak.

Nem sikerült felfedezni, kik valának a Hermes-szobrok megcsonkítói. Annyi bizonyos, hogy Alkibiadesnek nem volt része benne, sőt kétségtelen, hogy ellenségeitől származott az egész dolog, akik részben a siciliai hadjáratot szerették volna meghiusitani, de leginkább Alkibiadest óhajtották megbuktatni. Mert a nyilt felhívásra számos feljelentés érkezett, nem ugyan a Hermes-szobrok ügyében, hanem régibb hasonló dolgokról, hogy tudniillik kicsapongó ifjak részeg fővel az istenek szobrait megcsonkították, a titkos s szent szertartásokból gúnyt űztek, és hasonlók. Továbbá, mint ellenségei hirdették s bizonyították, hogy mindezen dolgokban Alkibiades is részt vett, hisz ismeretes különczködése s hetykesége, mellyel minden törvényt s szokást lábbal tapos. Sőt biztos, így kiabáltak, hogy ebben a nagy botrányban is benne van a keze. Alkibiades ezen vádakra kész volt megfelelni, sőt kérte a népet, hogy fogják most azonnal vizsgálat alá, hadd szenvedjen akár halált is, ha bűnös, vagy pedig gyanútól menten álljon a hadsereg élére, de ne engedjék, hogy ily váddal terhelten fogjon nagy feladata végrehajtásába. Ellenségei azonban látván, hogy a nép nagy többsége az ő pártján van, kivitték, hogy az ügyet most elhalasztották, amire majd Siciliából visszatér. Az volt ezzel a szándékuk, hogy távollétében szüntelen rágalmazással s gyanúsítással majd

talán jobban sikerül nekik a népet ellene hangolni ; akkor aztán majd haza hozatják s könnyen elítéltetik.

Ezalatt végleg befejezték az előkészületeket, és útra kelt a hadsereg. A 30—32. fejezetekben, amint olvasmányaink között olvasható, leírja Thukydides a hajóhad pompáját s nagyságát ; a nemes versenyt, mellyel felszerelésén egyesek s az állam buzgólkodtak ; de leginkább figyelemre méltók azon sorai, amelyekben a távozók és visszamaradtak vegyes érzelmeit, büszkeségüket, reményeiket, félelmüket, szomorúságukat oly mesteri kézzel lefesti.

Kerkyrában egyesült az athéni flotta a szövetségesek csapataival. Ilyen sereget Görögország eddigelé még nem látott ; 134 volt a háromsoros hadi hajó, 5100 ember a nehéz fegyveres, körülbelül 1400 a könnyű fegyveres ; több mint 25.000 emberből állt a hadi hajók legénysége. Végre volt velük még számos teher és kereskedő hajó, nagy tömeg mesterember, szolgák stb.

4. *Az athéniek sikerei.* — A siciliai hadjárat, a mi a hadakozó felek szerencséjét s előmenetelét illeti, két részre oszlik. Egyik, amíg Gylippos meg nem érkezett, mialatt az athéniek annyira előrehaladtak, hogy már Syrakusa megadását várhatták ; a másik, mely balszerencséjük hosszú lánczolatát s végre teljes megsemmisülésüket foglalja magában, s Gylippos fellépésével veszi kezdetét.

Miután Kerkyrában szemlét tartottak, a pompás hajóhad vezéreinek, Alkibiadesnek, Nikiasnak s Lamachosnak a vezetése alatt elevezett Sicilia irányában. De hamar meggyőződhettek, hogy erősen csalatkoztak, midőn amott számos párthívekre számítottak, valamint észrevehették hogy a nagy haderő ebben a tekintetben inkább kárukra, mint hasznukra válhatik. Ugyanis barátaik is bizalmatlankodtak irányukban ezen rengeteg flotta láttára, és nem lehetett őket meggyőzni a felől, hogy ilyen nagy hatalommal pusztán néhány város megfenyítésére és nem inkább a sziget teljes meghódítására jöttek volna az athéniek. Rhegiumnál állt meg először a hajóhad, de a polgárság, noha eddigelé mindig az athéniek részén állt, nem akarta most előttük megnyitni a kapuit. Hasonlókép jártak utóbb Messenével is, amelyet pedig fontos táborhelynek szemeltek ki maguknak

Rhegiumi táborukban tartották a vezérek első hadi tanácskozásukat. Lamachos azt kívánta, hogy indúljanak rögtön Syrakusa ellen, amelyet készületlen állapotában hamarosan kézre keríthetnek ; ha pedig ez sikerülne nekik, akkor jóformán el is érték már czéljukat. Mivel részint félelemből, részint barátságos indulatból hozzájuk pártol akkor majd egész Sicilia, az ellenszegülőket pedig vajmi könnyü lesz leverniök. Lamachos bátor, szinte vakmerő katona volt, ami meglátszik javaslatán is, amely másrészt kétségtelenül kitünő is vala. Mert a syrakusiak csakugyan a legnagyobb meglepetéssel s ámulattal vették észre a hatalmas ellenséget, annyira váratlanul érkezett az ellenük. Nem mintha nem lettek volna olyanok is, akik már eleve figyelmeztették volna őket a veszedelemre. Például Hermokrates, a gelai béke megteremtője, aki, mint Thukydides jellemzi, »belátásra bármi tekintetben bárkivel is versenyzett, azonkivül hadi tapasztalatokban is derék, bátorságával pedig kitünő férfiú vala«. Hermokrates még mikor a flotta indulóban vala, figyelmeztette polgártársait, és intette őket, hogy ne halogassák készületeiket, ha nem akarnak valami nagy veszedelembe kerülni. Megmondta nekik, hogy mekkora hajóraj jön ellenük, és azt ajánlotta, hogy állják útját Tarentumnál, és ha lehet, akadályozzák meg az ő tengerükbe való előhaladását. Azonban az elvakult demokrata párt és szószólói nem adtak hitelt szavainak, sőt azzal vádolták, hogy ez csak fogás a maga s párthívei részéről, hogy a nép megfélemedve a közhatalmat a kezükbe adja át. Nem is tettek semmiféle készületet.

Nagyon valószinü tehát, hogy Lamachos tervét, ha végrehajtják, ilyen viszonyok közt siker koronázta volna. Ámde Nikias sokkal félénkebb, Alkibiades meg sokkal nagyravágyóbb volt, semhogy akár az egyik, avagy a másik, beleegyeztek volna. Alkibiades akarta a fővezéri-szerepet játszani ; a hadviselésre tehát oly módot kellett választani, mely az ő tehetségének volt a leginkább megfelelő, ahol ügyességét, sokoldalú tehetségét, személye ellenállhatatlan varázsát tündököltethesse. Nyomban meg is kezdték az egész sziget hosszában-széltében az alkudozásokat s a párthívek toborzását, és sikerült is már nekik Naxost s Katanát részükre hódítani.

Tehát a legjobb reménységgel s szerencsével folytak műveleteik, midőn megérkezett Athénből az állami hajó, a Salaminia, hogy haza vigye néhány bajtárssal együtt Alkibiadest, mivel törvényszék elé kellett állnia a Hermes-szobrok megcsonkítása ügyében.

Alkibiadest távozása óta ellenségei szüntelenül ragalmazták, és ügyes fondorlataikkal irtózatos izgalomba helyezték az athéni népet. Egyre tartott s fokozódott a rettegés, hogy az oligarchák a fennálló alkotmányt minden pillanatban megdönthetik; már azt is tudták, hogy külföldről, különösen a lakedaemoniak részéről segitség is van a részükre biztosítva, és annyira ment az oktalan félelem, hogy egy ízben, midőn a boeotiak ügyében egy kis lakedaemoni csapat az Isthmosig feljött, a polgárság egy éjszakát talpig fegyverben töltött, azon hiedelemben, hogy most már a város ellen bizonyosan készülőben van valaminő támadás. Természetes dolognak vehetjük továbbá, hogy útonútfélen a különösnél különösebb hírek keringtek, s miként példázgattak a Peisistratos s családja viselt dolgaival.

Thukydides fel is használja az alkalmat, hogy helyre igazítsa, ami tévedés volt elterjedve Harmodios s Aristogeiton történetében. Egy helyt a bevezetésben már megemlíti, hogy az athéniek ezen dolgok felől téves nézeteket vallanak, és a mint ki is jelenti, pusztán az igazság felderítése czéljából mondja el itt, a VI. könyv 54—59. fejezeteiben, az egész történetet. S noha félbeszakítja vele a főeseménynek tárgyalását, mégis olvasva szívesen olvassuk, csak úgy mint *episodot* is, mely részben függőben tartja, s igy még jobban fokozza kíváncsiságunkat, másrészt kellemes pihenésül szolgál ezen izgalmas események áradatában.

Mire a Hermes-szobrok vélt megcsonkítóit felfedezték s megbüntették, a nép nyugodtabbá lőn, de meg volt győződve, hogy egy oligarcha összeesküvésnek tiport a fejére. Ennek pedig, így hirdették ellenségei, tagja volt okvetetlenül Alkibiades is; erről tanuskodik egész magaviselete, tanuskodik a szent mysteriumok megsértése, végre az a kisérlet, melyet ugyanekkor Argosban próbáltak meg a demokratia megbuktatására, és állítólag magának Alkibiadesnek a barátai.

Igy történt, hogy haza hivatták. Azonban Thuriiba

érve, elillant — nem is őrizték valami erősen — s innen átkelt a Peloponnesosba.

A tél ezután eltelt, anélkül, hogy a hadsereg valamelyes jelentékenyebb eredményt birt volna elérni. Tavaszszal (Kr. e. 414.) már nem lehetett tovább halasztani Syrakusa megtámadását. Az athéni seregen ugyanis már csüggedés, és a huzavonából eredő kedvetlenség kezdett erőt venni, míg viszont a syrakusiak, miután első ijedtségükből felocsudtak, egyre jobban nekibátorodtak, lovasságukkal folyton zaklatták az ellenséget, és gúnyolódva kérdezgették, hogy tán azért jöttek-e az athéniek, hogy a szigeten megtelepedjenek. Azonkivül Hermokrates teljes diadalt aratott ellenfelein. Két társával együtt őt választották meg hadvezérnek és ő nemcsak a sereget szervezte és gyakorolta, hanem a város erődítéseit is kijavította s kiegészítette, olyformán, hogy a *Temenites* városrész körül, a mely eddigelé védtelen volt, szintén bástyát huzatott. (A térképen: »*Uj bástya.*«) Továbbá szövetségeseket gyüjtött magának Siciliában is; így például személyes közbenjárásával kieszközölte, hogy Kamarina, mely az athéniekhez hajlott, legalább semleges maradt; de elküldött Korinthosba s különösen Spartába is, még pedig szintén kedvező eredménynyel.

Syrakusa a sziget legszebb s legalkalmasabb pontján feküdt. Szomszédságában három hegyfok nyulik a tengerbe; a legészakibb *Thapsos* félszigete, alább a sziklás *Achradina*, végül a legdélibb, a *Plemmyrion*. Achradina s Plemmyrion közt fekszik a *nagy kikötő*, ennek keleti oldalán van *Ortygia* szigete, mely gáttal volt összekapcsolva a szárazfölddel. Ortygián túl van a *kisebb kikötő*. A legrégibb város Ortygia szigetén volt, innen terjedt át Achradinára; északra a *Trogilos* kikötő felé volt egy külváros, melynek *Tyche* volt a neve, valamint délre a nagy kikötő felé az említett *Temenites* nevű külváros. Nyugatra a várostól fennsík emelkedik, az úgynevezett *Epipolai*. Achradinától egy kis mélyedés választja el, befelé nyúlva azonban mindig magasbodik s keskenyedik, annyira, hogy ék alakúvá lesz, amelynek csúcsában egy igen magas s meredek domb van, az *Euryelos*. A nagy kikötőbe mocsáros völgyben, *Lysimeleia*, ömlik az *Anapos* folyó. Ezen idő tájt csak az Achradina városrész volt megerősítve, és a bástya a ki-

kötő felé sziklás dombokon végződött, a hol a híres *kőbányákat* is részben körülzárta.

Hermokrates nemcsak Temenitest erősítette meg, hanem egy erődöt épített az *Olympieion* templom közelében is, ahonnan egy lovas csapat az egész völgyet jól megőrizhette, azonkivül karókat cövekeltetett be a kikötő bejáratánál úgy, hogy rendkivül nehéz lett volna partra szállni. Nem volt más módja tehát az ostromfal építésének, mint hogy az ellenség nyugot felől kerülve az Epipolait hatalmába keríti.

Elhatározták tehát a syrakusaiak, hogy a fenyegetett pontok védelmére az Euryelos magaslatra egy 600 hoplitából álló válogatott csapatot küldenek. Egy napon hajnalban már ki is vonult ez a csapat és még csak szemlét tartottak fölöttük az Anapos völgyében, midőn híre jött, hogy az athéniek elfoglalták már a magaslatot. Ugyanezen éjjel tudniillik fölkerekedtek egész hajóhadukkal Katanából, egy *Leon* nevezetű helynél, mely Megara s Thapsos közt feküdt, hoplitáikat kiszállították, míg a hajóhad Thapsosnál horgonyt vetett, és itt jól elsánczolta magát. Az athéniek gyorsan felkúsztak a sziklás meredeken; alig hogy fenn voltak, megérkezett a védő csapat is, mely a hír hallatára a szemléről gyorsan ide iramodott, de már későn jött, mert minden támadását fényesen visszaverték.

Mihelyt alkalmas terük nyilt, nyomban kitünt az athéniek ernyedetlen buzgalma s ügyessége. Csakhamar egy erősséget emeltek maguknak Eippolai egy meredek magaslatán, a *Labdalon*on, aztán lejebb menve, hozzáfogtak az ostromfal megépítéséhez. Először is a *Syke* nevezetű helyen egy köralakú erődöt építettek, hogy legyen egy központjuk, a honnan az építést majd folytathatják. Az erőd oly gyorsan épült, hogy nemcsak rémületbe, de bámulatba is ejtette a syrakusaiakat. Megakadályozni pedig az építést nem birták; kivonultak ugyan rendezett csatasorban, de még csak meg se mertek ütközni az athéniekkel. Erre Nikias először is az éjszaki falat kezdte építtetni a Trogilos kikötő irányában. Hermokrates meg látván, hogy mitse tehet ellene, azt határozta el, hogy keresztbe építtet egy sánczot az athéniek falával (a térképen: *B*). Az athéniek nem zavarták

mindaddig, míg hozzájuk el nem jutott ; ekkor azonban az ellenséget elkergették s a sánczot elpusztították.

Következő nap a Sykétől délre eső oldalt a nagy kikötőig kezdték megerősíteni, emitt félbe hagyva a munkát, minthogy előbb a nehezet akarták elvégezni. A déli oldalon pedig a fensík nagyon meredek, és részben mocsaras talajon kellett építeniök, továbbá ezen az oldalon jobban is érhette őket az ellenség részéről támadás ; végül a kő egész Trogilosig már össze volt hordva, úgy hogy ezt az oldalt, ha amott befejezték munkájukat, hamarosan fel építhették. Itt is meg akarták őket akadályozni a syrakusaiak, de hasztalanúl. Emide egy árkot vontak, és karókból készítettek palánksánczot (a térképen : *A)*, de az athéniek ezt is elfoglalták, és falaikat egész a kikötőig kiépítették. Az ütközetben azonban, mely az árok körül támadt, Lamachos, az egyik vezér, elesett.

Syrakusa annyi mint teljesen körül volt zárva. Nemcsak Siciliában, de még Itáliában is nagy volt ezen események hatása. Most már bőven érkezett eleség mindenünnen, még Itáliából is ; jöttek fegyveres szövetségesek is nagy számban, sőt még a tyrrheusok is küldtek három hajót segítségül. A syrakusaiak meg teljesen el voltak hagyatva; sehol semmi reménység, sehonnan semmi segítség ; bent a városban pártoskodás s villongás, mert persze balszerencséjében az volt a polgárságnak első dolga, hogy vezéreit ismét letette. Sőt már alkudozni is kezdtek a város megadása felől, és noha ez nem vezetett czélhoz, mindamellett kétségtelennek látszott bukása.

5. *Az athéni hadsereg megsemmisülése.* — Azonban csakhamar váratlan fordulat állott be a hadviselő felek ügyeiben, és Alkibiades volt ennek közvetett okozója. Thuriiból a Peloponnesosba jutva, előbb Elisbe, majd meg Argosba, és miután hírét vette, hogy odahaza halálra ítéltetett, Spártába menekült. Itt azután résztvett azon a gyülésen, amelyen a syrakusai követek a korinthosiak kíséretében megjelentek, és hazájuk számára segítségért folyamodtak. Erre meg is volt a hajlandóság a lakedaemoniakban, csakhogy még nem tudták megtalálni a módját, mivel nem kivántak még az athéniekkel nyilt háborúba bocsátkozni. S bizonyára sok késedelmezéssel s habozással

telt volna el a dolog, míglen Syrakusa elbukott volna, ha Alkibiades izgatásaival tettre nem serkenti a lassú elhatározású spartaiakat. Ilyen értelmű volt beszédje is, amelyet a népgyűlésen tartott. Kifejtette előttük, s talán nem is egészen a valóságnak megfelelőleg, hogy az athéniek nemcsak Siciliát, hanem még Itáliát (t. i. Magna Graeciát), sőt Karthagót is meg akarják hódítani, hogy aztán a Peloponnesosra törve, ezt is leigázzák, és az egész hellénség fölött biztosítsák uralmukat. Tehát voltaképen ők maguk, t. i. a spartaiak is veszedelemben forognak. Figyelmeztette őket, hogy Sicilia képtelen ellenállni, de ők csekély eszközökkel is megmenthetik, mert elég volna, ha egy kicsi sereget is, de leginkább, ha ügyes vezért küldenének oda, aki az ottani népet rendbe hozza; ez, mondá fölérne egy egész hadsereggel. Továbbá, ha ismét betörnének Attikába, de nem úgy, mint eddig tették, hanem ha állandó őrség szá.ára erősséget építenének ott maguknak, és erre ki is jelelte nekik *Dekeleiát*, mint a mely valóban a legalkalmasabb helynek is mutatkozott.

A spartaiak meg is fogadták tanácsát, és vezérnek Siciliába kirendelték Gylippost, Kleandridas fiát. Hogy mily kitünő volt a választásuk, valamint minő éles elméjü Alkibiades tanácsa, azt a későbbi események fényesen igazolták.

De más szempontokból is rendkívül érdekes Alkibiadesnek ezen a gyülésen mondott beszédje, amely sok tekintetben méltó párja amannak, amelyet Athénben a siciliai hadjárat érdekében s Nikias ellen tartott. Mind a két beszéd fényesen jellemzi szónokát, de szintoly fényes bizonysága Thukydides páratlan nagy művészetének; mert kétségtelen, hogy így a mint előttünk vannak, mind a két beszédet ő szerkesztette.

Két kérdés tolul elénkbe. Hogy birta Alkibiades annyira megnyerni a spartaiak bizalmát, hogy tanácsára hallgassanak, mikor még nem rég a legelkeseredettebb ellenségeskedést folytatta ellenük? Erre megfelel beszédje bevezetése. A Nikias ellen tartott beszédjében is láthatjuk, hogy Alkibiades ép azzal fegyverzi le leginkább ellenfeleit, hogy vádjaikat, amelyekkel illetik, nyiltan bevallja, de egyuttal kimutatja, hogy hibái s bűnei voltaképen erények s a közhaszon javára szolgálnak. Ez a leplezetlen nyilt-

ság s ügyes fordulat szinte ellenállhatatlan fegyverré vált kezében. Ugy tett most is. Megvallotta, hogy kárt tett a lakedaemoniaknak, de megmondta az okát is, hogy azért tevé, mert a békealkudozások idején mellőzték és nem fogadták el felajánlott közbenjárását. Szívében, úgymond, mindig feléjük vonzódott. Sőt a demokratiát is gyülölte teljes életében, s csak kényszerüségből vetette magát alá neki, míg otthon volt, de mindig jobban tetszettek neki a spartaiak intézményei.

Mikor igy beszélt, hogyan is ne hitték volna neki? Egyúttal mért ne hitték volna el neki, hogy őszintén beszél hazája ellen, miután kifejté előttük, hogy soha a hazai viszonyokkal nem volt megelégedve? Ezzel megkaptuk a feleletet második kérdésünkre is, tudniillik, hogyan hihették el a spartaiak, hogy őszintén beszél az athéni hadvezér, mikor hazája ellen beszél. Mert ha csak az látszott volna ki szavaiból, hogy a bosszú s sértett hiúság vezérli, akkor bizonyára csak megvetés s legfölebb szánalom tárgya lehetett volna; de nem, ő beszédje végén még mintha azt a célt is kitűzte volna magának, hogy a spartaiak segítségével meg akarja buktatni a demokratiát, hogy javítson hazája állapotán.

Gylippos csak a nyár elején (Kr. e. 414.) indulhatott el rendeltetése helyére és ekkor is csupán csak négy hajóval. Utközben Tarentumban vesztegelnie is kellett, mert a tengeren vihar érte, mely hajóit erősen megrongálta. Nem is volt már magának se reménysége, hogy Syrakusát megmentheti, de legalább az itáliai gyarmatokat akarta megvédelmezni. Csak utóbb hallotta meg, hogy Syrakusa még nincs teljesen elzárva. Ekkor a messenei szoroson átkelve, Himeránál kiszállt, a honnan összesen nem egészen 3000 gyalogossal s csekély számú lovassággal akadálytalanul eljutott Syrakusáig. Az Epipolain keresztül, ugyanazon az úton, amelyen az athéniek feljutottak, szerencsésen be is jutott a városba, mert tudjuk, hogy az ostromfalnak Syke s Trogilos közti része még nem volt teljesen felépítve.

Megfoghatatlan dolog a szinte vétkes könnyelműség, mellyel Nikias mindezt tétlenül eltűrte. Akárhányszor útját állhatta volna Gylipposnak, először is a tengeren; de annyira csekélybe vette, noha tudomása volt jöveteléről,

hogy csak nagy vontatva küldött elibe négy hajót Rhegiumhoz s ezt is későn, midőn már Gylippos átkelt a tengerszoroson. Hosszú szárazföldi útjában is könnyedén megsemmisíthette volna gyenge csapatát, de mintha valami átok nehezedett volna rá, esztelen elbizakodottságában! Általában a biztos siker reményében az athéniek könnyedén végezték dolgaikat. Nem is szólva arról, hogy az ostromfalakat már ezalatt felépíthették volna, például a korinthosi *Gongylosnak* egyetlenegy hajójával sikerült a nagy athéni flotta mellett a városba lopódzkodni. Épen jókor jött; mert ép azon tanácskoztak bent a városban, hogy megadják magukat az athénieknek. Csakis Gongylos híreire, aki a közeli segítségről tudósítá őket, álltak el ezen szándékuktól.

Gylippos megjelenése új életet öntött a syrakusaiakba. Ők, akik már megadásukon tanakodtak, most követet küldtek Nikiashoz, hogy öt napra fegyverszünetet adnak neki, ha azalatt kitakarodik Siciliából. Ezek után Gylippos folytonos sikereket aratva, egyik csapást a másik után mérte az ostromló hadseregre. Elfoglalta Labdalont és lemészárolta őrségét, azután az északi ostromfalon keresztbe egy ellenfalat (a térképen *C*) épített s ezzel a város körülzárását végleg meghiúsította. A syrakusai csapatokat meg hozzászoktatta, hogy az ellenséggel szemben helyt álljanak és mikor az első ütközetben vereséget szenvedett, magát s rossz vezérletét okozta, nehogy katonái bátorságát lelohaszsza. A második ütközetben, mely a sánczok között történt, csakugyan keményen megverte az athénieket.

Ilyen állapotba jutottak az athéniek midőn Nikias híres üzenetét Athénbe megküldte (l. az olvasmányok között).

Gylippos azonban átlátta azt is, hogy végleg csak a tengeren lehetséges megtörni az ellenség hatalmát. Nem nyugodott tehát addig, míg a syrakusaiak egy hajóhadat is fel nem szereltek, amely törekvéseiben Hermokrates is derekasan támogatta. Tavaszszal tehát (Kr. e. 413.) a tengeri hadakozásra fordította kiváltképen figyelmét. Egyszerre csak kivonultak a syrakusaiak összesen 75 hajóval. Kemény csata támadt a nagy kikötőben, amelyben a syrakusaiak nagy vereséget szenvedtek. Azonban Gylippos ezen vereségüket is hasznukra tudta fordítani. Nikias ugyanis, midőn látta, hogy az ostromfalat nem képes befejezni, tehát, hogy

az ostromnak a szárazföldi oldalról sikerültét nem remélheti, gyorsan átlátta, hogy ezentúl csak a tengeren folytathatja a hadakozást. Evégből, hogy a nagy kikötő bejáratát s ennek révén a szabad közlekedést a maga részére biztosítsa, a Plemmyrion hegyfokon, mely Ortygiával szemben a kikötő déli bejáratát védelmezte, három erősséget épített, egyúttal ide helyezvén el összes készleteit s raktárait.

Mialatt az említett tengeri ütközet folyt, és a Plemmyrion őrsége leszállt a partra, a csata kimenetelét várván, azalatt hátból Gylippos titokban ide került, és mind a három erősséget minden készletével együtt könnyedén elfoglalta. Ez pedig olyan siker volt, hogy fölért bármely, még a legnagyobb győzelemmel is ; mert az athéni hajóhad most el volt zárva a kikötőben és inkább ostromlott, mintsem ostromló sereghez hasonlított. Még válságosabbá vált a helyzete, midőn egy második tengeri ütközetben még vereséget is szenvedett. A syrakusaiak ekkor úgy javítottak hajóikon, hogy kurtábbra vették hajóik orrát, amelyek ez által tömörebbé és erősebbé lettek, aztán kinyuló erős szálfákat illesztettek belé, mellyel az athéniek hajóit összezuzdosták. Viszont ezek a szűk helyen nem birtak mozdulni s mivel Plemmyrion az ellenség kezében volt, a nyilt tengerre sem lehetett kievezniök, úgy, hogy tengerészeti jártasságuknak semmi hasznát sem vehették.

Már ezen szerencsétlen csata után végveszedelemben forgott az athéniek serege és nem volt számára menekülés, ha ideje korán meg nem érkezik Demosthenes. Ezentúl a hadjárat további folyamatának s befejezésének történetére vonatkozólag átadjuk a szót Thukydidesnek, amint »A siciliai hadjárat vége« cz. olvasmányunkban olvasható.

Fölösleges fejtegetni, hogy ezek a fejezetek valamennyi közt, történetírónk egész művében, a legpompásabbak, a legnagyszerűebbek. Elég, ha valaki elolvassa őket, hogy ezen meggyőződésben megerősödjék. Egyszerű szavakkal, pusztán a tények előadása által, kimondhatatlan, milyen megrendítően hatnak e sorok minden ember lelkére. Nem pusztán azért, mert annyi embernek gyászos vesztéről tudósítanak, de jobban, mert megtanítanak bennünket rá, hogy mily változó az emberi sors s mennyire vagyunk mindannyian bűnösek s bűntelenek, a szerencse változó ké-

nyének játékszerei. Lelkesedve követtük Athént fényes pályáján, örvendve örvendeztünk emelkedésén, ragyogó sikerein ; hát hogyne esnék meg szívünk rajta, midőn látnunk kell, mint megy tönkre egy pillanat alatt annyi sok esztendőbeli buzgó munka s ernyedetlen hazaszeretet gyümölcse? S lehetetlen, hogy el ne boruljon lelkünk, látva, hogy ez a nagy veszedelem is mennyire, mondhatni a véletlen műve ; hisz majdnem sikerült Demosthenes éjjeli támadása, hisz megmenekülhettek volna még a vereség után is, ha közbe nem lép a holdfogyatkozás, vagy fel nem tartóztatja őket Nikias oktalan babonasága !

S eszünkbe jutnak Berzsenyink sorai :

»*De jaj, csak így jár minden az ég alatt,*
Forgó viszontagság járma alatt nyögünk,
Tündér szerencsénk kénye hány-vet,
Játszva emel s mosolyogva ver le.«

I.

A siciliai hadjárat megindítása. Kr. e. 415.

1. Nikias beszéde a hadjárat ellen.

(VI. k. 8—14. fej.)

A következő nyári időszakban, tavasszal haza érkeztek 8. fej.
Siciliából az athéniek követei, és velük jöttek az egestaiak, akik hatvan talentom veretlen ezüstöt[1] hoztak magukkal, egy havi zsold fejében hatvan hajó számára, amennyit kérni szándékoztak. Az athéniek erre népgyülést tartottak, és az egastaiak, valamint saját követeik kecsegtető biztatására, amely különben mind hamis vala, különösen midőn hallották, mennyi sok pénz vár rájuk készen, részint a templomi, részint az állami kincstárakban, elhatározták, hogy hatvan hajót küldenek Siciliába. Vezéreknek korlátlan hatalommal megválasztották *Alkibiadest*, Kleinias fiát, *Nikiast*, Nikeratos fiát, és *Lamachost*, Xenophanes fiát. Akiknek meghagyták, hogy támogassák az egastaiakat, ha a hadjárat menete módot nyujt nekik rá, végre, hogy mindenben úgy járjanak el Siciliában, ahogy az athéneik javára legüdvösebbnek gondolják.

Ezután ötödnapra ismét népgyülést tartottak, arról tanácskozván, mikép kellene a hajókat lehető leghamarább felkészíteni, és hogy, ha még volna az elinduláshoz valami kérni valójuk a hadvezéreknek, arról is határozzanak. De Nikias, akit különben is kedve ellenére választottak meg vezérnek, meg volt győződve, hogy visszás tanáccsal történt az előbbi határozat, és csak holmi jelentéktelen általó ürügy miatt fognak ily nagy vállalatba, minő Sicilia meghódítása. Szerette volna, ha más nézetre hódíthatná őket; felállt tehát s a következő szavakkal inté az athénieket:

»Ez a gyűlés, igaz, hadikészületeink ügyében gyűlt össze, 9. fej.
hogy mikép történjék indulásunk Siciliába. Mindamellett azt gondolom, hogy azt is jó lesz még egyszer megvizsgálni, vajjon

jobb lesz-e a hajókat útra bocsátani, vagy pedig ne mondjunk-e le erről a hozzánk nem való háborúról, amelyre fontos ügyben könnyelmü határozattal és más törzsbeli emberek beszédjére vállalkoztunk. Pedig engem kitüntetés ért miatta, és én kevésbbé féltem életemet másoknál,[2] noha szintolyan jó polgárnak tartom azt is, aki élete s vagyona miatt óvakodik. Mert az ilyen a maga jóvoltáért az állam javán is inkább fáradozik. De valamint hírvágyból eddig se beszéltem soha meggyőződésem ellenére, szintúgy most se fogok egyebet mondani, mint amit helyesnek gondolok. Ám ismerve felfogástokat, erőtlen volna minden beszédem, ha arra akarnálak benneteket inteni, hogy a meglevőt megtakarítsátok, és hogy a készet bizonytalan s lehetséges javak miatt ne koczkáztassátok. Azért csak azt szándékozom előadni, mennyire alkalmatlan ez a mostani buzgóságtok, és hogy nem lesz könnyü megszerezni, amire vágyakoztok.

10. fej. Ugyanis azt állítom, hogy itthon is számos ellenséget hagytok hátra, és mégis oda hajóztok, azon törekedve, hogy még újakat is uszítsatok magatokra. Vagy csak nem hiszitek, hogy biztosak számotokra az érvényes békekötések? Megmaradnak szerződéseknek névleg, amíg békességesen maradtok, mert némelyek nem hiába áskálódtak ellenük nálunk is, meg az ellenség részéről is ;[3] de ha valahol jelentékenyebb vereséget találunk szenvedni, hamarosan ránk törnek majd ellenségeink. Először azért, mivel a békét ők balsorsuk miatt szükségből kötötték és nagyobb szégyen háromlott belőle rájuk, mint mi reánk, továbbá mivel még sok elintézetlen ügyünk is van egymással.[4] Végre vannak még olyanok is, és nem éppen a leggyöngébbek közül valók, a kik az egyezséget még el se is fogadták. Hanem némelyek nyíltan folytatják a hadakozást, mások meg tíz napos fegyverszünetet tartanak, s ezt is csak azért, mivel a lakedaemoniak még a békéhez ragaszkodnak.[5] Ám ha megosztjuk haderőnket, amint most szándékozzuk, igen könnyen megeshetik, hogy a siciliaiakkal egyesülten ránk támadnak, mert hisz ezeket kiválólag már régen megszerették volna nyerni szövetségeseiknek. Azért tehát legyünk ezen dolgokra figyelemmel ; hullámoktól hányatott államunkat ne tegyük ki a veszedelemnek, és ne nyuládozzunk új uralom után, mielőtt a meglevőt meg nem erősítettük. Itt vannak Thrákiában a chalkisiak, akik már mióta elpártoltak tőlünk és még mai napság sincsenek meghódítva, és kívülök vannak a szárazföldön szerteszét elegen, akik csak

habozva engedelmeskednek. Mi pedig az egestaiaknak sietünk a segítségére, mivel szövetségeseink és sérelmet szenvedtek azonban akiktől, mivel pártütők, magunk szenvedtünk sérelmet, azoknak a megbüntetését halogatjuk.

Pedig ezeket, ha legyőzzük, uralmunk alatt meg is tarthatnók. 11. fe
Viszont amazok fölött bajos volna uralkodnunk, még ha győznénk is, mivel ők messze és sokan vannak. Már pedig esztelenség olyanokkal hadakozni, akiket, ha legyőzünk, nem bírunk megtartani, de viszont magunk régi hatalmunkban, a minő a hadjárat előtt volt, nem maradunk meg, ha legyőzetünk. S azt is gondolom, hogy a siciliaiak, mostani állapotukat tekintve, még kevésbbé volnának ránk nézve veszedelmesek, ha a syrakusaiak uralkodnának fölöttük; noha ez az, amivel az egastaiak bennünket legjobban ijesztgetnek. Most ugyanis egyes államok a lakedaemoniak kedvéért esetleg eljöhetnének ellenünk, amúgy nem valószínű, hogy egyik uralkodó állam a másikat megtámadja. Mert azon módon, ahogy a peloponnesosiakkal szövetkezve, minket megfosztanának uralmunktól, valószínű, hogy alattvalóik szintazon módon őket is megfosztanák az övékétől. Különben az ottani hellének legjobban akkor félnének tőlünk, ha nem jönnénk hozzájuk, vagy ha mégis elmegyünk, ha megmutatván neki hatalmunkat, kis vártatva elvonulnánk. Hiszen tudjuk, hogy ami távol van, azt szokták leginkább csudálni, és azt, a mi legkevesebbszer adja próbáját hirének; ha tehát valamely dolgunk balul ütne ki, hamarost lenéznének bennünket, és ránk támadnának itteni ellenségeinkkel szövetkezve.

Ugyanaz ez is, amit ti magatok tapasztaltatok, athéniek, a lakedaemoniakkal és szövetségeseikkel szemben. Mivel első félelmetek és várakozástok ellenére győztetek rajtuk, immár megvetitek őket, és Sicilia után áhítoztok. De nem helyes az ellenség balsorsán elbizakodni, s csak abban bizzunk, ha terveit is sikerül meggátolnunk. S nem szabad hinnünk, hogy a lakedaemoniak megaláztatásukmiatt egyében törik magukat, mint hogy akár mindjárt is, ha tehetnék, megbuktatnának bennünket, és hogy letöröljék a rajtuk esett gyalázatot, annyival is inkább, mivel minden erővel s minden időben vitézi hírnévre törekedtek. Azért, ha okosak vagyunk, nem az a mi dolgunk, hogy a siciliai egestaiak, ezen barbárok miatt viaskodjunk, hanem hogy azon állam ellen, mely oligarchiájával ellenünk leselkedik,[6] éber figyelemmel óvakodjunk.

12. fej. Meg kell továbbá emlékeznünk arról is, hogy a nagy betegségből és háborúból csak nem rég tértünk egy kissé magunkhoz, annyira, hogy vagyonban s népességben szaporodhattunk. Azonban ezt helyesebb itthon a magunk érdekében elhasználnunk, és nem ezen segélyre szoruló hontalanok ügyében.[7]

Ezeknek használ, ha szép szerével hazudozhatnak, aztán ha mások veszedelmével, mert hisz ők igéretnél egyebet nem nyújtanak, boldogulnak, nem adják meg érte a tartozó köszönetet; ha pedig elbuknak, magukkal rántják barátaikat is a veszedelembe. Van azonban olyan is, aki örül, hogy vezérnek választották, s azért buzdít benneteket e vállalatra. Ámde ez, amellett, hogy vezérségre nagyon is fiatal, csak a maga javát nézi és hogy megbámulják lovai miatt, hogy pazarlása miatt valami haszna is maradjon vezérkedése után.[8] Ne engedjétek meg neki, hogy az állam veszedelme árán fényeskedjék; gondoljátok meg, hogy az ilyen fajta emberek a közügyet megkárosítják, valamint saját vagyonukat elpazarolják; hogy az ügy fontos, és nem fiatal embereknek való, akik határozzanak benne s aztán hevenyében végrehajtsák.

13. fej. Engem tehát félelem száll meg, látva ezt a csődületet, mely ama férfiú oldalán ül, és viszont felszólítom az öregebbeket, meg ne félemedjenek, ha valamelyik ezek közül melléjük ül, hogy majd a gyávaság hírébe jutnak, ha a hadjárat ellen szavaznának. Óvakodjanak a kapzsi vágytól, melyben emezek szenvednek, kik a távollevő után kapkodnak, mert tudhatják, hogy telhetetlenséggel igen keveset, óvatossággal azonban mindent meg lehet szerezni. Szavazzanak a háború ellen a haza javáért, mely most nagyobb veszedelembe rohan, mint volt valaha. Határozzák el, hogy a siciliaiak velünk szemben tartsák meg mostani határaikat, amelyekbe belenyugszunk, tudniillik a part mentén az iónöblöt, a nyílt tenger felől a siciliai tengert; azután hadd élvezzék, ami az övéké, és intézzék el dolgaikat önmaguk közt. Az egestaiaknak pedig külön jelentsük ki, hogy valamint eleinte az athéniek nélkül indították meg a háborút a selinusiakkal, most a maguk erejéből végezzék is be. Jövőre pedig ne fogadjunk ilyen szövetségeseket, mint eddig szoktunk, akiket, mikor bajban vannak, segíteni tartozunk, de akiktől, ha magunk szorulunk segítségre, mitse kaphatunk.

14. fej. Te pedig, prytanis,[10] ha csakugyan kötelességednek tartod, hogy az állam javáról gondoskodjál, és azt akarod, hogy derék

polgárnak tartsanak, ime rendeld el a szavazást és engedd, hogy újra tanácskozhassanak az athéniek indítványom felett. Ha pedig félsz a törvénysértéstől, mivel egy határozat felett újra szavaztatsz, gondold meg, hogy ennyi ember tanúbizonyságára nem érhet miatta büntetés.[11] Most orvosa lehetsz az államnak, miután helytelen határozatot hozott, és a jó tisztviselő tiszte ép abban áll, hogy amennyire telik tőle, használ hazájának, vagy legalább tudva soha semmit se tesz ártalmára.

3. Alkibiades beszéde a hadjárat mellett.

(VI. k. 15—19. fej.)

Ezt mondá Nikias. Ellenben, akik utána léptek föl az athéniek közül, javarészt a háború mellett beszéltek, és hogy nem kell megmásítani a határozatot; ámbár ellene is voltak néhányan. Legbuzgóbban azonban Alkibiades, Kleinias fia, kardoskodott a háború mellett. Már csak azért is, hogy Nikiasnak ellenmondjon, kinek különben is politikai ellenfele volt, s mivel most becsmérőleg emlegette, de legkivált az vitte rá, mert nagyon vágyódott utána, hogy vezér lehessen. Azt remélte ugyanis, hogy majd elfoglalja Siciliát s aztán Karthagót,[12] amiből, ha sikerül, kincse s híre neki magának is meggyarapodik. Mert ő, aki nagy becsülésben állt polgártársai előtt, kedvteléseire, lovaira s egyéb fényüzésre többet költekezett, mintsem vagyona megengedte. S ez nem a legkisebb oka volt, amiért később tönkre ment az athéniek állama. Ugyanis, akik aggódva nézték szertelen s negédes életmódját, valamint vakmerő terveit, amelyeket minden alkalommal elárult, igen sokan ellenségeivé lettek, mivel azt hitték, hogy a tyrannisra vágyódik. Ezek aztán, ámbár ő nyilvánosan a hadi dolgokban kitünően forgolódott, személyes gyülöletből, melyet életmódjával keltett, másra bízták a hadvezérletet, amivel rövid idő alatt szerencsétlenségbe döntötték az államot. 15. fej.

Azonban előlépett és a következő beszédet tartá az athéniekhez:

»Nemcsak jobban megillet engem, athéniek, mint mást a vezéri tisztség, — mert ezen kell kezdenem, minthogy Nikias megtámadott, — de még azonfelül méltónak is tartom reá magamat. Mert ami bűnömért ki vagyok kiáltva, az nemcsak őseim s a magam hírét növeli, hanem az államnak is hasznára válik. 16. fej.

A pompa miatt, melyet az olympiai ünnepen kifejtettem, államunk hatalma a valóságnál is nagyobbnak tűnt fel a hellének szemében, akik pedig már azzal reménykedtek, hogy végleg leverték. Mert hét kocsit állítottam a versenyre, amit magán ember előttem még nem tett meg, megnyertem az első, második és negyedik díjat, és győzelmeimhez egyebekben is méltó volt a föllépésem. Mindez pedig szokás szerint becsülést szerez, de azonkívül feltünősége arányában az illetők hatalmára is következtetni lehet belőle. Innen van, hogy míg a fény, melyet mint karvezető[13], vagy más hasonló tisztségben kifejték, polgártársaimban, mint könnyen érthető, irígységet kelt ellenem, az idegenek szemében ez is erőnk jele gyanánt tündököl. Tehát nem haszontalan az ilyen oktalanság, midőn az ember saját költsége árán, nemcsak magának, hanem hazájának is hasznot hajt. Szintúgy, az sem igazságtalanság, ha aztán az ember többre tartja magát, és nem mindenkivel egyformának, mivel a bajban sínlődővel sem osztozkodik senki balsorsában. Valamint tehát nincs a boldogtalannak senkije, aki ügyet vetne rá, szintúgy elviselheti bárki is, hogy viszont a boldog félvállról tekintse ; ám, aki mást kíván, az bánjon szintén mindenkivel egyenlően. Tudom különben, hogy az ilyen emberek, és akik valamiben kitűnnek, életükben alkalmatlanok kortársaiknak, de legkivált a velük egy sorban levőknek. De viszont az utónemzedék közt számosan büszkélkednek rokonságukkal, s olyanok is, akiket nem illet meg; dicsekszik nevükkel hazájuk, s nem mondja őket idegeneknek, nem hogy vétkeztek ellene, hanem hogy édes övéi valának, és javára munkálkodtak. Erre törekszem én is, és ha e miatt magánéletem bűnösnek van kikiáltva, a közügyeket tekintsék, valjon rosszabbul vezetem-e én bárki másnál. Lám én a Peloponnesos leghatalmasabb államait egyesítettem, anélkül, hogy nektek nagyobb koczkáztatást vagy költséget okoztam volna, és ezzel kényszerítettem a lakedaemoniakat, hogy Mantineánál egy nap eldöntésére bízzák összes hatalmunkat. S noha győztek ott, azóta mind amellett nem érzik magokat bátorságosan.

17. fej. Igy működtem én, jóllehet fiatal ésszel s páratlanul oktalan létemre, alkalmas megfontolással a peloponnesosi hatalmakkal szemben, és ifjúi lelkesedésemmel bizalmat keltve, megnyertem őket magamnak.[14] Ne rettegjétek tehát fiatalságomat, hanem inkább használjatok ki teljesen mindkettőnket : engem míg ifjúságom virágában vagyok ; Nikiast, míg szerencséjét csu-

csudálják. S ne vonjátok vissza a siciliai hadjáratot, mintha valami erős hatalmasság ellen indulna. Azok a városok kevert csőcseléktől népesek, és könnyen előzik, vagy jövevényekkel szaporítják polgáraikat.[15] Azért aztán nemcsak hogy a saját személyére nincs ott senki fegyverrel ellátva, mint a ki saját hazáját óhajtaná megvédelmezni, de még az ország is állandó készület hiányában szűkölködik.[16] Mert ők mindnyájan csak azt nézik, hogy rábeszéléssel vagy pártoskodással a közvagyonból valamit magukhoz ragadhassanak, amivel, ha balul üt ki dolguk, idegen földre menekülhessenek. Csak természetes, hogy az ilyen tömeg sem a szóra nem bír egy értelemmel hallgatni, sem a tettre közakarattal egyesülni. Ellenben egyenként, ha kedvükre beszél az ember, valószínűleg könnyen megadják magukat, minthogy, az mint értesültünk, különben is viszálykodásban élnek egymással. De másrészt nincs is annyi hoplitájuk, mint amennyivel dicsekednek. Hisz maguk a hellénekről is kitűnt, hogy nincsenek annyian, amennyire kiki önmagát becsülte, és jóllehet egész Hellas kérkedett fegyveresei nagy sokaságával, a mostani háborúban kellő erővel mégis alig birt kiállani. Amennyire hallomásból tudom, ilyen lesz ott is a helyzet, sőt még kedvezőbb, mivel a barbárok közül is számosan gyülölik a syrakusaiakat, akik mindnyájan hozzánk fognak állni, és segítik majd támadásunkat. Őseinknek is ellenségeik voltak ugyanezek, akiket, mint mondják, mi hátunk mögött hagyunk, ha elhajózunk; nekik azonfelül a méddel szemben is helyt kellett állniok, és mégis birodalmat alapítottak, nem egyébbel, mint hatalmas hajóhaduk erejével. Most is úgy van. Kevesebb reménységük ellenünkben a peloponnesosiaknak sohasem lehetett, és feltéve, hogy lesz annyi bátorságuk, hogy földünkre becsapjanak, ezt megtehetik amúgy is, ha el sem is hajózunk. Azonban tengeri erejünkkel lehetetlen, hogy kárt tehessenek bennünk, mert marad még annyi hajónk, hogy megmérkőzhessünk ő velük.

Mit is lehetne tehát illendően felhoznunk, hogy akár magunk 18. fej.
visszahuzódjunk, vagy mivel is védekezhetnénk, ha szövetségeseinket cserben hagyjuk? Ezeket kötelesek vagyunk megsegíteni, mivel esküt tettünk rá, és nem szabad nekik felhánynunk, hogy ők se támogattak bennünket. Mert nem is azért szövetkeztünk velük, hogy ide jőjjenek a mi segítségünkre, hanem hogy ottani ellenségünknek üljenek a nyakán, nehogy ellenünk támadhasson. Igy szereztük uralmunkat, mi s mások is, akik valaha

uralkodtak, tudniillik, hogy szivesen pártját fogtuk, ha valaki, akár barbár, akár hellén hozzánk folyamodott. Mert ha mindenki veszteg maradna, vagy nemzetségét kutatná, hogy kit támogasson, akkor bizony nem nagyon gyarapíthatnók hatalmunkat, sőt a meglevőt is koczkáztatnók ; mivel nem szoktak csak akkor védekezni a hatalmas ellen, mikor támad, hanem megelőzik, hogy ne támadhasson. Továbbá nem is rajtunk múlik, hogy mennyire terjeszszük ki uralmunkat, hanem, ha már ennyire jutottunk, kénytelenek vagyunk vele, hogy némelyek meghódításán törekedjünk, másokat hódoltságunkból ki ne bocsássunk, mivel különben mi juthatunk másnak az uralma alá, mihelyt alább hagyjuk a saját uralmunkat. Nektek tehát nem lehet úgy a nyugalomra arányoznotok, mint másoknak, hacsak lelkületben is hozzájuk hasonlóvá át nem változtok.

Fontoljuk csak meg, hogy ezen hadjárattal öregbedik majd itt is a hatalmunk, és indítsuk meg a vállalatot, legalább majd a peloponnesosiaknak is megcsügged elbizakodásuk, ha látják, hogy mi nemcsak semmibe se veszszük a mostani nyugalmunkat, de sőt még Sicilia ellen is hajózunk. Továbbá vagy egész Hellasra kiterjesztjük uralmunkat, ami valószinű, ha ezeket is meghódítjuk, vagy legalább is megfenyítjük a syrakusaiakat, a miből szintén lesz hasznunk nekünk magunknak és szövetségeseinknek is. Hajóhadunk végre megóv minden veszedelemtől, és módunkban lesz akár ott maradnunk, ha sikerrel működünk, akár visszavonulnunk, mert a tengernek mindenesetre urai maradunk valamennyi siciliai ellenében is. Ne engedjétek, hogy megtántorítson benneteket Nikiasnak a tétlenséget magasztaló beszéde, vagy mert az ifjakat s öregeket szembe állította egymással. Tekintsétek őseink szokását, akik, ifja s öreg, közös tanáccsal tettek bennünket ily naggyá, és úgy próbáljátok meg ti is gyarapítani az államot. Gondoljátok meg, hogy fiatalság, öregség egymás támogatása nélkül tehetetlen, és csak a könnyelműség, higgadtság és óvatos megfontolás keveréke az igazi erő forrása. Az állam pedig, mint akármi is, a tétlenséggel maga emészti föl önmagát, és miatta minden tehetsége eltesped, míg a küzdelem által gyarapszik tapasztalatban, és megszokja, nem azt, hogy szóval, hanem hogy tettel szálljon síkra magáért. Egyátalában az a véleményem, hogy amely állam a tétlenséget meg nem szokta, az leghamarább akkor pusztul el, midőn tétlenségre szánja magát, valamint egy nép is akkor él legbátorságosabban, ha régi

szokásaitól s törvényeitől, még ha rosszak volnának is, legkevésbé tér el közügyeiben.

3. Indulás. Kr. e. 415. július.

(VI. k. 30–32. fej.)

Nyár közepe volt már, midőn ezek után elindult a flotta 30. fej.
Siciliába. A legtöbb szövetséges, továbbá az eleségszállító és kisebb hajók, s ami készület még a hajóhadhoz tartozott, Kerkyrába volt rendelve, hogy majd itt egyesülnek, s aztán az ión tengeren át a Japygia hegyfokhoz eveznek. Az athéniek pedig, és a kik a szövetségesek közül a városban valának, a kitüzött napon hajnalkor lementek a Piraeusba és útra készen a hajókra szálltak. Azonban velük ment úgyszólván az egész város, polgárok és idegenek; az ittvalósiak lekisérték hozzátartozóikat, ki barátját, ki rokonát vagy fiát, és reménységgel meg aggodalmas siránkozással kisérték el őket. Bíztak hozzá, hogy megszerzik majd azt az országot, de aggódtak, ha vajjon viszontlátják-e még ezeket, midőn elgondolták, mekkora útra indulnak távol a hazájuktól.

S a jelen pillanatban, midőn bizonytalan eshetőségre el kel- 31. fej.
lett válniok egymástól, már inkább tudatára ébredtek, mekkorát kockáztattak, mint akkor, midőn a vállalatot megszavazták vala. Ámde látva a nagy bőséget mindenben, mégis bizalmat merítettek a szemük elé táruló hatalmuk látványából. Az idegenek meg a más tömeg a látványosság kedvéért jött le, mert a dolog nagyszerű és hihetetlen vala. Ezen időkig ez volt az első ilyen költséges s kitünően felszerelt vállalat, melyet egy város egymaga hellén hadakkal kiállított. Hajók s hopliták számában Kr. e.
ugyan az a sereg, melyet Perikles Epidauros, és utóbb Hagnon 430.
Potidaea ellen vezetett, nem volt kisebb. Akkor Athénből *négyezer* hoplita, *háromszáz* lovas, *száz* hadihajó, azután még Lesbos s Chiosból *ötven* hajó s sok számos szövetséges vonult ki velük; hanem csak rövid útra s gyenge készülettel indultak. Ez a vállalat azonban hosszú időre volt szánva, és a szükséghez képest, nemcsak hajóhaddal, de gyalog csapatokkal is ellátták, és nem kiméltek a flottára semmi költséget sem a trierarchosok,[17] sem az állam. A legénységnek fejenként egy drachma napi zsoldot fizettek,[18] ezenkivül az állam adta a felszerelésen kivül a hajókat is, még pedig *hatvan* gyors hadihajót, *negyven* csapatszállítót, mindezekbe pedig a legjava hajóslegénységet. A trierarchosok

pedig a *thranitések*[19] és a többi hajóslegénység állami zsoldját még a magukéból is megtoldották, hajóikra drága czimereket[20] s szereléket csináltattak, és kiki minden erejéből azon buzgólkodott, hogy legjobban az ő hajója tünjék ki pompában és gyorsaságban. Továbbá nagy gonddal szemelték ki a gyaloghadat is; fegyverzetben s ruházatban pedig buzgó iparkodással versenyeztek egy mással. S ezen verseny miatt, melyet kiki a rábízott dologban kifejtett, az egész inkább tüntetésnek látszott, mellyel hatalmukat s gazdagságukat akarták a többi hellének előtt fitogtatni, mint sem hadi készülődésnek. Mert ha valaki összeszámította volna az államnak nyilvános, valamint a katonaságnak személyes költségeit, tudniillik mindazt, amit egyesek saját személyükre, vagy a hajóskapitányok hajóikra eddig elköltöttek, és amit még el fognak költeni, nem is említve, hogy kiki az állami zsoldján kívül a hosszú hadjáratra még egyéb úti költséggel ellátta magát, némelyik meg katona vagy kereskedő, kereskedni valót is vitt magával; aki mindezt összeadná, megláthatná, hogy összevissza sok talentum érőt vittek ki a városból. Híressé is vált az a flotta, s nemcsak a vállalat bámulatos merészsége, a fényes látványosság, vagy amiatt, mert serege túltett azokén, akik ellen kiindult, hanem azért is, mivel ez volt a leghosszabb tengeri út, melyre távol a hazától vállalkoztak, s amelyhez, ha tényleges hatalmukat számba veszszük, túlságosan vérmes reményeket kötöttek.

32. fej. Amint a hajóraszállás végbe ment és beraktak már mindent, amit magukkal vinni szándékoztak, trombitaszóval csendet parancsoltak. Aztán elimádkozták a kikiáltó szava után az indulás előtt szokásos imádságokat, nem hajónként, hanem mindnyájan egyszerre, mialatt az összes csapatoknál megtöltötték a vegyítő korsókat, mire szinte a katonák is, valamint a tisztek, arany s ezüst serlegekből áldoztak.[21] Velük imádkozott a többi nép is, amely a parton állt, a polgárok és mások is, akik jóakaróik valának. Ezek után rázendítették a csatadalt és bevégezvén az italáldozatot, egy sorjában megindultak, utóbb versenyre keltek, miglen Aeginái nem jutottak.

Ezek után Kerkyrába siettek, ahol a szövetségesek többi hadai is egybegyültek.

II.

A siciliai hadjárat vége. Az athéniek megsemmisülése

1. Nikias levele az athéniekhez. Kr. e. 414. november.

(VII. k. 10—17. fej.)

A következő télen megérkeztek Athénbe Nikias követei ; elmondták szóbeli megbizatásukat, megfeleltek a hozzájuk intézett kérdésekre és átadtak egy levelet is. Ekkor kilépett az állami jegyző,[22] és felolvasta, amint következik, az athénieknek : 10. fej.

»A régebb eseményekről, athéniek, több levelemből értesülve vagytok ; most azonban még inkább helyénvaló, hogy megtudjátok, minő állapotban vagyunk, hogy ezek szerint tanácskozhassatok. Ugyanis miután a syrakusaiakat, akik ellen küldettünk, több csatában legyőztük, és a sáncokat, amelyek közt most tartózkodunk, fölépítettük, megérkezett a lakedaemoni Gylipposos, sereget vezetvén részben a Peloponnesosból, részben Sicilia némely városából. Az első ütközetben legyőztük őt ; másnap, azonban erőt vett rajtunk számos lovasságával s dárdavetőivel, s mi falaink mögé visszavonultunk. Most pedig veszteglünk, miután félbehagytuk az ostromfal építését az ellenség fölös száma miatt ; mi ugyanis nem állhatnánk ki összes hadainkkal, mivel hoplitáink egy része a falak őrizetével van elfoglalva. Azonban az ellenség keresztben a mi sánczunkkal egy egyszerű falat húzott, és most már nem is lehetséges, hogy mi a várost körülzárjuk, hacsak valaki ezt a keresztfalat nagy hadi erővel meg nem ostromolná és el nem foglalná. Igy aztán mi azon hitben, hogy mi ostromlunk másokat, tulajdonkép magunk vagyunk ebben az állapotban, legalább a szárazföldi oldalról, mert a lovasság miatt a környéken sem igen járhatunk el messzire. 11. fej.

Küldtek továbbá a Peloponnesosba is követeket segítségért, Sicilia városaiba pedig Gylippos jár el, hogy részvételre buzdítsa azokat, akik még nem hadakoznak, valamint hogy amennyire lehet, gyalog s tengeri hadat gyűjtsön magának. A mint megtudtam, az a szándékuk, hogy a gyaloghaddal falainkat, s ugyanekkor hajóikkal a tengeren minmagunkat is megtámadnak. Azon pedig senki közületek meg ne ütközzék, hogy a tengeren is meg akarnak bennünket támadni. Azt ők maguk is tudják, hogy kezdetben a mi flottánk igen jó karban volt, mivel ki voltak száradva hajóink, s nem volt hiányosság a legénységben 12. fej.

sem. Most azonban hajóink, minthogy annyi ideje vizen vannak, átáztak, legénységünk pedig elpusztul. Mi ugyanis hajóinkat nem húzhatjuk ki, hogy kiszáradjanak, mivel az ellenséges hajóhad számban nemcsak vetekedik, de még felül is múlja a mienkét, s így mindig készen kell lennünk a támadásra, mert hisz az ellenség szemünk láttára gyakorlatokat tart már a tengeren. Továbbá rajta áll, ha támadni akar, s azt is könnyebben teheti, hogy hajóit kiszárítsa. Mert nem kell neki más hajókat szemmel tartania.

13. fej. Ezt mi nem tehetnők meg,[23] még ha fölös számban volnának is hajóink, és ha nem kellene is, mint most tesszük, valamennyivel őrt állanunk. Mert ha csak egy kicsit is kevésbbé állnánk a résen, azonnal hiányt szenvednénk az eleségben, melyet az ellenség városa mentén már most is csak bajjal birunk szállítani.

Hogy mért pusztult el, s még jobban is mért pusztul el majd a legénységünk, annak oka a következő. Matrózainkat, mikor fáért vagy portyázni mennek, messziről vizet hordanak, a lovasok leöldösik. A szolga-nép megszökdös, amióta nem vagyunk erősebbek az ellenségnél ; az idegenek[24] közül, akik kényszerítve jöttek velünk, azok mihelyt szerét ejthetik, szerteszét elszélednek ; akik pedig a nagy zsold fejében csatlakoztak hozzánk, s azon véleményben, hogy itt több pénzt lehet majd szerezni, mint a mennyit harczolni kell, ezek amióta meglepetve észrevették, hogy az ellenség hajókkal s más egyébként velünk szembe száll, azóta részben az ellenséghez szökdösnek, ha alkalmat találnak rá, részben másfelé menekülnek, amint ép módját lelhetik ; hisz elég tágas Sicilia. Vannak végre olyanok is, akik kereskedést űzvén, rábeszélték a hajóskapitányokat, hogy helyükbe hykkarai[25] rabszolgákat fogadtak el, miáltal a hajókon a szolgálat pontosságát tönkre tették.

14. fej. Továbbá tudvalévő dolog előttetek is, hogy egy hajó legénységének csak csekély a töredéke, mely kifogástalan, és hogy kevés van olyan evezős legény, aki nemcsak megindítani tudja a hajót, de alkalmas időben meg is birja az evezést állítani.[26]

A legnagyobb baj pedig az, hogy vezér létemre mindezeknek nem birom gátját vetni, mert bizony nehéz a ti természeteteket kormányozni.[27] Nincs továbbá, honnan szereznünk hajóinkra legénységet, amire bőségesen módja van az ellenségnek ; viszont mi kénytelenek vagyunk beérni azokkal, akiket magunkkal hoz-

tunk, sőt veszteségeinket is belőlük pótoljuk. Naxos s Katane ugyanis, amely két város még szövetségesünk, tehetetlenek. S csak egy dolog sikerüljön még az ellenségnek, hogy tudniillik Itáliának azon népei, akiktől élelmünket kapjuk, hozzá pártoljanak, miután látják, hogy minő állapotban vagyunk és hogy tőletek segítséget nem kapunk, akkor kiéheztet bennünket, s harcz nélkül végét veti a háborúnak.

Ezeknél kellemesebb dolgokat is üzenhetnék nektek, de nem hasznosabbakat, ha ugyan az itteniekről megbizható hírek után akartok tanácskozni. Különben is, mivel ismerem a természeteteket, hogy legörömesetebb a legkellemesebb dolgokat hallgatjátok, utóbb azonban pert kezdtek, ha várakozás ellenére üt ki ilyes valami, ezért legbiztosabbnak azt tartottam, ha egész valójában feltárom az igazságot.

Most pedig higyjétek el, hogy tekintve a célt, mely bennün- 15. fej.
ket eredetileg idehozott,[28] nem illetheti vád sem katonáitokat, sem hadvezéreiteket ; és ez erős meggyőződésetek maradjon. Mióta azonban egész Sicilia egyesült ellenünk és a Peloponnesosból újból segítséget várhatnak, csak azon múlik minden, hogy ti miként határoztok, mivel itteni haderőnk már most sem elégséges. S vagy vissza kell ezt is hivnotok, vagy egy másikat küldjetek utána, gyalog és tengeri hadat, mely emennél nem kisebb, valamint pénzt is, de nem keveset, számomra meg egy utódot, mivel vesebajom miatt képtelen vagyok tovább itt maradni. S hiszem, hogy részetekről elnézéssel fogok találkozni. Mert amíg erőben s egészségben valék, mint vezér, sok jó szolgálatot tettem nektek. Amit pedig meg akartok tenni, azt mindjárt a tavasz elején s ne huzakodva végezzétek, mivel itt Siciliában az ellenség hamarosan összegyüjti minden segítségét. A peloponnesosiak későbbre várhatók ugyan, de ha ti nem lesztek szemfülesek, akkor ezek is vagy rászednek benneteket, mint a multkoriban,[29] vagy pedig megelőznek.«

Igy szólt Nikias levele. Az athéniek pedig, miután meghall- 16. fej.
gatták, Nikiast nem mentették föl hadvezéri tisztétől, hanem addig is, míg megválasztott vezértársai oda nem érkeznek, segédeknek az ottaniak közül kirendelték melléje Menandros, és Euthydemost, hogy betegségében ne magának egyedül kelljen vesződnie. Azután az athéni s szövetséges hadkötelesek lajstromából[30] egy új tengeri s gyaloghadat is megszavaztak. Nikias mellé vezéreknek megválasztották *Demosthenest*, Alkisthénes fiát, s *Eurymedont*, Thukles fiát. Eurymedont tíz hajóval rögtön,

a téli napfordulat idején elküldték Siciliába, hogy *százhúsz* talentum ezüstöt, s egyúttal hírt is vigyen az ottaniaknak, hogy ő számukra segítség s lesz felőlük gondoskodás.

2, Demosthenes megérkezése és éjjeli támadása.

(VII. k. 42—45. fej.)

42. fej. Ezalatt[31] megérkeztek *Demosthenes* és *Eurymedon* Athénből a segítséggel, úgy mint hetvenhárom hajóval, beleszámítva az idegenekét is, körülbelül ötezer hoplitával a maguk s szövetségeseik embereiből, végre nagy számú barbár s hellén kopjavető, parittyás és íjjász seregekkel, és mindennemű alkalmas készülettel. A syrakusaiakat s szövetségeseiket e miatt első pillanatra nem csekély rémület szállta meg, hogy immár be sem láthatják a végét, miként szabadulhatnának meg a veszedelemből. Mert látniok kellett, hogy Dekeleia megerősítése ellenére is majdnem akkora hadsereg vonult fel ismét ellenük, mint első ízben, és hogy mily rendkivüli nagynak bizonyul az athéniek hatalma minden tekintetben. Ellenben az itt táborozó athénieknek, a mennyire balsorsuk miatt lehetett, újra megerősödött a bizodalmuk. Azonban Demostehenes, miután az ügyek állásáról tájékozódott, átlátta, hogy nem szabad az időt vesztegetni, különben úgy járhat, a mint Nikiasszal történt. Mert Nikias is rémületet keltett eleinte, midőn megérkezett, de csakhamar lenézték őt a syrakusaiak, midőn a helyett, hogy rögtön támadást intézett volna ellenük, egész télen át *Katanában* vesztegelt. Csakis így lephette meg őt *Gylippos* is a peloponnesosi segítséggel, amelyért nem is folyamodtak volna a syrakusaiak, ha azonnal ellenük nyomul Nikias. Mert azt hitték, hogy a maguk erejével is megmérközhetnek, mire pedig belátták volna gyöngeségüket, már elzárhatta volna őket az ostromfallal, a mikor ha kérték volna is a segítséget, nem lehetett volna az már szintolyan hasznukra. Ez volt az, a mit szem előtt tartott Demosthenes, és mivel tudta, hogy tőle is most az első napon retteg legjobban az ellenség, minél gyorsabban ki akarta aknázni ezt a rémületet, melyet hadserege okozott. Észrevette továbbá, hogy a syrakusaiak keresztfala,[32] mellyel megakadályozták, hogy az athéniektől körülzárassanak, egyes fal és könnyen elfoglalhatja ha az *Epipolaira* vezető utat és aztán a rajta levő tábort hatalmába kerítheti, mert senki se birna ekkor már nekik ellenállni.

Rajta volt tehát, hogy minél hamarább megtegye a kisérletet, úgy vélekedve, hogy ezzel iziben véget vethet a háborúnak. Mert vagy sikere lesz és akkor övé Syrakusa, vagy pedig visszavezeti a sereget ; legalább nem fogyasztják magukat tovább hiába sem az itt táborozó athéniek, sem az otthonvaló polgárság.

Először is kivonultak és a syrakusaiaknak az *Anapos* környé- 43. fej.
kén fekvő földjeit dúlták fel az athéniek, akik, mint először, most ismét erősebbek voltak a tengeren s szárazon egyaránt. Nem is jöttek ki ellenük a syrakusaiak sem itt, sem amott, kivéve *Olympieionból* lovasságuk s kopjavetőik. Ezután Demosthenes pedig nem akart sok időt vesztegetni ; miután tehát Nikias és t bbi vezértársai beleegyezését is megnyerte, tervéhez képest hozzálátott Epipolai megszállásához. De nappal lehetetlen lett volna észrevétlenül közelébe jutni és megmászni. Azért, miután öt napra való élelemmel ellátta embereit, az összes kőműveseket s építő-mestereket magához vette, továbbá lövedékekből, és azon esetre, ha sikerül tervük, mindenféle építkezésre való készülettel felszerelte magát, és az első álom idején *Eurymedonnal* s *Menandrosszal* és az egész sereggel megindult Epipolai irányában. Nikias a sánczok közt maradt. Oda érve, az *Euryeloson* át, ugyanott, ahol már az első sereg is felment, feljutottak anélkül, hogy észrevették volna őket a syrakusai őrszemek, megrohanták ottani erősségüket és az őrségből néhányakat levágtak. A nagyobb része azonban nyomban elmenekült a táborhelyekhez, aminő három volt az Epipolain a keresztfal előtt : egy a syrakusaiak, a másik a többi siciliaiak, a harmadik a szövetségesek számára. Ezeknek hírül adták a megszállást, valamint ama hatszáz főnyi syrakusai csapatnak, amely elejétől fogva ezen hely őrizetére volt rendelve,[33] Gyorsan segítségre siettek, akiket azonban Demosthenes és az athéniek, amint találkoztak velük, bátor védelmük ellenére is futásra kényszerítettek. Egyúttal haladéktalanul előre nyomultak, hogy ne történjék mulasztás czéljuk megvalósításában, ha már egyszer benne vannak. Mások meg rögtön elfoglalták a keresztfalat, miután az őrség megfutamodott, és kezdték a mellvédeket lerángatni. Ekkorra a sánczokból is elősiettek a syrakusaiak és szövetségeseik, valamint Gylippos is embereivel, akik a váratlan éjjeli támadás miatt zavarodva álltak szemben az athéniekkel, és eleinte kénytelenek voltak előlük meghátrálni. Az athéniek, mintha már győztek volna, rendetlenül nyomultak előre, és csak azon törekedtek, hogy az

ellenségnek azon részét is, mely még a harcban nem vett részt minél hamarább szétszórhassák, nehogy újra összeverődjenek, ha támadásukkal alább hagynának. Ekkor legelőször a beotiak álltak nekik ellent, akik megrohanták és megfutamították őket.

44. fej. Nagy zavar s veszedelem támadt erre az athéniek soraiban, amelyről biztos tudósitást, hogy mikép történt mi minden, nem volt könnyü egyik féltől se szerezni.[34] Mert nappal bár világosabb minden, ami történik, és mindamellett a résztvevők nem hogy mindent, de még azt is csak hiányosan tudják, ami körülöttük történik. Hát még egy éjjeli ütközetben, hogyan is tudhatna valaki biztosat, különösen, midőn ez volt az egyetlen ilyen, mely ezen háboru folyamán nagyobb seregek közt vívatott. Fényes holdvilág volt ugyan, de csak annyira láthatták egymást, a mint az a holdvilágnál természetes ; látták tudniillik az egyes embereket, de megismerni egyenként nem birták őket pontosan. S szük volt a hely is, melyen a hopliták mindkét részről sürü tömegben tolongtak. Azonban az athéniek egy része már le volt győzve, míg a másik rész a rohamot folytatva, előre nyomult és még nem érte veszedelem. Másik nagy fele a hadseregnek meg ép most ért csak fel, egy rész még csak felmenőben vala, ugy hogy nem tudták, ki hová csatlakozzék. Ugyanis legelül már teljes zavarodásban voltak és megfutamodtak volt csapataik, azonfelül nehéz volt a nagy kiabálástól tájékozódni. Mert a syrakusaiak s szövetségeseik győzvén, harsány kiabálással buzditották egymást, s hasonlóval fogadták az ellenséget is, mivel éjjel nem is volt más módja a jeladásnak. Az athéniek pedig keresték, hol találhatják meg övéiket, [35] és bárki jött velök szemben, azt ellenségnek tartották, még saját menekülő bajtársaikat is. Folyton a jelszót kérdezgették, mivel csak így lehetett egymást megismerniök, de ezzel csak növelték a zavart, mivel mindnyájan egyszerre kérdezősködtek, másrészt teljesen elárulták jelszavukat az ellenségnek. Emezét viszont ők nem tudhatták mindnyájan, mivel a győztes ellenség nem szóródott el annyira, s e miatt kisebb volt a veszedelme, hogy a bajtársakat félreismerje. A minek aztán az volt a következménye, hogy ismervén a jelszót, mindannyiszor elmenekült az ellenség, valahányszor az athéniek egy erősebb hadosztályára bukkant, míg ellenben emezek, ha a jelszóra válaszolni nem tudtak, lemészároltattak. Legtöbb s legnagyobb kárt azonban a csatadalok miatt szenvedtek, amelyek, minthogy mind a két félen majdnem

egyenlők valának, nagy kavarodást okoztak soraikban. Ha tudniillik az argivok, kerkyraiak, vagy a kik dór nemzetségűek valának köztük, megkezdték a paiant, ez ép oly rémületet keltett az athéniek között, mint akár maga az ellenség. Végre aztán annyira összezavarodtak, hogy több helyütt egymással csaptak össze hadaik, bajtárs a bajtársával, polgár a polgártársával, és nemcsak hogy ijedelmet okoztak egymásnak, de még kemény tusába is keveredtek, amelyből csak nehezen birtak kibontakozni. Azután üldözés közben is sokan elvesztek, akik levetették magukat a sziklákról, mivel szűk az Epipolai lejárata. Akik szerencsésen lejuthattak a síkságra, azok közül sokan, kivált az első seregből valók, minthogy a vidéket már ismerték, haza menekültek táborukba, ellenben a később érkezők közül számosan útat tévesztve, a környéken elbolyongtak. Ezeket reggelre válva a portyázó syrakusai lovasság leöldöste.

Másnap a syrakusaiak két helyt diadaljelvényt állítottak ; 45. fej.
egyet az Epipolain, ahol a támadás történt, a másikat azon a helyen, ahol a boeotiak megverekedtek. Az athéniek pedig fegyverszünet útján eltakarították halottaikat. Elég sokan elvesztek közülük s szövetségeseik közül, de fegyvert még többet vesztettek, mint embereket. Mert akik szorongatva a sziklákról leugráltak, fegyvereiket mindnyájan elhányták, némelyek el is vesztek, de volt aki meg is menekült közülük.

3. Az athéniek a visszavonulás felől tanácskoznak.
(VII. k. 46—50. fej.)

A váratlan szerencse a syrakusaiakat ismét új bizalomra serkentette, mint már azelőtt egy ízben.[36] Akragasba, ahol pártoskodás folyt, elküldték tizenöt hajóval *Sikanost*, hogy hódítsa a részükre, ha teheti. Gylippos meg szárazföldön ismét elindult Sicilia más vidékeire, hogy még több hadat toborozzon, mert most már remélte, hogy az athéniek sáncait is elfoglalhatja, miután az Epipolain olyan sikert aratott.

Az athéniek vezérei pedig azon tanácskoztak, mitevők le- 46. fej.
gyenek ezen szerencsétlenséggel és azon általános csüggetegséggel szemben, mely az összes sereget elfogta. Látták, hogy vállalataikban nincs szerencséjük, és hogy a katonaság megunta már az itt való tartózkodást. Mert nem elég, hogy betegség sanyargatta őket, egyrészt mert olyan volt már az évszak, amidőn az emberek legtöbbet betegeskednek,[37] másrészt, mert mocsáros s egészség-

telen helyen táboroztak ; de nem is volt már nekik semmiféle reménységük. Demosthenesnek tehát az volt a véleménye, hogy nem kell tovább itt maradni, hanem azon tervhez képest, melylyel az Epipolaira a támadást megtette, miután kudarczot vallott, arra szavazott, hogy nem kell vesztegelni s el kell vonulni, mindaddig, mig a tenger hajózható, és amíg legalább utóbb érkezett hadi erejükkel s flottájukkal az ellenséggel megbirkózhatnak. Továbbá, így szólt, az államnak is inkább javára válik, ha majd inkább azok ellen hadakoznak, akik otthon a hazában erősséget emeltek,[38] mintsem itt e syrakusaiak ellen, akiket úgy sem könnyü legyűrniök. Végre az se okos, hogy annyi költséget pazarolva, még tovább is hiába folytassák az ostromot.

48. fej. Így vélekedett Demosthenes. Egy véleményen volt vele Nikias is, hogy tudniillik rosszúl állnak az ügyeik, de nyiltan nem akarta gyöngeségüket bevallani. Félt, hogy hírt kap felőle az ellenség, ha nyilvánosan sokak tudtával elhatározzák a visszavonulást, és ennélfogva kevésbé sikerül titokban megtenni, ha majd csakugyan végre akarják hajtani. Azonkivül az ellenség helyzetéről nyert értesülései nyomán, aminő hozzá sűrübben érkezett, mint másokhoz, némi reményt is táplált, hogy amazok sorsa még rosszabbra fordul idővel, mint az övéké, ha az ostromban kitartanak ; mivel az athéniek eleség szükivel is megsemmisíthetik őket, különösen most, amióta messzebb uralkodnak a tengeren. Végül volt Syrakusában olyan párt is, mely a várost szerette volna az athéniek kezére játszani ; ezzel is folyt a titkos alkudozás és figyelmeztették, ne hagyja abba az ostromot. Mindezeknél fogva tényleg ingadozott, és jobbra-balra okoskodva nem jutott végleges megállapodásra, mindamellett ez alkalommal nyiltan kijelenté, hogy ő nem vezeti vissza a hadsereget. »Mert tudja biztosan, így szólt, hogy az athéniek nem fognak belenyugodni, ha parancsuk nélkül történik meg a visszavonulásuk. Mert nem olyanok fognak majd szavazni fölöttük, akik a helyzetet, mint most ők, szemlátomásból ismerik, és nem hallomásból vagy mások becsmérlő szavai után, hanem olyanok, akik ügyes és rágalmazó szónokok beszédjéből merítik majd meggyőződésüket. Még saját katonáik közül is sokan, sőt a legtöbbje, azok is, akik most jajgatnak, hogy minő veszedelemben vannak, otthon ép az ellenkezőjét fogják kiabálni, hogy megvesztegettették magukat a hadvezérek és ezért vonultak vissza a hadsereggel. Már pedig ő, aki ismeri az athéniek természetét, mintsem gyalázatos vádra

s igazságtalanul odahaza, inkább itt vesszen el az ellenség kezétől, harcolva, önszántából, ha már meg kell lennie. Különben így folytatá, a syrakusaiak helyzete még most is rosszabb az övékénél. Pénzen kell nekik zsoldosokat tartani, nagy költségükbe kerülnek erődítéseik, továbbá egy éve már, hogy egy nagy hajóhadat eltartanak: úgy, hogy már is szükséget szenvednek, de ezután fognak még csak igazában bajba keveredni. Eddig is már kétezer talentomot[39] elköltöttek, és még több az adósságuk; ha pedig mostani költségükkel legcsekélyebb részben is alább hagynak, és kímélik a tartáspénzt, tönkre kell menniök, mivel az ő seregük nagyobbrészt segédhadakból és nem törvényesen köteles katonaságból áll, mint az athénieké. Azért tehát, így végzé, ki kell tartaniok az ostromlással, s mivel sokkal erősebbek is, nem szabad egy vesztett csata után mindjárt elvonulniok.«

Ezt mondá Nikias, és erősködött véleménye mellett, mivel 49.
alaposan ismerve a syrakusai viszonyokat, tudta, hogy a szükséges készülékek és pénz hiányában szükölködnek, és mert voltak továbbá ott sokan, akik az athéniek hatalmába szerették volna adni a várost, s akik alkudozásban is voltak vele, hogy tudniillik ne hagyja abba az ostromot; végre valamint azelőtt,[40] még most is bizakodott a hajóhadban, jóllehet vereséget szenvedtek. Ellenben Demosthenes semmi áron sem akart beleegyezni, hogy folytassák az ostromot. »Ha már, így szólt, nem lehet hazavezetni a sereget az athéniek rendelete nélkül, akkor hát menjenek legalább Thapsosba vagy Katanába, ahonnan gyaloghaddal pusztítva az országot, részben elláthatják seregüket, részben az ellenséget is károsíthatják. Ott továbbá a hajóhaddal is a nyilt tengeren folytathatják a hadakozást, és nem ilyen szűk helyen, mely csak az ellenségnek válik javára; ott lesz elég tágasságuk, ahol értékesíthetik ügyességüket, ahol szabadon visszavonulhatnak, vagy ha tetszik, támadhatnak, mivel ott nem hátráltatja őket a szűk és korlátolt térség, akár ha elinditani, akár ha kikötni akarják hajóikat. Röviden szólva, neki, úgy mond, sehogyse tetszik, hogy itt maradjanak, hanem oly gyorsan, amint csak lehet, és halogatás nélkül induljanak.« Ugyanez volt a véleménye Eurymedonnak is. Azonban mivel Nikias ellenmondott, habozás s késlekedés támadt köztük, s különben is gyanitották, hogy Nikias tán, mivel jobban van értesülve, azért erősködik annyira véleménye mellett. Az eredmény az lett, hogy a dolgot elhalasztották, és egy helyben maradtak az athéniek.

50. fej. E közben Gylippos és Sikanos visszajöttek Syrakusába.[41] Sikanos azonban nem járt sikerrel Akragasban, mert még Gelában volt, midőn a syrakusai párt a városból kiűzetett. De Gylippos nemcsak Siciliából hozott magával katonaságot, hanem vele jöttek azok a hopliták is, akiket tavaszszal teherhajókon szállítottak el a Peloponesosból, és akik most Libyából érkeztek Selinusba. Ezek ugyanis miután elverődtek Libyába, és a *kyreneiktől* két trierest és kalauzokat kaptak, útközben segítségére mentek *Euesperides* városának, melyet a libyaiak ostromoltak. Legyőzvén a libyaiakat, áteveztek *Neapolisba*, a karthagóiak egy kikötő városába, ahonnan Sicilia a legközelebb, tudniillik két napi és egy éjszakai tengeri út távolságra esik. Innen tehát átkeltek Selinusba. Mihelyt ezek megérkeztek, a syrakusaiak rögtön előkészületeket tettek, hogy kétfelől, tengeren és szárazon megtámadják az athénieket. Ezeknek a vezéreik meg, midőn látták, hogy ismét egy új sereg áll készén ellenük, s egyúttal, hogy nem fordul jobbra a saját helyzetük, sőt inkább, hogy napról-napra s minden tekintetben rosszabbra változik, kivált a sok betegség miatt, mely legénységüket gyötri, megbánták már, hogy mindjárt először el nem vonultak. S minthogy most már Nikias sem ellenkezett, jóllehet nyiltan még most se akart mellette szavazni, kihirdették, hogy kiki, amennyire csak lehet titokban[42], intézkedjék s készen legyen az elhajózásra, mihelyt a rendelet megadatik. Épen mire elkészültek s elhajózni szándékoztak, holdfogyatkozás állt be; mert tele hold volt ép esetleg. Erre az athéniek közül a legtöbben, akik ezt a dolgot a lelkükre vették, azt követelték vezéreiktől, hogy halaszszák el az elvonulást, és különösen Nikias is, aki az ilyen istenes dolgokat nagyon nagyra tekintette. Kijelentette, hogy még a tanácskozást sem engedi meg a felett, vajjon előbb elmozdulhatnának-e, míg háromszor kilenc napig továbbad ott nem vesztegelnek, valamint a jósok elrendelték. Ez volt az oka az athéniek halogatásának, hogy még továbbra is ott maradtak.

4. Az athéniek a tengeren is vereséget szenvednek.

(VII. k. 51—54. fej.)

51. fej. Megtudták a dolgot a syrakusaiak is, minélfogva még jobban felbuzdultak, hogy most már nem eresztik ki a kezükből az athénieket, minthogy ezek már maguk is elismerték, hogy sem a

hajóhaddal, sem seregükkel nem erősebbek náluknál; mert különben miért is akartak volna elhajózni? De azt is meg akarták volna akadályozni s syrakusaiak és szövetségeseik, hogy máshol Siciliában meg ne telepedjenek az athéniek, ahol nehezebb lenne ellenük a háborút folytatni, hanem itt helyben, ahol minden az ő javukra szolgált, szerették volna őket a tengeri ütközetre kényszeríteni. Megrakták tehát legénységgel hajóikat és néhány napon át gyakorolták magukat, míg elegendőnek nem gondolták. Aztán alkalom adtán először is az athéniek sáncfala ellen intéztek támadást. Midőn pedig ezekből egy kisebb csapat hoplita s lovas az egyik kapun eléjük vonult, néhány hoplitát a többitől elvágtak, akiket megfutamítottak; szűk lévén azonban a kapu bejárata, az athéniek *hetven* lovat[43] s egy pár hoplitát elvesztettek.

Ezen a napon aztán visszavonult a syrakusaiak serege. 52. fej.
Másnap kivonultak flottájukkal, összesen *hetvenhat* hajóval és a szárazról a falak ellen is támadást intéztek. Az athéniek *nyolcvanhat* hajóval szálltak szembe velük, aztán egymásra csapva megütköztek. A jobb szárnyon Eurymedon állt. Az volt a szándéka, hogy majd bekeríti az ellenség hajóit, miért is erősen a part felé terjeszkedett. De ekkor a syrakusaiak és szövetségeseik, akik a középső hadvonalon már győztek, a kikötő sarkában az öbölbe szorították,[44] ahol őt magát megölték és minden vele járó hajóját elpusztították. Továbbá az athéniek többi hajóit is üldözőbe vették és a partnak szorították.

Gylippos pedig, midőn meglátta, hogy az ellenség hajóhada 53. fej.
vereséget szenved, és hajói a palánkon s táboron túl kénytelenek partra futamodni, serege egy részével gyorsan a kikötő-gátra sietett, azon reményben, hogy a partra szállókat majd leöldösheti, a hajókat meg a syrakusaiak könnyebben elvontathatják, ha a partot is bajtársaik tartják megszállva. Azonban a rendetlenül iramodókkal szembe szállt a tyrrheniek csapata,[45] mely itt őrségen állt az athéniek részéről, az ellenség közül azokat, akik előre futamodtak, megtámadta és belekergette őket a mocsárba, melynek *Lysimeleia* a neve. Mire aztán nagyobb tömegekben vettek részt a harcban a syrakusaiak s szövetségeseik és előre siettek az athéniek is, féltve különösen hajóikat. Itt győztek és megfutamították az ellenséget, miközben nem csekély számú hoplitát levágtak közülük és hajóikat is java részben megmentették és táborukba összegyűjtötték. Mindamellett *tizennyolc* hajójukat elfoglalták a syrakusaiak s szövetségeseik, egyúttal ezek összes legénységét

leöldösték. A többit aztán megpróbálták felgyújtani. E végből egy ócska teherhajót megraktak rőzsével és fenyőforgácscsal, tüzet raktak bele és kedvező széllel elbocsátották az athéniek hajóhada irányában. Emezek pedig, féltve hajóikat, oltása felől intézkedtek, s el is fojtották a tüzet, valamint távol birták maguktól a teherhajót tartani, úgy hogy megmenekedtek a veszedelemtől.

54. fej. Ezek után a syrakusaiak diadaljelvényt állítottak, először a tengeri győzelem miatt s aztán azon hopliták miatt, akiket a szárazon bekerítettek, s ahol a diadaljelvényt szerezték. Hasonlókép az athéniek is, mivel a tyrrheiek egy csapatot a mocsárba kergettek, s mivel a többi sereggel is győzelmet arattak.

5. Athéniek és syrakusiak állapota.

(VII. k. 55—56. fej.)

55. fej. Most már tehát nyilvánvalóan győztek a tengeren is a syrakusaiak, pedig eleinte nagyon féltek Demosthenes hajóhadától. Az athénieken végre teljes csüggetegség vőn erőt: nagy volt csalódásuk, de még sokkal nagyobb a bánatuk ezen hadi vállalkozásuk miatt. Ez volt az első eset, hogy a magukéhoz hasonló szervezetü városokkal viseltek háborút, melyekben demokratia uralkodott, mint ő náluk, s a melyeknek voltak hajóik, lovaik, nagyszerű készületeik. Tehát nem volt módjukban, hogy alkotmány-változással pártoskodást keltsenek köztük,[46] miáltal esetleg kezükre kerülhettek volna, de az sem, hogy sokkal hatalmasabb hadi erőt állítva, leverhessék őket. Igy csalatkoztak minden reménységükben, s ezért már előbbre is aggódtak, most azonban még sokkal inkább, miután, amit nem hittek volna, a tengeren is vereséget szenvedtek.

56. fej. A syrakusaiak ellenben rögtön végig hajóztak a kikötő mentén azzal a szándékkal, hogy a bejáratát elzárják, hogy ki ne menekülhessenek belőle az athéniek. Már nemcsak azon fáradoztak, hogy maguk megmeneküljenek, hanem azon, hogy miképen semmisíthetnék meg az ellenséget. Mert úgy vélekedtek, amint valójában is volt, hogy most az ő helyzetük sokkal kedvezőbb az amazokénál, és hogyha legyőzhetnék szárazon és vízen is az athénieket s szövetségeseiket, dicsőséget vallanának ezen harcaikkal a hellének szemében. A hellének egy része rögtön visszanyerné általa szabadságát, másik része meg megszabadulna félelmétől, mert az athéniek hatalmuk maradékával nem birná-

nak ezután megküzdeni a rájuk törő háborúkkal. S ők lévén ennek az okozói, bámulni fogják őket kortársaik, nemkülönben az utódok. De valóban nevezetes is volt ezen küzdelem, nemcsak ezen szempontból, hanem azért is, mivel nemcsak az athéniek, hanem sok számos szövetségei fölött is diadalmaskodtak. S mert nem harczoltak ők se egyedül, hanem volt nekik is segítségük ; azonban a korinthosiak s lakedaemoniak mellett ők voltak a vezérek, ők kockáztatták városukat, és java részben ők mozdították elő a hajóhad győzelmét.[47] Szóval, mert ennyi nép egy város körül még sohasem hadakozott ; kivéve persze az összes nagy tömeget, mely ezen háború folyamán az athéniek s lakedaemoniak városa körül csoportosult.

6. Készülődés az utolsó tengeri ütközethez.

(VII. k. 59–60. fej.)

A syrakusaiak s szövetségeseik tehát joggal dicsőséges hadi 59. fej.
tettnek tarthatták, ha győzelmes tengeri csatájuk után az athénieknek ezt a nagy táborát elfoghatják, és ha ezek semerre, se vízen, se szárazföldön el nem menekülhetnek. Rögtön hozzá láttak tehát, hogy a nagy kikötőt, melynek bejárata körülbelül *nyolc* stadium vala,[48] elzárják keresztbe állított trieresekkel hajókkal és bárkákkal, melyeket horgonyt vetve, megerősítettek ; szóval megtettek minden készületet azon esetre, ha az athéniek a tengeri ütközetre neki bátorodnának és különben is nem csekély terveken munkálkodtak.

Azonban az athéniek is helyén valónak látták a tanács- 60. fej.
kozást, midőn a kikötő elzárását meglátták, és az ellenség szándékainak neszét vették. Összegyültek tehát a hadvezérek s a többi főtisztek, és tekintve jelen szorult helyzetüket általában, de különösen azt, hogy eleségben még most is hiányt szenvednek (már előbb midőn el akartak hajózni, üzenetet küldtek Katanába, és lerendelték a további szállítást), és hogy jövőre is ilyen marad az állapotuk, ha a tengeren nem rendelkezhetnek, a következő határozatot hozták. Odahagyják felső erődítéseiket,[49] aztán közel a flottához egy kis helyet fallal bekerítenek, csak ép akkorát, hogy elég legyen a' málha és betegek befogadására, és ide őrséget tesznek. A többi gyaloghaddal pedig megrakják minden hajójukat, nemcsak a használhatókat, de még a kevésbbé jó karban levőket is, minden embert felszállítanak s aztán megütköznek. Ha győznek, elhajóznak Katanába, ha pedig nem, felgyújtják

hajóikat, és hadi sorban elvonulnak a szárazföldön, olyan úton, amerre leghamarább remélhetik, hogy barátságos, s akár barbár, akár hellén földre juthatnak. Úgy is cselekedtek, valamint elhatározták. A felső erődítésekből kivonták csapataikat és valamennyit a hajóra rakták, miközben minden embert hajóra szállattak, akit csak kora miatt alkalmasnak ítéltek. Így megteltek összes hajóik, mintegy *száztiz*. Azonfelül számos akarnaniai s egyéb zsoldos seregbeli ijjászt és dárdavetőt is szállítottak a fedélzeten, valamint minden egyebet elláttak, amennyire azt szorult helyzetük s egy ilyen terv mellett megtehették.[50] Midőn már java részben elkészülődtek, Nikias látván, hogy a katonák, egyrészt a nagy tengeri vereség miatt, aminőt nem szoktak volt meg, csüggetegek, másrészt, hogy eleség szükiben szenvedvén, türelmetlenül sietnek a döntő ütközetre, mindnyájukat összehívta, és először is buzdítván őket, a következőket mondá:

7. Nikias beszéde katonáihoz.

(VII. k. 61—64. fej.)

61. fej. Férfiak, vitézek, ti athéniek s szövetségeseik! A küszöbön álló küzdelemben valamennyien egyformán, szabadulásunkért s hazánkért fogunk harcolni, mi külön-külön nem kevésbbé, valamint az ellenség. Mert ha most győzünk hajóinkkal, sokan remélhetjük, hogy viszontláthatjuk ki-ki a maga hazáját. Azonban ne csüggedjetek s nehogy úgy járjatok, mint a legtapasztalatlanabb emberek, akik ha első csatájukban kárt vallottak, annyira megijednek, hogy hasonló szerencsétlenségnél egyebet ezentúl sem remélnek. Ámde ti athéniek, akik itt jelen vagytok és már sok háborúnak voltatok tapasztalt részesei; ti szövetségesek, akik mindig velünk együtt harcoltatok, emlékezzetek rá, mennyiszer dönt a háborúban a véletlen. Hozzánk is átpártolhat még a szerencse. Ezzel a reménynyel készüljetek a harcra, és hogy ezt a csatát is, mely ime rátok vár, nagy számotokhoz méltóan fogjátok megvívni.

62. fej. Minden készületet, melyet a szűk kikötővel, a hajók előrelátható tolongásával szemben hasznosnak találtunk, a helyzetnek megfelelőleg a kormányosokkal egyetértőleg mi is megtettünk, és elláttuk magunkat az ellenség azon intézkedései ellen is, melyeket hajói fedélzetén alkalmazott s melyektől a legtöbb kárt szenvedtük. A hajókra ugyanis nagy csapat ijjászt s dárdavetőt szállítunk, amely tömeggel nem szoktunk ugyan a nyílt tengeren

harcolni, mivel a hajók megterhelése akadályozta volna ügyességünket, amely azonban most, midőn a hajókról gyalogharcot kell vívnunk, hasznunkra leszen. Kitaláltuk továbbá, mikép kell hajóinkat az övéké ellen felkészítenünk, s különösen vaskos szálfáik ellen, melyekkel nekünk a legtöbb bajt okozták, vascsáklyákat csináltattunk, amelyek majd visszatartják ránk törtető hajóikat, hogy vissza ne húzódhassanak; csak a hajósnép ne mulasszon el semmit, ami tőle telhetik. Mert kénytelenek vagyunk vele, hogy a hajókról gyalogharcot vívjunk, s ezért az lesz a hasznos, ha sem magunk nem hátrálunk s őket sem engedjük, hogy visszahúzódhassanak, kivált mivel a part is, kivéve a mely részét a mieink tartják megszállva, az ellenség birtokába van.

Erre gondolva, végső erőfeszítéssel kell harcolnotok, s ne 63. fej.
hagyjátok magatokat a parthoz szoríttatni, hanem majd mikor a hajók egymásra csapnak, nehogy kiereszszétek őket mindaddig, míg az ellenséges fedélzetről a hoplitákat le nem söpörtétek. S erre én még inkább buzdítom a hoplitákat, mint a hajóslegényeket, mert hiszen a harc java része ma a fedélzetre hárul;[51] azonkívül most még gyaloghadban mi jóval erősebbek vagyunk. Egyúttal intem a hajós legényeket is és kérve kérem őket, hogy ne csüggedjenek el túlságosan szerencsétlenségünk miatt; hiszen a fedélzetünknek most alkalmasabb a felszerelése, és hajónk is több van. Csak azt vegyétek fontolóra, hogy mennyire méltók a megőrzésre azon kedvezések, melyeket eddig élveztetek azáltal, hogy athéniek számába mentetek, noha nem vagytok azok; hogy tiszteltek benneteket egész Hellasban, mert értitek nyelvünket s utánozzátok szokásainkat; végre hogy uralmunkban is nem csekély részetek vala, részint abban, ami hasznot hajtott, de még inkább abban, hogy miatta meghajoltak előttetek alattvalóink, és mentek valátok minden bántalomtól. Ti vagytok az egyetlenek, akik, amellett, hogy szabadok vagytok, uralmunkból is részt vesztek, méltó tehát, hogy most cserben ne hagyjatok. Hanem megvetve a korinthosiakat, akiket annyiszor legyőztetek, valamint a siciliaiakat, akik sohasem mertek volna velünk szembeszállni, míg virágában volt tengeri hatalmunk, védjétek magatokat ellenük. Mutassátok meg, hogy a balsors és veszedelmek ellenére is többet ér a ti hadi jártasságtok, mint másoknak a szerencsétől istápolt bizalma.

Az athénieket pedig, akik köztetek vannak, ismét figyel- 64. fej.

meztetem, hogy nem maradt otthon egy másik ehhez fogható hajóhad, sem fegyverfogható ifjúság. És ha másképen esnék, mint hogy győzzetek, ittvaló ellenségeink nyomban át fognak evezni, a mieink pedig otthon nem lesznek képesek rá, hogy az ottani és az újonnan érkező ellenséggel megbirkózzanak. Következésképen ti azonnal a syrakusaiak kezébe esnétek, már pedig tudjátok, minő szándékkal jöttetek ide ellenük; amazok otthon a lakedaemoniakéba. *Kettő* sorsa felett dönt tehát ez az *egy* ütközet; azért, ha valaha, most legyetek bátrak. Gondoljátok meg kiki s mindnyájan, ti, akik most a hajókra szálltok, hogy bennetek rejlik az athéniek egész szárazföldi s tengeri hadereje, városunk maradványa és Athénnek nagy neve. Ezekért küzdve, kiki vegye hasznát, ha ügyességben és bátorságban másoknál kitünőbb, mert a maga javára s az összesnek üdvére jobbkor, mint most, sohasem tehetné.

8. A syrakusai hadvezérek beszéde.

(VII. k. 35—53. fej.)

65. fej. Buzdító beszéde után Nikias rögtön elrendelte a hajóra szállást. Gylippos és a syrakusaiak pedig, mivel nem maradt előttük titokban, mert látták, mint készülődnek, hogy az athéniek tengeri csatát akarnak vívni, s továbbá a vas csáklyák alkalmazásáról is hírt vevének, szintén megtették előkészületeiket s különösen ez utóbbi ellen. A hajók orrát tudniillik és elejének jó részét nyers bőrrel bevonták, hogy lecsússzék róla a kapócsáklya, s ha rávetik, ne legyen ahol belekapaszkodhassék. Azután, midőn mindennel készen valának, a vezérek s Gylippos katonáikat bátorítván, a következőket mondák:

68. fej. Mennyire dicsők eddig viselt tetteink, s hogy mekkora dicsőség vár reánk ezen most vívandó küzdelmünkből, azt ti, syrakusaiak s szövetségeseik, úgy hiszszük nagyobb részt tudjátok, mert különben nem tanúsítottatok volna ilyen nagy buzgalmat. De hadd mondjuk el mindamellett, mert hátha van olyan is, a ki nem elég jól tudja. Eljöttek ide az athéniek, hogy először ezt az országot, azután, ha ez sikerül nekik, hogy a Peloponnesost, továbbá egész Hellast leigázzák, és ti őket, akik már eddig is úgy a hajdani, valamint a mostan élő hellének közt a legnagyobb birodalmat alapították, több tengeri csatában már is legyőztétek, miután az egész világon ti voltatok a legelsők, akik szembeszálltatok velük a tengeren, ahol pedig mindenki az ő hajó-

hadukat uralta. Azért szinte bizonyos, hogy most is majd legyőzitek őket. Mert ha egyszer az ember olyan dologba, melyben különösen kiváló szeretne lenni, belesül, az az önbizalma, mely megmarad, sokkal csekélyebb lesz, mint ha nem is lettek volna hasonló nagy tervei. És akik ilyenkor váratlanul csalódtak hiedelmükben, azok hatalmuk s erejükhöz képest aránytalanul elcsüggednek. Nem lehet pedig különb, azt hisszük, az athéniek-
nek sem a mostani állapota.

Nekünk ellenben bizodalmunk, mely ből, midőn még tapasz- 67. fej
talatlanok valánk, már bátorságot merítettünk, most csak meg erősbödött, és mióta hozzájárult még az a meggyőződésünk is, hogy mi vagyunk a legerősebbek, miután a nagyon erőseket legyőztük, kétszeres lehet mindegyikünknek a jó reménysége. Már pedig úgy szokott az lenni, hogy a legjobb reménység adja meg a tettre való legnagyobb buzgalmat is. Igaz, utánozni fogják a mi hadakozásunk módját is. Ámde ezt mi jobban megszoktuk, mert a mi eljárásunk ; s különben sem leszünk készületlenek ellenük, bármivel is próbálkoznak. Ellenben ha ők szokásuk ellenére megtömik hoplitákkal fedélzetüket s megrakják egész sereg dárdavetőkkel, amolyan, hogy úgy mondjuk, szárazföldi pockokkal, holmi akarnaniakkal s többivel, akik azt se tudják majd, hogyan kell nekik ülve[52] dárdájukat kihajítani : valjon lehetséges-e ilyenformán, hogy bajba ne keverjék majd hajóikat és össze ne keveredjék a sokféle tömeg, amely mindegyik szokatlan helyzetben fog mozogni? De továbbá hajóik száma sem válhatik javukra ; nehogy megijedjetek, amiért nem egyforma számban lesznek az övékével a mieink. A hely szűk ; ott tehát a sok hajóval nehezebb lesz nekik kivinni, amit tenni szándékoznak, ám könnyebb kárt vallaniok abból, amit mi ellenük készítettünk.[53] Végre hallgassátok meg, mi a való igaz, amint hiszszük, biztos tudomásunk szerint. Fejükre nőtt már a sok baj, s a sanyarúság annyira szorongatja őket, hogy kétségbeesésükben, és nem erejükre, hanem a vak sorsra támaszkodva, koczkáztatják meg úgy, ahogy bírják, ezt a kisérletüket. Azután, ha győznek, az a szándékuk, hogy elhajóznak, ellenkezőleg gyalogszerrel akarnak visszavonulni, mert rosszabb, mint a mostani, nem lehet már sehogyse a helyzetük.

Halálos ellenségeinkre tehát akik már ennyire megvannak 68. fej
zavarodva s akiket a sors is már feladott, ádáz támadással induljunk. Ne feledjük, hogy egész igazságosan cselekszik az is, aki

szíve egész mérgét kitölti megtámadóján, midőn büntetést vehet rajta, s hogy a bosszú, melyet ellenségeinken vehetünk, a legédesebb gyönyörűség, valamint a példabeszéd is mondja. Ám ők ellenségeink, halálos ellenségeink, jól tudjátok azt mindnyájan. Mert eljöttek országunk ellen, hogy szolgaságba vessék, ami ha sikerült volna nekik, a férfiaknak sok szenvedést, a gyermekeknek s nőknek sok szégyent készítettek volna, városunk hírnevét pedig gyalázatba keverték volna. Azért is nem illik tehát, hogy bárki is lágyan fogja a dolgot, vagy nyereség számba vegye, ha csak saját veszedelme nélkül elvonulnak amazok. Hisz ezt akarják megtenni azon esetre, ha győznek is. Viszont, ha kivihetjük szándékunkat, amint valószínüleg ki is visszük, ha megbüntetjük ellenségeinket és Siciliának szabadságát, melyet eddig is élvezett, megtartjuk s megerősítjük: dicsőség lesz a pályabér. Különben egy ilyen harc a legnagyobb ritkaság, midőn ha a szerencse nem kedvez, veszíteni úgyszólván semmit, siker esetén azonban majdnem mindent meg lehet nyerni.

9. Az utolsó tengeri csata.

(VII. k. 69—71. fej.)

69. fej. Miután ilyenformán a syrakusai hadvezérek s Gylippos katonáikat szintén bátorságra buzdították, nyomban hajóra szállították őket, észrevevén, hogy ugyanezt teszik az athéniek is. Nikiast pedig, midőn látta, mekkora s mily közel van már a veszedelem, a válságos helyzet izgatottsággal töltötte el, és amint döntő nagy csaták előtt rendesen mindenkivel megesik, vele is megtörtént, hogy amikor már indulóban voltak, még azt hitte, hogy teljesen hiányos a készületük és hogy még sok van hátra, amit el kellett volna neki mondani. Még egyszer buzdította tehát egyenként a hajóskapitányokat, mindeniket az apja, a maga s nemzetsége nevén szólítván: azokat, akiknek maguknak volt hírnevük, hogy ne tűrjenek csorbát rajta, akiknek pedig őseik valának jelesek, hogy ne engedjék apáik dicsőségét elhomályosodni. Emlékeztette őket a hazára és szabadságára, hogy milyen zavartalanul s kedve szerint élhet odahaza mindenki, és mondott még sok mindenfélét, amivel rendesen előhozakodik az ember hasonló helyzetben. Amikor azzal sem törődik, hogy talán sokszor ismételt dolgokat talált elmondani; mert hisz ilyen esetben rendes dolog, hogy a feleségre, gyermekekre, a hazai istenekre

hivatkozzanak. De azért csak elmondja az ember, mivel a válságos pillanatokban hasznosnak gondolja.

Nikias tehát, midőn úgy vélekedett, hogy ha nem is eleget, de a legszükségesebbeket már elmondta, eltávozott és a gyaloghadat felvezette a tengerparton, ahol, amennyire csak tehette, jó messzire kiterjeszkedett, azért, hogy a hajón küzdőket ezzel is jobban bátorítsa. Azután kiindultak táborhelyükről Demosthenes, Menandros és Euthydemos is, akik az athéni hajóhadnak valának a vezérei, és egyenest a kikötő rekesztéke ellen, valamint a nyitva maradt rés ellen hajóztak, hogy majd erőszakkal utat törjenek maguknak.

A syrakusaiaknak s szövetségeseiknek megközelítőleg ugyan- 70. fej.
annyi hajóik voltak, mint a mult alkalommal,[54] amelyek egy részével a kijáratot őrizték, a többivel meg köröskörül a kikötőben helyezkedtek el, hogy minden oldalról egyszerre támadhassanak az athéniekre. A parton, ahol a hajók érhették, gyaloghad állt a támogatásukra. Hajóhaduk vezérei, a két szárnyon, ahol a syrakusaiak álltak, *Sikanos* és *Agatharchos* valának, a középen a korinthosiakat *Pythen* vezette. A hajógátra törve, az athéniek első rohammal legyőzték az oda rendelt hajókat és igyekeztek az összekapcsolt hajókat megbontani. Ekkor azonban minden oldalról rájuk rontottak a syrakusaiak s szövetségeseik, mire nemcsak a gát körül, hanem az egész kikötőben olyan tengeri ütközet fejlődött, amelyhez fogható eleddig még nem történt. Mert nagy volt az igyekezet mindkét részen az evező legénység részéről, ha a támadásra rendeletet kapott, és szintoly nagy buzgalommal versenyeztek egymással ügyességben a kormányosok is, végre a katonaság is iparkodott, hogy a fedélzet teendőiben se mutatkozzék a többivel szemben semminemü fogyatkozás. Szóval kiki a maga helyén, a hova rendelve volt, az első iparkodott lenni. Minthogy pedig a szűk helyen ennyi sok hajó forgolódott, mert ilyen nagy számmal ilyen szűk helyen tengeri csatát még alig vívtak és kevés híján *kétszáz* hajó küzdött itt egymással, — ritka volt az arcul való támadás, mivel nem volt rávaló elég hely, akár hogy visszahuzódjanak, akár keresztül töressenek. Gyakoribbak voltak ennél a véletlen összeütközések, midőn a hajók vagy menekülés, vagy támadás közben egymással összekeveredtek. S míg valamely hajó közeledőben vala, kopjákkal, nyilakkal s kövekkel árasztotta el az ellenség födélzetéről. Midőn pedig összeakadtak, a katonaság

tusakodva igyekezett átszállni egyik a másik hajójára. A hely szűke miatt továbbá az is többször előfordult, hogy a hajót, mely támadott, egy másik szintén megtámadta, olyannyira, hogy egy hajó körül kettő, néhol kénytelen-kelletlen — több is tolongott. A kormányosoknak meg védekezniök is kellett s viszont a támadásra is gondolniok, és nem is egy ponton csupán, hanem körösközül mindenfelől. Iszonyú volt a zaj is a sok hajó recsegésétől, és ez is egyrészt rémületet okozott, másrészt nem lehetett miatta a tisztek parancsait meghallani. Pedig ezek biztatták erősen a katonákat és sokat kiabáltak, részint mert tisztük megkívánta, részint a helyzet okozta személyes buzgalomból is. Athéni részen azt kiabálták, hogy utat kell törniök a nyílt tengerre, hogy a boldog hazatérés fejében most az egyszer ismét meg kell feszíteni minden erejüket jobban, mint bármikor valaha. Viszont a syrakusaiak s szövetségeseik oldalán, hogy nagy dicsőség lesz, ha meggátolják azokat menekülésükben és hogy győzve, kiki mennyire felmagasztalja majd a hazáját. Hasonlókép tettek mindkét részen a hadvezérek is. Ha valakit megláttak, hogy hajójával önszántából visszafelé vonul, nevén szólították a hajókapitányt, és az athéniek megkérdezték, hogy talán halálos ellenségeik földjét már bátorságosabbnak tartják, mint a tengert, melyen nem csekély munkával uralmat szereztek maguknak; ellenben a syrakusaiak, hogy hisz tudják, hogy az athéniek minden áron meg akarnak futamodni, mért futnak tehát ők meg a futamodók elől.

71. fej. A csatát, míg eldöntetlenül tartott, a parton álló gyaloghad aggódó nyugtalansággal szemlélte, mert a siciliaiak immár még nagyobb dicsőség után áhítoztak, amazok meg féltek, hogy állapotuk a mostaninál is rosszabbra fordulhat. Mivel tudniillik üdvük egyedül a hajóikban rejlett, kimondhatatlan, mekkora aggodalom tartá az athénieket megszállva s e miatt aztán természetesen a partról is más-más szemmel nézték a csata folyamát. Mert elég közelről láthatták ugyan; de mivel mindnyájan nem egyfelé néztek, azok, akik esetleg győzni látták övéiket, neki bátorodtak és könyörögtek az istenekhez, h gy ne foszszák meg őket a megszabadulástól. Ellenben akik vereségüket nézték, azok jajgatva kiabáltak és a látvány a nézőket jobban felizgatta, mint a tettleg résztvevőket. Végre voltak olyanok is, akik az ütközetet olyan helyről nézték, ahol még eldöntetlenül ingadozott és mivel hosszan tartott a tusa, ezek helyzete volt a

legkinosabb. Annyira, hogy egész testükben rángatództak, a szerint, amint a rettegés miatt lelki állapotuk váltakozott. Mert mindig csak kicsibe mult, hogy megmenekültek, avagy elvesztek. A mig tehát a tengeren jóformán egyenlő erővel viaskodtak, az athéni hadseregben össze-vissza jajgatás, kiabálás, a győzők s legyőzöttek rikoltása hallatszott, szóval nagy zenebona, lárma, a minő csak egy kemény csatában forgolódó nagy hadseregben támadhat. Hasonló állapotban voltak amazok is, akik a hajókon harcoltak. Míg végre hosszú küzdelem után a syrakusaiak s szövetségeseik végleg megfutamították s nagy csörtetéssel, egymást hangosan biztatva a partnak szorították az athénieket. Ekkor a hajók legénysége, akiket közülük a tengeren el nem fogtak, főmeredek a partra rohant s a táborba menekült. A gyaloghad is, most már nem szórványosan, hanem egy szívvel-lélekkel sirásba s jajveszéklésbe tört ki, kétségbe esve a történtek felett. Ki ide, ki amoda rohant ; egyik, hogy a hajóknak segítsen, a másik, hogy még birtokukban levő sáncot megvédelmezze, a legtöbbje azonban, amerre szabadulását láthatta. A zavar s rémület minden képzelhetőnél nagyobb volt ebben a pillanatban.

Ugyanolyan bajba estek most az athéniek, mint a minőbe ők juttatták a pylosiakat. Ott is, miután tönkre mentek a lakedaemoniaknak hajóik, veszve voltak a szigetre szállított embereik ; hasonlóképen az athénieknek is veszve volt minden reménységük, hogy még szárazföldi úton elmenekülhessenek, — hacsak valami váratlan segítség nem érkezik számukra.

10. **Az athéniek visszavonulása s megsemmisülése.**
(VII. k. 72—87. fej.)

A véres ütközet után, melyben mindkét fél hajóban s ember- 72. fej.
ben nagy veszteségeket szenvedett, a syrakusaiak s szövetségeseik, mint a győztes fél, összeszedték hajótöredékeiket s halottaikat s visszatérvén a városba, győzelmi jelvényt állítottak. Ellenben az athéniek nagy nyomorúságukban arra nem is gondoltak, hogy engedelmet kérjenek hajótöredékeik s halottaik felszedésére, hanem még azon éjjel nyomban el akartak vonulni. Demosthenes azonban elment Nikiashoz s azt ajánlotta, hogy a maradék hajókkal próbálják meg kora reggel még egyszer, ha valjon utat tudnának-e törni maguknak, mert, úgymond, nekik még most is több a használható hajójuk, mint az ellenségnek. Maradt pedig az athénieknek körülbelül *hatvan* hajójuk, az ellen-

ségnek *ötvennél* is kevesebb. Nikias beleegyezett; de most a legénység vonakodott hajóra szállni, annyira elcsüggedt a vereség miatt s azt hitte, hogy lehetetlen is már neki győznie. Tehát mindannyian egy akarattal azt határozták, hogy szárazföldi úton fognak visszavonulni.

73. fej. Azonban a syrakusai Hermokrates meggyanította ezen szándékukat. Átlátta, hogy veszedelmes dolog, ha egy ilyen nagy hadsereg az országon keresztül visszavonulna és valahol Siciliában a lábát megvetné, ahonnan újra folytathatná a háborút ellenük. Elment tehát az előljáró férfiakhoz és elmondván nekik gyanúját, figyelmezteté őket, hogy nem szabad nyugodtan elnézniök, miképen vonulnak el az éjjel az athéniek. Sőt inkább vonuljanak ki valamennyien a syrakusaiak és szövetségeseik, az országutakat sáncolják el, a szoros utakat meg mindenfelé szállják meg s őrizzék. Ezek egészen egy véleményen voltak vele s nekik is tetszett, hogy mindez megteendő. Csakhogy nem igen bíznak benne, hogy a nép, mely örül, hogy a nagy csata után kipihenhetett, könnyen rávehető legyen, hogy engedelmeskedjék parancsaiknak, különösen mivel ünnep is van; ugyanis Heraklesnek hoztak az nap áldozatot. Azután az ünnepnapon diadalmi mámorukban majd mindnyájan áldomásivást tartanak, és ők azt hiszik, hogy akármit inkább megtennének, mintsem hogy most fölfegyverkezzenek s kivonuljanak. Mindezt megfontolva, a tervet kivihetetlennek tartották. Erre Hermokrates, miután nem birta őket meggyőzni, maga eszelt ki egy cselfogást, mert félt nagyon, hogy az athéniek még azon éjjel útjuk veszedelmesebb részét zavartalanul megjárhatják.

Alkonyatkor néhány barátját lovasok kiséretében elküldi az athéniek táborához. Ezek, midőn annyira értek, hogy hallani lehetett beszédjüket, az athéniek közül néhányat kiszólítottak és mintha barátjai volnának — Nikiasnak tudniillik voltak besugói a városban — megüzenték Nikiasnak, hogy éjjel ne vezesse el seregét, mivel a syrakusaiak az utakat elállták, hanem nyugodtan készülődjék és várja meg a nappalt. Ezt mondván, eltávoztak, amazok meg a hírt megvitték az athéni hadvezéreknek.

74. fej Ezen hírre tehát ez éjszakán még ott maradtak az athéniek, mert nem sejtették, hogy az cselfogás volna. Miután pedig már rögtön el nem indultak, úgy gondolták helyesnek, ha még más nap is ott maradnak, hogy legalább a katonák, amennyire csak lehet, podgyászukat a legalkalmasabb módon összeszedhessék, ott

hagyva mindent, ami fölösleges, de magukkal vive, ami a mindennapi szükségletre nélkülözhetetlen. Ezalatt a syrakusaiak s Gylippos hadaikkal előre mentek, az útakat, amerre az athénieknek vonulniok kellett, eltorlaszolták, a patakok s folyamok gázlóihoz őrséget állítottak, továbbá más alkalmasnak igérkező helyeket is megszálltak, hol a visszavonuló sereget fogadhatják s feltartóztatha jak. Kieveztek hajóikkal is és az athéniek hajóit a partról elvontatták. Néhányat az athéniek ugyan elégettek, valamint már előbbre tervezték vala ; a többit azonban, ahol melyik partra vetődött, a syrakusaiak ellenállás nélkül hajóikhoz kötözték és városukba vontatták.

Erre, miután Nikiasnak s Demosthenesnek ugy tetszett, hogy 75. fej.
kellőkép elkészülődtek, harmadnapra a tengeri ütközet után útnak indult a hadsereg. Siralmas dolog volt ez, s nem pusztán, mert dugába dőlt vállalatuk, mert hajóik vesztével kellett távozniok, hanem mert fényes reményeik fogytán magukat és az államot is veszedelembe döntötték. Még azonfelül is szívszaggató látvány tárult szemeik elé, midőn a tábort elhagyták. Temetetlenek valának halottaik, és a félelmen kivül[55] fájdalom fogta el szívüket, ha rokonuk vagy barátjuk tetemét meglátták. Azonban a holtaknál is siralmasabbak a sebesültek valának, akiket élve hátrahagytak, és sokkal szerencsétlenebbek is voltak ezek, mint akik már elvesztek. Nem tudták, mitevők legyenek velük. Mert sírva könyörögtek, s kérték őket, hogy vigyék őket is magukkal, nevén szólítván barátjaikat, vagy rokonaikat ha valamelyiket meglátták ; aztán amikor már elindultak bajtársaik, beléjük kapaszkodtak, s így követték őket, amennyire kibirták ; mikor pedig elhagyta erejük s leroskadtak, szüntelenül az isten nevében rimánkodtak s jajgattak. Sírva, tétovázva indult meg a hadsereg, nehezére esett az elvonulás, ámbár ellenséges földről távozott, s ámbár eleget szenvedett itt, a siralmasabb szenvedéseket, és még félnie is kellett, a kétes jövendő nem hoz-e még rá hasonló veszedelmeket. Nagy volt az ő szomorúságuk és egymás előtt szégyelték magukat. Mert szakasztott olyanok valának, mint egy meghódított város menekülő lakossága, még pedig nem is valami kicsiny városé ; mivel egész tömegüket tekintve, *negyvenezernél* nem valának kevesebben, akik útnak indultak. Mindnyájan maguk vitték, a mi használható holmit magukkal vihettek, még a hopliták s a lovasok is, akik a szokás ellenére fegyverzetükön kívül szintén magukkal vitték élelmüket, némelyek szolgák hiányában, mások

pedig bizalmatlanságból. Szolgáik ugyanis részben már régebben, most azonban tömegesen átszökdöstek az ellenséghez. Eléggé mindamellett nem láthatták el magukat, mert eleségük már nem volt a táborban. A sok bajból és nyomorúságból mindnyájának kijutott a maga része, és bár rendesen könnyebben elviselhető, ha többekkel közös a szenvedés, nekik ez most nem szerzett semmi könnyebbséget, mert elgondolták, hogy annak a nagy pompának és kevély bizodalomnak, mellyel a hadjáratba kezdtek, mi lett a vége, minő megalázás követte. Nem volt még hellén hadsereg, melyen a szerencse forgandósága ennyire beteljesedett. Eljöttek, hogy másokat leigázzanak, és elvonúlva jobban kell nekik félni, hogy ugyanazt ne ők szenvedjék ; azok helyett a szerencsekívánatok s csatadalok helyett, melyek kiséretében hazulról elhajóztak, visszafelé most ellenkező szózatok közepette kell iparkodniok ; gyalog mennek hajók helyett, gyaloghadba bizakodva hajóhad helyett. S mégis a fenyegető veszedelem nagyságával szemben mindez még elviselhetőnek tetszett nekik.

76. fej. Midőn Nikias ezt észrevette, hogy a sereg mennyire csüggedt s mint megfordult a hangulata, végig járt a sorokon, és bátorítá, buzdítá mindnyáját, a mennyire csak a jelen körülmények közt tehette. Kiabálva s még hangosabban beszélt, mint szokott, egyikhez s a másikhoz is, részint buzgóságból, részint hogy hangos beszédjével célját is érje valamikép.

77. fej. »Még mostani helyzetünkben is reményt kell táplálnunk, athéniek s szövetségesek, mert mások is kimenekültek már ennél veszedelmesebb állapotból is. S ne vádoljátok magatokat szertelenül, sem balsorsotok, sem mostani méltatlan szenvedéseitek miatt. Lám én se vagyok erősebb, mint bármelyik köztetek, en hisz látjátok, mennyire megvett a betegség, — jó szerencséb— sem álltam hátrább, mondhatom, senkinél, sem ha magánéletemet nézem, sem más egyéb tekintetekben, és ime most ugyanolyan veszedelembe forgok, mint akár a leghitványabb. Pedig egész életemben hiven szolgáltam az isteneket, igazságosan s emberségesen viselkedtem az emberek irányában. Ép azért még most is bátor reménységgel nézek a jövendő elébe, és ezen veszedelmek elől sem rettegek annyira, mint különben megérdemelnék. Hisz hamar végük is szakadhat ! Hisz elég soká kedvezett már a szerencse ellenségeinknek, és mi már eléggé megszenvedtünk, ha talán valamely istenségben irigységet támasztottunk magunk ellen, mivel e vállalatra indultunk. Indítottak már mások

is hadat egymás ellen, és türhető volt a bünhődésük, mivel emberi dolog volt, amit cselekedtek. Mi is tehát remélhetjük, hogy most már kegyesebbek lesznek irántunk az istenek; hisz inkább vagyunk méltók szánalmukra, mintsem irigységükre. Ime nézzetek csak magatokra, milyen hopliták vagytok s mennyien indultok el sorakozva, tehát ne féljetek oly nagyon, fontoljátok meg, hogy ti magatok egész város vagytok, valahol csak megtelepedtek, s hogy nincs még egy más város Siciliában, mely könnyen vehetné esetleg a támadástokat, vagy elűzhetne benneteket, ha valahol megállapodnátok. A közbátorságra s rendre az úton magatok ügyeljetek, de ne felejtsétek, hogy az a hely, ahol majd harcolnotok kell, házatok s bástyátok leszen győzelmetek esetén. Azonban éjjel s nappal sietve előre kell haladnunk. Mert kevés az eleségünk és csak akkor érezzétek magatokat a veszedelmen túl, mikor majd a sikelok barátságos földjére érkeztünk, mert ők a syrakusaiktól való féltükben még híveink maradtak. Különben már küldtünk hozzájuk üzenetet, hogy jöjjenek elibénk és hozzanak élelmet is magukkal. Általában, ó vitézek, győződjetek meg róla, hogy menthetetlenül bátor férfiaknak kell mutatkoznotok, nem lévén közelében hely, ahova gyáván elmenekülhetnétek; ha pedig most kivergődtök az ellenség közül, akkor ti többiek viszontláthatjátok, akik után sóvárogtok, ti athéniek ellenben még feltámaszthatjátok hazánknak bár sülyedt nagy hatalmát. Mert *nem falak vagy hajók férfiak hiján, hanem a férfiak teszik az államot.*«

Ilyen buzdító szavakkal Nikias végig ment az egész seregen, 78. fej.
miközben ha valahol szétszóródva vagy soron kivül talált valakit, rendbe állította. Szintúgy cselekedett Demosthenes is, és körülbelül ő is ugyanazon szavakkal vigasztalá őket. A sereg négyszögben haladt, elől ment Nikias, s mögötte Demosthenes: a málhavivőket s szállító csapatok nagyobb részét középre vették a hopliták. Az *Anapos* gázlójához érve, egy őrcsapatra bukkantak, melyet a syrakusiak s szövetségeseik ide állítottak, azonban ezt visszaverték, az átkelést kierőszakolták s folytatták előre útjukat. Ezalatt a syrakusaiak oldalt lovasaikkal nyugtalanították az athénieket és kopjavetőik is hajigálták őket. Az athéniek e napon mintegy *negyven* stadiumra haladtak előre, és az éjjelre egy domb mellett táboroztak. Másnap korán megindultak és mintegy *husz* szept. 3
stadiumot menve, egy sík vidékre érkeztek, ahol megállapodtak, hogy házakból, mert lakott volt a vidék, eleséget szerezzenek.

Meg vizet is akartak innen magukkal vinni, mivel ezentúl útjuk sok stadiumnyira vízben szűkölködő vidékeken vezetett.

Ezalatt azonban a syrakusaiak megelőzvén őket, az útat, melyen vonulniok kellett, elsáncolták. Vala pedig az egy magas domb, két oldalt meredek s mély szoros úttal, s *Akraion Lepasnak* nevezték. Az athéniek másnap szintén elindultak, azonban a syrakusaiak s szövetségeseik lovassága s kopjavetői, akik nagy sereggel valának, két oldalt akadályozták, lövöldözték őket. Sokáig harcoltak velük az athéniek, végre azonban visszavonultak előbbeni állomásukra. Hiányt szenvedtek élelemben is, mert lehetetlen volt a lovasság miatt eltávozniok.

79 fej. Hajnalban ismét fölkerekedtek és az elsáncolt dombig útat törtek maguknak. Itt azonban gyaloghadat[56] találtak magukkal szemben, mely a sáncon túl több sorban volt egymás mögött felállítva. Mert szűk volt a hely. Az athéniek megtámadták s megostromolták a sáncot, azonban a magas dombról annyira elárasztották őket lövedékekkel, — és felülről könnyebben is találtak — hogy nem birtak célt érni. Visszavonultak tehát s pihenőt tartottak. Az nap csekély menydörgéssel eső is esett, amint rendes dolog ilyen őszre hajló időben. Azonban az athéniek emiatt is még jobban elcsüggedtek, és azt hitték, hogy ez is az ő vesztükre történik.[57] Amíg ők pihenőt tartottak, azalatt Gylippos és a syrakusaiak egy csapatot küldtek, hogy torlaszolja el hátuk mögött is az útat, amelyen előre hatoltak. De ezek ellenébe az athéniek is küldtek némelyeket embereikből, akik tervüket meggátolták. Erre aztán az athéniek mindösszesen a síkság irányában visszavonultak és itt éjjeleztek.

szept. 7. A következő napon előre mentek. Azonban a syrakusaiak minden oldalról s körben támadták meg őket, sokakat kézülök megsebesítettek, s ha ellenük mentek az athéniek, ők visszavonultak, ha pedig amazok vonultak vissza, nyomban rájuk törtek. Különösen az utócsapatot üldözték, azon reményben, hogy talán zavarba ejthetik az egész hadsereget, ha csak egy kis részét is megfutamítják. Sokáig küzködtek így az athéniek, végre miután öt vagy hat stadiumnyi útat megtettek, a síkságon megállapodtak. Ekkor a syrakusaiak is visszatértek a saját táborukba.

Éjjel aztán tanácskoztak Nikias s Demosthenes, s minthogy keserves állapotban volt seregük, részint elcsüggedés szűke miatt, részint mert a gyakori összecsapások következtében sok volt köztük a sebesült is, elhatározták, hogy lehetőleg sok tüzet rakatnak

és elvonulnak. De nem azon az úton, amelyet tervbe vettek, hanem ellenkező irányban, mint ahol az ellenség útjukat állja, tudniillik a tenger felé. Azonban egyáltalán nem *Katana* irányában vette útját a sereg, hanem Sicilia ellenkező részébe, *Kamerina*, *Gela* s az ezen vidéken fekvő hellén és barbár városok felé.[57]

Tehát sok tüzet raktak s éjjel elindultak. S a mint már megesik az a legtöbb hadsereggel, különösen a nagyobbakkal, hogy rémület s félelem szállja meg, kivált ha éjjel, ellenséges földön s az ellenség közellétében kell vonulnia, velük is ugyanaz történt, hogy nagy zavarodás támadt soraikban. Nikias hadosztálya, mint a mely vezetett, együtt maradt, és jóval előbbre is haladt, mint a Demosthenesé, mely az egész seregnek a felét, vagy annál is nagyobb részét képezte, és elszakadozott s rendetlenül volnult előre. Hajnalra mindamellett elérték a tengerpartot és letértek az úgynevezett *helorosi* útra azon szándékkal, hogy majd ha a *Kakyparis* folyóhoz eljuthatnak, ennek mentén fölmennek a belföldre, ahol mint remélték, majd találkozhatnak a sikelokkal, a kiket csatlakozásra már felszólítottak. A folyamhoz érve, itt is már egy syrakusai őrséget találtak, amely az átkelő elsáncolásával s elpalánkolásával foglalatoskodék. Ezt visszaverték, s a folyón átkelve, egy másik folyó, az *Erineos* felé tovább haladtak, mert ezt tanácsolták nekik a vezetőik.

Reggelre kelve, midőn a syrakusaiak s szövetségeseik észre- 81. fej.
vették, hogy az athéniek elvonultak, sokan Gylippost vádolták, hogy akarattal eresztette el az athénieket, egyúttal gyorsan üldözőbe vették, mert könnyű volt nyomukat lelniök, s déltájban utól is érték őket. Demosthenes seregével találkoztak először, mert ez volt hátul, és az említett éjjeli keveredés folytán lassabban s rendetlenebbül is haladt előre. Tüstént harcba álltak vele, és mivel az előhadtól elszakadt, a syrakusai lovasság könnyű szerrel bekerítette, s egy csoportba terelte. A Nikias hadteste pedig szinte *ötven* stadiumra is előbb volt.

Mert Nikias jobban sietett, úgy vélekedvén, hogy ilyen állapotban nem szándékos veszteglléssel s csatározással, hanem lehető gyors sietséggel kell menekülni iparkodni, és csak kénytelenségből szabad megütközni. Ellenben Demosthenes, aki eddig is sokat s szakadatlanul kínlódott, mivel az övé volt az utócsapat, s ennélfogva mindig az ő sarkában volt legelőször az ellenség, most hogy megpillantotta az üldöző syrakusaiakat, nem sietett előbbre, hanem inkább csatarendbe sorakoztatta csapatait. Ezen veszteglése

közben azonban bekerítették, mire iszonyatos rémület szállta meg őt is, valamint katonáit. Mert olyan helyre szorultak, amely körül egy alacsony fal húzódott, továbbá út szelte át, s meglehetős sok olajfával volt beültetve.[59] Itt aztán köröskörül minden oldalról lövöldözték őket. Ugyanis inkább ilyen támadásokat használtak a syrakusaiak, mintsem rendes csatába ereszkedjenek. S ezt jó okkal cselekedték. Mert megküzdeni ilyen kétségbeesett emberekkel, most már nekik nem is válhatott javukra, hanem jobban az athénieknek ; aztán minthogy már szemmel látható volt a szerencséjük, sajnálták is magukat, nehogy hiába elpocsékolják életüket. Bizonyosra fogták, hogy ilyen módon is megtörik majd s kézre kerítik az athénieket.

82. fej. Egész nap lövöldözték az athénieket s szövetségeseiket, s miután észrevették, hogy sebekben s egyéb bajaiktól már eleget szenvedtek, üzenetet küldtek Gylippos, a syrakusaiak s szövetségeseik először is a szigetlakókhoz, hogy szabadságuk fejében álljanak át hozzájuk. Át is vonult hozzájuk nem épen sok város. Később valamennyivel, akik Demosthenes hadosztályában voltak, egyezség köttetett, hogy tudniillik lerakják fegyvereiket, de senki sem veszíti el életét, sem erőszak miatt, sem börtönben, sem a nélkülözhetetlen élelem szűkiben. Így adták meg magukat
szept. 8. összesen *hatezeren*, valamint átadták minden pénzüket, amit magukkal hordtak, úgy hogy megfordított pajzsokba dobálták s négy pajzs megtelt vele. Ezeket aztán mindjárt elszállították a városba. Nikias pedig s katonasága az nap elérkezett az Erineos folyóhoz, melyen átkelve, egy halmon tábort ütöttek.

83. fej. Másnap utólérték őt a syrakusaiak s hírül hozván neki Demosthenes fegyverletételét, felszólították, hogy ő is szintúgy cselekedjék. Azonban Nikias még bizalmatlankodott, és kiköté, hogy egy lovasát hírvétel végett kiküldhesse. Midőn pedig ez visszajött, s hírt hozott, hogy valóban megadták magukat, Nikias üzenetet küldött Gylipposnak s a syrakusaiaknak, hogy kész az athéni nép nevében szerződést kötni velük, oly föltétellel, hogy megfizetik a syrakusaiaknak összes hadi költségeiket, ha seregének szabad elvonulást engednek. Amíg a pénzt le nem fizetik, athéni férfiakat ad kezesekül, egyet-egyet minden talentomért. A syrakusaiak s Gylippos nem fogadták el ezen föltételeket, hanem rájuk estek, körülfogták s minden oldalról lövöldözték őket egész estig. Különben ezek is szenvedtek kenyér s egyéb eleség hiányában. Mindamellett az éj csöndjét bevárva.

tovább akartak vonulni. Midőn azonban fölszedték fegyvereiket, észrevették őket a syrakusaiak s rákezdtek a csatadalra. Látván az athéniek, hogy el vannak árulva, lerakták megint fegyvereiket, kivéve körülbelül *háromszáz* emberüket. Ezek az őrségen keresztülvágták magukat, és éjjel amerre tellett, elmenekültek.

Nikias, mikor megvirradt, tovább vezette seregét. A syra- 84. fej.
kusaiak s szövetségeseik pedig előbbi módjukon üldözték, nyilakkal s kopjákkal lövöldözve. Az athéniek az Assinaros folyóhoz siettek, részint mert nehéz dolguk volt a lovasok s egyéb csapatok portyázó támadásaitól, s azt hitték, hogy a folyón átkelve, majd megkönnyebbül helyzetük, meg részint azért is, mert el voltak csigázva, s vágyva vágyódtak, hogy ihassanak. S a mint oda értek, neki estek minden rend nélkül, s mivel mindegyik az első akart lenni és az ellenség is szorította őket, még nehezebbé tették átkelésüket. Minthogy szorosan kellett vonulniok, most egymásra dőltek és eltaposták egymást ; némelyek a lándzsákba estek, s nyomban elvesztek, mások a podgyászba keveredve, a folyótól elsodortattak. A folyó tulsó partján álló syrakusaiak — s a part ott meredek volt — fölülről lövöldöztek az athéniekre, akik mohón ittak legtöbbnyire, és a mély mederben össze valának keveredve. A peloponnesosiak leszálltak utánuk, és különösen a folyóban levőket mészárolták. A víz rögtön megromlott ; mindamellett, noha sáros s azonfelül véres is volt, itták, sőt dulakodtak is érte.

Végre midőn már rakásra hevertek a folyóban a halottak 85. fej.
és elpusztult a sereg részben a folyóban, részben a lovasságtól, szept. 10.
ha amonnan megmenekült, Nikias megadta magát Gylipposnak, mivel jobban bízott ő benne, mint a syrakusaiakban. Felszólítá, hogy ő vele tegyen, amit akar, csak szüntesse meg az öldöklést. Erre Gylippos elrendelte, hogy élve fogdossák el őket. A maradékot tehát, azokat tudniillik, akiket maguknak el nem dugdostak [60] — ilyen pedig sok volt köztük — élve összeszedték, s aztán ama *háromszáz* után, amely keresztülvágta magát, üldözőket küldtek, s ezeket is elfogták. Azok tömege, akiket az állam számára elfogtak, nem volt nagy, de nagyobb azoké, akiket titkon elrejtettek, s akikkel később megtelt egész Sicilia. S ez azért volt, mert nem szerződéssel kerültek fogságba, valamint a Demosthenes hadserege. Jókora rész el is esett. Mert nagyobb öldöklés folyt itt, mint bárhol egyebütt ezen siciliai hadjáratban. Azonkívül a sűrű csetepatéban, melyet útjukban szenved-

tek, szintén sokan elhullottak. Mindamellett sok meg is menekült, részint azonnal, részint később, akik mint rabszolgák szöktek meg. Ezek Katanában találtak menedéket.

86. fej. Ezután a syrakusaiak s szövetségeseik összegyülekeztek, foglyaikat s a fegyvereket, amennyit csak birtak, összeszedték, és bevonultak a városba. Akiket az athéniek s szövetségeseik közül elfogtak, azokat mind a kőbányákba [61] szállították, ezt tartván számukra a legbiztosabb börtönnek. Nikiast s Demosthenest pedig kivégeztették, noha Gylippos akarata ellenére. Mert Gylippos nagy dicsőségének tartotta volna, ha diadalai mellett még az ellenség vezéreit is elvihette volna Lakedaemonba. S véletlenül úgy történt, hogy az egyik a legnagyobb ellenségük vala, Demosthenes tudniillik, a szigetbeli és pylosi események miatt ; a másik meg ugyanezen alkalomból a legjobb barátjuk. Mert Nikias erősen buzgólkodott, hogy a lakedaemoniak szigetbeli emberei szabadon bocsáttassanak, s ő birta rá az athénieket, hogy a békét velük megkössék. Ezért aztán kedvelték is a lakedaemoniak, és ebben bízott legkivált, amikor Gylipposnak magát megadta. Azonban a syrakusaiak közül, amint mondják, némelyek, akik összeköttetésben álltak vele, féltek, hogy majd kínvallatóra fogva megzavarhatja mostani boldogságukat ; mások, s különösen a korinthosiak, attól tartottak, hogy gazdag lévén, pénzzel majd elmenekül s még újra bajt okozhat nekik. Ezek tehát rábeszélték a szövetségeseket és kivégeztették.[62] Ilyen, vagy hasonló okok okozták ezen férfiú halálát, aki valamennyi korombeli hellén között legkevésbbé volt méltó rá, hogy ilyen szerencsétlen sorsra jusson, mivel *egész életében az erkölcs s emberség ügyében munkálkodott.*

87. fej. A kőbányákba zártakkal eleinte kegyetlenül bántak a syrakusaiak. Mély gödörben valának s szűk helyre összezsufolva, amelyen fedél nem volt, úgy, hogy eleinte az égető nap s a fullasztó melegség kínozta őket, melyre viszont őszies éjjelek és hideg következett annyira, hogy a hirtelen változások miatt betegségbe kellett esniök. A szorosság miatt minden dolgukat ugyanazon az egy helyen végezték, ott hevertek továbbá rakáson halottaik is, akik vagy sebeik, vagy a változó hőmérséklet vagy egyébb szenvedések miatt elhaltak. Tűrhetetlen volt tehát a büz. Azonban éhség s szomjusággal is gyötörték őket, mert nyolc hónapon keresztül napjára *egy kotyle* vizet s *két kotyle* eleséget kaptak fejenként.[63] De kijutott nekik minden elképzel-

hető más szenvedésből is, aminő ilyen sorsú embereket utólérhet. Körülbelül *hetven* napig éltek így mindannyian. Ekkor az athéniek és azok kivételével, akik a siciliaiak vagy itáliaiak közül velük harcoltak, a többieket eladták. Összesen pedig fogságba estek, pontosan nehéz ugyan megmondani számukat, körülbelül vagy *hétezer*en.

Ez volt a legfontosabb esemény, nemcsak ezen, sőt, azt gondolnám, az összes hellén háborúkban, amennyire tudomással birunk felőlük; a győztesre a legdicsőségesebb, a legyőzöttekre a legkeservesebb. Mert ezek minden tekintetben s teljesen leverettek, és nem csekély avagy szórványos veszteségeket szenvedtek, hanem úgy szólván mind egy lábig elpusztult mindenük: hadseregük, hajóik, s nem volt semmi, amijük megmaradt. Csak kevesen tértek meg a nagy seregből hazájukba.

Ezek voltak a Siciliára vonatkozó események.

A NYOLCADIK KÖNYV TARTALMA

Általános fegyverkezés s harc Athén ellen.

A nyolcadik könyv Thukydides művének befejező része, de a végén hirtelen a legfontosabb események elbeszélése közepette megszakad, úgy, hogy sem ez az utolsó könyv önmagában Kr. e. véve, sem maga az egész mű nem alkotnak egy befejezett egész. 410. Ugyanis a nyolcadik könyv ép a híres kyzikosi csatát közvetetlen megelőző események elbeszélésével végződik ; pedig az athéniek itteni győzelme rendkivüli fontos esemény volt, és bizonyára ezen könyv keretébe tartoznék. Másfelől azt is tudjuk, hogy Thukydidesnek célja és szándéka az volt, hogy megírja az egész peloponnesosi háború történetét, amint maga mondja, »eladdig, míg az athéniek uralmát meg nem döntötték a lakedaemoniak s szövetségeseik és a hosszú falakat, valamint a Piraeust el nem foglalták«. Tehát bizonyos, hogy valamint az egész mű, ezen nyolcadik könyv is csonka, s ennélfogva Thukydides művének, hogy úgy mondjuk, *művészi* befejezéseül voltaképen a hetedik könyvet, vagyis a siciliai hadjárat végét tekinthetjük. S joggal ; ha meggondoljuk, hogy az egész peloponnesosi háború három fejezetre oszlik : egyik, Athén győzelmei ; a másik iszonyú veresége Siciliában ; végre a harmadik, az úgynevezett dekeleiai háború, vagyis Athén utolsó vergődése s végleges bukása. A két első fejezetet bevégezhette a nagy történetíró ; a harmadik megírásában, fájdalom, megakadályozta őt halála, s csak is így érthető az a hirtelen, egyébként teljesen értelmetlen megszakítás, mellyel az egész mű végződik.

Ebből aztán az is következik, hogy e könyv nélkülözi szerzője simító s javító kezét, ami nem egy helyt a stílus nehézkességén ki is mutatkozik, de mindamellett méltán sorakozik a megelőzőkhöz. S egyike a legérdekesebbeknek is ! Mert bámulattal kell szemlélnünk az athéni nép hősies kitartását, ezen népét, melyet nem tudott megtörni a hallatlan nagy szerencsétlenség sem, s amely ép a balsorssal való küzdelmében tüntette

ki igazi nagyságát, jobban talán, mint szerencséje világában. Továbbá alig képzelhető érdekfeszítőbb olvasmány, mint azon elkeseredett s változatos küzdelem leírása, melyet az erőre kapott oligarchia folytatott a demokrata alkotmány megbuktatására. S mindeneket fölülmulja Alkibiades viselt dolgainak az elbeszélése. Hű képét kapjuk a kalandos férfiú lelkületének s jellemének ; csodálnunk kell fényes tehetségét, s meg kell vetnünk aljasságát, gonosz hazaárulását. De nem lehet őt gyűlölnünk ; inkább sajnáljuk, és hajlandók vagyunk elhinni, hogy, mint ő maga mondá, a szerencsétlenség s a balsors volt okozója minden bűneinek !

Athénben az első hírre nem akarták elhinni, mily gyászos sors érte seregüket Siciliában. De midőn megbizonyosodtak felőle, először is haragjuk azok ellen fordult, akik e vállalatra felbiztatták őket, a jövendőmondók s jósok ellen, utóbb meg aggodalom s kétségbeesés fogta el lelküket, de meg nagy fájdalom is, »mert nem volt olyan köztük, aki el ne veszítette volna valakijét.« Nem volt hajójuk, odaveszett összes ifjú legénységük, üresek valának kincstáraik ; azonkívül Dekeleiában nyakukon ült Agis, a lakedaemoni király, úgy, hogy a szárazföld felől valóságos ostromállapotban voltak. Mindamellett el voltak szánva, hogy nem hagyják magukat, amíg csak egy csepp erejük is lesz az ellenállásra.

Azonban egész Görögországban nagy volt a történtek miatt a lázas izgatottság. Athén ellenségei most egyesült erővel akarták folytatni, és amint remélték, gyorsan befejezni a háborút ; vezérük meg ki lehetett volna más, mint Lakedaemon ? Köréje csoportosultak az athéniek hűtlen alattvalói is, úgy, hogy egyszerre Euboea, Lesbos s Chios követei fordultak hozzá pártfogásért. Ugyanekkor megjelentek Spartában a perzsák követei is, akik szövetségüket, és amire leginkább szükségük volt a spartaiaknak, pénzt ajánlottak a háború folytatásához. Két satrapa versengett barátságukért, az egyik *Tissaphernes* volt, a kis-ázsiai partvidék helytartója, a másik *Pharnabazos*, a Hellespontos-vidéki satrapa. Agis inkább ez utóbbit szerette volna támogatni, de a spartaiak, Alkibiades tanácsára, aki nagy ellensége vala Agisnak, elsőbben a Tissaphernes s a chiosiak támogatására határozták el magukat, azonban megigérték, hogy majd azután a hellespontosiakat is védelmükbe fogják. A terv helyesen volt kigondolva, és meglátszik rajta, hogy Alkibiades eszelte

ki, aki jól ismerte a helyzetet, tudta, hogy Ionia s a szigetek elvesztése volna csak igazán a halálos csapás Athén hatalmára.

Kr. e. 412. Tavaszra a spartaiak nagy nehezen lábra állítottak egy hadi flottát, de ez is, mire elindult volna, egy közbejött földrengés miatt egy ideig otthon vesztegelt ; sőt még vezérét is letették, annyira baljóslatú jelnek tartották a földrengést. Mikor meg új vezére alatt a harctérre kellett volna sietnie, feltartóztatták a korinthosiak, mivel az isthmosi ünnepi játékok idején sehogyse akarták a békességet megszegni. Ezalatt persze elég időt nyertek az athéniek, hogy amennyire erejük engedé, felkészülhessenek, és mikor végre Kenchreiából útra kelt az ellenséges hajóhad, rátámadtak, megverték s Epidauros környékén egy puszta kikötőbe szorították s ostrom alatt tartották. Annyira elkedvetlenedtek ezen a spartaiak, hogy legörömestebb felhagytak volna az egész tengeri hadjárattal, mely úgy se volt valami nagyon ínyökre.

S ekkor ismét Alkibiades volt az, ki hazájának a legérzékenyebb károkat, hazája ellenségeinek pedig vakmerő energiájával a legnagyobb hasznot okozta. Azt átlátta s folyton hirdette, hogy csak tengeren lehet Athén hatalmát végkép megtörni ; azt is tudta, hogy a choisiak, ha meghallják a vereség hírét, rögtön megijednek s lemondanak pártütő szándékaikról, valamint, hogy ez esetben vége van egyszerre az egész ióni hadjáratnak. Kérésére tehát megengedték neki az ephorok, hogy öt hajóval Chalkideus spartai hadvezér kiséretében sietve elvitorlázhasson Chiosba, ahová még idejekorán megérkezve, jóval mielőtt a tengeri vereségnek híre érkezhetett, a szigetet nyílt elpártolásra bírta. Oly nagy volt ezen esemény hatása, hogy nyomban Erythrae, Klazomenae s Miletos is átpártolt a spartaiakhoz, Tissaphernes pedig megkötötte Chalkideussal a szövetségi szerződést. Elég gyalázatos feltételek mellett ! Tissaphernes hadi támogatás mellett pénzbeli segedelmet igért, de ennek fejében megkapta, hogy »amely tartományt s városokat a király bír, s amelyeket *a király ősei* bírtak, mindazok a királyé legyenek«. Tehát nemcsak Ionia s a szigetek, hanem még Boeotia is, mely egy ideig szintén birtokában volt Xerxesnek. Igaz, hogy Spartában nem fogadták el ezt a szerződést, mindamellett mégis jellemző, hogy ilyesmire csak gondolhatott is egy spartai hadvezér, mikor bevallott célja nem lehetett más, mint hogy füg

getlenségét visszaszerezze az összes hellénségnek, valamint Brasidas is, és mindnyájan hirdették.

Az athénieket nagy rémület szállta meg Chios elpártolásának hírére. Ugy vélekedtek, hogy most államuk végveszedelemben forog, és azért előszedték azt az ezer talontumot, melyet még Perikles tett félre ilyen eset alkalmára. Azután hozzáfogtak lázasan a hadi készülethez. *Samost*, ahol az oligarchia szintén felütötte a fejét, sikerült párthíveik segélyével megtartaniok, és ez lőn ezentúl legbecsesebb s fő táborhelyük. Hamar visszafoglalták Lesbost, melyet a chiosiak birtak pártütésre; visszavették Klazomenaet is, sőt érzékeny büntetést vettek magukon a chiosiakon is, akiknek virágzó gazdag szigetét végkép feldúlták. Később, midőn Phrynichos vezérlete alatt új segítségük érkezett, Miletost is megtámadták, a város kapui előtt győzelmet arattak, és már ostromlásához is hozzáfogtak, még pedig biztató kilátások reményében. De még jókor megérkezett az egyesült peloponnesosi s siciliai flotta, *ötvenöt* hajóval, a spartai *Therimenes*, s Athén legveszedelmesebb ellensége, a siciliai *Hermokrates* vezérlete alatt. Phrynichos vezértársai nógatása ellenére nem állt ki harcra a túlnyomóan hatalmas ellenséggel, hanem visszavonult Samosba. A tél folyamán az athéniek Chioson egy erősséget is építettek maguknak.

2. Alkibiades fondorlatai. Az oligarchia győzelme Athénben.

Ugyanezen tél folyamán (Kr. e. 412.) még egyéb, az eddigieknél nevezetesebb események történtek. Először is a spartaiak összevesztek Tissaphernesszel, részint mert a szövetségi szerződés pontjait megalázóknak s elfogadhatatlanoknak tartották, részint mivel Tissaphernes nem csak hogy nem támogatta őket kellőleg, de még a megigért hadi zsold összegét is felényire leszállította. Azonkivül Spartában Alkibiadesnek is annyira elhatalmasodtak ellenségei, hogy különösen Agis befolyására rendelet ment Astyochoshoz, a peloponnesosi flotta fővezéréhez, hogy végeztesse ki Alkibiadest. Ő azonban ennek idejekorán neszét vévén, elmenekült Tissapherneshez Magnesiába. Bámulatos ügyességgel mindjárt beletalálta magát új helyzetébe, és csakhamar megnyerte Tissaphernes bizalmát. Persze nem volt most nagyobb vágya, mint bosszút állni a spartaiakon; azt meg, hogy tétlen vesztegeljen, féktelen nagyravágyása nem engedte meg, tehát azon is fondorkodott egyúttal, mikép tér-

hetne vissza jó szerével hazájába. Tissaphernest könnyen meggyőzte a felől, hogy neki legjobb lesz, ha a hadakozó felek egyikét sem támogatja annyira, hogy végleg diadalmaskodhassék, mert akkor csak egy ujabb versenytársat szerez magának a régi, tudniillik az athéniek helyébe. Célszerűbb sokkal, ha engedi, hogy a hosszú tusában mind a két fél egyformán elgyengüljön, mert akkor majd könnyű prédaként egész Hellas hatalmába fog kerülni. Tissaphernes így is cselekedett, s ilyformán a peloponnesosi hajóhad működését teljesen megbénította. Ezt látván az athéniek, azt hitték, hogy ez Alkibiades tanácsára pusztán az ő érdekükben történik, s emiatt bizvást remélték, hogy befolyásával nekik szerzi meg a perzsák szövetségét s pénzbeli támogatását.

S ezzel maga Alkibiades is kecsegtette őket. Érintkezésbe lépett a samosi hadsereg néhány előkelőbb tagjával, és felszólította őket, hogy buktassák meg otthon a demokratiát, és ha ennek helyébe oligarcha alkotmányt szervezhetnek, őt magát haza hívják, és vezéri tisztséget juttatnak neki, akkor ő Tissaphernest az athéniek részére csábítja. Igaz, hogy a pénzbeli segedelemre nagyon is rászorultak az athéniek, de ezek a férfiak akikkel Alkibiades alkudozott, még ennél is jobban óhajtották az oligarchiát; szívesen elfogadták tehát javaslatait. A fővezér, Phrynichos, aki Alkibiadesnek személyes ellensége volt, ellenezte ezen javaslatok elfogadását. Később, midőn az oligarchia győzött, ő volt legbuzgóbb segítője, igaz, hogy csak akkor, miután pártja Alkibiadesszel szakított. De épen ez sajnos bizonyítéka, mennyire elvakította a pártszenvedély az embereket és elölte a becsületességet s a hazaszeretet.

Phrynichos például, csakhogy Alkibiadesnek árthasson, rögtön elárulta Astyochosnak, a spártai vezérnek, az egész alkudozást, azzal védekezvén, »hogy megbocsátható neki, ha ellenségének hazája kárával is ártani iparkodik«.

Astyochos meg, szintén hazája s hadserege érdekei ellenére, rögtön átrándult Tissapherneshez, és elárulta Alkibiadesnek Phrynichos levelét, mert remélte, hogy ezért kellő díjazásban részesül. Thukydides óvatosan hozzáteszi: »úgy mondják« Erről aztán Alkibiades értesítette az athénieket, és azt követelte hogy végeztessék ki Phrynichost, mint árulót, aki valóban csak nehezen s újabb fondorlattal bírta csak megmenteni életét.

Ilyen erkölcsök uralkodtak mindkét félnél a vezérlő férfiak körében. Mintha csak Alkibiades példája s sikerei buzdítottak

volna utánzásra ; annyi áll, hogy ellene, ő lévén a legnagyobb lelkiismeretlen cselszövő, másnemű fegyverekkel nem lehetett küzdeni.

Az oligarchia hívei tehát egy bizottságot választottak, s ezt élén *Peisandros*szal, elküldték Athénbe, hogy céljuk kivitelére tegyék meg a szükséges lépéseket. Azonban az athéni nép annyira megszokta volt már szabadságát, hogy nem könnyű doog volt alkotmánya megváltoztatására rábírni. De Peisandros flejtegetésére, hogy tudniillik pénz hiányában az állam létele forog veszedelemben, nem lehetett semmi ellenvetést találni, annyira, hogy végre a népgyülésnek bele kellett egyeznie Alkibiades visszahívásába, és abba, hogy a demokratia alkotmányon változtatás tétessék. Tehát Peisandros vezetése alatt egy tíz tagú követség elment Tissapherneshez s Alkibiadeshez, hogy a szövetség ügyében az alkut megkössék. Ámde Alkibiadesnek sehogyse állt módjában, hogy igéretét teljesíthesse, mivel a satrapának esze ágában sem volt, hogy az athéniekkel szövetkezzék. Hogy tehát tehetetlenségét eltakarja, Tissaphernes nevében olyan hallatlan követelésekkel lépett az athéniekkel szemben, hogy még az uralomra kapzsi oligarchák sem fogadták el, sőt át kellett látniok, mennyire felültette őket Alkibiades. Megszakították tehát vele az alkudozást, ámde azért nem mondtak le terveikről.

De nem is tehették volna már, annyira belemerültek. Athénben a demokratiának, még legvirágzóbb hatalma idején is, mindig ellenségei voltak az előkelő gazdag polgárok, »a szépek s jók«, amint például nevezni szokták magukat. Rég időtől fogva meg volt az is, hogy az ilyen emberek maguk között titkos társulatokat, úgynevezett *hetairiákat* alkottak, amelyek egymást, a mennyiben közös politikai czéljaik valának, hathatósan támogatták. Ezekkel lépett érintkezésbe Peisandros. Távollétében ezek kezdték népszerűvé tenni s hirdetni az összeesküvők eszméit : hogy a katonák zsoldján kivül minden egyéb díjazás eltöröltessék, hogy a népgyűlésben csak a leggazdagabbak, s legfölebb ötezeren vehetnek részt, hogy a tanácsot is máskép kell szervezni. Az aristokrata ifjak köréből meg egy titkos bizottság alakult, mely az ellenpárt jelesebb embereit orgyilkossággal láb alól eltette, és olyan rémületet keltett rövid idő multán, hogy senki, még az áldozatok közeli rokonai sem merték a bűnösöket nyomozni, mert mindenki rettegett, hogy őt is hasonló sors érheti. A lelke az egész dolognak *Antiphon* vala, korának egyik leg-

nagyobb rhetora, aki maga nyilvánosan soha sem lépett ugyan föl, de másokat tanáccsal senki jobban el nem tudott látni, ha valakinek a bíróságnál, vagy népgyűlésen kellett valamely ügyét védelmezni. Szóval »*ügyvéd*« volt, amint manapság mondanák. Csak egy beszédet tartott nyilvánosan, amikor az oligarchia bukása után főbenjáró pörbe fogták, és magát kellett védelmeznie. Erről a beszédéről meg úgy emlékezik meg Thukydides, hogy a maga nemében soha ennél nagyobbszerűt nem tartottak. Támogatta Phrynichos is, mint már említettük, miután vezérségéről letették, s mert sejtette, hogy Alkibiadest nem fogják hazahívni, ha győz az oligarchia. Végre *Theramenes* volt még egyik főemberük.

Hogy röviden végezzünk. Peisandros hazatérve, társaival megalapította az új alkotmányt. Az ötszázas tanácsot megszüntették ; helyébe egy újat alkottak olyformán, hogy a népgyűlés választott öt embert, ezek kiegészítették magukat százra, végre a száz összesen négyszázra. A népgyűlésnek ezentúl ötezer tagjának kellett volna lennie, de ezek nevét nem írták soha sem össze ; a fizetéseket eltörölték, szóval minden terv szerint sike-
Kr. e. 411. rült. Győzelemre jutva, a négyszázas tanács rögtön békealkudozásokat kezdett Dekeleiában Agisszal, és Spartába is küldött ugyanilyen szándékkal követeket.

3. A samosi forradalom. Alkibiades visszatérése.

Ép akkor, midőn Athénben győzött, Samosban is felütötte fejét az oligarcha párt. Háromszázan egyesültek itt a népuralom megbuktatására, és szokott mód szerint gyilkossággal kezdték, t. i. megölték az athéni *Hyperbolost*, »egy hitvány embert«, csak azért, hogy az athéni oligarcháknak hűségük s megbizhatóságuknak jelét adhassák. Terveik s készületeik azonban ideje korán értésére estek Leon és Diomedon, athéni hadvezéreknek, akik Tharsybulos hajóskapitánynak s Tharsylosnak, aki csak mint hoplita szolgált a seregben, továbbá a *Paralos* legénységének a segítségével az oligarchák felkelését meghiúsították. Harminczat közülök a harcz folyamán megöltek, hármat utóbb még számüztek, a többieket a városban bántatlanul meghagyták. Azután *Chaireast* a Paralosszal elküldték Athénbe, hogy vigyen hírt a történtekről, mert az oligarchia győzelméről még nem volt nekik tudomásuk. Azonban mihelyt a kikötőbe ért a Paralos, a négyszázas tanács rögtön elfogatott a legénységéből némelyeket, a

többieket meg más hajóra szállította, s Euboeába rendelte. Csak Chaireas menekült meg szerencsésen, s visszatért Samosba. Itt aztán előadta, sőt nagyítva kiszínezte, miként semmisítették meg az aristokraták az alkotmányt, minő kegyetlenséget visznek végbe és rettegésben tartják az összes polgárságot. Irtózatos haragra gyuladt e miatt a hadsereg, és nyomban gyászos vérengzés támadt volna, ha különösen Thrasybulos és Thrasylos le nem csillapítják a katonákat, akik rögtön le akarták mészárolni mindazokat, akiket az oligarchia pártolásában gyanúsaknak gondoltak. Kijelentették azonban, hogy ők fenntartják a demokratiát; régi vezéreiket letették s helyükbe Thrasybulost és Thrasylost választották. Aztán a Piraeus ellen akartak vonulni, hogy megostromolják szülővárosukat, de átlátták az új vezéreik, hogy milyen töméntelen baj volna az, mely ebből származnék, és sikerült is őket ettől megtartóztatni. Végre visszahívták Alkibiadest is, aki, miután cserbe hagyták az oligarchák, szívesen engedett a demokrata pártbeliek meghívásának. Népgyűlést tartott és itt először is keservesen panaszkodott balsorsán, hogy neki ennyi ideig száműzve kellett élnie távol hazájától, azután biztatta, hitegette őket, hogy befolyásával biztosan megszerzi számukra Tissaphernes kincsét s barátságát, aki, mint mondá, ha egyszer megbízhatik az athéniekben, kész érettük még az ágybeliét is eladni. Ezt a bizalmat ő majd meg is szerzi a számukra. Alkibiadest tehát megválasztották fővezérnek, mire ő igéretét beváltandó, elutazott Tissapherneshez.

Jól okoskodott Alkibiades. Tudta, hogy Athénben is nagy erősségétől megfosztja az oligarchiát, ha el tudja hitetni, hogy ő Tissaphernest, a samosi hadsereg részére hódította, mert hisz csak a perzsa támogatás fejében birt az oly könnyen diadalmaskodni. Másrészt az is bizonyos volt, hogy a peloponnesosiaknak is megrendül Tissaphernesbe vetett bizodalmuk, amely különben már rég megingott. Mert folytonos viszálykodásban éltek egymással a szövetségesek, mivel a satrapa az igért zsoldot csak rendetlenül vagy épen nem fizette, amiért különösen Hermokrates folyton szemrehányásokkal illette. Astyochos, a fővezér, meg állandóan tétlenül vesztegelt, várva a phoeniciai flotta megérkeztét, mellyel Tissaphernes egyre hitegette. A vége az lett, hogy Astyochost a spartaiak visszahívták s helyébe *Mindarost* küldték el fővezérnek, valamint Hermokratesnek is tá voznia kellett, mivel otthon időközben az ellenpárt jutott ura

lomra. A peloponnesosiak meg szinte elkeseredtek Tissaphernes ellen, mert mindenfélekép úgy látszott, hogy már végkép az athéniekhez szegődött.

4. Az oligarchia bukása.

Mire Alkibiades Tissaphernestől Samosba visszaérkezett, megjelentek ott a négyszázas tanács követei is, azon szándékkal, hogy a sereget a maguk részére megnyerjék. Azonban hiába szépítgették eljárásukat, a katonaság nem hallgatott rájuk. Sőt nyomban le akarták mindnyáját gyilkolni, és azután a Piraeusba szándékoztak vitorlázni. E válságos pillanatban Alkibiades valóban nagy szolgálatot tett hazájának, és ezt Thukydides is érdemének tudja be, hogy a polgárháborútól visszatartotta az athénieket. Elbocsátotta a követeket, s megizentette velük, hogy a sereg kész kibékülni, ha visszalép az oligarcha tanács, és helyébe a régi alkotmány szerint ötszáz tagú tanács alakíttatik, továbbá beleegyezik, hogy a népgyűlés csak ötezer emberből álljon, és hogy mindenféle díjazás eltöröltessék.

Ez az üzenet nyilt szakadást idézett elő a négyszázas tanács kebelében, s annál könnyebben, mivel már különben is régtől fogva lappangott benne a viszálykodás magva. Ugyanis némelyek elégedetlenek valának magának az oligarchának a kormányzatával, de voltak olyanok is, akik mellőzés miatt panaszkodtak, mivel, úgymond Thukydides, senki sem akart a többivel egyenlő, sőt kiki sokkal előbbrevaló szeretett volna lenni, mert egyik sem birta elviselni, hogy társánál, akivel egyenlőnek vallotta magát, bármiben is hátrább tétessék. *Theramenes* volt az elégedetlenek vezetője, és Antiphon mellett különösen Phrynichos az ellenpárté. Ez utóbbiak minden áron meg akarták tartani az uralmat. E végből követeket küldtek Spartába, a melynek vezetője Phrynichos volt, hogy bármily föltételek mellett békét kössenek. Azonfelül a Piraeus bejáratánál egy erősséget építettek, állítólag azért, hogy a samosi fölkelő sereg a kikötőbe be ne hajózhasson, de a mint Theramenes hirdette, voltaképen azért, hogy a spartaiaknak szabad bemenetelt biztosítván, a várost az ellenség kezére játszhassák.

Végre is minden tervük dugába dőlt. Phrynichost, miután Spartából visszatért, a nyilt utczán legyilkolták ; az épülő erősséget pedig, még mielőtt megérkeztek a spartaiak, Theramenes pártfogása mellett lerombolták. Legvégül megbuktatták az oli-

garcha tanácsot, s helyébe az Alkibiades ajánlotta alkotmányt fogadták el. Ez alkalommal a nép, noha győzött, minden tettében szinte bámulatos mérsékletet tanúsított; fenntartotta a rendet s nyugalmat, és olyan alkotmányt fogadott el, mely maga is a bölcs mérsékletnek legfényesebb bizonysága, egy olyan alkotmányt, melyet Thukydides is a lehető legjobbnak magasztal. Ugyanekkor Alkibiades visszahívását is megerősítették.

A zavargások ideje alatt azonban nagy veszteség is érte őket. Elvesztették Euboeát, amely szinte éléstáruk vala, és emiatt nagyobb rémület fogta el őket, mint a siciliai nagy vereség hallatára. Oly nagy csapásnak s szerencsétlenségnek tartották. S valóban, ha Agasandridas, a győztes spártai hadvezér, egyesülve Agisszal, erélyesen hozzálát, ez alkalommal könnyen befejezhette volna a háborút. Mert ha elzárta volna Piraeus felől is a várost, amit, miután az athéni flottát Eretriánál megsemmisítette, megtehetett volna, vagy visszatér a város felmentésére a samosi hadsereg, és akkor elvész Ionia, vagy pedig még nagyobb zavar s pártvillongás üt ki a városban, és akkor magát Athént is kézrekeríthetí. Ámde a spartaiakon már többször is megesett, hogy a legkedvezőbb alkalmat elmulasztották.

Viszont nemsokára ezután némi vigasztalás érte őket ezen veszteségért. Mindaros tudniillik, az új spartai fővezér, végleg szakított a hazug Tissaphernesszel, és Pharnabazos pártjára állva, felevezett hajóhadával a Hellespontosba. Azonban Abydos mellett az athéni flotta, Thrasybulos és Thrasylos vezérlete alatt, nagy győzelmet aratott fölötte. Ezen váratlan szerencse híre újra bátorságot s bizalmat öntött az athéniek lelkébe, úgy hogy ismét reménykedtek, hogy még győzedelmesen kibontakozhatnak a háborúból.

Itt aztán vége szakad a nyolczadik könyvnek, s vele együtt Thukydides művének.

Bizony örökké kár és pótolhatatlan veszteség, hogy nem végezhette be teljesen, úgy amint tervezte, művét, tudniillik, hogy meg nem írhatta a befejezéseig a peloponnesosi háború történetét, amely Athénre oly gyászos bukással végződött. Hosszú falait s a Piraeus erődítését le kellett rombolnia, hajóhadát kiszolgáltatta, lemondott minden külföldi birtokáról, és kénytelen volt belépni a peloponnesosi szövetségbe (Kr. e. 404). Sparta volt most ura egész Görögországnak és Athénnek örökre letünt a hatalma!

A város bukása után nemsokára Alkibiades is befejezte viszontagságos életét. Visszahivatása után őszintén buzgólkodott hazája érdekében, de régi bűneinek emléke miatt nem birt megerősödni irányában polgártársai bizalma. Míg győzött, addig elhalmozták kitüntetésekkel s szeretetükkel, de az első vereség alkalmával, mely *Notion*nál egyik tábornokát érte, midőn ő jelen se volt, ártatlanul ismét számüzetésbe kellett vándorolnia (Kr. e. 407). A thrák Chersonnesoson élt, míg Lysandros Athént el nem foglalta, és a város kormánya a harmincz tyrannus kezébe került. Ekkor azonban, nem érezvén magát ellenségei üldözésétől bátorságban, Pharnabazoshoz menekült, ez pedig, a spartaiak egyenes felszólítására, megölette.

FÜGGELÉKEK

I.

Jegyzetek az első könyvhöz.

1. Úgy értendő, hogy az adatok feljegyzését s gyűjtését mindjárt megkezdte, de nem a munka végleges szerkesztését.

2. Barbarok Makedonia, Thrakia, Sicilia, Perzsia népei, amelyek szintén részt vettek ebben a háborúban.

3. Csak ép állattenyésztéssel s a legkezdetlegesebb gabnatermeléssel foglalkoztak, azonban fákat vagy szőllővesszőt nem ültettek, és ezért mondatik alább róluk, hogy a földet nem mívelték.

4. Az athéniek mindig büszkén emlegették, hogy ők autochthonok, azaz benszülöttek.

5. Megemlítendő, hogy a kis-ázsiai partvidék csak a telepítés után kapta Iónia nevét.

6. A nagy vízözön alkalmával csak Deukalion s felesége, Pyrrha, menekültek meg, s utánuk úgy szaporodott el megint az emberiség, hogy ők köveket dobtak a hátuk mögé, amelyek emberekké váltak. Thuk. két korszakot különböztet meg: a Hellén kora előttit s utánit, midőn is egy törzs elhatalmasodott Görögországban.

7. Thuk. úgy látszik, valamint Herodotos, azon véleményen volt, hogy a pelasgok más nyelven beszéltek, és hogy a hellén nyelvvel együtt terjedt el lassacskán a hellén név is. Ez azonban nem illik a danaok, argivok s achivokra, akiknek nevét csak példaképp említi, de nem mondja, hogy különböző nyelvüek vagy eredetűek voltak a helléneknél; sőt ezek valának azok, akik a közös nyelv miatt egy közös nemzeti nevet vettek föl.

8. Ilyen volt régente Athén is; Sparta meg mindig öt ilyen faluból állt.

9. V. ö. Odysseia III. 71.

10. Tudniillik falvakban, megerősítetlen városokban laknak és rablásból élnek.

11. Korinthos, Epidamnos, Potidaea.

12. Tyndareus, Helena atyja, Odysseus tanácsára állítólag megeskette leánya kérőit, hogy jövendő férjét minden bajában támogatják.

13. Eurystheust, aki Perseus unokája volt, Hyllos Herakles fia ölte meg. Ismeretes dolog, hogy Herakles kénytelen volt szolgálatába állni, és rendeletére ama nevezetes tizenkét munkáját végezni.

Atreus és testvére Thyestes, anyjuk Hippodameia unszolására megölték mostoha testvérjüket Chrysippost. Ezért kellett atyja elől menekülnie. A régi Mykénét újabban kiásta *Schliemann Henrik*.

14. A Homerosra vonatkozó helyek a következők: II. I. 576. s köv.: II. II. 108.

15. A bœotiakról II. II. 510. s kv.; Philoktetesről II. II. 718. s kv.

16. Il. II. 494. s kv., s Thykydides is, úgy látszik, csak azért teszi ezt a megjegyzést, hogy ne jusson ellenkezésbe Homerossal.

17. Kerkyrát, Leukast a korinthosiak; Zakynthost az achivok stb.

18. Ugy kell érteni, hogy a gazdagok magukhoz ragadták a hatalmat.

19. A peloponnesosi háború teljesen Kr. e. 404-ben ért véget, e szerint tehát az első tengeri ütközet Kr. e. 664-ben történt volna; Ameinoklesnek

meg Samosba való érkezése körülbelül Kr. e. 704-ben, ha ugyan a háború vége alatt nem az első tíz éves szakaszát kell értenünk. A különbség akkor is csak 17 esztendő.

20. Trieres olyan nagyobb hadi hajó, melynek minden oldalán három sor evező-pad volt egymás fölött; az ötven evezősnek (pentékontoros) csak egy sor padja volt, tehát minden oldalról 25 evezős volt elhelyezve. A trieres egyebeken kívül még abban is különbözött minden más hajótól, tehát a bárkától is, hogy végig volt fedélzete.

21. Különösen Gelonnak (Kr. e. 490 körül), Hieronnak (Kr. e. 470 körül) Syrakusában.

22. Ez a háború a marathoni és salamisi ütközetek közti időben folyt, tehát a barbar alatt itt Xerxes értendő.

23. Ez a háború a két város közt a Selantus síkság miatt ütött ki Kr. e. a 7. században. A miletosiak Eretria, a samosiak Chalkis pártján voltak.

24. A tyrannosok Kr. e. a VI. században virágoztak. A legnevezetesebbek közül valók voltak Periandros, Korinthosban; Polykrates Samosban; Pisistratos Athénben.

25. Lykurgos törvényeit.

26. Legtöbben úgy magyarázzák ezt a mondatot, hogy az athéniek hatalmasabbá lettek, mióta adófizetőkké váltak a szövetségeseik, mint azelőtt, midőn még mindegyiknek megvolt a maga hajóhada. V. ö. 99. fej.

27. *Leokorion.* Leos lányainak temploma, akiket a hagyomány szerint atyjuk egy inség alkalmával engesztelésül feláldozott az isteneknek. A templom a Kerameikos városrészben állt. A kis Panathénaia ünnepet évenként, a nagyot minden negyedik évben ünnepelték meg augusztus elején Athéne istenasszony tiszteletére. Egyebek közt a nagyobb ünnepnek a legnevezetesebb része egy díszmenet volt, amely az athéni asszonyoktól készített új peplost vitte fel az istennőnek.

28. Herodotos állításait cáfolja.

29. *Logographok* az első történetírók (krónikások) szembeállítva a költőkkel, mivel prózában írták történeti följegyzéseiket. Ilyen volt a mytilenei *Hellanikos* is, akit Thukyd. is megemlít. I. k. 97. fej.

30. A 24—65. fejezetekben a kerkyrai s potidaiai események tárgyaltatnak (I. *Bevezetés* 3. fej.)

31. A kölcsönös s legfontosabb panaszok persze a kerkyrai eseményekből származtak.

32. Kerkyrában s Potidaeában.

33., 34. Nem lehet más, mint a harminc éves béke (l. 44. l.); arról azonban nem tudunk biztosat, hogy az aeginaiaknak megadatott benne a függetlenség.

35. A spartaiak rendes népgyűlésében minden 30 éves spartai polgár résztvehetett.

36. Ezt a határozatot a megaraiak ellen Perikles indítványára hozták Kr. e. 432-ben.

37. Thasos (l. 101. fej.) s Eubœa (l. 114. fej.).

38. Kissé nehézkes kifejezésű mondat, mindamellett értelme világos. Az athéniek tudniillik mindenkor készek életüket a hazáért feláldozni, tehát mintha sémmibe se vennék életüket, ellenben eszüket erősen megfeszítik, ha tervet kell készíteni; úgy tesznek eszükkel, mintha egyebük se volna, amivel a hazát meg lehetne menteniök.

39. Az ősrégi dolgok alatt mythosi ese ménye elbeszélése értendő; mint például az Amazonok históriái, akik ellen Thkeus is, Athén herosa, dicsőségesen harcolt, sőt harci díj fejében megnyerjeskiálynőjüknek *Hippolitének* a kezét. Az ilyen mesékről szinte gúnyotódvarmlékezik meg az athéni szónok, noha általában szerettek velük dicseke ei.

40. Herodotos szerint összesen 378 görög hajó kdnött Salamisnál, ebből az athénieké 180 volt, tehát jókora nagyításs üzd a szónok. azt mondván, hogy ők az egész hajóhadnak kétharmadát állították. (Poppo-Stahl a nehézség elkerülése végett τριακοσίας-t ír.)

41. A salamisi tengerszorosban.

42. A független szövetségesekkel, mint pl. chiosiakkal, pörös ügyeiket megállapított szerződés szerint, úgy látszik, vegyes bíróság előtt s nem mindig Athénben intézték el. Akik pedig alattvalóik valának, azoknak Athénbe kellett ugyan minden ügyben jönniök, de mint a szónok mondja, itt is egyenlő igazság szerint ítéltek felettük. Pedig egyikre se lehetett volna kötelezni az athénieket, legkevésbé az elsőre, minthogy ők voltak a hatalmasabbak. Azért mondják, hogy *rövidséget vallanak.*

43. Az athéniek egyik vezére *Xanthippos* volt, Perikles atyja.

44. Troizen és Salamis.

45. Kr. e. 493-ban.

46. A főkikötő a *Piraeus*, a másik kettő *Zea* s *Munychia.*

47. Azaz a fal olyan széles volt, hogy két kocsi egymást kikerülhette rajta.

48. Olvasztott ólommal erősítették meg a vaskapcsokat, amelyek a köveket összetartották.

49. Hellenotamiasok, kincstárosok, tízen voltak. Kr. e. 460-ban a szövetségi kincstárt tudvalevőleg Athénbe vitték s az Akropolison a Parthenonba helyezték át.

50. A mi pénzünk szerint: 1.084,450 frt. Perikles idejében 600 talentum volt az adó összege, azaz 1.414,500 frt.

51. Hellanikos l. Logographok 29. jegyzet.

52. Aranybányák voltak, ilyenek: Oisyme, Galepsos, s különösen nevezetes *Skapte Hyle*, mert a hagyomány szerint itt életett meg Thukydides. Azt tudjuk, hogy neki is voltak ezen a vidéken aranybányái. (V. ö. 141. lap.)

53. *Perioikosok*, Lakedaemonia régi birtokosai voltak, kik bér fejében birtokaik egy részét s személyes szabadságukat megtartották, de politikai jogaik nem voltak. A *helóták* rabszolgák voltak, akik a spartai urak földjeit művelték.

54. (Némelyek szerint *negyediket* kell írni τετάρτῳ ἔτει.)

55. Ithome hegyén, valamint a Peloponnesos több magaslatán, Zeusnak volt székhelye; tehát mintegy az ő pártfogása alatt álltak, akik ide menekültek.

56. Memphis déli erősségét nevezték így falai színéről.

57. A Piraeushoz most csak egy falat húztak, az északit; 440-ben Perikles indítványára ezzel párhuzamosan még egyet építettek.

58. Gytheionban.

59. A Nilus deltájában.

60. A thessalok több király uralma alatt álltak. Echekratides egyike volt ezen fejedelmeknek.

61. Szent háborúnak nevezték, mivel Apollon temploma miatt folyt a hadakozás.

62. Ezek az *Oinophytánál* (l. 108. fej.) vívott csata után menekültek el hazájukból.

63. Visszanyerték tehát függetlenségüket a boeotiakon kívül a lokrok s phokisiak.

64. Spartában Pleistoanaxot azzal vádolták, hogy megvesztegettette magát, s e miatt száműzték, csak 425-ben hívták vissza (l. V. k. 16. 153. l.).

65. Berendezték maguknak »demokrata» kormányzattal.

66. Ezek a polgári tisztviselők voltak, akiket Athénből ellenőrzés s felügyelet végett szoktak az alattvalókhoz küldeni.

67. A samosiak legjobban Miletost gyűlölték, és legelőször ellene indultak.

68. Nagyon kétes, kit kell itt Thukydides alatt érteni. nem tartják valószínűnek, hogy történetírónkat, hanem inkább a Melesias fiára, Perikles nagy ellenfelére gondolnak. Csakhogy ez se bizonyos, mivel más adatok szerint ez meg ép számkivetve volt, hacsak, a mint lehetséges, előbb vissza nem tért, mintsem ideje letelt, hazájába.

69. Ki volt mondva a harmincz éves békében Kr. e. 445-ben.

70. A spartaiakon kivül nem voltak rabszolgák, akikkel földjüket míveltessék. De a korinthosiak kivételével nem volt kereskedésük se.

71. Felelet a korinthosiak beszédjére, hogy majd adót vetnek ki, ha pénzre lesz szükségük.

72. A peloponnesosi szövetség közös tanácskozásokat tartott, melyben mindegyik szövetségesnek egyenlő joga volt, míg ellenben Athén, Chios s Lesbos kivételével, szabadon rendelkezett szövetségeseivel. Továbbá a peloponnesosi szövetségben dórokon kivül voltak még *aeolok*, *boeotiak*, *arkadiaiak* stb.; igaz, hogy Athén szövetségesei se voltak csupa *iónok*, de itt ez nem volt baj, minthogy központosítva volt a vezérlet.

73. A szövetséges gyülésen t. i. a korinthosiak azzal is fenyegetőztek, hogy Attikában várakat épitenek s elzárják az athénieket. Ahogy meg is tették a *dekeleiai* háborúban.

74. Perikles kétféle várat különböztet meg. Az egyik »a megfelelően erős város«, olyan *colonia*-féle volna állandó lakossággal s őrséggel, aminőket a rómaiak szoktak a meghódított országokban berendezni; a másik ideiglenes erősség, minő pl. az említett *Dekeleia* volt. Azt mondja továbbá, hogy maguknak az athénieknek is vannak váraik, s talán olyat gondol, minő pl. *Oinoe* volt Attikában Boeotia határán. Sokan azt hiszik, hogy Athén falaira gondol. A mondat értelme minden esetre kétséges.

75. A zsellérek olyanformák voltak, mint Rómában eredetileg a *clienseк*. Azaz szabad emberek, akiknek azonban nem voltak polgári jogaik. Nekik is kellett egy patronust (prostatés) szerezniök, s évi adót fizettek. A hadseregben is szolgáltak, kivéve a lovasságnál. Polgár leányát nem vehették nőül.

76. (45. lapon.) τήν τε αὑτοῦ φεύγειν szerintem ezzel egészítendő ki ναῦν és nem: πατρίδα. Nem valószínű, hogy elpártolnak, mondja Perikles, mert néhány nap múlva úgyis a kezünkbe kerülnének, lévén csekély a kilátásuk, hogy ellenségeinket mi le nem győzzük. Minthogy tudniillik az athéniek tengeren sokkal erősebbek voltak, a szökevényeket könnyen kézre keríthették, akiken aztán kemény büntetést vettek.

76. (46. lapon.) ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν καὶ ἐν ἄλλῳ λόγῳ ἅμα τοῖς ἔργοις δηλωθήσεται. Rendesen úgy fordítják: »majd ha már a háború folyni fog« (Zsoldos). Én eltértem ettől a felfogástól a fordításban, mert furcsa volna, ha Perikles majd csak a háború folyamán figyelmeztetné esetleges tévedéseikre az athénieket. Helyesebb, hogy még egy beszédet helyez kilátásba, melyben elmondja majd részletesen, mik a hadi teendők, és egyuttal *mi nem teendő*.

77. A lakedaemon szövetségben nem volt ugyan olyan központi uralom, mint az athéniben, de noha függetlenek voltak az egyes államok, mégse volt nekik más, csak a spartai, illetőleg oligarcha kormányformа megengedve.

Jegyzetek a második könyvhöz

1. Ez a szokás vagy törvény állítólag *Solon*-tól származik.

2. Az ilyen ajándék valószínűleg fűszerekből vagy virágokból állt.

3. Csata után igen fontosnak és a győzelem jelének tartották a küzdő felek, hogy halottaikat összeszedhessék és kellő módon eltemethessék. Minthogy pedig a halottak eltemetése fontos vallásos szertartás is volt, az eltünteknek is állítottak síremléket, melyet *kenotaphion*-nak neveztek.

4. Azaz a menetben asszonyok nem vettek részt, hanem csak a temetésnél voltak jelen, és közülük is csak a rokonok.

5. A Kerameikosban.

6. Kivánják t. i. hallani a hősök dicséretét, de van felőlük valaminő nézetük is, s ezt szeretné a szónok tolmácsolni.

7. Az athéniek büszkén emlegették, hogy ők autochthonok.

8. Az ősök alatt a persa háborúk idejében élőket; apák alatt Aristides, Kimon kortársait, azokat, akik az athéni hegemoniát megalapították kell érteni.

9. Czélzás a spartaiakra, akiknek a törvényeiket az általános hiedelem szerint Krétából hozta Lykurgos. Általában a következőkben a szónok mindenütt szembe állítja egymással az athéni s spartai szokásokat.

10. Némelyek szerint az utánzók alatt a rómaiakat érti, akiknek Kr. e. 454-ben egy követségük járt Athénben az alkotmány tanulmányozása végett.

11. Athénben t. i. bármily hivatalt megkaphatott akármely polgár; a demokratia nem ismert osztálykülönbséget. Másként volt az Spartában. Már a Lykurgos alkotmánya értelmében a szabad spartai polgárokon kivül volt még két osztály a *perioikoi* és a *helóták*, akiknek az alkotmányban nem volt semmi részük. Később még vagyoni állapotuk szerint a teljes jogú polgárok is két osztályba szakadtak, és a gazdagabbak sokféle jogot, különösen a *gerusia*beli tagságot maguknak foglalták le.

12. A hadi cselfogásokat a lakedaemoniak nagy becsületben tartották.

13. (Classen és Stahl szerint.) A más foglalkozásuak, akik kereskedők, iparosok stb.

14. Eldöntjük a közügyeket t. i. szavazással és megfontoljuk, t. i. hozzászólván a népgyűlésen. Perikles folyton utal a nagy különbségre, a mely az athéni demokratia és a spartai oligarcha alkotmány között létezett.

15. Az eredetiben is nehézkes s homályosan szerkesztett mondat. Értelme azonban világos, t. i. a költők felcicomázzák az eseményeket, de előadásuk idővel, midőn az igazság kiderül, értéktelenné válik.

16. »Rosszban és jóban emléket« . . . azaz, hol büntetve ellenségien ket, hol megjutalmazva barátainkat.

17. Bátorságukat vagy mint kezdők, vagy mint régi bajnokok pecsételték meg halálukkal.

18. »Helyt állottak előtte, hogy *amazokat* (t. i. az ellenséget) megfenyítsék s *emezeket* (t. i. a gazdagságot) megszerezzék.« Ezzel összefügg a következő mondat, amelyet úgy kell érteni, hogy ez a mondat a »reménységre bízták, ami bizonytalan sikerű vala«, a gazdaság- és hatalomszerzésre vonatkozik, amelyre mint fönt meg van mondva, szintén törekedtek, de szemben, az ellenség leverésével másodrendűnek tartottak; — és ezt érti a következő: »de önmagukra támaszkodtak stb«; t. i. az ellenség, a hadakozás az, ami szemük előtt volt mindig. Ilyenkor nem tétováztak, kincsvágyból nem ingadoztak, hanem egyenest a harczba siettek. Ha azután zsákmány is akadt, azt se vetették meg.

19. Ha hősökről lesz szó, vagy hősi tetteket fognak véghez vinni.

20. Azaz az athénieknek több okuk van hősiesen védelmezni városukat, mint pl. a szegénységben élő lakedaemoniaknak.

21. Az asszonynak könnyű házi körében dicsőséget szerezni, ha megteszi kötelességét, mert neki nincs kivel versenyezni, mint a férfiaknak, nevezetesen, mint az itt említett fiúknak és testvéreknek apjukkal vagy testvérjükkel.

22. Fontos megjogyezni valónk van e helyen Thuk. kronologiájára vonatkozólag. A görögöknek nem volt egységes időszámlálásuk; legáltalánosabb volt az *Olympias* évszámlálás, azonkívül pl. Athénben, mint Rómában a consulokról, az archon eponymos után nevezték el az évet. Thuk. egyiket sem használja, hanem sorra veszi a hadjárat egyes éveit, és a hadjáratra alkalmas nyári, továbbá téli félre osztja, úgy, hogy pl. a háború első éve Kr. e. 431. tavaszától a 430. év tavaszáig terjed, a nélkül, hogy kezdete és vége pontosan, egy bizonyos hónappal meg volna határozva. Megjegyzendő, hogy Attikában a rendes időszámításban július második felére esett az év kezdete.

23. Érti alatta egész belső Afrikát.

24. A perzsa király.

25. Nem lehet biztosan tudni, mit ért ezen megjegyzése alatt Thuk. Azt hiszik, hogy a kihányt epe különféle színeire gondol.

26. *Ökrödés* újabban: hányinger.

27. Ugy kell érteni, hogy végtagjaikat *egészben* vagy *részben* elvesztették

28. *Oncken* coniuncturája szerint: καὶ νεκροὶ ἐπ' ἀλλήλοις ἔκειντο καὶ ἀποθνήσκοντες ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐκαλινδοῦντο· v. ö. Classen[4] idevágó jegyzetét.

29. Tudniillik nem minden szent helyet és templomot foglaltak le szállásnak. Az Akropolisba és az Eleusinionba (Demeter és Kora templomába) nem engedték be őket.

30. A legnagyobb gazdagság az állami függetlenség és hatalom: minden egyéb csak mellékes, s legfölebb arra való, hogy amazt díszítse.

31. T. i. a hatalom gyarapítása s megtartása dolgában.

32. Az önérzetes ember, még ha nincs is nagyobb szerencséje mint ellenfelének, merészebb, mert tudja mit akar, belátáson alapszik bizalma s bátorsága. Nem reménykedik a vak véletlenben, mert ez csak akkor jó, ha már kétségbeesésben vagyunk, hanem bízik minden körülmény óvatos megfontolásában, úgy, hogy szinte biztos neki a jövendő sikerre való kilátása. (Classen[4] felfogása szerint).

33. A szolgaság alatt azt kell érteni, hogy a spartaiaknak alávetik magukat.

34. Ezzel akarja kimutatni, hogy jó ember s jeles hazafi.

35. Azok a férfiak t. i. akik a békét javasolják.

36. *Strategos*. Ez volt a legfontosabb hivatalos állás Athénben. Összesen tizen voltak. Ők voltak a sereg fővezérei, vezették a külügyeket és őrködtek az állam külső s belső nyugalma fölött. Hosszú politikai pályáján Perikles állandóan strategos volt, de rendkívüli hatalommal ruházták fel, úgy, hogy társai csak névleg szerepeltek.

37. Nemcsak a nép szája íze szerint szónokoltak, hanem úgy is határoztak az állam ügyeiben.

38. Alkibiades esetére gondol Thukydides és a Hermes-szobrok megcsonkítására.

39. Nehéz elgondolni, micsoda három év legyen ez. Lehet, hogy a siciliaiak s peloponnesosiak szövetségétől, mely Kr. e. 411-ben történt, a Kyros felléptéig terjedő idő, tehát 408-ig értendő, és az volna mondva, hogy ezután még Kyros támogatása ellen is kellett küzdeniök, míg meg nem buktak. Persze ilyformán Kyros alatt általában a perzsákat kellene érteni, és emiatt meg szövegi nehézségek miatt sok kiadó *tiz* évet ír, ami szintén nem egyezik meg a tényekkel, minthogy a siciliai vereségtől Athén bukásáig, 413—404-ig csak nyolcz s fél év telt el. Classen s mások *nyolcz évet* ajánlanak javításra.

40. Saját vezérén kivül mindegyik szövetséges hadcsapatnak volt egy lakedaemoni vezére is. Most tehát ezek is felügyeltek a munkára, természetesen az illető vezérekkel együtt.

41. A bástya azon résére, vagy eléje, melyet a plataeaiak csináltak; bizonyosan felülről, és úgy kell képzelnünk, hogy a sáncz tetején a rés közvetetlenül a fal mellett támadt.

42. Az Arkturus a medve-csillagzatban van. Felkelése ideje sept 18.

43. Plataea történetének folytatása a harmadik könyvben következik

Jegyzetek a harmadik könyvhöz.

1. A mi mértékünk szerint 4.93 méter (*Zsoldos* szerint) volt a köz és az építkezések által fedve volt.

2. T. i. mint a két fal s a köztük levő térség.

3. Mezitláb nem csúszik annyira az ember; de a bal lábukra azért húztak lábbelit, hogy megütközés esetén keményebben megvethessék.

4. Nálunk persze télen éjszaki szélnél rendesen keményen fagy, de amott sokkal melegebb az éghajlat.

5. Egy heros, amely Plataeának védője volt. Kápolnája a várostól éjszakra volt.

6. Dryoskephalai hágó a Kithaeron hegységben, mely határt képezett Boeotia s Attika közt.

7. Salaithos, spartai emberről l. 84. l.

8. Alkidas, akiről l. a bevezetésben 84. l.

9. Általános meggyőződésnek kell lenni, hogy az athéniek kára a pártütő szövetségesekre nézve haszon, és hogy a mytileneiek kárt okoztak nekik.

10. *Sophisták* névvel egy bizonyos fajta bölcselőket s szónokokat neveztek, akik ügyes fordulatokkal több oldalról képesek voltak egy-egy dolgot megvilágítani. A leghíresebbek közülök *Protagoras*, *Prodikos* s *Gorgias* voltak.

11. A kisebbség alatt az aristokraták, ill. oligarchia értendő, szemben a demokratiával.

12. *Vendégbarát*, *proxenos*, volt a neve az olyan polgárnak, aki valamely idegen állam polgárait védelmezte s támogatta. Olyasféle tisztség volt, mint most a *consuloké*.

Az itt említett hadifoglyok száma 250 volt, és a váltságdíj túlságos nagyra volt számítva, valószínűleg, mert előkelő férfiak voltak. Ha attikai talentomot értünk, majdnem *két millió* forint az összeg.

13. *Alkinoos* a phaeakok királya volt, *Nausikaa* atyja, akiknél Odysseus is megfordult. Már említve volt, hogy a krekyraiak dicsekedtek vele, hogy a phaeakok laktak előttük szigetjükön (I. 13.), azért szenteltek tehát Alkinoosnak egy berket. Ilyen szent helyek másfelé is voltak Görögországban, néhol halálbüntetés volt szabva azokra, akik valaminő sértést követtek el ellenük.

14. Ezüst statér, melynek értéke 2 drachma, körülbelül 80 kr.; az arany statér tízszer annyi volt.

15. Aki az államnak adósa maradt, *atimiába* esett, azaz elvesztette polgári jogait s szabadságát is legtöbbnyire.

16. Kerkyrának két kikötője volt; a nyugoti volt a *Hyllai* kikötő; a másik, mely a városhoz közelebb volt, keletre esett a szárazföld felé.

17. Ez volt a két állami hajó, mely a hivatalos üzeneteket s rendeleteket vitte.

18. Naupaktosnál úgy győzött Phormio, hogy egy csoportba szorultak össze a peloponnesosiak, annyira, hogy nem tudtak szabadon mozogni.

19. Leukas hajdan egy kis földszoros által a szárazfölddel volt kapcsolatban. Ezen keresztül ugyan ástak már csatornát a korinthosiak is, de ez ismét elposványodott. Most ismét sziget.

20. *Hetairia*, azaz párt-klubb, melyeknek a tagjai politikailag, választásokon, szavazások alkalmával stb. támogatták egymást.

21. Ezen mondat fordításában »*Wheeler*: Analysis and Summary of Thucydides (121. l.)« felfogását követtem.

Jegyzetek a negyedik könyvhöz.

1. Midőn a demokrata párt Kerkyrában ama borzasztó vérengzést elkövette, az előkelők közül, aki tehette, a szárazföldre menekült.

Rövid idő múlva azonban a szigetre visszatértek és *Istone* nevű hegyen elsánczolták magukat, s innen portyáztak szerteszét, s az egész vidéket rettegésben s hatalmukban tartották.

2. *Pylos* (m.: Navarin) egy magas, ez időben lakatlan hegyfok volt Messeniában. Lábánál kitünő kikötő van, melyet egy kis szemben fekvő sziget, *Sphakteria* szigete, tart elzárva. Demosthenes a hegytetőt erősítette meg, ahol jó forrásvíz is volt.

3. 400 stadium = 10 mérföld.

4. A messeniek szintén a dór nyelvjárást beszélték, mely körülmény miatt hadi cseleknél kiválóan alkalmazhatók valának. Demosthenes már fel is használta őket egyszer, midőn *Idomenenél* tőrbe ejtette az ambrakiaiakat.

5. Perioikosok l. I. könyv 53. jegyz. s II. könyv 11. jegyz.

6. 15 stadium = $^3/_8$ mérföld.

7. T. i. éjszak felől; a déli oldalról eső partot pedig megszállták.

8. Lochos a spartai hadosztályok, ill. századok neve.

A legnagyobb hadosztály neve *mora* volt : egy-egy mora *négy* lochoból állt.

9. Öt hajó maradt nála, amelyből kettőt elküldött a flottához.

10. Föl kell tennünk, hogy a pajzsokon kívül egyéb fegyverük is volt ezen matrózoknak, pl. dárdáik és valószínű, hogy ezt hozták nekik a messeniek. A szöveg is erre vall, mert úgy látszik, hogy kiveszett egy-két szó ezen a helyen belőle.

11. Észrevették, hogy a bejárat a kikötőbe szabad, és hogy a lakedaemoniak még készülődnek.

12. Valószínűleg az ephorosok.

13. Két choinix a. m. 2.18 liter, két kotylé valamivel több mint egy fél liter. Naponta kaptak ennyit.

14. Ha pl. véletlenül halálba kergetnék ostromlott embereiket.

15. Kr. e. 430-ban, midőn Perikles ellen zúgolódtak.

16. Kr. e. 445-ben, midőn a harminczéves békét kötötték bœotiai vereségeik után.

17. A sziget szélén, mert a parton az ellenség táborozott.

18. Hogy átvegyék tőlük az eleséget.

19. Az előbbi, a régiek véleménye szerint, az éhséget, a másik a szomjuságot csillapította kiválóan. A mákos kalácsot különben is szerették.

20. *Peltastés*, zsoldos csapatok voltak, és nevüket bőrrel bevont kis fapajzsoktól (pelté) kapták. Szintén sorkatonaság volt, valamint a nehéz fegyveres *hoplíták*, csakhogy könnyebb volt a fegyverzetük. Az említett pajzson kívül volt hajítódárdájuk, lándzsájuk és kardjuk.

21. Megpróbálták, hogy megrohanással elfoglalhatnák a szigetet és kézre keríthetnék védőit, de sikertelenül. Ezen roham le van írva a 29—35. fejezetekben.

22. Ha igent mond rá a spartai, azt felelte volna a kérdező, hogy lám ti nem vagytok azok, mert élve maradtatok.

23. Kr. e. 424-ben az athéniek Misaiát, Megara kikötővárosát, Nikias vezérlete alatt elfoglalták, és magát Megarát is hatalmukba kerítették volna, ha Brasidas gyorsan meg nem jelenik. De nem igaz, hogy az athéniek voltak többségben, sőt azért nem ütköztek meg Brasidasszal, mert az ő serege volt számosabb.

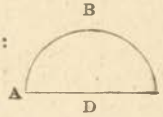
24. Brasidas kijelenti, hogy nem szándéka akár az oligarchiát, akár a demokratiát támogatni.

(Megjegyzendő, hogy Poppo-Stahl[3] szövegét követtem: οὐδ' ἂν σωφ (Classen : σωφρῆτὴν) ἐλεύθεσίαν νομίζω ἐπιφέρειν.)

25. A lakedaemoniak csak a nemzeti ügyért harczolnak, és büszkeséggel mondja Brasidas, hogy nem férne hozzájuk, hogy más okból, pl. uralomvágyból fegyvert fogjanak.

26. Aristagoras, *Histiaios* veje és utódja volt, mint Miletos tyrannusa Az athéniek támogatásával lázadást szított a perzsák ellen, s ez alkalommal Sardest is felgyújtották (Kr. e. 500). De ezután hamar dugába dőlt vállalata, menekülni volt kénytelen, és az említett gyarmatosítási kísérlete alkalmával életét veszté.

27. Huszonöt stadium $^5/_8$ mérföld.

28. Amphypolis fekvése :

azaz : *ABC* a Strymon ; *ADC* a hosszú fal.

29. *Bolbe* m : *Besikia* tava. Egy kis folyó kapcsolja össze a strymoni öböllel. A beömlésénél volt Bromiskos városa. *Aulon* ismeretlen ; némelyek szerint a folyócska völgyszorosát jelenti, mások szerint maga ezen folyócska neve.

Jegyzet az ötödik könyvhöz.

1. Rhamphias Brasidasnak segítségére jött, s el is jutott Herakleáig ill. Pierionig, azonban az amphipolisi csata hírére visszatért.

2. Zeus fia, a félisten, Herakles. Utódai a Heraklidák, akik közé Pleistoanax is tartozott. Számkivetésbe Kr. e. 446-ban ment. »Ezüst ekevassal fognak majd szántani,« azt jelenti, hogy nagy lesz a drágaság.

3. A mű tudvalevőleg nem terjed annyira, azokban ezen szavakból kitünik, hogy Thuk. terve az volt, hogy a háborút egész befejezéséig leírja.

4. Különösen Siciliában.

5. T. i. nyári és őszi időszakok szerint.

6. A háború Kr. e. 431-ben április *elején* kezdődött, és vége szakadt Kr. e. 404-ben április közepén.

7. Talán 40 év körül.

8. Poppo-Stahl szövege szerint: ἀλλά τῷ ἀεὶ ἐν κινδύνῳ γιγνομένῳ εἶναι τὰ εἰκότα [δίκαια]. Ebből a mondatból kitünik, hogy a közös érdek alatt azt értik, hogy engedtessék meg mindenkinek ügyét a maga módja szerint védeni.

9. Poppo-Stahl szövege szerint: ὅσοι ἠπειρῶται που ὄντες τῶν ἐλευθέρων [Classen: τῷ ἐλευθέρῳ].

10. A szárazföldiek nem félnek annyira az athéniektől, mint tengeri hatalomtól, ennélfogva nem is oly veszedelmes ellenségek, mint a szigetlakók, akik szabadságukat féltvén, lehetőleg óvakodnak s készülődnek.

11. *Göller* s *Arnold* szerint τῆς γνώμης a πιστότεροι szóhoz tartozik.

Jegyzetek a hatodik és hetedik könyvhöz.

1. A mi pénzünk szerint 141.450 frt, amelyből egy-egy hajós legényre egy-egy drachma (klb. 40 kr.) jutott naponta. Különben csak fele annyit szoktak fizetni.

2. A mint sok hadjáratom bizonyítja, — gondolja Nikias.

3. Különösen Alkibiades, meg a spartaiak részéről Kleobulos s Xenares.

4. Például Amphipolis, amelyet az athéniek még nem kaptak vissza.

5. Nyilt háborút folytattak különösen a korinthosiak; a tizednapos fegyverszünet a bœotiakra szól, de úgy értendő, hogy a hadüzenet után tiz napra bármikor megkezdhették az ellenségeskedést, s nem hogy minden tíz napban meg kellett volna a fegyverszünetet újítani.

6. Spartára vonatkozik, mely természetes ellensége volt minden demokratiának.

7. Csak a leontiniak voltak hontalanok, de nem az egestaiak is.

Nikias csak szónoki hevében veszi őket egy kalap alá, valamint előbb barbároknak mondta őket.

8. Alkibiades.

9. Ez azt jelenti, hogy az említett határokon belül több mint egy hadihajóval nem szabad az idegennek hajózni.

10. *Prytanis*, a tanács választmányának egyik tagja és a gyülések elnöke. A tanács összesen 500 tagból állt, és 10 osztályba volt osztva, a melyek felváltva vitték az ügyeket. A hivatalban lévő osztályt vagy szakaszt »választmánynak« is nevezhetjük.

11. Kétes a dolog, valjon valóban tilos volt-e az elnöknek egy hozott határozat felett új szavazást elrendelnie. Csakugyan úgy kellett lennie, mert különben alig volnának érthetők Nikias ezen szavai, noha még egy példáját láttuk a miletosiak ügyében III. 36. Ez a szavazás azonban a közvélemény kivánságára és a nép beleegyezésével történt, azért nem büntették meg azt, a ki elrendelte és Nikias is azért hivatkozik a jelenlevők tanu bizonyságára, midőn biztatja a prytanist, hogy ne féljen, mert kár esetén majd lesznek elegen, akik tanuskodnak mellette, hogy helyesen cselekedett.

2. Karthagót a görögök *Karchedon*nak nevezték, v. ö. I. 13.

13. Karvezető, choregos, összesen tíz volt, mindegyik phylére egy. Tiszte az volt, hogy a nagy Dionysia ünnepen tartandó drámai és lyrai előadásokhoz kart szervezzen, saját költségén ellássa, betaníttassa és színpadi ruhájáról gondoskodjék.

14. Az argosi szövetséget megalapította a spartaiak ellen, részint okokkal, részint buzdítással.

15. Poppo-Stahl[2] szerint, a ki πολιτῶν-t ír, πολιτειῶν helyett, és amint a következők bizonyítják, helyesen.

16. A polgárok nem törődnek hazájuk védelmével, s emiatt nem szereznek maguknak fegyvereket, de az országot sem látják el hadi készületekkel, minők a hidak, útak, várak stb.

17. A gazdagabb polgárokból évenként egy bizonyos számot — ezen időben 400-at — kijeleltek, akik háború esetén kötelesek voltak a hadihajókat a hozzávaló kötelekkel, evezőkkel stb. felszerelni. Ők fogadták a matrózokat is. Ennek fejében kiki a maga hajójának kapitánya vala, ez a *trierarchos* (vagy *trierarchés*).

18. A rendes zsold csak fele annyi volt, azaz 3 obolos.

19. *Thranités.* Tudjuk, hogy a triereresen egymás fölött három sorban ültek az evezősök.

A legfelső sorbeliek neve *thranitai* volt. Ez volt a legjobb s legerősebb legénység. Azonkívül a gyors hajókon, mert ezek voltak csak az igazi hadi hajók, még tengeri katonaság is szolgált, ezek neve: *epibatai*. Thuk. II. 23. 2. szerint azt kell következtetnünk, hogy egy-egy hajón csak 10 hoplita s 4 íjjász szolgált; annyi bizonyos, hogy a tengeri csata eldöntését inkább a hajók mozdulataitól tették függővé. Ritka alkalommal történt ettől eltérés, mint pl. a syrakusi öbölben VII. 60.

20. A hajók orrán istenek, herosok vagy állatok képei voltak, a melyek után nevüket is kapták. Azért mondhatók czimernek.

21. Minthogy a bort vízzel vegyítve itták, lakomáknál vagy áldozatoknál előbb nagy korsókban összekeverték s úgy osztották szét kisebb kancsókban vagy kelyhekben.

22. Az állami jegyzőt a nép választotta; de volt a tanácsnak, mind egyik prytaneiának is jegyzője stb.

23. Tudniillik, hogy hajóikat partra vontassák s kiszárítsák.

24. Idegenek alatt Athén külföldi alattvalói értendők.

25. Hykkara városát Siciliában az athéniek elfoglalták s lakosságát rabságba vetették.

26. Az evezés taktusra ment, s külön adta meg rá egy tiszt a jelt, sőt fuvolaszóval is kisérték, akár mint most a dobbal jelzik a katonák lépését. Még lépést tartani sem könnyű dolog, hát még annyi embernek egyformán evezni.

27. Nem igen voltak hajlandók engedelmeskedni az athéniek.

28. A bevallott czél pusztán Syrakusa meghódítása volt.

29. Nikias szemükre veti az athénieknek, miért engedték Gylippos s hajóit háborítlanul Siciliába átevezni. Pedig ő maga is hibás volt a dologban.

30. A lajstromba (katalogus) csak a három első osztálybeli, tehát vagyonosabb polgárok voltak hadköteles hoplitáknak felvéve, a negyedik osztálybelieket (thetes), akik szegényebbek voltak, csak mint könnyű fegyvereseket vagy a hadihajókon alkalmazták.

31. Nikias tengeri veresége után néhány napra.

32. Ez a harmadik keresztfal volt, melyet Gylippos építtetett.

33. Ez egy válogatott csapat volt, tisztán arra szánva, hogy az Epipolait megvédelmezze.

34. Thukydides tudniillik maga tudakozódott és járt a dolog után.

35. Akik később értek fel, keresték azokat, akik már előbb fenn voltak és akik már vissza is verettek.

36. Midőn az első tengeri csatát megnyerték.

37. T. i. késő őszszel.

38. Dekeleiát.

39. A mi pénzünk szerint 4,715.000 forint.

40. Már akkor is a hajóhadba vetette minden reménységét, midőn Gylippos Syrakusába hatolt és a szárazon első sikereit aratta.

41. Körülbelül egy hónap mulva Demosthenes veresége után.

42. Ugy, hogy az ellenség ne vegye észre szándékukat.

43. Ugy látszik, hogy a lovasok futás közben leugráltak lovaikról, hogy a szűk kapún könnyebben s hamarább elmenekülhessenek.

44. Ez a *Daskon*-öböl volt, mely fölött a hasonló nevű domb emelkedett (l. a térképet), és mélyen benyúlt a szárazföldre. Ide szorítva, persze nem igen mozoghattak az athéni hajók.

45. Tyrrheni csapatok, azaz, akik *Etruriából* jöttek az athéniek támogatására.

46. Ha nem lett volna demokratia pl. Syrakusában, akkor esetleg az ezen pártbeliek, minthogy természetesen Athénhez szítottak volna, esetleg a várost elárulják. Igy tettek pl. Amphipolisszal az oligarcha pártbeliek, akiknek segítségével Brasidas a várost kézre kerithette.

47. *Arnold* s *Frost* magyarázata szerint, amelytől eltérő *Classené* («da sie grossenteils im Seewesen grosse Fortschritte machten») és *Poppo-Stahlé*.

48. $^1/_5$ mérföld; de a magyarázók vagy egy negyed résszel kisebbnek mondják.

49. Azt a dupla falat, melyet a város körül húztak.

50. Sajátságos volt t. i. a terv, mert a hajókon szárazföldi csata módjára készültek hadakozni.

51. Nikias már előbb fejtegeti, hogy most úgy kell harcolniok, mintha gyalog csatát vívnának. Máskor ők hajóik ügyes mozdulataival győztek a tengeren, tehát a hajóslegénység, az evezősök stb. ügyességén mult a győzelem. A hajóslegénységet különben rendesen zsellér (metoikos) népből toborzották, s azért mondja nekik alább Nikias, hogy csak athéni számba mennek, de noha voltaképen nem igazi polgárok, mégis nagyrészt élvezik ennek minden szabadságát.

52. Merő csúfolódás a gyaloghadra, mely a hajókon még meg se bir állni, még kevésbbé harcolni.

53. Az athéniek szándéka az volt, hogy majd tömegükkel győznek, mintha gyalog csatát vívnának; ez nem sikerülhet nekik, igy okoskodnak a syrakusaiak, a hely szűke miatt. Ellenben ők könnyebben összetörhetik hajóikat a kiálló gerendákkal a tolongásban, annyival inkább, mert az ellen fölkészültek, hogy a kapócsáklyát hajóikba bele ne akaszthassák.

54. T. i. 76.

55. Féltek az istenek büntetésétől, mert nagy bűn volt az elhunyt rokont vagy barátot el nem temetni.

56. Rendes gyaloghadat s nemcsak könnyű fegyvereseket.

57. Rendkivül emberismeretre vall Thuk. ezen megjegyzése. Mert tudjuk, hogy a veszedelemben forgó ember mennyire hajlandó nagy félelmében mindennemű babonára. A bizonytalan nyugtalanság az emberrel minden csekélységben jó vagy rossz jóslatot sejtet.

58. Ez vitás kérdés. Thuk. szavaiból alig lehet mást érteni, minthogy az Akraion fensikon keresztül is délnyugotra, azaz Kamarina felé szándékoztak letérni az athéniek. Az egész mondat csak egy megjegyzésnek látszik, mely figyelmeztetni kíván rá, hogy noha az út Katana felé vezetett, mégse oda akartak menni az athéniek. (Ugyan át nem látható, mi vihette őket rá, hogy ezt a kerülőt válaszszák, s ez az oka, hogy Curtius s Grote ezt a felfogást nem is helyeslik.)

59. Igy magyarázza Grote IV. 262. (német fordítás) ezt a homályos helyet, és az ő magyarázata legvalószinűbb. A bekeritett hely, melyen át valószinűleg egy országút vezetett, egy majorság volt, s birtokosa,

Polyzelos után *Polyzeleionnak* nevezték. Valószínű, hogy a *Kakiparis* folyón innen feküdt, amelyen Nikias már áthaladt.

60. Egyesek, hogy saját rabszolgáiknak megtarthassák.

61. Ezek a kőbányák *Achradina* városrészben s azon túl voltak.

62. Plutarchos szerint Hermokrates is ellenezte a vezérek kivégeztetését, és midőn látta, hogy nem segíthet rajtuk, módot nyujtott nekik, hogy öngyilkosok lehettek.

63. Klb. $^1/_4$ liter vizet s jó fél liter eleséget. Az athéniek a Sphakterián elzárt spartaiaknak *négyszer* annyi (két choinix) eleséget adtak.

II.

Kronologiai tábla.*

ELSŐ KÖNYV.

Fej.		Kr. e.
1 — 23.	Görögország régibb állapota	479 előtt
89—181.	Athéni birodalom megalapítása	479—432
89.	Athéniek visszatérnek városukba	479
90.	Felépítik a város falait	478
95.	Pausaniast leteszik a vezérségről	478
96.	Athéniek kapják meg a szövetségi vezérletet	466 előtt
100.	Kimon győzelme az Eurymedonnál	469
100.	Thasos lázadása	467
102.	A helóták lázadása s ostroma Ithomében	464—455
104.	Athéniek hadat küldenek Egyiptomba	460
107.	Kiépítik a tengerig a város falait	459
108.	Győzelmes hadjárat Boeotiában	457
112.	Öt éves fegyverszünet Athén s a peloponnesosiak közt	451
112.	Kimon halála	449
113.	Athéniek veresége Koroneiánál	447
114.	Euboea, Mogara lázadása. Pleistyanax spartai király betörése Attikába	446
115.	*Harminc éves béke*	445
24.	Epidamnos segítségért folyamodik Korinthoshoz	436
29.	Kerkyraiak legyőzik a korinthosiakat s elfoglalják Epidamnost	435
32	Kerkyraiak segítséget kérnek Athéntől	433
47.	Sybotai ütközet	432
56.	Athéniek ostrom alá fogják Potidaeát	432

MÁSODIK KÖNYV.

2.	Thebaiak megrohanják Plataeát	431
10.	Peloponnesosiak első betörése Attikába	—
25.	Athéniek sarcolják a Peleponnesost	—
34.	Halottak ünnepe Athénben	—
47.	Pelop. második betörése	430
48.	A halálvész Athénben	—
70.	Potidaea megadja magát	—
71.	Pelop. ostromolják Plataeát	429

* A II. és III. függelék »Wheeler: Analysis and Summary of Thucydides (London, Bell 1884)« c. munka nyomán készült.

HARMADIK KÖNYV.

Fej.		Kr. e.
1.	Pelop. harmadik betörése	428
2.	Mytilene pártütése	—
20.	Plataeaiak menekülése	—
26.	Pelop. negyedik betörése	427
27.	Mytilene meghódítása	—
35.	Mytilene bűnhődése	—
52.	Plataeaiak legyilkolása	—
70.	A kerkyrai vérfürdő	—
86.	Athéniek első hadjárata Siciliába	—
94.	Demosthenes veresége Aetoliában	426
105.	Demosthenes győzelme az idomenei hegyszorosban	—

NEGYEDIK KÖNYV.

2.	Pelop. ötödik betörése	425
3.	Demosthenes megerősíti Pylost	—
21.	Sikertelen békealkudozások	—
26.	Sphakteria megvétele	—
42.	Nikias hadjárata Korinthos ellen, elfoglalja Methonét	—
46.	Ujabb vérengzés Kerkyrában	—
53.	Nikias elfoglalja Kytherát s Thyreát	424
58.	Általános fegyverszünet Siciliában	—
66.	Brasidas fölmenti Megarát	—
78.	Brasidas Thrakiába vonul	—
84.	Maga részére hódítja Akanthost	—
89.	Athéniek vállalata Boeotiában s veresége Delionnál	—
102.	Brasidas elfoglalja Amphipolist	—
117.	Egyéves fegyverszünet	423
120.	Brasidas további vállalatai	422

ÖTÖDIK KÖNYV.

6.	Csata Amphipolis mellett. Kleon s Brasidas halála	422
14.	Alkudozások s békekötés (Nikias békéje)	421
27.	Argos új szövetséget akar alakítani	—
42.	Szövetség Athén s Argos közt	420
53.	Epidaurosi háború	419
63.	Mantineai csata	418
84.	Athéniek elfoglalják Melost	416

HATODIK KÖNYV.

1—93.	A siciliai hadjárat megindítása. Hermes szobrok megcsonkítása. Alkibiades visszahivatik	415
94—104.	Athéniek sikerei	414

HETEDIK KÖNYV.

1—18.	Gylippos megérkezése s első hadi tettei	414
19—87.	Az athéni sereg megsemmisülése	413

NYOLCADIK KÖNYV.

1—60.	Athéniek szövetségeseinek fölkelése. A spartaiaknak a perzsákkal való alkudozása. Alkibiades Tissapherneshez szökik	412

Fej.		Kr. e.
61—98.	Az oligarchia győzelme s bukása Athénben. Alkibiadest haza hívják	411
103.	Athéniek győzelme Kynos-Semánál	—
107.	Elfoglalják Kyzikost	—

III.

Görögország rövid földrajza.

Határai: Északról a Kambunia hegység választja el Makedoniától, keletről s délről az aegaei, nyugotról a ióni tenger határolja. A Peloponnesos déli részében a tengernek *Mare Myrtoum* a neve.

Öblök: 1. Sinus Thermaicus, 2. Pagasaeus, 3. Maliacus, 4. Saronicus, 5. Argolicus, 6. Laconicus, 7. Messeniacus, 8. Corinthiacus, 9. Ambracicus.

Tengerszoros: Euripus, Eubœa s a szárazföld közt.

Tagoltsága: 1. Északi Görögország, a Kambunia hegységtől az Oeta s Pindus hegylánczig; az ambrakiai s maliai öböl között.

2. Közép Görögország vagy Hellas, az Oetától a korinthosi Isthmosig.

3. Peloponnesos, 4. A szigetek.

I. ÉSZAKI GÖRÖGORSZÁG.

Tartományai:

1. **Thessalia.** *Folyók:* Peneios, a Tempe völgyében folyik a tengerbe; Apidanos. *Hegyei:* Ossa s Olympos, Oeta, Othrys, Pindus.

Thessalia öt tartományra oszlott fel. *Nevezetesebb városai:* Larissa, Pharsalos, Pherae, Magnesia.

2. **Epirus.** Nagy, de kevéssé művelt ország, és lakosságát java részben még a barbárok közé számították. *Nevezetesebb városai:* Ambrakia, Buthroton, Dodona.

II. KÖZÉP GÖRÖGORSZÁG VAGY HELLAS.

Tartományai:

1. **Akarnania,** nyugaton a legszélső. *Folyó:* Achelous. *Legnevezetesebb városa:* Stratos.

2. **Aetolia.** *Folyó:* Achelous. *Városok:* Kalydon, Thermos.

3. **Doris,** hegyes ország; innen származtatták magukat a dórok. *Városok:* Pindos, Erineos, Kytinion és Boion (Tetrapolis).

4. **Lokris** *a)* keleti Lokris; *városa:* Opus; *b)* Epiknemidia, ettől észak felé: *c)* nyugoti Lokris (Ozolis) *városai:* Naupaktos, Amphissa.

5. **Phokis.** *Folyó:* Kephissos. *Hegység:* Parnassos. *Városok:* Delphi, Krisa, Elatea.

6. **Bœotia,** igen termékeny s népes ország. Nagyszámú városai függetlenek voltak és Theba főhatósága alatt szövetséget képeztek. *Folyók:* Asopos, Ismenos. *Tó:* Kopais. *Hegyek:* Parnassos, Helikon, Kithaeron Parnes. *Városok:* Theba, Orchomenos, Plataea, Thespiae, Tanagra, Haliartos, Koroneia, Chaeroneia, Leuktra.

7. **Attika.** *Folyók:* Ilissos, Kephissos. *Hegyek:* Hymettos, Pentelikos, Sunion. *Város:* Athén a Piraeus, Phaleron s Munichia kikötőkkel. *Községek:* Marathon, Eleusis, Dekeleia, Acharnai.

8. **Megaris** a legkisebb tartomány. *Városok:* Megara, Nisaia, Pegai.

III. PELOPONNESOS.

Tartományai:

1. **Korinthos,** a hasonló nevű várossal. Két kikötője van, egyik *Lechaion* a korinthosi öbölben; a másik *Kenchreae* a sinus Saronicusban.

Fej. Kr. e.

2. **Sikyonia.** *Városa:* Sikyon.

3. **Philasia** Phlius városával, hajdan szintén független volt.

4. **Achaia** az éjszaki partvidéken. Tizenkét városa közül legnevezetesebbek: Dyme, Patrai s Pellene.

5. **Elis** és **Triphylia.** *Folyók:* Alpheios, Peneios, Selleis. *Városok:* Elis, Kyllene, Pylos. Az Alpheios partján: Pisa s Olympia. Triphyliában: Lepreon.

6. **Messenia,** amelyet a spartaiak Kr. e. 668-ban meghódítottak. *Városok:* Messene, Thuria. *Erősségek:* Ira, Ithome, Pylos, Methone.

7. **Lakonia.** *Folyó:* Eurotas. *Hegység:* Taygetos. *Hegyfokok:* Malea, Taenaron. *Városok:* Sparta, Amyklae, Sellasia.

8. **Argolis.** *Városok:* Argos, Mykéné, Epidauros, Nemea, Troizen.

9. **Arkadia,** hegyes ország a Peloponnesos középső részében. *Folyók* Alpheios, Erymanthos. *Tó:* Styx, Stymphalos. *Hegyek:* Kyllene, Erymanthos stb. *Városok* Mantinea, Tegea, Orchemenos, (későbbi) Megalopolis.

IV. SZIGETEK.

1. **Partmellékiek:** *a)* Az ión tengerben: Kerkyra, Leukadia, Kephallenia, Ithaka, Zakynthos; Kythera (délen); *b)* Az aegaei tengerben: Aegina, Kekryphaleia, Salamis, Euboea (*városai:* Oreos, Chalkis, Eretria, Karystos), Thasos, Imbros, Samothrake, Lemnos.

2. **Kykladok,** köztük legjelentékenyebbek: Andros, Delos, Paros, Naxos s Melos, hasonló nevü városokkal.

3. **Nagyobb szigetek:** 1. Kreta. *Hegység:* Ida, *Városok:* Kydonia, Gortyna, Knossos. 2. Kypros. *Városok:* Salamis, Paphos, Kition.

V. GYARMATOK.

a) Kis-Azsiában: 1. **Aeol** gyarmatok közt legnevezetesebbek Tenedos s Lesbos szigete, jelentékeny városával Mytilenével.

2. **Ión** gyarmatok: *Városok:* Kyme, Smyrna (ezt a két várost az aeoloktól vették el), Miletos, Ephesos, Phokaea. *Szigetek:* Chios, Samos s a Kykladok.

3. **Dór** gyarmatok: *Városok:* Halikarnassos, Knidos. *Szigetek:* Kos, Rhodos, Kreta.

b) Alsó-Itáliában (Magna Graecia), Siciliában s egyebütt; 4. **Dór** gyarmatok *Italiában:* Tarentum, Locri; *Siciliában:* Syrakusa, Megara, Hyblaea, Gela, Agrigentum; az *ión tengerben:* Leukas, Anaktorion, Ambrakia, Apollonia, Epidamnos, Kerkyra; a *thrák partokon:* Potidaea, Byzantion, Chalkedon.

5. **Achiv** gyarmatok Italiában: Kroton, Sybaris.

6. **Chalkis** városa Euboeában gyarmatosította a sinus Thermaicus s Strymonicus közt fekvő *Chalkidike* félszigetet. Összesen 32 városa volt, a melyek közt nevezetesebbek: Olynthos, Potidaea, Torone, Akanthos stb.; *Itáliában* gyarmatai: Cumae (Kyme) s Rhogium: *Siciliában:* Naxos (innen alapíttattak: Leontini s Katana), Messana (Zankle), Himera.

7. **Miletos** gyarmatai: Abydos s Lampsakos a *Hellespontosban;* Kyzikos a *Propontisban* stb.

8. **Phokaea** alapította Massiliát; **Athén** Amphipolist s Thuriit (Italiában).

IV.

Földrajzi mutató.

Abydos, a Hellespontosban.
Achaia, tartomány a Peloponnesos északi partján.
Acharnai, Attika legnagyobb községe, Athéntől északnyugatra.
Acheloos, folyam, mely a Pindus hegységből eredve Akarnanián keresztül folyik, s *Oiniadai* városánál ömlik a tengerbe.
Actium, az ambrakai öbölnél.
Aegaei tenger.
Aegina, kis sziget a sinus Saronicusban.
Aethiopia, Afrikában. Egyiptom alatt.
Aetolia, tartomány Hellasban, Akarnania keleti szomszédságában.
Ainos, az athéniek egyik alattvaló városa Thrákiában, szemben Samothrake szigettel.
Aithaia, város Messeniában.
Akanthos, város Chalkidikében, az a Akte félsziget északi végében.
Akarnania, Hellas legnyugotibb tartománya, az Achelos s az ambrakai öböl között.
Akrae, Syrakusa gyarmatvárosa Siciliában, Syrakusától nyugatra.
Akraion Lepas, l. VII. 78.
Akragas, (Agrigentum) város Siciliában, Gela s Selinus közt.
Akte, a chalkidikei keleti félsziget.
Ambrakia, a korinthosiak egy gyarmatvárosa Epirosban.

Amphilochiai Argos, Ambrakiától délre.
Amphipolis, a Strymon mellett.
Anaea, város Ioniában, Samosszal szemben.
Anaktorion, az ambrakai öböl bejáratánál.
Anapos, folyó Siciliában, mely a syrakusai nagy kikötőbe ömlik. Akarnaniában is volt egy hasonló nevű folyó.
Andros, sziget, szemben Athénnel.
Ariglos, város, Amphipolistól délre.
Argos, a Peloponnesosban (v. ö. amphilochiai Argos).
Arkadia, tartomány a Peloponnesosban.
Arnai, város Chalkidikében.
Asine, város Lakoniában, a messenei öbölben.
Asopos, folyó Bœotiában, Theba s Plataea közt.
Aspendos, város Pamphyliában, az Eurymedon folyam mellett.
Assinaros, folyam Siciliában, a hol Nikia serege megsemmisült.
Athén.
Athos, hegyfok az *Akte* félszigeten.
Attika, tartomány Hellasban, Bœotia, Megaris s az aegaei tenger közt.
Aulon, Amphipolis közelében IV. 103.
Ázsia, I. 9.

Boeotia, Attikával határos tartomány Hellasban.
Boion, város Dorisban.
Bolbe, tó Amphipolis közelében.
Bottike, tartomány a Chalkidike félszigeten, a sinus Thermaicus mentén.
Brilessos, hegy Attikában, Athéntől északkeletre.
Bromiskos, város a Bolbe tó mellett.
Byzantion, város a Bosporosban.

Chaeroneia, város Bœotiában, Phokis határán.

Chalkidike, félsziget a sinus Thermaicus s Strymonicus közt.
Chalkis, város Euboeában.
Chersonesos, thrák félsziget a thrákia tenger s a Hellespontos közt.
Chios, sziget.

Daskon, Syrakusa kikötőjében.
Dekeleia, a lakedemoniak erőssége Attikában.
Delion, Apollon szent helye Tanagra mellett.
Delos, sziget. Apollon születése helye.
Delphi, Phokisban, itt volt Apollon híres jóshelye.
Dion, város neve Makedoniában s Chalkidikében.
Drabeskos, város Thrakiában, az Edonok területén.
Dryoskephalai, út a Kithaeron hegységen át Boeotiából Attikába.

Eetioneia, a Piraeus északi bejáratánál, ide épitettek várat az oligarchák.
Egesta, város Siciliában, északnyugaton.
Egyiptom.
Eion, város a Strymon torkolatánál, Amphipolis alatt. (Ezt védte meg Thukydides Brasidas ellen.)
Eleusis, város Attikában.
Etis, város a Peloponnesosban, a Peneios folyó partján.
Enipeus, folyó Thessaliában.
Ephesos, híres város Kis-Azsiában a Kaystros folyó torkolatánál, Samos szigettel majdnem szemben.
Epidamnos (később Dyrrhachium), az adriai tenger partján.
Epidauros, város Argolisban, Aeginával szemben.
Epidauros Limera, Lakoniában.
Epipolai, Syrakusa egy része.
Eresos, város Lesbos szigetén.
Eretria, város Euboeában.
Erineos, folyó Siciliában.
Erythrae, város Boeotiában, s egy másik Ióniában, Chiosszal szemben.
Eryx, város Siciliában.
Euboea, sziget.
Euesperides, görög város Afrikában.
Euripos, a keskeny tengerszoros Euboea s a szárazföld között.
Europa, I. 89.
Euryelos, Epipola legmagasabb dombja.
Eurymedon, folyó Pamphiliában.

Galepsos, város Thrákiában a Strymon környékén.
Gela, város Siciliában, hasonló nevű folyó mellett.
Geraneia, hegy Megarisban.

Haemos, hegység m: *Balkán.*
Halys, Kis-Azsiának legnagyobb folyama, a Pontus Euxinusba ömlik, s régente határa volt a lydiai s perzsa birodalomnak.
Herakleia, város a Thermopylae közelében.
Hellas, I. 3.
Hellespontos, nemcsak a tengerszoros, hanem partvidéke is.
Heloros, város Siciliában, Syrakusától délre.
Hesliai, város Euboeában, melyet az athéniek feloszlattaak; később *Oreos.*
Himera, város Sicilia északi partján, Panormostól keletre.
Hykkara, város Siciliában, közel Panormoshoz, tőle nyugatra.
Hyllai, kikötő Kerkyrában.

Iapypia, hegyfok Italiában.
Idomene, domb Amphilochiában.
Ilion, I. 12.
Imbros, sziget, délkeletre Samothrakétól.
Ionia, a kisázsiai partvidék egy része a hozzávaló szigetekkel.
Ioniai tenger, az adriai tenger déli része.
Isthmos, a korinthosi földszoros.
Istone, hegy Kerkyrában.
Italia, csak az ú. n. Magna Graecia értendő alatta.
Ithome, hegy s vár Messeniában.

Kakyparis, folyó Syrakusától délre.
Kamarina, város Siciliában, Gelától keletre.
Karchedon, Carthago.
Karia, Kis-Azsia egyik tartománya, délnyugaton.
Karystos, város Euboeában.
Kasmenae, város Siciliában, Kamarinától keletre.
Katana, város Siciliában, Syrakusától északra.
Kaunos, város Kariában, Rhodosszal szemben.
Kekryphateia, sziget Epidauros s Aegina közt.
Kenchreia, a korinthosiak kikötővárosa a Sinus Saronicusban.

Kephallenia, sziget Leukas s Zakynthos köz .
Kerameikos, Athén egyik városrésze.
Kerkyra, sziget az ión tengerben.
Kithairon, hegység Bœotiában.
Kition, város Kypros szigetén.
Klazomenae, tengerparti város Kis-Ázsiában Erythrae s Smyrna közt.
Knidos, dór város Kis-Ázsiában, Kos szigettel szemben.
Kolophon, város Kis-Ázsiában, Ephesostól északra.
Korinthos.
Koroneia, város Bœotiában, a Kopais tavától délnyugatra.
Koryphasion, így nevezték a lakedaemoniak Pylost.
Kos, sziget.
Kréta, sziget a Középtengerben.
Krisai öböl, Phokis kikötője a korinthosi öbölben.
Kykladok, az aegaei tenger szigetcsoportja.
Kyllene, kikötőváros Elisben Kephalleniával szemben.
Kyme, város Kis-Azsiában s egy másik Italiában.
Kynuria, kis terület Argolis s Lakonia közt.
Kypros (Cyprus), sziget a Középtengerben.
Kyrene, görög gyarmat Afrika északi partján.
Kythera, sziget a Melea fokkal szemben.
Kytinion, város Dorisban.
Kyzikos, város a Propontisban Phrygiában.

Labdalon, az athéniek erőssége az Epipolain.
Lakedaemon, az ország fővárosa másképen Sparta.
Lakoniké, a tartomány neve (Lakonia).
Lampsakos, város a Hellespontos éjszaki végében.
Larissa, város Thessaliában a maleai öböl bejáratánál.
Laurion, nevezetes ezüstbányák Attikában.
Lemnos, sziget Athos hegyfok és a Hellespontos közt.
Leokorion, templom Athénben.
Leon, az a hely Syrakusa környékén ahonnan az athéniek Epipolait megszállták.
Leontini, város Siciliában Katana és Syrakusa közt.
Lepreon, város a Peloponnesosban közel Messenia északi határához.
Lesbos, sziget.
Leukas, Leukadia, sziget (ill. félsziget) Kephalleniától északra.
Leukimme, hegyfok Kerkyra szigetén.
Leuktra, Lakoniában.
Libya, tartomány Afrikában.
Limera, l. Epidauros.
Lokris, *a)* Opuntia *b)* Epiknemidia keleten *c)* Ozolis a Parnassostól nyugatra.
Lokri Epizephyrii, város Itáliában.
Lykaion, hegy Arkadiában.
Lykia, Kis-Azsia egy tartománya.
Lynkos, Lynkestis, tartomány Makedoniában.
Lysimeleia, mocsár Syrakusa határában.

Magnesia, város Azsiában s Maeandros folyó mellett.
Makedonia, Thessalia s Thrakia közt.
Malea, hegyfok Lakonia csúcsán.
Maleai, öböl Eubœa s Lokris közt.
Mantinea, város Arkadiában Argostól nyugatra.
Marathon, síkság Attikában Athéntől északkeletre.
Mareia, város Libyában.
Massalia, mai Marseille a phokaeaiak alapították.
Megara, város Attika határában ; egy másik Siciliában.
Mekyberna, város Chalkidikében Olynthos szomszédságában.
Melos, sziget.
Memphis, Egyiptomban a Nilus mellett.
Mende, város Pallene félsziget nyúgoti partján.
Messana, (Messene) város Siciliában, Rhegionnal szemben.
Messenia, tartomány a Peloponnesosban.
Methana, város egy félszigeten Epidaures és Troizen közt.
Methymna, város Lesbos szigetén.
Miletos, város Ionában szemben a Mykale hegyfokkal.
Minoa, kis sziget Megaris partja mellett, amelylyel híd kapcsolta össze. Itt volt a *Nisaia* kikötő.
Munichia, domb és kikötő a Piraeusban.
Mykale, hegyfok Ionia partján Samossal szemben.
Mykenae, (Mykéné) ősrégi város Argolisban.
Mykonos, sziget Delostól keletre.
Myrkinos, város Thrakiában közel a Strymonhoz, Amphipolistól északkeletre.

Mytilene, Lesbos szigetének legjelentékenyebb városa.

Naupaktos, a korinthosi öbölben.
Naxos, (sziget), város Siciliában Katanától északra.
Nisaia, Megara kikötője.
Neapolis, a karthagóiak egy gyarmata Afrikában.
Notion, Kolophon kikötője.

Oiniadai, város Akarnaniában, Ithakával szemben.
Oinoé, erősség Attika határán.
Oinophyta, Bœotiában, Tanagrától délkeletre.
Oisyme, Thasos gyarmatvárosa a thrák parton.
Olpai, az ambrakai-öbölben.
Olympia, Elisben.
Olympieion, Zeus temploma Syrakusában.
Olynthos, város Chalkidikében.
Opus, város Lokrisban.
Orchomenos, város Bœotiában s Arkadiában.
Oropos, Deliontól délre.

Pallene, a nyugati chalkidikei félsziget.
Pamphylia, tartomány Kis-Ázsia déli részében Lykia s Kilikia között.
Panakton, vár Attika s Bœotia határán, északra szemben Athénnel, délre Thebával.
Panormos, város Sicilia északi partján.
Parnassos, hegység Phokisban.
Parnes, hegység Attikában.
Patrai, város Achaiában, Naupaktosszal szemben.
Pegai, város Megarisban, a korinthosi öbölben.
Peiraeieus, l. *Piraeus*.
Pella, város Makedoniában.
Peloponnesos.
Phaleron, Athén keleti kikötője.
Pharos, Egyiptomban.
Pharsalos, város Thessaliában.
Phokaea, város Ióniában.
Phokis, tartomány a korinthosi öbölben, Bœotiától nyugatra.
Phthiotis, Thessalia legrégibb tartománya.
Pierion, város Thessaliában. Idáig jött el Rhamphias, midőn segítségére jött Brasidasnak.
Pindos, hegység Thessaliában.
Piraeus, Athén kikötője.
Plataea, Boeotiában.
Plemmyrion, hegyfok Syrakusa kikötőjében.
Potidaea, város Chalkidikében, Pallene isthmosán.
Priene, Ióniában, Miletosszal szemben.
Prosopitis, sziget a Nilus deltájában.
Prote, sziget Pylos közelében.
Pylos, IV. 3.
Pyrrha, város Lesbos szigetén.

Rhegium, város Italia csúcsán, Messanával szemben.
Rhedeia, kis sziget Delos mellett.
Rhion, hegyfok a korinthosi öböl bejáratánál.
Rhodos, sziget.

Salamis, 1. sziget a sinus Saronicusban, 2. város Cyprus szigetén.
Samos, sziget.
Sardes, Lydia fővárosa.
Selinius, város Siciliában.
Sestos, város a Hellespontosban, szemben Abydosszal.
Sicilia (*Sikelia*).
Sikyon, Korinthostól északnyugotra.
Siphai, kikötőváros, Kreusis közelében a korinthosi öbölben.
Skione, Pallene félszigetén.
Skyllaion, hegyfok Troizen közelében.
Skyros, sziget Euboeától keletre.
Sillion, város Akarnaniában, Leukasszal szemben.
Solygeia, helység Korinthostól délkeletre.
Solygios, a domb neve, melyen Solygeia állt.
Sparta.
Spartolos, város Bottiikében, Olynthos közelében, nyugotra.
Sphakteria, sziget Pylosszal szemben.
Strymon, folyó Thrakiában.
Sunion, hegyfok Attika déli csúcsán.
Sybota, kis szigetek Kerkyra s a szárazföld közt.
Syke, Syrakusában.
Syrakusa.

Tanagra, város Bœotiában, Thebától keletre.
Taras (Tarentum), Italiában.
Tegea, Arkadiában, Mantineától délre.
Temenites, Syrakusa egyik városrésze.
Tenedos, sziget egészen a part mellett Troasnál.
Teos, Ióniában Klazomenaetól délre.
Thapsos, félsziget Syrakusától északra.
Thasos, sziget, közel a thrák parthoz.
Theba (Thebai), Bœotia legnagyobb városa.
Thermopylae, hegyszoros, mely Thessaliából Lokrisba vezet.

Thespiae, Boeotiában Thebától nyugotra.
Thessalia, tartomány Makedoniától délre, Epirustól keletre.
Thrakia, határai északról a Duna, nyugatról a Strymon s Makedonia, keletről a Pontus Euxinus, s a Propontis, délről az aegaei tenger.
Thria, község Attikában, Eleusis mellett.
Thuria, város Messeniában.
Thurii, város Italiában.
Thyrea, város Argostól délre.
Torone, város Sithonia félszigeten.
Trachis, tartomány a maleai öbölben.
Tragia, kis sziget Samos mellett, délre.
Trinakria, Sicilia régi neve.
Trogilos, kikötő Syrakusában.
Troizen, város Argolis csúcsában, Aeginával szemben.
Trója, I. 3.
Tyche, városrész Syrakusában.
Tyrrhenia, Etruria.

Zakynthos, sziget Elisszel szemben.
Zankle, Messana régi neve.

V.

A görög tulajdonnevek magyaros irásáról.

Minthogy a görög tulajdonnevek magyaros írása annyiféle ingadozásnak van alávetve, helyén valónak tartom, hogy röviden kifejtsem eljárásom módozatait.

1. A mennyire nem volt akadálya, megtartottam az átírásban is az eredeti hangokat, illetőleg betűket. Azért irtam pl. *Chios, Korinthos, Makedonia, Siphai, Oinoe.*

2. Minthogy a helyesírásnak, valamint a nyelvszokásnak is, conservativnak kell lennie, azért hogy az olvasó a megszokott formával találkozván, ismereteit könnyen föleleveníthesse s rendben tarthassa : az eddig használt s közdivatú latinos formákat megtartottam. Sírtam például : *Boeotia, Piraeus, Delphi, Thermopylae.*

Ettől csak annyiban tértem el, hogy megtartottam az *-os* végzetet, csupán azért, hogy alkalom ne nyiljék az *-us* végzetnek, idegen szavakban szerintem barbár, magyaros kiejtésére, pl. *Ephesos, Peloponnesos :* s ennélfogva következetesen megtartottam az *-on* végzetet is pl. *Sunion.* Mind a két végzet kiválóan alkalmas reá, hogy a görög szót a latinból külön válaszsza.

Ettől is el kellett térnem az italiai s siciliai városok írásában, melyeket csak latinos formában ismerünk, pl. *Thapsus, Rhegium, Tarentum.*

3. Megtartottam mindenütt a **k** betűt, mert ez is megőrzi görög formáját a szónak, s mélyhangú szavakban teljesen fölösleges volna **c**-vel kicserélni. Ha pedig emezekben nem teszszük, nem láthatom át, mért tennők a magas hangúakban. A különbség sem oly nagy a kiejtésben, hogy a ki eddig *Cyrene*-t olvasott, nem ismerné meg rögtön, vagy valaminő nehézséget okozna neki, ha azt látja s olvassa : *Kyrene.*

4. A legnagyobb tarkaság uralkodik a népnevek átírásában s valóban a legnagyobb nehézségeket ezek szolgáltatják. Nem lévén itt terem reá, hogy az eddigi szokást megvilágítsam vagy megbiráljam, csak arra szorítkozom, hogy a magam eljárásáról számot adjak.

A népnevek vagy eredeti tulajdonnevek, mint pl. *magyar . magyarok ; német : németek.* Vagy a nép lakó helye után van elne-

vezve, mint pl. *Somogy : somogyiak ; Haraszti : harasztiak ; Némedi : némediek ; Félegyháza : félegyházaiak.*

Látható, hogy ez utóbbi esetben a magyarban a képző i, mely a tővégi magánhangzót, ha nem is mindig, de igen gyakran úgyszólván elnyeli.

A görögben pedig a következőket tapasztaljuk :

1. Vannak eredeti tulajdonnevek, mint pl. Μακεδόνες, Ἕλληνες, Ἴωνες, Λοκροί, Θρᾷκες ; ezeket a fönti analogiára így kell fordítani : *makedónok, hellének, iónok, lokrok, thrákok.* Hazájuk a nép neve után kapta nevét : Μακεδονία, Ἰωνία stb.

2. Vannak, valamint a magyarban, képzett tulajdonnevek, a melyek a lakó helylyel vannak összefüggésben. A képző lehet (ragjával együtt mindig a többes számot véve) : *oi* pl. Βοιωτοί : Βοιωτία ; Θηβαῖοι : Θῆβαι ; vagy -ιοι pl. Σικυον-ιῶι ; Μεσσήνη : Μεσσήνη, s Μεσσηνία ; Λακεδαιμόν-ιοι ; Κλαζομενιοι ; Κλαζομεναι.

Ha most a görög képzőt a megfelelő magyar képzővel helyettesítjük — s másképp hogy lehetne helyesen eljárni — kapjuk a következő magyaros átírást : *boeotiak, thébaiak, sikyoniak, messeniek, lakedaemoniak, klazomeniek.*

3. Van még egy általános képző, az -ευς, többes számban -εις s-ης pl. Ἐρετριής : Ἐρέτρια, magyarul *eretriak ;* Ἀχαρνᾶνες, Κεφαλλῆνες : Ἀκαρνανία, Κεφαλληνία kétes előttem, miként fordítandó ; végre ritkán előfordul még a της képző, mint : Ἀμπρακιῶται, Αἰγινῆται, Κροτωνιᾶται, talán Ἀμῶιπολῖττι mintájára. Ezeknél helyesnek tartottam, ha az analogiához ragaszkodom, s azért fordítottam ; *aeginaiak, amphipolisiak ;* Χαλκιδῆς : Χαλκίς, a képzőt szintén tövéhez veszi fel, valamint Σελινούντιοι : Σελινοῦς, s minden mássalhangzón végződő szó.

4. Ugyanazon okokból, valamint az eredeti tulajdonneveknél, itt is el kellett néha térnem a szabálytól. Például ide igtatom a következőket : Ἀθηναῖοι *athéniek ;* Ἀργεῖοι : *argivok* (*argosiak* egészen rossz) s csupa következetességből, ha már amazt latinosan írtam : Ἀχαιοί : *achivok ;* Ἠλεῖοι : *elisiek ;* Κορίνθιοι : korinthosiak ; Λέσοβιοι : *esbosiak* (s a szigetek lakosait általában mind így) Μεγαρῆς : megaraiak ; Μιλήσιοι : *miletosiak ;* Πελοποννήσιοι : peloponnessosiak ; Πλαταιῆς : plataeaiak ; Σπαρτιᾶται : spartaiak ; Φωκῆσ phokisiak.

OSZK

M. KIR. KÖNYVTÁRA

Szilasi: Thukydides.

OSZK

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** megjelent:

ISMERETTERJESZTŐ KÖNYVTÁR

Korunk találmányai. Irta Williams Archibald. Az angol eredeti nyomán átdolgozta *Sándor Szilárd.* Előszót irt hozzá Zemplén Győző. 30 képmelléklettel.

A primitiv ember hajdan és most. Irta G. F. Scott Elliot. Angolból forditotta *Schöpflin Aladár.* 25 képmelléklettel és 20 szövegábrával.

A modern technika nagy alkotásai. Williams Archibald angol eredetije után átdolgozta *Péter Jenő.* 21 képmelléklettel. Második kiadás.

Újkori hires utazók. Williams Archibald angol eredetije nyomán átdolgozta *Mikes Lajos.* 24 képmelléklettel.

A modern villamosság. Irta Gibson Charles R. Angolból forditotta *Hajós Rezső.* 24 képmelléklettel.

Küzdelem a levegő meghóditásáért. Irta Charles C. Turner. Angolból forditotta *Fröhlich Károly.* 24 képmelléklettel.

A modern bányászat. Irta Williams Archibald. Angolból forditotta *Réz Géza.* 24 képmelléklettel.

A modern geológia. Irta E. S. Grew. Forditotta *Ballenegger Róbert.* 25 képmelléklettel.

A modern kémia. Irta *C. James Philip.* Angolból forditotta *Unger Emil.* 24 képmelléklettel.

A modern gyáripar. Ira Gibson Charles R. Angolból forditotta *Balázs Pál.* 28 képmelléklettel és 16 ábrával.

Franklin-Társulat nyomdája

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

1942 SEP 2 61